
3 1761 08139881 0

Ex Libris:

Botár Árpád

VELUT
ARBOR
ÆVO

HARCZ A NÉMET HEGEMÓNIÁÉRT

IRTA

FRIEDJUNG HENRIK.

*

A MAGYAR

TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

UJ FOLYAM, LI. KÖTET

1902—1904. CYCLUS

HARCZ A NÉMET HEGEMÓNIÁÉRT

IRTA

FRIEDJUNG HENRIK.

I.

AZ 1902-DIK ÉVI ILLETMÉNY HARMADIK KÖTETE

HARCZ
A NÉMET HEGEMÓNIÁÉRT

(1859—1866.)

IRTA

FRIEDJUNG HENRIK

ELSŐ KÖTET.

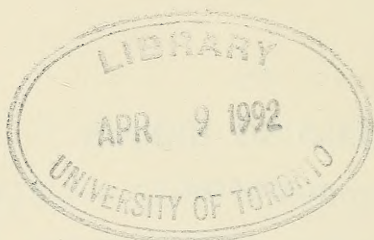
AZ ÖTÖDIK NÉMET KIADÁSBÓL FORDITOTTA

JUNIUS

ÁTNÉZTE: DR. HOFFMANN FRIGYES.

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1902.

Hornyánszky V. cs. és kir. udvari könyvnyomdája Budapesten.

AZ ELSŐ KÖTET TARTALMA.

HARMADIK KÖNYV.

Schleswig-Holstein meghódítása. Bismarck és Rechberg. 81—119. l.

NEGYEDIK KÖNYV.

Harcz a zsákmányért. Bismarck és Esterházy. A Belcredi-minisztérium. 120—161 l.

ÖTÖDIK KÖNYV.

Készülődés a háborúra. A porosz-olasz szövetség. (1865. szeptembertől 1866 április 8-áig.) 162—226. l.

HATODIK KÖNYV.

A porosz szövetség-reform. Általános mozgósítás. 227—268. l.

HETEDIK KÖNYV.

NYOLCZADIK KÖNYV.

KILENCZEDIK KÖNYV.

Szérződés Ausztria és Francziaország között. A háború kitörésé Németországban. 365—392. l.

Friedjung Henrik, e mű szerzője jelenleg Bécsben mint politikai író él. 1851-ben Morvaországban született, 1874-ben rendes tanár lett a bécsi kereskedelmi Akadémiában, de 1881-ben egy a *„Deutscher Verein“*-ban mondott politikai beszéde miatt elveszitette hivatalát. Azóta egészen az irodalomnak él. Főműve, melyet ezennel leforditottunk *„Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland“* (két kötet, Cottanál) sok utánjárással és alapos kútfő tanulmányok alapján érdekesen világítja meg az 1859—1866-diki korszakot, melynek eseményeit a politikai tendenczia és fölületes mendemonda gyakran elferditette. Újabban egy könyve jelent meg, mely Benedeknek, a szerencsétlen hadvezérnek külső és belső életét hitelesen feltünteti. *A Harcz a német hegemóniáért* cz. műve 1901-ben már ötödik kiadásban jelent meg. Ez szolgált a jelen fordítás alapjául. A magyar kiadást a szerző és a kiadótársaság jogosította.

AZ ELSŐ KIADÁS ELŐSZAVA.

Eredetileg az volt a szándékom, hogy kiindulópontul vévén az 1866. év eseményeit, megmutatom, mint omlott össze a régi Ausztria katona-hatalma s romjaiból napjainkban mint kezdett kibontakozni a nép-állam. Ez esetben a háború áttekintése csak bevezetőül szolgált volna. Azonban az osztrák-magyar hadügyi levéltár akkori vezetőségének liberalitása gazdag történeti kútfőket nyitván meg nekem, élesebben pillanthattam be az 1866. évi válság lefolyásába. Az anyag bővülésével nőttön-nőtt érdeklődésem, s csak később jöttem rá, hogy ajánlatos is volt élnem a kinálkozó alkalommal. A császári hadi levéltár mostani vezetősége szigorúbban fogja föl tisztét; kevéssel azelőtt, hogy munkámat befejeztem, megvonta tőlem a hátralevő levéltári anyag fölhasználását s ezzel útját vágta annak, hogy az az ember, a ki nem tartozik a hadsereg kötelékébe, a ki elfogulatlan kutató, megirhassa források alapján a birodalom újabbkori haditörténetét.

E tanulmányokkal egyidőben, azoknak kapcsán, bő és gazdag okulást köszönhetek azoknak az élőszóval tett közléseknek, a melyeket a háborúban résztvettektől kaptam német földön és Ausztria-Magyarországon egyaránt. A mikor nyolcz esztendővel ezelőtt tudakozódni kezdtem, nagyobb részük még élt s csaknem mindenikükben megvolt a hajlandóság a kért fölvilágositások megadására. Maga Moltke és

közleményei derítenek világosságot s ebben a körülményben rejlik az oka annak, hogy munkám folytatásától a Sybel könyvének megjelenése sem riasztott vissza. Bármi becses ez a munka, akár tervét, akár a porosz levéltárakból merített anyag fölhasználását nézzük, az osztrák politika és hadvezetés inditó okain mégis csak könnyedén siklik át. E dolgok rajzolásában Sybel úgy járt, mint az a festő, a ki mestere az ecsetnek, de a kinek arczképei nem szoktak hasonlitani az eredetihez.

A történeti anyag összegyűjtése azoknak szájából, a kiknek részük volt a dolgokban, kivánatos volt azért is, mert Ausztriában a legritkább eset, hogy hadvezérek és diplomaták leirják azt a szerepet, a melyet a dolgok intézésében játszottak. A vezető férfiak közül, a kik 1859-ben és 1866-ban Ausztriában domináltak, épp megforditva, mint a hogy cselekedtek az 1870-ik év győzői és legyőzöttjei, még egyetlen egy sem adta ki emlékiratait. Megjegyzendő, hogy Angliában és Ausztriában (politikai karakter dolgában e két egymástól oly távol álló országban), érzik az államférfiak legkevésbbé szükségét annak, hogy életüket megirják. Anglia nagy miniszterei és szónokai nyilván fölöslegesnek tartják ezt, mert szereplésük legfontosabb részében a teljes nyilvánosság előtt történik. Ausztriában viszont a hallgatást a közvélemény kevésre becsülése magyarázza; a vezető személyiségek ott beérik azzal, ha szereplésük az udvar s talán az uralkodó nemesség előtt áll világosságban; a többiek és az utókor itéletével egyáltalán nem törődnek. A kik miniszterek voltak 1866-ban, részint megmaradtak hivatalukban a háború után is; közülök olyik utóbb más nagy méltóságba jutott s akkor

szükségesebbnek találta, hogy szereplését feledtesse, mint hogy politikáját igazolja. Ez az ok, a miért az osztrák diplomáczia 1859 és 1866 között ködbe takarózik, míg Poroszország, Francziaország, Itália politikája keresi a világosságot. A háború előtt lefolyt időt, Schmerling miniszteriumának működését, ez a munka mindazáltal szabatosan rajzolja; mert a vezető miniszter épp úgy, mint hivataltársai, Rechberg gróf kivált, a szerzőnek megadták a kivánt fölvilágositásokat s így Schmerling és Rechberg között az az ellentét, a mely kivált a frankfurti fejedelmi gyűlés előkészitése alkalmából merült föl, mindkét státusférfi fölvilágositásai nyomán rajzoltatott. Nem kevésbbé számithat méltó érdeklődésre az a beszélgetés, a melyre kegyes volt méltatni a szerzőt Bismarck herczeg 1890 június hó 13.

Sajnos, az osztrák külpolitikában alaptörvény, hogy működésüket két-három ivadék elől eltitkolják. Minthogy az egykorú osztrák történet megirását rendszerint a vetélytársakra vagy az ellenségre hagyják, majdnem mindig Ausztriára nézve igazságtalan, neki kedvezőtlen hagyományok támadnak. Csak a mikor a hagyományok kiformálódtak, megszilárdultak s Európa itéletét már alaposan befolyásolták, akkor gondolnak a régmult idők megvilágitására Ausztriában. Ez az oka, hogy Ausztria politikáját 1859 és 1866 között, az állam nagy kárára, még mindig a státus-titkok közé számitják. Az osztrák diplomáczia ebben épp olyan csökönyös ma, mint volt régente; ebben egészen visszája a katonavezetőségnek, a mely, addig legalább, a mig John és Kuhn hadügyminiszterek kormányoztak, dicséretre méltó őszinteséggel iparkodott kinyomozni és közzétenni az 1859. és 1866. évi

bukás okait. E körülmény szülte a két háborút tárgyazó hivatalos munkákat, a melyek kiváló szolgálatot tettek a hadseregnek; mert a fogyatékosságok és gyarlóságok őszinte föltárásával a hadsereg katonaerényeit, hű odaadását igazolták. Erre a munkára Kuhn hadügyminiszter Fischer Frigyesben olyan munkatársat kapott, a ki a szakértők véleménye szerint föladatát kitünően oldotta meg, a ki az igazságtól még akkor sem félt, a mikor az neki kellemetlen volt. Kuhn, a ki 1859-ben Gyulay hadseregében táborkari főnök volt, midőn nyomtatás előtt az 1859. évi háborúról szóló munkát átnézte, megütődött némely parancson, a mely emlékezetéből már kikopott. — Egyszer föl is kiáltott: „lehetetlenség, hogy ezt rendeltem volna!“ Eléje adták a parancsot, a saját aláírásával. Arra a kérdésre aztán, hogy már most mi történjék, habozás nélkül azzal felelt, hogy ki kell nyomatni; nyomassák ki minden baklövését. Hogy az osztrák politika czéljait és eszközeit méltatni lehessen, itt volna az ideje, hogy a külügyek vezetősége utánozza ezt a példát. A mai vezér utóvégre is nem felelős elődje hibáiért. Minél határozattabb a törekvés szakitani azzal a politikával, a mely egykor Poroszországgal és Itáliával háborúra vezetett: annál jobban szilárdul meg szövetségünk a szóban forgó két állammal, annál több a bizonyság arra, hogy a szövetséghez törhetetlenül ragaszkodunk. Ausztria volt ellenségei: ma barátai. Az 1859. és 1866. évi háborúkról az egymás ellen küzdők úgy beszélhetnek, a mint beszélnek harczaikról Walhalla hősei, a kik mutogatják egymásnak azokat a tisztes sebeket, a melyeket kölcsönösen adtak és kaptak.

Bécs, 1896. deczember.

AZ ÖTÖDIK KIADÁS ELŐSZAVA.

Az első kiadás megjelenése óta meglepően nagy számban jelentek meg könyvek, a melyek az 1866. évi háborút tárgyalják s köztük első rangú munkák. Úgy látszik, hogy valamely históriai korszak földolgozásában az apály és az ár határozott törvényen nyugszik. Minden jelentős esemény (s ez történt az 1866. évi háború után is) először egy halom, többé-kevésbbé hivatalos szinű fölvilágosítást von maga után, a melyek a napi lázas érdeklődést kivánnák kielégiteni. Erre rendszerint, kivált ha az esemény faktorai még élnek és hivatalban vannak, hosszabb hallgatás szokott következni. Végül eljő az az idő, a mikor az érdekelt ivadék már sírba szállott s most hagyatékukból nagy fontosságú emlékiratok s velük egy időben kisérletek jelennek meg, a melyek a históriai anyagot szerves kapcsolatukban tárgyalják.

A mi az 1866. évi háborút nézi, most a dolog e stadiumában vagyunk: mert az utolsó öt esztendőben jóval több és fontosabb munka látott világot, mint előbb huszonöt esztendő alatt. A közlemények csúcsán hacsak az 1896 óta megjelent munkákat számitjuk, a Bismarck emlékiratai s a porosz vezérkar Moltkéról és Vilmos császárról szóló hatalmas publikácziói állanak. Jelentőségben közel áll hozzájuk Bernhardi Theodor naplója. Az emlékirásszerű közleményekből kiválóan fontosak az osztrák irodalomból azok a munkák, a melyek a három vezérről: Benedekről, Albrecht

főherczegről és Sterneck tengernagyról szólanak. továbbá a Coudenhove grófról, Thurn-Taxis herczegről, a Klapka-legióról (Kienast könyve) irott munkák. a porosz irodalomban a Steinmetzről, Verdyről, Wartenslebenről, Hartmannról, Franseckyről, Franckenbergről. Döringről, az olaszból a Della Rocca tábornokról s a Pianeliről szólók. Ez a jegyzék azonban nem tart jogot a teljességre. 1896 után aztán egész sorozata jelent meg az összefoglaló, meg a kritikai munkáknak, a melyek az 1866. évi háborút tárgyalják s a melyekből első sorban megemlítjük Lettow Oszkár ismeretes munkáját, Bonnal franczia tábornok *Sadowá*-ját, az osztrák Bartels egy anonym könyvét; s utoljára, de nem mint utolsót, Schlichting tábornok: *Moltke és Benedek* czimű mélyenszántó tanulmányát, a melyet *Strategiai vizsgálódásaiban* Boguslawski birált figyelemreméltóan. Ezen az úton a *Harcz a hegemóniáért* czimű munka minden újabb kiadása nyomós kiegészitéseket kapott, a mihez járul, hogy a szerző az elbeszélt események szereplőiről és szemtanuiról is újabb és újabb fölvilágositásokat kért, a melyeket köszönettel vett és munkájában fölhasznált. Az előbbi kiadások közül azonban egy sem ment át olyan gyökeres átdolgozáson, mint ez. Kivált Schlichting könyve tette kötelességemmé, hogy az 1866. évi hadjárat minden problemáját még egyszer alaposan átvizsgáljam. Már Benedek *Hátrahagyott irásai*-nak függelékében, a melyeket én adtam ki, talált az olvasó tüzetes összevetéseket Schlichtling munkájával; a jelen munka második kötetében pedig részben elfogadtam, részben elvetettem a Schlichtling tábornok mindig forráson nyugvó állitásait.

Bécsben, 1901. augusztusban.

Friedjung Henrik.

ELSŐ KÖNYV.

Ausztria emelkedése és hanyatlása 1849-től 1859-ig.

A német föld jövendőjét takaró fátyol egy pillanatra meghasadt, midőn az első német parlament 1849 április 3-án a porosz királynak fölajánlotta a császárkoronát. IV. Frigyes Vilmosnak lehetetlen volt, hogy a forradalom kezéből fogadja el e főszimbolumát a fejedelmi hatalomnak, hisz szerinte a királyság Istén rendelésén nyugszik s a kard hatalmával tartandó meg. A németekben a cselekvő erőt, mint olyan sokszor, akkor is a dogmához való ragaszkodás bénította meg. Azoknak a férfiaknak, a kik a császári korona elfogadására erőltették, azt mondá: „Ha Nagy Frigyesnek ajánlhatták volna föl a koronát, az emberük volt volna, — én azonban nem vagyok a nagy uralkodó.“ A költésben azok, a kik a lefátyolozott kép titkát időnek előtte akarják fölfedni, kandiságukért nem halállal, de sanyarú, örömtelen, meddő élettel lakolnak. Gagern Henrik és barátjai azáltal, hogy ajánlatukat a király visszautasította, tétlen politikai életre voltak kárhoztatva, s ez fájdalmasabb emlék a német népnek, mint volt a francziának a nagy forradalom enthusiastáinak bukása. Politikájuk utóbb diadalmaskodott, de hogy politikai képességüket megmutathassák, attól ártatlanul elüttettek.

IV. Frigyes Vilmosnak nem volt szándékában a kinálkozó alkalmat teljesen elszalasztani. A német

egységet azonban nem háború, nem a forradalom árán, nem a törvényes felsőbbség ellenére, hanem Ausztria hozzájárulásával, a német fejedelmek egyező akaratával kivánta megvalósitani. A német haza jövendőjéről fantasztikus terveket ápolt. A Habsburg-házat, a melynek ősibb joga misztikus tisztelettel töltötte el, nem akarta megfosztani a német császári koronától. Viszont azt akarta volna, hogy Ausztrián kívül az egész német föld az ő vezetése alatt szoros szövetségben egyesüljön, s hogy annak hadserege élén ő álljon, mint az állam helytartója, mint az összes német fajok főhadvezére. Ő magának legfőlebb a német király czímét szánta. Ilyen forma tervet küldött 1849 májusában Schwarzenberg herczegnek Bécsbe s minisztere tanácsára még azt is igen romantikus politikai formába burkolta. Alakult volna tehát Poroszország vezetése alatt egy szövetséges német állam, a mely Ausztriával a népjog alapján föloldhatatlan véd- és daczszövetséget kötött volna. A terv megvalósitása éppen csodálatraméltó. A két nagy állam egységét kifelé közös képviselet hirdette volna; az idegen udvarokhoz a nagyköveteket fölváltva szigorúan megállapitott szabály szerint nevezték volna ki. Minthogy abban az időben a szász és a bajor fejedelmek az országukban támadt és elhatalmasodott fölkelést a porosz király segitségével verték le, az első ijedtségben a Poroszországgal való szorosabb szövetség tervét a német államok egész sora, köztük Szászország és Hannover is elfogadták; utóbb mégis abban mesterkedtek, hogyan rázzák le magukról a kellemetlen kötelezettséget.

Hogy az osztrák hegemonia az ilyen álmodozó, határozatlan vetélytársat megpuhitsa, arra Schwarzenberg Félix herczegnél kisebb ember is elég volt volna.

Irónikus fölfogása ridegen utasította el a porosz király romantikus terveit; hogy meglássa a népben az ideális vonást, hogy a jövendőt eldöntő erőket mélyebben fürkészsze, arra a föladatra Schwarzenberg nem termett. A jelenben élt, azt élvezte, a mit a jelen kinált. Hidegen számolt a kor politikájának valóságos faktoraival: Miklós czár akaratával, a német fejedelmek jellemével s mindenek fölött a különböző államok katonai súlyával. Így támadt az a merész gondolata hogy még háború árán is visszaállitsa Ausztria hegemóniáját a német földön. Hathatósan számitott IV. Frigyes Vilmos amaz ellenszenvére, a melylyel a forradalom iránt viseltetett s arra a benső függésre, a melylyel Ausztrián csüngött. Sikerült is neki magában a királyban is megingatni a meggyőződést, hogy helyes volna az az út, a melyre bukkant. Németország kisebb királyait, a kikben már nem is kellett szitani a bizalmatlanságot Poroszország iránt, szorosabban, mint valaha, Ausztriához fűzte. Főtámasza azonban Miklós czár volt.

A porosz királynak Schwarzenberg csak abban engedett választást, hogy vagy fegyvert fog a hegemónia kivivásáért Németországon, vagy lemond terveiről. A háború Ausztriával a királynak épp úgy, mint konzervativ minisztereinek: Brandenburgnak és Manteuffelnek politikai hitvallásukkal való szakitásnak, a gyűlölt forradalom diadalának tetszett. Valószinűen az olasz és a magyar forradalmak támogatásával, a melyeket könnyen ismét lángra lehetett volna gyújtani, legyőzhette volna Ausztriát; de az ilyen gondolattól Frigyes Vilmos irtózattal fordult el. Hozzá még hadügyminisztere, Stockhausen tábornok, azt jelentette, hogy a porosz hadsereg készületlen, hogy rövid idő alatt, csak hetek multán talán, a háborút Radetzky csaták-

ban kipróbált seregével megkoczkáztatni nem szabad. A király tehát inkább lemondott terveiről s Manteuffel vezekelve tért vissza Olmützbe, a szövetségi tanácsba. A miniszter és pártja az engedékenységben csak a politikájukhoz való szükséges ragaszkodást látták; Európa azonban a porosz diplomáczia súlyos vereségeként fogta föl.

Schwarzenberg még merészebbre is gondolt: az egész Habsburg-monarchiát föl akarta vétetni a német szövetségbe és a vámegyezségbe. Ezzel a nagy Németország hadereje biztosította volna Ausztria veszélyben forgó birtokállományát délen és keleten. Poroszország hatalomban megcsappant volna, hogy Németország más négy királya legyen hatalmasabbá. Nevezetesen arra gondolt, hogy a német földet Ausztrián és Poroszországon kívül négy kerületre osztja s a négy király, mint hadvezér rendelkezik a szomszédos apróbb államok hadseregével. A szövetség élén erős direktórium állott volna, a mely rendelkezik a diplomáczjában s had- és kereskedelmi ügyekben. Ebben a rendelkező organumban (Ausztria, Poroszország, a négy királyság, a hetedik helyet a két Hessen kapta volna meg) Schwarzenberg úgy hitte, hogy Ausztriának tartós többséget tud teremteni. A népképviseletet minden államban korlátozták, vagy el is kobozták volna, hogy uralkodják a katona.[1]

Ezek a tervek nem törődtek a népek óhajaival. különben is a négy kisebb király csakhamar kezet

[1] Schwarzenberg tervei és politikája *Sybelnél: Begründung des Deutschen Reiches durch Kaiser Wilhelm I.* I. k. 351. l. Azután *Beer* Adolfnál: *Die deutsche Politik des Fürsten Schwarzenberg bis zu den Dresdener Konferenzen. a Historisches Taschenbuch* 1891-ki évfolyamában.

fogott volna Poroszországgal az osztrák hegemónia megtörésére. A Schwarzenburg terve nem volt híjával a nagyszerűségnek, de a megvolt az a hibája, a mi a szűkebb porosz szövetségnek: csak háború árán lehetett volna megvalósitani. A drezdai konferenczián a közép-államok csak lanyhán támogatták az osztrák javaslatokat, a melyek meg is buktak Poroszország ellenzésén. Schwarzenbergnek tehát be kellett érnie a szövetségi tanács visszaállitásával. „Isten látja a lelkemet, irta Schwarzenberg herczeg, — hogy nem vagyok valami nagy bámulója a szövetségi alkotmánynak; törtük is magunkat érte derekasan, hogy az valami szilárdabb és praktikusabb formát kapjon; de mert nem sikerült, maradjunk a réginél, mert a kopott, rongyos kabát is még mindig jobb a semmiféle kabátnál. Szerény véleményem szerint a régi szövetségi tanács nehézkes, elhasznált, a jelen körülményeknek semmiben sem megfelelő szervezet, hiszem is, hogy az alapjában megingott, roskatag viskót a legelső rázkódás, akár belülről, akár kivülről támadjon, halomba fogja dönteni.“[1]

A frankfurti szövetségi tanácsban Ausztria most rendelkezett a többséggel s ezzel a közelebbi években nagyon nyomta a különben is megalázott Poroszországot. A szövetség igazában csak árnyékéletet élt s szavazatával általán csak kisebb fontosságú dolgokban döntött. Schwarzenberg és társai mégis elégülten látták benne olyas hatalmi eszközt, a melynek segitségével Ausztria éreztetheti Poroszországgal izolált állását. Ausztriának joga volt hozzá, hogy örökölt

[1] *Aus den Briefen des Grafen Prokesch-Osten* (1840—1855.) Bécs. 1896. 209. l.

hatalmából ne adjon föl semmit, s ha sikerül az a nagyszabású politika, a mely Poroszországot bevonva a Habsburg-német államba, Közép-Európában tartós rendet teremt: becsületére válott volna bármely államférfinak. E helyett Schwarzenberg terveinek bukása után kicsinyesen csak abban mesterkedtek, hogy Poroszországot ingereljék és megalázzák.[1] Ezt csak az olyan törhetetlen bizalom, a minővel IV. Frigyes Vilmos ragaszkodott Ausztriához, bírta elviselni. Poroszországnak veszélyes lett volna idő előtt árulni el vágyainak czélját, minthogy még nem volt meg a bátorsága, hogy teljes erejéből a sikerre vesse magát. A mióta IV. Frigyes Vilmos, bár tétovázva, czélul tűzte ki, hogy vezetése alatt a német államokat szorosabb szövetségbe vonja: remegés fogta el a német fejedelmi udvarokat. Ama veszedelem ellen, a mely fejedelmi jogaikat fenyegette, csak Ausztria már megállapodott hatalma látszott ótalomnak. Elviselhetetlennek tetszett a német királyoknak, hogy velük magukhoz hasonló rendelkezzék; Vilmos, Württemberg királya meg is mondta, hogy szükségből maga fölött megtűrne, mint császárt, egy Habsburgot, de Hohenzollernt soha. Ilyen pórázra fűzte a bécsi diplomáczia a német udvarokat. Hogy milyen kevéssé volt tartós a gyanakvás és a kegyelet e szövedéke, hamar kiviláglott.

Azt, a ki széttépte, Bismarck Ottót, 1851 augusztusában küldték porosz követnek a szövetségi tanácsba.

[1] E viszonyok ismeretére egyaránt fontosak Bismarck ama levelei, a melyeket Frankfurtból írt s a melyeket Poschinger adott ki, meg ugyancsak Bismarcknak Gerlach Leopold tábornokhoz írt levelei, a melyeket Horst Kohl közlött (Berlin 1896.). Ezekben még leplezetlenebbül beszél.

Ettől kezdve nyolcz éven át tűrte Frankfurtban azt a kicsinylést, a mely akkor hazájának osztályrésze volt. Nem mint Ausztria ellensége került Frankfurtba; mert az 1848. évi forradalom leverését s a konzervativ Ausztriával való kibékülést a legutóbbi zavarok örvendetes eredményének tartotta. A mikor hivatalát àtvette Frankfurtban, lehetőnek tartotta ama viszony helyreállítását, a mely volt a két állam között Metternich idejében. Abban az időben szabály volt, hogy a nagy hatalmak közül senki addig javaslattal nem járul a szövetség elé, míg a más államok hozzájárulását meg nem nyerte. Nem volt politikus eljárás szaladgálni a kisebb államok szavazata után s még kevésbbé volt politikus eljárás, arra használni föl őket, hogy valamely német hatalmat kisebbítsenek. A midőn hivatalba lépésekor Bismarck Metternichet Johannisbergben meglátogatta, a szövetség megteremtője s az az államférfi, a ki utóbb összetörte, ebben egy véleményen voltak. A német árnyékkirályokat Francziaország ellen csak a porosz kard védhette meg; Bismarck ezért tartotta illetlenségnek, hogy a kisebb udvarok Ausztriával szövetségben, gyönyörűségüket találják abban, hogy a békében, a szövetségi tanácsban Poroszországot elnyomják. Azt tudta, hogy osztrák államférfi nem tűrné el, hogy a monarchia külpolitikájában a szövetségi tanács többsége döntsön. Poroszország, mint egyenjogú hatalom, Ausztriával közösen uralkodik Németországon. A szavazattöbbség mechanizmusával, irta egyszer Bismarck Manteuffelnek, nem szabad agyonütni Németország ezer esztendős dualizmusát.

Azonban Bismarck akkori politikájának, a mely Frigyes Vilmos király és Manteuffel gondolatvilágában

mozgott, komoly gátjai támadtak. Ausztria azt hihette, hogy Poroszország csak elhalasztotta a német egység tervének foganatositását; a bécsi kabinet ezért úgy gondolta, hogy résen kell állania. Ebben a hitében nem is volt merőben igazságtalan, mert Bismarck is már 1851-ben arról biztositotta Manteuffelt, hogy Poroszországnak alkalmasabb időben ismét meg kell próbálni, hogy Németország az ő vezetése alatt szorosabb egységbe álljon. A porosz konzervativok barátsága Ausztria iránt is, mindaddig, míg a német kérdés meg nem oldatott, csak időleges lehetett.

A porosz követ abban az időben Frankfurtban sanyarú próbáknak volt alávetve. Már az a forma is, a melyben vele Thun gróf, az osztrák követ, s a szövetség elnöke érintkezett, olyan volt, hogy Bismarckot, a nagyon büszke, a könnyen ingerelhető embert, mélyen sértette. Keserű humorral irta ezt le Berlinbe küldött leveleiben, utóbb újból asztali beszédeiben. Ámbár Bismarck, a mint magát kifejezi, nem sikertelenül dolgozott abban, hogy a grófot simábbá tegye, mégis úgy áll a dolog, hogy az a Schwarzenberg-politika szellemében Poroszországgal, mint valami kalandorral bánt. Egyszer azt kivánta, hogy „Poroszország mondjon le Nagy Frigyes örökségéről“, a mire Bismarck azzal válaszolt, sem hogy ezt a tanácsot adná hazájának, készebb volna a kardra bizni a döntést. „Thun gróf — irta Bismarck — Poroszországot ahhoz az emberhez hasonlitotta, a ki százezer forintot nyert a sorsjátékon s háztartását úgy rendezte be, mintha ez a szerencsés véletlen minden esztendőben megismétlődnék. Azt válaszoltam neki, hogy ha erről Bécsben is úgy meg vannak győződve, a milyen bizonyos benne ő, akkor előre megmondhatom, hogy

Poroszország még egyszer tenni fog a lutriba; hogy fog-e nyerni, az az Isten dolga?!"

*
* *

A midőn Schwarzenberg Félix herczeg 1852 április 5-én hirtelen meghalt, a konzervativ szövetség, Metternich politikájának e fontos hagyatéka, Ausztria, Orosz- és Poroszország között még állott; ennek az állami berendezkedésnek a szétrombolása akkor még a Bismarck fejében sem érlelődött meg. Lehetetlen eléggé nyomósan kiemelnünk, hogy Ausztria elsőbbsége Németországban és Itáliában ezen a szövetségen nyugodott. Metternich a szent szövetséget nem annyira a konzervativ politika védbástyájának, mint inkább annak az oszlopnak szánta, a melyen Ausztria hatalmi állása nyugodjék. Ebben csak hű maradt ama nagy tradiciókhoz, a melyek Ausztria történetében századokon át uralkodtak s a melyek még azoknak a gyönge kezeknek is biztositották a sikert, a melyekre az állam kormányát nem ritkán bizták. Az uralkodók és a miniszterek egész hosszu sora, a kik I. Miksa ideje óta az osztrák politikában döntöttek, vallotta erős meggyőződéssel, hogy a Habsburg-monarchiának erős szövetségesre van szüksége, hogy megbirja azt a balszerencsét, a mely a csatamezőn oly gyakran üldözte. A szövetkezés politikája csak folytatása annak a házassági politikának, a melylyel Ausztriát megalapitották.

Ez a könyv voltaképen azoknak a bajoknak a rajza, a melyek azért támadtak, mert letértek erről az ösvényről s ezért nem helytelen dolog, vázolnunk azt a módot, a melylyel az osztrák diplomáczia mesterei fiaikat és unokáikat nevelték. Egy évszázadon keresztül, Savoyai Eugén idején át Nagy Frigyesig, Ausztria tengeri hatalmakkal: Angliával és Hollandi-

ával tartott szövetséget s nemcsak Belgiumot és Itáliát, de még inkább Mária Terézia egész koczkán forgó örökségét ez a szövetség védte meg. A mire aztán Kaunitz szánta el magát, hogy a II. Frigyes ellen vívott hadjáratra egy más, még gyümölcsözőbb szövetségbe hozta össze majdnem az egész európai szárazföldet, az mester-munka az ő dicsőséges diplomácziai pályafutásában. Nem kisebb czélt tűzött maga elé Metternich, a midőn a diplomata pályára lépett 1813-ban s a midőn megtette az első lépéseket a Porosz- és Oroszországgal való szövetkezésre. A midőn Metternich tarthatatlan belpolitikája az 1848 évi forradalomban összeomlott, az a szövetség, a melyet ő kötött az éjszaki hatalmakkal, mentette meg a benső magvában megrendült monarchiát. Ha a porosz király e viharokban a fölajánlott császári koronát elfogadja; ha a czár nem ajánlja föl hadseregét a magyar forradalom leverésére: a birodalmat aligha lehet visszaállítani. A súlyos válság után Schwarzenberg herczeg ezt a kötést ismét helyreállította és mint becses örökséget hagyta utódainak.

Az az időköz, a melyben Eugen herczeg, Kaunitz, Thugut, Stadion Fülöp, Metternich és Schwarzenberg vezették Ausztria külpolitikáját, négy ivadék élettartamánál tovább tartott s ezalatt a másfél száz év alatt nincs még egy állam a szárazföldön, a hol ennyi a diplomácziai pályára termett fej, olyan szakadatlan sorban állott volna a kormány élén. Az ős osztrák hagyományokhoz való szigorú ragaszkodás magyarázza a nagy sikereket a szerencsétlen háboruk mellett. Azok a férfiak, a kikhez utóbb, a német és az olasz szövetség megkötése által, Andrássy gróf is csatlakozott, jól ismerték államuk gyöngéjét. Tudták, hogy

részeinek laza kapcsolata, a hivatalokat betöltő arisztokracziának átlag középszerű képessége s a hiányos hadsereg miatt a több oldalról támadó vihart nem bírja ki. Ausztria nem koczkáztathat meg olyan kétséges hadi vállalatokat, a milyenekre az egységes nemzeti államok képesek. Hatalmi állása, megmaradása a szövetségeken nyugszik. Európa politikai faktorainak örökös kavarodásában Ausztriának az a szerepe, hogy megtartsa a maradandót s erre a czélra mindig talált magával közös érdekű társakat. Olyan erős ez a törvény, a mely politikáját irányította, hogy Németország és Itália egyesülése után Ausztria konzervativ természete lehetővé tette a lehetetlent: ez az állam korábbi ellenségeivel szövetkezett, hogy megvédje a dolgok új rendjét.

Az ősök államművészetének ez okos szabályától a krimi háború idejében az osztrák diplomáczia eltért s az eltérés azzal bosszulta meg magát, hogy Ausztria az 1859 és 1866 évi hadjáratokban magára maradt. Buol gróf, Schwarzenberg utóda, túlbecsülte Ausztria erejét; azt hitte, hogy a háború után a vitás ügyekben döntő biró lehet. Ausztria két dolog közül választhatott. Vagy szigorú semlegességgel kötelezi le Oroszországot, vagy csatlakozván a nyugati hatalmakhoz, újabb szövetséget alakít, a mely esetben daczolhatott volna az orosz elbizakodottsággal. Bármelyik úton sikereket arathatott volna, ha elfogulatlanul mérlegeli, hogy melyiket válaszsza s ha a választotthoz szigoruan ragaszkodik. A Habsburg-monarchia azonban tétovázott. 1854 aprilisében először Poroszországgal semlegességre kötelezte magát, hogy deczemberben Francziaországgal és Angliával szövetkezzék, de szövetségeseinek is csak akkor tette meg a várt dip-

lomata szolgálatot, a mikor Sebastopol már elbukott. Egész Európa méltán panaszkodott az osztrák politika megbizhatatlansága miatt. Ferencz József császárnak megsugta helyes érzéke, hogy minisztere veszedelmes útra lépett s kifogásolta a nyugati hatalmakkal való szövetkezést. Erre Buol azzal válaszolt, hogy kénytelen lemondani állásáról s a félrevezetett, huszonnégy éves uralkodó megadta magát. Nagyon bántotta Miklós czárt az, a mit Ausztria hálátlanságának szokott nevezni. Esterházy György gróftól, Ausztria nagykövetétől, a mint Kóburg Ernő herczeg elbeszéli, egyszer azt kérdezte; „Tudja-e ön, ki volt a legostobább két lengyel király?“ Miután a nagykövet zavartan hallgatott, a kérdésre maga a czár felelt: „Sobieski, meg én voltunk.“ Mi ketten, folytatta tovább a czár, megmentettük Ausztriát s az hálátlansággal fizetett nekünk. A német udvarokat is bántotta Buol hallatlan fönhéjázása. „Buol megitélésében — írta Bismarck 1855 deczember 21-én, — Münchenben és Stuttgartban mindenki egyetért; leginkább elitélik azonban Oroszország ellenségei, a kik azt mondják, hogy az osztrák politikát páratlan ügyetlenséggel vezette. Mindenesetre megvan az az érdeme, hogy Ausztriát a bizalomtól, magát a becsüléstől megfosztotta. Pfordten, (a bajor miniszter) a lokomotivhoz hasonlítja, a mely nem tudja, hova rohan s úgy hiszi, egyéb dolga sincs, mint füstölni és püfögni.“

A krimi hadjárat alatt ilyen módon romba döntötték Metternich politikai alkotását. Amaz erőkkel, a melyek Németországban és Itáliában forrongtak s az egyesülés felé törtek, a bécsi államkanczellária csak a maga segédeszközeivel állhatott szembe. A szövetség-kötés egykori mestere nem talált fegyvertársra

sehol, hogy megvédelmezze az 1815. évi jogállapotokat.

A krími hadjárat alatt Bismarck Frankfurtban kitanulta Ausztria gyöngéit. Megismerkedett azokkal a veszedelmekkel, a melyekkel majdan neki is meg kellett küzdenie. Azok közé tartozott, a kik Frigyes Vilmos királyt arra ösztönözték, hogy ne támogassa Ausztriát tétovázó politikájában, s hogy ragaszkodjék állhatatosan az orosz szövetséghez. Berlinbe küldött sürgönyeiből azonban világos, hogy többé nem a konzervativ alapelvekhez való ragaszkodás az, a mi neki e tanácsokat sugalmazta. Benne mind hatalmasabbá vált az a gondolat, hogy csak Poroszország boldogulásával és hatalmával törődjék. A királynak ezért tanácsolta azt, hogy Ausztria keleti terveit csak oly föltétel alatt támogassa, ha az cserében Poroszország javára lemond hatalmának egy részéről Németországban. Bismarcknak az volt a gondolata, hogy Poroszország a nagyobb jövendő kedvéért gondosan ápolja az orosz barátságot. Bizalmatlanságát Ausztria iránt azzal mentegette, hogy minden porosz, a ki hozzá hasonló állásban hosszabb ideig élt, a politikai kérdéseket okvetetlenül a porosz-osztrák versengés szemüvegén át látja. „Az a félelem, hogy szivességünkkel Bécs visszaél — írja egy ízben — talán megfoszt attól, hogy a nagyobb kérdéseket elfogulatlanul ítéljem meg.“ Eszejárására igen jellemző 1854. február 15-én írt levele, a mely valóságos remeke a rábeszélésnek s a melyben óv attól, hogy az ékes, gyors porosz fregattot a szúette, öreg osztrák hadihajókhoz kössék. Akkor azonban Bismarck még azt hitte, hogy a legelső európai kavarodás alkalmával, Ausztriát lemondathatja Németországról azért, hogy más csata-

mezőn rendelkezésére álljon Poroszország kardja. Fokozatosan bontakoznak ki lelkében az alapelvek, a mint élesebb világításban látja meg a dolgok benső kapcsolatát. Hogy Ausztriának nem válik dicséretére, ha elsőbbségéről Németországban önként lemond, abban megegyezett minden osztrák államférfi s ezt Bismarck is tudta. Mert bármely európai nagy hatalom maga alatt vágja le a fát, ha akkora dologról kardcsapás nélkül mond le. Ezért mondotta föl Bismarck Ausztriának a szövetségi politikát teljesen, mihelyt tehette. A vetélytárs ellen szövetséges után nézett s 1857 május 18-ról datált nagy emlékiratában Ausztria legyőzésére a legtermészetesebb szövetségesnek Francziaországot jelölte meg. Azután a leghatalmasabb okokkal bizonyította azt a tételt, hogy legitim monarchia nem szövetkezhetik olyan hatalommal, a melyet forradalom szült. Ekkor és ebben mutatkozott annak az embernek, a ki Európát újjá fogja alkotni. Ezzel egész fejjel magasodott ki a korabeli porosz diplomacziából. IV. Frigyes Vilmost javaslatai, ha ugyan Bismarck előterjesztését elolvasta, halálra rémithették. A király körömszakadtáig megmaradt az Ausztriától való függésben. Hogy ezt a hatalmat 1857. évi bécsi látogatásával sem tudta jobb útra terelni, mélyen bántotta. Szelleme hova-tovább mindinkább elborult, s annak az évnek az őszén már öcscse, Vilmos vette át a kormány vezetését, mint régens.

*
* *

A diplomacziája hibájából magára maradt Ausztriára 1859-ben ránehezült a sors keze. A midőn III. Napoleon Cavourral megegyezett Itália fölszabaditásában s a magyarországi hangulat nyugtalanitani kezdte az osztrák politikusokat, a bécsi kabinet hasztala-

nul járt szövetség után. Az angolok rokonszenveztek a föltámadásra kész Itáliával; Oroszország meg ujongott, hogy hűtelen barátját csapások látogatják. Bécsben azonban még mindig bizonyosra vették, hogy Francziaország, a hagyományos ellenség ellen, Poroszországot épp úgy, mint az egész német földet fegyverbe állíthatják. Úgy tervelték, hogy Francziaországot két hadsereggel, két oldalról támadják meg; a kisebb haderőt szánták Szárdinia leverésére és Itália védelmére, a nagyobb Páris fenyegetése végett a Rajnához vonult volna. Az osztrák hegemónia Németországon ezzel állotta volna ki a tűzpróbát. A bécsi kabinet számított a szövetségi tanácsban a többségre s ezzel, meg a dél-német földön támadó harczi kedv segítségével, azt képzelte, hogy a németség egész haderejét sorompóba szólíthatja a Habsburg-monarchia védelmére.

Berlinben a nézetek megoszlottak. Frissen sajgott még az olmützi megalázásra való emlékezés, s a népben épp úgy, mint a vezető osztályban az a vélemény kerekedett fölül, hogy Poroszországnak meg kell ragadni a kinálkozó alkalmat, hogy úrrá legyen Németországban. Talán Vilmos herczeg, a porosz régens, volt a leghajlandóbb, hogy a háborúban Ausztria oldalára szegődjék s ebben a véleményében Hohenzollern herczeg, a miniszterelnök nemcsak osztozott vele, de túl is liczitált rajta. Azonban a herczegben is bántotta a porosz önérzetet az, hogy Ausztria őt a Frankfurtban székelő szövetség megszavaztatásával akarta a háborúra kényszeríteni. Hogy politikáját a szövetség szótöbbséggel szabja meg, az a Nagy Frigyes monarchiája nyilt és szándékos megsértésének tetszett. Azt hitte, hogy Poroszország azért, mert

Ausztriát Francziaország ellen fegyveres erővel támogatja, jelentős engedményre tarthat jogot, a mely sehogy sem lehet kevesebb annál, hogy a szövetség éjszaki hadseregében állandóan megkapja a fővezérséget.

Azonban még ehhez a tervhez sem ragaszkodtak világosan és következetesen. Poroszország fegyverkezett Francziország ellen s várta, hogy mit ajánl érte Ausztria, a helyett, hogy követelésével bátran és nyiltan előhozakodott volna. Hogy a régensherczeget megnyerjék a háborúnak, Albrecht főherczeg Berlinbe utazott; de nem olyas ajánlatokkal, a minőkre ott számitottak. Azt magyarázta, hogy a Francziaország ellen viselendő hadjárat nemzeti háború; hogy Ausztria és Poroszország egyenként kétszázötvenezer emberrel vonuljon a Rajnához; hogy a hadsereget a császár s a régensherczeg együttesen vezessék. Berlinben ezt a tervet nagyon hidegen fogadták. Duzzogtak, hogy Ausztria Itáliát porosz segitséggel szeretné megvédeni, s ennek fejében szövetségesének még a fővezérséget sem engedi át, holott ez volna a legkevesebb, a mivel a támogatást honorálhatja. Ilyes engedményre azonban Ausztria, minthogy az idősebb s az első német hatalmásságnak magát tartotta, akkor még dehogy gondolt volna. [1]

Azon a napon, a melyen a főherczeg Berlinből

[1] Bismarck már 1853. november 25-én irta Gerlach tábornoknak: „A jó osztrákok egészen olyanok, mint a *Szentiváneji álom* kézművesei. Keletet meghóditanák, Itáliát kormányozni szeretnék, Németországon játszanák az oroszlánt, az európai politikában rendelkeznének velünk, a német kérdéseket megoldanák nélkülünk, s mindezért még csak azt sem mondják, hogy *Isten fizessen meg érte.*

haza indúlt a nélkül, hogy őt vagy a régens-herczeget értesitették volna róla, a bécsi kabinet Turinba küldte ultimatumát. Ezt a lépést a régensherczeg úgy fogta föl, hogy sem véleményére, sem segitségére, nem reflektálnak többé, hogy a dolgot hagyhatja már a maga mentére. Ez az elhatározás oly hirtelen támadt, s oly hamarosan hajtatott végre, hogy Buolt magát is meglepte. A parancs, hogy az ultimátumot készitsék el, a miniszter tudtán kivül és közvetetlenül a császár katonairodájából jött. Buol, minthogy nem helyeselte az elhamarkodott szakitást, beadta lemondását. Mindez azonban még nem lett volna baj, ha az Olaszországban fekvő osztrák hadsereg képes rá, hogy a piemonti hadsereget szétverje, mielőtt a franczia segitségére jöhet.

Az olasz hadjáratról kimeritő tudósitások feküsznek előttünk, a melyekből megtudjuk, hogy az osztrák és franczia hadseregben egyaránt hiányos volt a létszám, hézagos a fölszerelés, a szellemi vezetés meg gyarló. E háború fordulataiban a véletlen feltűnően nagy szerepet játszott. Francziaország rászolgált, hogy a hadjárat befejeztével vitathatatlanul Európa első katonahatalmasságának tartsák. Azonban, mert az osztrák hadsereg a háborúban mindig közel állott a győzelemhez s mert leleményesebb vezérlettel ellenségét le is győzte volna, a kortársakban ez a vitéz hadsereg is újabb szimpáthiákat ébresztett. [1]

[1] A háborúra a főbb forrás-munkák: a porosz vezérkar által kiadott *Der italienische Feldzug des Jahres 1859* (első kiadás Berlin 1862., harmadik kiadás 1880). Ez a könyv Moltke felügyelete alatt készült s az ő szellemi tulajdona. Azután az osztrák vezérkar hivatalos kiadványa: *Der Krieg in Italien 1859.*, három kötetben, Bécs 1872—1876. Az osztrák munka

A választás, hogy ki vezesse a hadsereget, nem esett Hess báró táborszernagyra, a ki harczolt Aspernnél, Wagrámnál és Lipcsénél; a ki 1848-ban 1849-ben az ősz Radetzky oldalán állott, a kit a hadsereg is egy szívvel vezérének kivánt, ámbár az aggság nyomai már erősen meglátszottak rajta. Gyulai grófot tették meg hadvezérnek, a kit Grünne gróf, a császár főhadsegéde ajánlott, a ki akkor mindenható volt katona-dolgokban. Hasonlóan káros volt az árisztokráczia befolyása az osztályvezetések megválasztásában. A két hadosztály élén egy Lichtenstein, egy Schwarzenberg, aztán a Clam-Gallas, Stadion és Schaffgotsche grófok állottak s csak Benedek és Zobel volt az a két osztályparancsnok, a kik nem tartoztak az ország nagy családjaihoz.

Gyulainak, a midőn százezer ember élén átlépte

nagy értékét és igazságszeretetét általán elismerik. Szellemesen kommentálja Hohenlobe herczeg a *Strategischen Briefen* első kötetében. A franczia vezérkar munkája: *Campagne de l'empereur Napoléon III. en Italie, Páris 1860.*, ámbár mappákkal és menettervekkel pazarul el van látva, kevésbbé értékes a már fölsoroltaknál. valamint Bazancourt hivatalos könyve is: *La Campagne d'Italie 1859*, Páris, 1859—60. Ellenben igen nyomós Otto porosz őrnagy névtelenül megjelent kissé homályos, de részletekben igen gazdag munkája: *Der Feldzug von 1859. in Italien*, irta egy porosz tiszt, Thon, 1863—65. E könyv a rohamharczászat védelmére iratott. Figyelemreméltó könyvecske: *Der Feldzug von 1859, das Vorspiel zu den Ereignissen von 1866 und 1870.* a melyet Pindter, később a *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* szerkesztője, akkor osztrák tiszt írt s a mely névtelenűl jelent meg. Willisen tábornok: Die Feldzüge des Jahres 1859 und 1866, (Lipcse 1868) s Kunz H. porosz őrnagy: *Von Montebello bis Solferino,* (Berlin 1881) czimű könyve jó áttekintést nyújt: Duguet Alfréd: *La guerre d'Italie* s d'Almazan herczeg: *Campagne de 1859.* czimű munkái a

a Ticinot, az volt a föladata, hogy a körülbelől ötvenezer főnyi piemonti hadsereget, a mely Alessandriánál állott, meglepje és szétverje, mielőtt még a franczia hadsereg megérkezhetnék. A franczia csapatok csak akkor kezdtek mutatkozni a vasút által még nem járt alpesi szorosokban s a genuai kikötőben. A míg a piemontiak elkerülhetetlennek hitték vereségüket s Turin remegett a közel fekvő ellenség miatt, Gyulai tétovázott. A francziák közeledtének hírére a vezérkar főnöke, Kuhn ezredes, nagyon sürgette a gyöngébb ellenség megtámadását. Gyulai heteken át összedúgott kézzel állt Lomelinánál s ezzel Francziaország időt nyert, hogy hadseregében a hiányokat pótolja s hogy túlerővel jelenjék meg a Pónál. Most már az osztrák hadsereg a védelemre volt utalva. Az ellenség földjén, erős hadállásban várta Gyulai a támadást. III. Napoleon azonban az

franczia hadvezetés kritikájáért méltók a figyelemre. Bővebben a hadjárat irodalmáról Troschkes: *Geschichte der Kriege der Neuzeit*, I k. 435. l. Legkésőbben a *Der Krieg im Jahre 1859.* czímű könyv jelent meg. Névtelenűl jelent meg Bambergben 1894-ben. Hivatalos forrásokból, de nem hivatalból Bartels osztrák alezredes írta, a ki a hetedik, Zobel, hadtestében, mint a vezérkar főnöke küzdötte végig a háborút. Bartels keserű s nem ritkán igazságtalan itélete becsületbiróságot vont maga után, a mely tiszti rangjának elvesztésére itélte. Kuhn, a kit könyvében Bartels élesen támadott, kimerítő czáfolatot írt, a mely halála után: *Meine Thätigkeit im Kriege 1859* czímen Bécsben, a *Danzers Armeezeitung*-ban jelent meg 1900. szeptembertől 1901. márcziusig. Hénisson németre fordított könyve: *Tagebuch aus dem italienischen Feldzug*, Augsburg 1890, csak a franczia hadsereg hangulatára jelentős forrás. A háborút tárgyaló számos füzetből némelyeket később említünk meg. Moltke fölfogását a későbbi kimerítő tárgyalások lényegében alig ingatják meg.

osztrák hadsereg oldalán elsurranva, annak jobb szárnyát észrevétlenül megkerülve, éjszaknak tartott s Magenta mellett a Ticino hidjánál állott meg, a honnan Milanot fenyegette. A mint a francziák fölvonulását Gyulai főhadi szállásán megtudták, Kuhn azt tanácsolta, hogy a még össze nem vont hadosztályokat gyorsan támadják meg. Gyulai azonban már mindent elvesztettnek tartott s a francziákban, a kik seregének szárnyait észrevétlenül kerülték meg, a stratégia mestereit látta. Csapatait visszavonta a Ticinon s legjobban szerette volna, ha a várnégyszögbe vonulhat vissza s hadseregével ott elrejtőzhetik.

Hesst csak most küldték a táborba s most is csak azért, hogy Gyulainak tanácsot adjon, ha a fővezér ismerni akarná a hadviselt tábornok nézeteit. A haditanácsban ő, Gyulai és Kuhn abban állapodtak meg, hogy a Ticino mögött bevárják az ellenséget s ott ütközetre szorítják. A magentai hidnál nyilott meg a csata június 4-én. A midőn délután Hess a harczoló csapatok között megjelent, körülfogták a tisztek, lelkesen csókolták a kezeit: azt hitték, azért jött, hogy győzelemre vezesse őket. A tisztelő hódolást azzal utasitotta el magától, hogy csak azért jött a csatatérre, hogy a császárnak tudósításokat küldjön.

A midőn hosszú viaskodás után az este a harczosokat egymástól elválasztotta, az osztrák fővezér nem tartotta magát legyőzöttnek. A déli híd táján, a hajócsatorna mellett, a mely a Ticino folyását követi, állott hadseregének czentruma és balszárnya; azokat a csapatokat támadták, a melyeket Napoleon császár vezetett s változó szerencsével megállották a sarat. A czentrumon a franczia gárda eleinte fényes győzelmet nyert, a midőn Clam-Gallas gróf hadtes-

tére vetette magát s azt gyönge ellenállás után vissza nyomta. A döntő pillanatban azonban Gablenz tábornok osztálya fényes támadással útját állotta a győzelmesen előre törő ellenségnek. A balszárnyon, a melyet Canrobert marsall vezetett, heves csata folyt. Itt a felső-ausztriai Hessen-ezred kétszer ment a tűzbe Ponte Nuovo falú ellen, de hősi erőfeszités árán sem tudta kézrekeríteni e kulcsát az ellenség hadállásának. Most Canrobert vezette a maga osztályát támadásra. Az ellenség föltartóztatására lovasság lépett közbe. A porosz-király huszárok élén Edelsheim ezredes vihar módjára csapott a francziákra, megtörte az ellenállást s a támadókat vad futásban üldözte az olasz szántóföldek árkain és kerítésein át a faluig. Egy pillanatig maga Canrobert is abban a veszélyben forgott, hogy elfogják. Ott órák hosszán át, az éj beálltáig folyt a harcz a nélkül, hogy annak a francziák döntő fordulatot tudtak volna adni.

Sem Gyulai, sem Napoleon császár nem tudtak róla, hogy azalatt a csatatér legéjszakibb sarkán, az osztrák jobb szárnyon, eldőlt a csata koczkája. A mig Napoleon a Ticino déli hidjánál az osztrákot nem tudta megverni, megérkezett a harcztérre Mac-Mahon s az éjszaki hidon az osztrák hadsereg jobb szárnyára rontott. Vele szemben Clam-Gallas gróf vezényelt. A parancsa alatt álló magyar ezredek már délelőtt csak immel-ámmal harczoltak, most aztán bebizonyították, kivált mert tábornokuk sem volt éppen mester a vezetésben, hogy nem birnak megállani a franczia marsall hadának támadása előtt. Magenta Mac-Mahon kezébe került s ezzel, nem nagy fáradság árán, herczeg czímet szerzett magának.

A mikor a fegyverek dörgése elnémult, az osztrá-

kok még nem voltak legyőzve a csatamező két harmadán. Éjjel aztán Gyulai és Kuhn abban állapodtak meg, hogy reggel a csatát újra kezdik, minthogy még két pihent, a csatamezőre csak most érkező hadtesttel rendelkeztek. Ekkor érkezett Clam-Gallas gróf leverő tudósítása, hogy hadtestében s a vele harczoló csapatokban a rend fölbomlott, hogy állását tovább nem tarthatja s ezért csapatait még az éj folyamán a harczvonalról egy óra járásnyira hátra tolja. Most már lehetetlenség volt újra kezdeni a csatát. A főhadi szálláson a visszavonulást s Milanó kiürítését határozták el.[1] El nem csüggedve, lassú menetben vonúlt vissza a sereg, a mely nagyobb részben becsülettel állotta meg a tűz-keresztséget, a várnégyszögbe.

Napoleon a csata estéjén nem tudván semmit Mac-Mahon döntő győzelméről, fáradtan, nyugtalanul

[1] Kuhnnak az volt a nézete, hogy az osztrák hadsereg a magentai vereség ellenére is, a csatamezőtől délre. Páviánál, a Pónál előre törjön, kapja oldalba a francziákat, hogy ne támadhassák meg Milanót. A délről Pávia-Lodiból kiinduló támadást már június 8-án javasolta. Tervének megnyerte Gyulait is, de Hess a kisérletet túlmerésznek tartotta. Ramming tábornok, a ki egy osztályt vezetett, a csatát követő reggelen levelet írt Kuhnnak, a melyben, utalva az ellenség általa megfigyelt visszavonulására, a harcz megújitását ajánlotta. Csodálatraméltó volt a Hessen-ezred magatartása, a mely a csatát követő reggelen még egy támadást kisérlett meg Ponte Nuovo ellen, a melyet előtte való nap nem birt elfoglalni. A vitéz csapatok csak parancsnokuk szigorú parancsára s akkor is kedvetlenűl vonultak vissza. A bizonyítékok, hogy a magentai csata csak azért veszett el, mert Gyulai elvesztettnek tartotta. még egyre gyülnek. V. ö. Kuhn érdekes levelét a harmadik kötet függelékében s kivált már idézett munkáját: *Meine Thätigkeit im Kriege 1859.*

dőlt tábori ágyára s Párisba határozatlan tudósítást sürgönyöztek, a melyet másnap a *Moniteur*-ben olvastak s a mely csak azt jelentette, hogy a franczia hadsereg újabb csatákra szervezkedik. Egy hadsegéd ekkor jelentette, hogy Mac-Mahon elfoglalta Magentát. A francziák győzelme egyébiránt annyira tökéletlen volt, hogy nem is gondolhattak az ellenség üldözésére. Háborítatlanul vonultak vissza az osztrákok, Napoleon meg június 8-án ünnepélyesen vonult be a közel fekvő Milánóba. Így könnyű megértenünk jelmondatát: a háború a leggyülöletesebb dolog, mert a véletlen játsza benne a legnagyobb szerepet.

A várnégyszögben az osztrákok újabb csatákra gyülekeztek. Két hadsereget alakítottak Schlick és Wimpffen grófok vezetése alatt, a főparancsnokságot maga Ferencz József császár vette át, a ki Hess és Ramming tábornokokat vette maga mellé. Nagy csapattestek indultak útnak Itália felé, Francziaország épp úgy mint Ausztria, haderejének két-harmadát vitte a tűzbe. Hess, a ki most főszállásmester, a táborkar főnöke volt, azt tanácsolta a császárnak, hogy a várnégyszögben egyelőre defenzivában maradjon s csak akkor nyomuljon előre, ha a hadsereg kipihente magát. Ramming, a helyettese, ennek ellene mondott s a nyomban való támadást sürgette. A császár, sajnos, nem tudott határozni, hogy a két tanács közül, (hisz mindeniket alapos okok támogatták), melyikre álljon szilárdul s így nagyobb hadcsapatok kétszer keltek át a Minción s a midőn a Hess befolyása kerekedett felül, kétszer vonultak vissza. Végűl a támadásban állapodtak meg, Chiesenél kellett volna a döntő csatának lefolyni A mint oda iparkodtak, fele útban, Solferinonál, találkozott június 24-én a

két, a döntő csatára még el nem készült sereg, mert azt egy nappal utóbbra számitották. Hess azonban az előre nem látható esetekre is úgy rendelkezett, hogy az osztrákok kitűnő hadállásba jutottak.

Solferinónál mindakét részről körülbelől százhatvanezer ember harczolt. A csapatokat, a melyek a harczban valóságosan résztvettek, mindkét oldalról eltérően számitják: mégis a francziák azzal, hogy korábban indultak a csatatérre, nagyobb tömegű haderőnek látszottak. A harczvonalak a Garda-tó felől a hegyvidéken át mélyen benyúltak a lombard rónába; a seregek kétharmad része a halmos vidéken, a tó és a rónaság között állott; a déli szárnyak pedig a róna szélén találkoztak. A czentrumon, az osztrákok oldalán, a hol a hegyvidék átmegy a rónába, merev orom emelkedett, rajta torony: a Spia d'Italia. Ez a pompás állás, a háttérben Solferinó faluval, volt az osztrák czentrum támaszpontja. Stadion gróf vezényelt itt, a kinek az volt a föladata, hogy feltartsa a franczia czentrum nagyobb erejű támadását. Éjszakra távolabb, a Garda-tó felé, a jobb szárnyon, szemben a piemontiakkal, Benedek állott. Az osztrákok balszárnyát, a mely számban a legerősebb volt, Wimpffen gróf vezényelte s az volt volna a czél, hogy számbeli túlsúlyával szétrobbantsa a francziák jobb szárnyát, a mi által a czentrumot fölszabaditja s a csatát eldönti.

A kora hajnal az elő-csapatokat már útban találta, a melyek nyomban összekaptak, aztán nagyobb tömegek bontakoztak ki. A midőn Ferencz József császár félkilencz óra tájban Solferinó mögött egy halmon állást foglalt, már mintegy másfél mértföldnyi vonalon harczoltak. Schlick grófot azonban, a ki a

megtámadott sereg vezére volt, nem találták sehol; táborkari főnöke, Scudier adta meg a szükséges fölvilágositásokat. Schlicket, a vitéz katonát, bántotta Grünne gróf gőgös viselkedése s ezért föladatát nem vette olyan erélyesen, mint vette volt a magyar forradalomban. Vita támadt a csata vezetéséről. Hess, a ki most is óvatos volt, mint mindig, tartózkodott véleménye nyilvánitásában; ellenben Ramming, a ki a katonadolgokról nagy készséggel tudott beszélni, élénken magyarázta és védte a maga álláspontját.[1] A mint áttekintést nyertek, a hadvezetők abban állapodtak meg, hogy a döntést a szárnyakon, kivált pedig Wimpffen hadseregével fogják megkisérteni. Stadionnak csak az a föladata, hogy a maga kitünő hadállását megtartsa; Wimpffen és Benedek támadjanak s iparkodjanak körülfogni az ellenség szárnyait; Wimpffen a maga túlnyomó erejével ugrassa szét a Mac-Mahon és Niel hadtesteit, s ezzel döntse el a csatát. Föladatát megkönnyítette az, hogy Medole pusztáján harczolt, a melyet békében az osztrákok gyakorló-térnek használtak. A hely alkalmas volt arra is, hogy nagyszámú lovassága érvényesüljön.

A kapott parancsot azonban csak Benedek és Stadion hajtották végre. Benedek változatos katonapályáján itt vívta a legszebb csatát s úgy látszott, mintha nagyobb dolgokra is képes volna. Stadion ezredei is, hidegvérű tábornokuk vezetése alatt, az ellenség rohamát s az ágyútüzet, — ágyujuk a francziáknak jóval több volt — ingadozás nélkül állották. Hogy ellenállásukat megtörje, Napoleonnak a tartalékból a gárdát kellett rohamra küldeni. A francziák-

[1] Szemtanuk közlése nyomán.

nak az volt a föladatuk, hogy a gyöngébb osztrák czentrumot szétugrassák. Megjött a döntő pillanat, a midőn a gárda rohamra indult, s mindkét részről minden erőt megfeszitettek.

Wimpffenen állott most, hogy sikeres rohammal a franczia jobb szárny ellen, gyöngéjén találja az ellenséget s ezzel a nagyon szorongatott osztrák czentrumot levegőhöz juttassa. Wimpffen azonban ama szerencsétlen osztrák tábornokok közé tartozott, a kikről Suwaroff azt írta, hogy kikerülhetetlen végzetük a vereség. A hadseregben, ügyetlensége miatt s mert lovon gyöngén föstött, csak a *szegények apjá*-nak hivták. Mensdorff által vezetett lovasságát s gyalogságát, a mely déltájban már teljes számban megérkezett a csatamezőre, szórványos csetepatékban meritette ki. A császár többször, sürgősen parancsolta, hogy szedje össze minden erejét s az ellenség figyelmét terelje el az osztrák czentrumról. Déltájban azt a parancsot kapta, hogy hatalmas roham útján az ellenség jobb szárnya ellen, végre tegye szabaddá a Solferinónál küzdő osztrák czentrumot. Wimpffen a maga hatvanezer harczosával még semmi, döntő természetű dolgot nem próbált meg. Ki írhatná a császár elképedését és csalódását, a midőn két óra tájban Wimpffentől azt a jelentést vette, hogy — miután kétszer sikertelenül támadott, visszavonul.[1]

[1] A vezérlő osztrák tábornokok a háború után szükségét érezték, hogy maguktartását igazolják. Gyulai gondoskodott a hadjárat tüzetes leirásáról, a mely nyomtatásban nem jelent ugyan meg: de az osztrák vezérkar munkája szerkesztésénél fölhasználta. Jelentős forrás-munka, a melyet Ramming írt s a mely nyomtatásban névtelenül, kézirat gyanánt jelent meg: *Beitrag zur Darstellung der Schlacht von Solferino.* Bécs, 1861.:

Ilyen módon, ebben az időben csapott a katasztrófa az osztrák czentrumra. Stadion csapatait a júniusi forróság elbágyasztotta; a legtöbb ezrede már öt óra hosszant állott tűzben s minden készletét ellőtte. Déltájban ezért Clam-Gallas gróf azt a parancsot kapta, hogy a küzdő hadtestet részben váltsa föl a maga hadtestével. Ekkor történt, hogy Napoleon, a mint már említettük, gárdáját a Spia d'Italia ellen rohamra vezette. Clam-Gallas hadtestének magyar ezredei itt sem harczoltak jobban, mint Magentánál. Az első rohamra ott hagyták azt az állást, a melyet Stadion oly sokáig megtartott. A gárda, a melynek rohamához most már a Wimpffen által többé fönn nem tartott Mac-Mahon is csatlakozott, föltarthatatlanul törte derékon az osztrák harczvonalat. Ilyen körülmények között Ferencz József kénytelen volt elrendelni, hogy az egész hadsereg vonuljon vissza; mert czentru-

ez a munka Hess vonakodását, hogy a Solferinónál vívott csata előtt támadjon, keményen, de indokoltan ítéli meg. Keményen elítéli Wimpffen magatartását is. Ebből polemia támadt. Wimpffen magatartásának védelmére kelt a *Betrachtungen über den Beitrag zur Darstellung der Schlacht von Solferino.* (Lipcse, 1864) czímű munka. Ramming nézeteit a *Militärzeitung* 1865. évfolyamában védte, a mely külön lenyomatban is megjelent: *Ueber die ganze Polemik über die Schlacht von Solferino.* (Bécs, 1865) czimen. Wimpffen védője még kétszer nyult tollhoz s válaszul megirta az: *Erwiderung auf die Kritik über die Schlacht von Solferino* (Lipcse, 1865), s a *Streiflichter auf die Polemik über die Schlacht von Solferino* (Lipcse, 1866) czímű munkákat. Wimpffen azzal védekezett, hogy neki kifogásai voltak a fővezetés ellen, hogy a csatát csak a franczia czentrum áttörése és szétzúzása árán lehetett volna megnyerni. Az ő hadállása Solferinónál olyan volt, hogy a legerősebb támadással sem menthette volna meg Stadiont. Csakhogy mindez nem mentsége annak, hogy a császár rendeleteit nem hajtotta végre.

mát áttörték s Wimpffentől is balhireket kapott. Csodálatosképen eközben Wimpffen is megemberelte magát s megpróbálta azt a rohamot, a melyre délelőtt hiában nógatták, sajnos, most már későn és eredménytelenül. A czentrumon az osztrák tartalék, a mely arra későn érkezett meg, hogy befolyjon a döntésre, tartotta vissza az üldözéstől Mac-Mahon hadtestét. A csatatér különböző pontjain egyes vitéz vezérek sikert arattak, de maga a csata, mert az egyes hadtestek nem dolgoztak közös czélra, elveszett. A hogy a vert hadsereg a Minción át visszavonult a várnégyszögbe, eldőlt Itália sorsa.[1]

* * *

[1] A Clam-Gallas hadtestének fönnebb adott jellemzését némelyek az osztrák vezérkar munkájára való utalással czáfolni akarják. Képtelen vállalkozás. A hivatalos munka pontosan fölsorolja, hogy a hadtest huszonegy zászlóaljából tizenhét zászlóalj, a melyek tizenkét óra tájt érkeztek a csatamezőre, Solferino magaslatain hogyan helyeztetett el. (II. kötet, 301., 302. és 308. l.) Miután öt zászlóalj magatartásáról sok elismeréssel emlékezett meg, csak röviden érinti, hogy az első hadtest már félkét óra tájban, egy csekély töredékén kivül „lassan-lassan ott hagyta a vesztett csatát". (307. l.). A döntő körülmény azonban az, hogy rendkivül erős hadállásukat még meg sem rohanta a francziа, a mikor Stadiont cserben hagyták; mert ő hadtestének huszonöt zászlóaljával s azzal a kis erővel, a mely nem robbant szét, a solferinói kastélyt, temetőt s a cziprussal benőtt halmot, tehát az osztrák czentrum támaszpontját még mindig tartotta (307. l.). Érthető tehát, ha az az odaadó, kitartó, harczos csapat, a mely nyolcz órán át állotta már a tüzet, a franczia gárda rohamát nem tarthatta föl s a magaslatokat odahagyta. Ez annak, a ki tud olvasni s a dolgot meg akarja érteni, egészen világos. A hazafiságból adott leczke a szerzőt hidegen hagyja, s általa a történeti igazságot, a mint a forrásokból s a hivatalos osztrák előadásból kiderül, meghamisíttatni nem engedi.

Hogy azt a fontos állást, a melyet Benedek a Solferinónál vívott csata után az osztrák hadseregben elfoglalt, megérthessük, vetnünk kell egy pillantást a jobb szárny derék vezetésére, a kiről előbb csak futólagosan emlékeztünk meg.[1] Maga iránt azokat a reményeket, a melyek 1866-ban a hadsereg élére állították, ekkor támasztotta. Vele szemben a piemontiak állottak, a kiknek első osztálya, a Mollard-osztály, az ő menetoszlopát támadta meg. Visszaverték, Benedek utánuk nyomult s elűzte őket a *San Martino* fönsikról, a melyet magának támaszpontul választott s a hol győzelmét kivívta. Ezalatt az ellenségből nagy tömeg jelent meg; a Cucchiagi osztálya egyesült Mollard csapataival, s vitézül vissza akarták foglalni a fönsikot. Támadásukra azonban roham volt a felelet s az osztrákok a piemontiakat a tanyákkal borított fönsikról véresen visszaverték. A szász-király ezrednek, a melynek a lőszere kifogyott, Benedek azt kiáltotta oda: fogjátok a dolgot puskatusára. Miután ezek a császárvadászokkal egyesülten elvégezték a rájuk bízott dolgot s a közéjük érkező tábornokot viharos éljenzéssel fogadták, azzal dicsérte meg őket, hogy csókolni való gyerekek.

Dél volt már s minthogy a czentrumon az osztrák hadsereg dolga rosszul ment, a jobb szárny győzelmét sem lehetett kihasználni. Négy óra tájban kapta Benedek a császár parancsát, a mire akkor már égető szükség volt, hogy vonuljon vissza a Minció mögé. Azonban ugyanakkor azt is látta Benedek, hogy a

[1] Bővebben lásd a *Benedek's Nachgelassene Papiere* czimű könyvben, kiadta *Friedjung* H. (Lipcse 1901.) a hetedik s a nyolczadik fejezeteket.

piemontiak minden erejüket összeszedve, új támadásra készülnek. Ezért azt jelentette a császárnak: „a fegyverbecsület tiltja, hogy azonnal visszavonuljak." Különben egyéb fontos oka is volt, hogy állását még megtartsa. Pozzolengon át kellett visszavonulnia s ezt a falut, meg annak utczáit az osztrák czentrum, Stadion visszavonuló hadteste s más csapatok teljesen elfoglalták. Várta tehát azt a támadást, a melyről Viktor Emánuel király a francziáknak azt jelentette, hogy „a király San Martinonál is győzelmet aratott". Éppen akkor, a midőn a piemontiak huszonhétezer emberrel, tehát túlnyomó erővel rontottak az osztrákokra, egyszerre irtózatos vihar támadt, a föld reszketett a mennydörgéstől, a levegő megtelt porral, a szél a fákat gyökerestől szakgatta, a szekereket fölforgatta, a Garda-tó fölött jégvihar vonult el, a mely az osztrákokat szembe kapta s egy időre megvakította. A piemontiakat a fergeteg a szó teljes értelmében nekihajtotta az osztrákoknak, ezek csak akkor látták meg az ellenséget, a mikor csak negyven-ötven lépésnyire voltak tőlük. Első vonalukat a támadó ellenség elsöpörte, de mire az ágyúkig eljutottak, már kemény ellenállásra találtak. Most Benedek parancsára szuronynyal indultak rohamra s ezerszeres hurráh-kiáltással áttörték az olaszok csatarendjét és esti hat-hét óra között ismét visszaverték őket a fönsikról.

Most már szabad volt az út s Benedeknek is a visszavonulásra kellett gondolnia. Szerencséjére az ellenség Stadion hadtestét Pozzolengo felé nem nagyon üldözte, mert az esetben azért a vitézségért, hogy utolsónak maradt a csatamezőn, drágán fizetett volna. Hét óra után a Lippert-dandárnak, a mely hajnal óta

állott a tűzben, kiadta a parancsot a visszavonulásra. Ezt lassan, rendben követték a többi osztályok. A piemontiak ezalatt ismét összeszedték magukat s becsületükre válik, hogy annyi visszavert támadás után is volt kedvük a győztes ellenség visszavonulását megzavarni. Visszavonulás közben, kivált hasonló körülmények között, nehéz harczolni; az ellenséget föl kell tartóztatni bármi áron. A Don Miguel magyar ezred zászlóaljainak jutott a föladat, hogy födözzék a visszavonulást. Benedek az utóvéddel maradt. Tudta, hogy kell bánni velük, odakiáltotta nekik magyarul: „utánam, vitéz magyarok, a magyar nem szokta cserben hagyni vezérét.“ Ezzel élükre állott, utolsó rohamra vezette őket, az ellenséget visszaverte, miközben a késő nyári este árnyékkal vonta be a földet. Nyolcz óra tájban ez az elszánt támadás oly erővel verte vissza a piemontiakat a magaslatról ismét, hogy a hadtestet visszavonulásában többé nem gátolhatták. Benedek sebesültjeit s foglyait is magával vitte. Csak a midőn Pozzolengot is elérte, birták a piemontiak, a mint utóbb dicsekedve hirdették, a San Martino-magaslatot elfoglalni, a mi fülsiketítő diadal-ordítás s nehány az osztrákok után küldött, ártalmatlan ágyú-lövés mellett történt meg.

Benedek mellett ismét Edelsheim volt az, a ki az osztrák fegyverbecsületet sikeresen védte. Már kora reggel azzal bízták meg, hogy négy század huszárral a francziák czentruma s jobb szárnya között lovagoljon el s föladatát fényesen oldotta meg. Vezérét arra kérte, hogy osztályából a Mensdorff gróf csapatát is adja melléje, aztán huszáraival belovagolt a franczia csatarend réseibe, a hol ellenséges vadászokra bukkant, azokat visszaűzte zászlóaljaikhoz, több ellensé-

ges lovas-csapatot megkergetett s az ellenség hátában eljutott addig a helyig, a hol az sebesültjeit kötöztette. Minthogy Mensdorff nem volt olyan vakmerő s elmaradt tőle, a mikor nagyobb tömegű ellenségre bukkant, kénytelen volt visszafordulni, de visszavonulása is teljes rendben történt. Edelsheim a milyen bátor, épp olyan hidegvérű is volt, ezért tudott nagyobb tömegű gyaloghadtest elől is, a mikor az már veszedelmesen közel járt hozzá, még idejekorán visszavonulni. Példáját annál többre kell becsülnünk, mert a lovasság, igaz, hogy nem hibájából, az ő kisérletén kívül semmit sem tett.[1] Lagymatagon viselte magát Schlick seregében, a tartalék-lovasság élén, Lauingen báró. Zedtwitz gróf, a vezér, a parancsnokságot átadta Lauingennek, hogy lovagoljon előre s vegye szemügyre a helyzetet. Lauingen hirtelen úgy elveszitette a fejét, hogy megfordult s az egész lovassággal őrült vágtatásban hagyta el a csatamezőt. A hitvány katonát utóbb haditörvényszék elé állították és halálra ítélték; a császár azonban megkegyelmezett neki.

* *
*

A míg Ausztriát így szorongatták, a berlini udvar tanácstalanul tétovázott s nem tudta magát elhatározni, hogy Napoleont az európai egyensúlyt fenyegető előnyomulásában megállítsa-e, vagy vetélytársát fegyveres támogatással megsegítse? A regensherczeg nem tévesztette szeme elől a czélt, hogy német földön a maga

[1] Mensdorff magatartását egy czikkel a Streffleur-féle: *Oesterr. Militärzeitschrift* 1861. évfolyamában (III. k. 113. l.) igazolta. Utóbb minden kétséget kizáró módon kiderült, hogy Edelsheim fölszólítása nem jutott el hozzá. V. ö. Fischer v. Wellenborn tábornok: *Erinnerungen aus den Feldzügen von 1859 und 1866*, 95. l.

országát tegye a döntő katonahatalommá, de nem volt még meg az a tanácsosa, a ki erélyesen, kíméletlenül kész rálépni arra a síkos útra, a mely elvezet a kívánt czélhoz. Tanácsában voltak olyan politikusok, a kik különb szerepet szántak hazájuknak ama szövetségi kötelességek teljesitésénél, a melyekre Ausztria hivatkozott s ezek azon voltak, hogy a szomszéd elhagyatottságát politikailag ki kell használni. A szabadelvű politika legkiválóbb férfiainak ez volt a véleménye. Így gondolkozott maga Lassalle is és így gondolkoztak a diplomaták közül többen, például Usedom, Bismarck utóda Frankfurtban és Portualès, Poroszország párisi nagykövete. Bismarck is már akkor legörömestebb valami hasonló politika szolgálatára szánta volna szellemét és energiáját. Még a háború kitörése előtt visszahívták Frankfurtból és Pétervárra küldték nagykövetnek, hogy, a mint később gúnyosan szokta mondani, kissé lehűtsék. Minthogy akkor a közvélemény, kivált dél-német földön, melegen támogatta Ausztriát, Poroszország nem akarta, hogy politikáját a szövetségben olyan ember képviselje, a ki ellensége Ausztriának. Pétervárról szigorúan tiltakozott minden katonai készülődés ellen, mert az javít Ausztria stratégiai helyzetén, Francziaországnak ellenben árt. Ha akkor már miniszter, megteremti Németországon az új rendet azzal, hogy előbb megfélemlíti, aztán a kívánatos fegyveres szövetség révén magához köti Ausztriát. Mert akkor már tisztában volt azzal, hogy előbb ki kell küszöbölni Ausztriát Németországból, aztán szövetséget kell kötni a két állam között. Ilyen értelemben írta május 12-én a még mindig tétovázó porosz külügyminiszternek, Schleinitz bárónak, ez utóbb sokszor idézett szavakat: „Szö-

vetségi viszonyainkon olyan sebek rágódnak, a melyeket előbb-utóbb tűzzel és vassal (ferro et igne) kell kiégetnünk, ha csak idejekorán nem találunk ellene valamely üdvös orvosságot." Ehhez hasonló tervek kivitelére mikor alkalmasabb a politikai időjárás, mint azon a nyárcn, a mikor Ausztriát Magentánál, Solferinonál tönkreverték?

A regens-herczeg czél dolgában egyetértett Bismarckkal; de nem akart élni az általa ajánlott eszközökkel. Nem birt kibékülni azzal a gondolattal, hogy a német Habsburgot olaszországi hadjáratában segitség nélkül hagyja. Azon törte magát, hogy Poroszország helyzetén a német viszonyokban az Ausztriával való szövetkezés s ne e hatalom megfenyegetése által javitson. Egy szempillantásig lehetségesnek tetszett, hogy a két hatalom megértse egymást. Ausztria abban a szorultságában, a mibe Itáliában jutott, a mikor Gyulai Lombardiát megtartani nem volt képes, Willisen tábornok, a porosz nagykövet előtt, késznek nyilatkozott hozzájárulni ahhoz, hogy a Rajnánál a szövetségi seregeknek a porosz parancsoljon, ha a regens-herczeg kezességet vállal Ausztria olasz birtokaiért. A berlini kabinet azonban ekkor már nagyobb czélt tűzött maga elé s a regens-herczeg a porosz miniszterelnök, Hohenzollern herczeg sürgős ajánlatára sem tudta magát ezen az alapon elhatározni. A határozatlanság Poroszország átka, zsörtölődött a herczeg, a ki azt szerette volna, ha Francziaország ellen az egész német föld kezet fog. Magenta és Solferino után mégis lehetetlen volt, hogy a porosz kabinet tovább is ellenálljon a közvélemény hatalmas áramlatának, a mely a szorongatott szövetséges pártjára szegődött. Windischgrätz herczeg Ferencz József császár parancsára Ber-

linbe utazott, hogy szövetséges háborút sürgessen Francziaország ellen. A regens-herczeg részvéttel volt Ferencz József iránt nehéz sorsában; de a Habsburg még bajai közt is büszkébb volt, semhogy hatalmát Németországon meg akarta volna osztani s hogy a szövetség vezetésében Poroszországnak részt engedett volna a fegyveres segítség díjában; Poroszország pedig illetlennek tartotta, hogy a szövetséges szükségét nagyobb engedmények kicsikarására használja. Végre június 25-én Poroszország jelentette, hogy a berlini kabinet hat hadtest mozgositását határozta el s ezek utóbb a Rajna alsó folyásánál vonatnak össze. A háború után a regens-herczeg egészen határozottan mondta a bajor s a szász királyoknak, hogy ha a franczia a hódításban meg nem áll, megizente volna a háborút. Arra gondolt, hogy a porosz államot Németország védőjének állítja oda a franczia terjeszkedés ellen s ezzel a német politika vezetése is rá háramlik.

Ez a fordulat Bismarckot igen leverte. Meg volt győződve róla, hogy Poroszországnak a háborúra készülés épp úgy nem használt, a mint nem használt Oroszországnak az, hogy 1849-ben leverte a magyar forradalmat. „Nemcsak tartalékja vagyunk Ausztriának — írta július 1-én, — de hogy őt megszabaditsuk a háborútól, föláldozzuk érte magunkat. A Rajnánál történő első lövéssel a német háború lesz a fődolog, mert az Párist fenyegeti, Ausztria ezzel levegőhöz jut s fölszabadult erejét talán arra fogja használni, hogy minket fényes szerepléshez segitsen? ... Ha pedig rosszra fordul a sorunk, a német államok úgy elszakadnak tőlünk, a mint szélben lehull az érett szilva s az, a kinek rezidencziájába beszáll a franczia, hazafias cselekedetnek fogja tartani, ha az új rajnai szövetség csolnakára menekülhet.“

Ettől a gondtól akkori ellenségét maga Ausztria mentette meg. Lombárdia odaengedésével váratlan gyorsan kötötte meg a fegyverszünetet Villa-Francaban. Ennek híre a regens-herczeget s Windischgrätzet, a ki akkor még tárgyalt, váratlanul lepte meg. Ezt a fejleményt a legkomolyabb történelmi munkák is érthetetlennek mondják, vagy az osztrák császár környezetéből vett adomákkal magyarázzák. Mindez arra vall, hogy azt a kitünő munkát, a melyet az olasz háborúról az osztrák vezérkar készitett, minél kevesebben ismerik. Az osztrák hadsereg akkori helyzetét, valamint a gyarló hadvezetést ez a munka egész őszintén tárgyalja. Clam-Gallas gróf a háborúban magát hanyagul viselő hadtestét, a mely jobbára magyarokból állott, vissza kellett küldeni Ausztria belsejébe s a második hadtest egy osztályát, a mely horvát határőrcsapatokból állott, mert a háborúra alkalmatlan volt, föl kellett oszlatni. Ezzel szemben az északi szlávok s az oláhok hiába tették meg kötelességüket, a császári fegyverek régi dicsőségét csak a németek gyarapitották újabb vitéz tettekkel. Rosszul állott a hadsereg szükséges pótlásának ügye is. Az állam tizenkét hadtestéből kezdetben kilencz harczolt Olaszországban; egygyel Magyarországot kellett féken tartani; a mint a veszedelem nőtt, a mint szükségessé vált, hogy a magyar s részben a horvát ezredeket is másokkal cseréljék ki, a birodalom még rendelkezésre álló két hadtestét is a déli csatamezőre kellett parancsolni. Ebből kínos zavar támadt, Ausztria nem birt még egy hadsereggel, a melyet a korábbi megállapodások szerint a Rajnához lehetett volna küldeni. Nehézségekkel járt volna az is, hogy a szövetség értelmében három hadtestet, körülbelől nyolcz-

vanezer embert küldhessen kellő időben a Rajnához. Albrecht főherczeg, a kit nyugaton az osztrák hadak fővezérének szántak, nem vállalkozott volna olyan csapatok vezetésére, a kik a háborúban megbízhatatlanoknak mutatkoztak s ezért táboroztak Ausztria belsejében. Igaz, hogy két új, a 13-ik és 14-ik hadtest fölállítását is elhatározták, azonban ezek csak iskolázatlan ujonczokból állhattak volna s nem volt sem tisztjök, sem fölszerelésük. A béke idején a tanult katonát a szolgálati időn túl is a zászló alatt tartották; az ujonczokat pedig kényelmeskedésből nem oktatták ki, hanem hazabocsátották s most, hogy behívták őket, nem használhatták semmire. A hadsereg lajstroma háromszázhetvenötezer gyalogost mutatott ki, de ebből kétszázötvenötezer ujoncz volt. Az egész hadseregnek majdnem fele a szabadságoltak behívásakor iskolázatlan csapatokból állott; mert a béke idején kényelmesebb volt a rég szolgáló katonasággal parádézni, mint fáradsággal betanítani az ujonczokat. Az olaszországi hadsereg élelmezésében nagy sikkasztások történetek; a háború a részben hiányos, részben megromlott hadikormányzás hibáit föltárta: ámbár a hadi-budget hihetetlenül megnőtt, a tárházak üresen állottak, a Minció-négyszögben a legszükségesebb erődítéseket is elhanyagolták. Nagy baj volt már az is, hogy az olasz birtok megmentéséért porosz segítséget kellett kérni, de nagyobb volt annak bevallása, hogy a Rajnához nincs honnan küldeni egy hadsereget. A váltig ócsárolt régi osztrák haditanács nem egyszer tette meg, hogy egy hadsereget a Rajnához, egy mást Olaszországba, egy harmadikat a török ellen küldött; annak az államnak, a mely abszolutizmussal, katona-diktaturával, konkordátummal kormányzott,

ilyesmi nem volt módjában. A régi osztrák háznak becsületbeli kötelessége volt, hogy Németországot megvédje a Rajna felől, ez volt a jogczíme arra, hogy feje legyen a német törzseknek. Most ezt a kötelességét nem teljesithette.

A mint III. Napoleon látta, hogy Poroszország s a németek fegyverkeznek, úgy gondolta, hogy a már megszerzett tropheumokkal beérheti. Ferencz József császárt tehát találkozóra hivta Villa-Francába; a sorstól sujtott uralkodó elfogadta azt a békét, a mely Lombardiától megfosztotta, de meghagyta Velenczét. Napoleon nem átallotta valótlan állítással hatni az osztrák császár elhatározására. Azt mondta, hogy közte, Poroszország és Anglia között, a melynek külügyminisztere Ausztria halálos ellensége, Palmerston volt, megállapodás jött létre, hogy nemcsak Milanót, de Velenczét is elvegyék s adják oda egy főherczegnek.[1] A bizalmatlanság a két német hatalom között ismét fölburjánzott. Ausztria késedelmeskedését hányta szemére Poroszországnak, a melyért ő egy tartománynyal fizetett; Poroszország pedig fegyverbe hivott, harczra kész honvédeit hazaküldhette eredménytelenül. Németországban úgy gondolkoztak, hogy a porosz politika határozatlansága megkárositotta a szövetséget; a megkésett hadikészülődéssel pedig, a melyet a regens-herczeg rendelt el, csak sántikált az események nyomában.

[1] Persigny, akkor franczia nagykövet Londonban, beszélte ezt Malmesbury lordnak, a ki aztán: *Egy volt miniszter emlékiratai* czimű könyvében 1859 július 21. dátum alatt leirta Napoleon e füllentését. Persigny nyers őszintesége kezesség rá, hogy a dolog megtörtént. Azonban Persigny *Memoires* czimű könyve (Páris 1859) majdnem egészen elhallgatja londoni nagykövetségét.

MÁSODIK KÖNYV.

Ausztria bukása a nagy-német politikában. Bismarck és Schmerling. (1859—1863.)

Az örök béke barátai már jó idő óta kaczérkodnak azzal a gondolattal, hogy a népek örömest oldanának meg békés úton minden vitás kérdést, ha a királyok nem ragaszkodnának a háborúhoz. Azonban a német erők megfeszülésekor, 1848 és 1860 között, épp megforditva történt a dolog. Az uralkodók, a kik rendelkeztek a karddal, Ferencz József császár épp úgy, mint az egymást követő két porosz király, nem csupán kivánták, de erősen meg is voltak róla győződve, hogy az a szövetség, a mely köztük a barátságon, a rokoni köteléken s a német népek faji egységén alapszik, kiállja a legsanyarúbb próbát is. Ha Ausztria és Poroszország csupán európai s nem egyúttal német hatalmasságok is, az egyetértés nem zavarodik meg köztük, a mint nem zavarodott meg 1848-ig, s a mint 1871 után a szövetség közöttük még szilárdult. Keleten és nyugaton, északon és délen, szóval bármely világtájon kifelé, a német föld határain kivül nem volt ok, a mely szembeállítsa őket. A nemzeti öntudat megmozdulása azonban, a mely hatalmába kerítette Németországot, éket vert közéjük; ez az áramlat erősebb volt akaratuknál és erősebb az állami érdekeknél is. 1859 után az egységre törekvés határozottabb alakot öltött. Az olasz példa ellen-

állhatatlan erővel ragadta magával a németek lassabban érő elhatározását is. Tornákon, lövő- és dalosünnepeken rajongással ünnepelték a czélt, a melyben Németország fiai mind egyetértettek, de a mely mindjárt az első lépés után két táborra osztotta őket. A nemzeti szövetség, meg a nagy-német reform-egyesület a minisztereket és a fejedelmeket döntő lépésre sarkalták, Poroszország és Ausztria egymással versengő becsvágya új czélt tűzött ki magának. A hazafiak mind a két államban váltig azt hajtották, hogy a sok darabba szakadt Németországban hatalmas politikai és katona-erő szunnyad, hogy azt életre kell hívni, hogy annak segítségével az állam most még alig sejtett hatalomra emelkedik. A milyen csábító volt ez a remény, olyan veszedelmes volt a megvalósításáról való lemondás, a mi azt jelentette volna, hogy Közép-Európában a hegemóniát vetélytársának engedi át. Az egységre való törekvés, a mely a nemzetben új életre kelt, volt az az ék Ausztria és Poroszország között, a mely a Napoleon ellen vivott hadjáratok alatt eltemetett vetélkedést most ismét lángra gyujtotta.

Más nemzetek nem ritkán a benső gyöngeség miatt szenvednek, a német nép az erő túlságát sinylette. Belőle két nagy hatalmasság támadt. Mind a kettő büszkesége volt a nemzetnek; de partikularizmusuk gátolta az összes törzsek egyesülését. Az 1871-dik év eseményei után fölösleges bizonyitgatnunk azokat a jelentős politikai és katonai tulajdonságokat, a melyek akkor a poroszban lappangtak. Az akkori Ausztria viszont a nemzeti vágyakozásoknak nyitott tágasabb szemhatárt; Magyarország és Galiczia, a melyeket a forradalom leverése után a német hatalmi érdekek közösségébe vontak, mint valamely újon

szerzett vagy visszahóditott koloniák, új tereket nyitottak a nemzet szellemi és gazdasági erejének kifejtésére. A nagy-német eszme és hivei elég erőt éreztek magukban, hogy mind a két politikai faktort, Ausztriát és Poroszországot egyaránt szolgálatukba kényszeritsék. Azonban sem Poroszország, sem Ausztria nem volt hajlandó az egyesülés más módjának elfogadására az egyen kivül, hogy annak ő legyen a vezére s abból ő kerüljön ki győztesen. Ha bárki is vállalkozott volna arra, hogy a vonakodó felet szűkebbkörű szervezkedésre erőszakkal erőltesse, az államot találta volna magával szemben. Német-Ausztriában csak kevesen s csak a műveltebb elemből voltak hajlandók a Németországba olvadásra s csak az esetben, ha Ausztria megtartja a vezetést. Poroszországban a demokraták, sőt az ultramontánok is készek voltak a szorosabb nemzeti egységbe való tömörülésre; de itt is minden hasonló kezdemény okvetetlenül megtört volna a státus-akaraton, a mely a dinasztiában testesült meg. Oly háború esetében, a melyet akár Ausztria, akár Poroszország önállóságáért a német határokon belől inditanak meg, az uralkodók bizton számithattak nemcsak a hadseregre, de az általános közvélemény támogatására is.

Ilyen körülmények között alakult meg Vilmos királynak és első miniszterének jelleme. I. Vilmos egy régibb világ nézeteiben nőtt föl; természetében eredetileg nem volt semmi modern; korának egyre erősbödő törekvéseit és óhajait ellenszenvvel fogadta. Nem volt sem mély, sem sokoldalú szellem. Sok dologban, a mely körülötte történt, nem látta meg a kapcsolatot s ezért igazságtalanul és balul itélte meg. Kortársai e tulajdonságait kezdetben megjavitha-

tatlan hibáknak nézték. Elkerülte figyelmüket, hogy a fejedelem, ki a dolgok lényegét tekinti, ki állama nagyságának feltételeit ismeri, nem sokat mulaszt, ha nem is simul a modern szellem mulékony törekvéseihez. Azok, a kik szerettek dobálózni a jelszavakkal s a koreszmékkel, igazságtalanul űztek csúfot a király szűkkörű eszejárásából. Korában senki sem értette úgy, mint ő, hogy kell erős hadsereget teremteni; a kormányzásban meg tudta válogatni a legrátermettebb embereket s a gondos és fáradhatatlan családfő józan és világos látásával tudta vezetni hivatalnokait. Volt érzéke az államérdekek iránt s emelni akarta hazáját a hatalomban. Ez a tulajdonság szellemesebb testvérében egészen hiányzott. Természetében nem volt semmi érzékenység.[1] Az 1866. évi hadjáratban tétovázva fogott fegyvert; de a mint győzött, nem rajta mulott, hogy atyafiai, a kisebb német államok királyai és fejedelmei közül többen nem mentek koldusbottal a számüzetésbe. Kortársaknak még egyes dolgokban is, mert kusza összevisszaságban jelentkeznek, nehéz dolog a fejlődés benső mivoltát megérteniök. I. Vilmos dicsekedhetett azzal a ritka adománynyal, hogy az eseményekben, a mint azok támadtak, fölismerte a döntő okokat és mindig a szükség parancsai szerint cselekedett. Megvolt az a képessége, a mely gyakori az állam- és

[1] Bernhardi *Tagebücher*, 1862 január 24. A király meghallgatta Auerbach fölolvasását a világfájdalomról s mondta, hogy csak most értette meg, mit jelent a világfájdalom szó. A mint mondta, nem tudta, hogy van világfájdalom, mert maga nem érezte soha. Auerbach, a mint később nekem elbeszélte, ezzel válaszolt: Fölségednek nem is szabad éreznie a világfájdalmat, mert gyógyitania kell; a ki pedig gyógyit, az legyen egészséges.

dinasztia-alapitóknál s a melyből azok a sikerek fakadnak, a melyeket a kortársak érthetetleneknek szoktak nevezni. Grillparzer az efajta eseményeket igen kitünően rajzolta: Habsburg Rudolf egyenes férfiassága győzedelmeskedett Ottokár, a cseh király lobogó geniálitásán. Az államok históriája két fajta embert ismer, a kik maradandót alkottak. Az egyikhez azok a hatalmas természetek tartoznak, a kiket a lassanként megalakuló mondák heroikus őserővel ruháznak föl s a kik istenektől származnak. A másik fajhoz a szolid fejek tartoznak, a kik a magától értetődő dolgok végrehajtásában jelesek, azokban a dolgokban, a melyekről általán azt hiszik, hogy az ő helyükben bárki is úgy cselekedett volna. Ez az utóbbi faj nem dicsekedhetik lendülettel; de ha a fantázia nem is sarkalja őket megkapó dolgok végrehajtására, megvan az az érdemük, hogy elhatározásaikban csodálatos módon majdnem sohasem tévednek meg.

Ma már mindenki tudja, hogy Vilmos király érdeme, kizáróan az ő saját munkája: a hadsereg reformja, a melynek útjában alig elmondható gátak állottak. Abban az időben, a midőn alattvalói általán úgy képzelték, hogy Poroszország pusztán erkölcsi diadalok árán is gerinczévé lehet a német egységnek: csak ő tudta egyedül, hogy a katona-hatalom az, a mely államát a német versenyben győzelemre segitheti. Milyen egyszerű, mennyire magától értetődőnek tetszik most ennek elismerése.[1] Nem életében történt-e, a mikor 1850 novemberében a hadügyminiszter azt jelentette, hogy a porosz hadsereg nem termett rá az osztrák

[1] Figyelmet érdemel I. Vilmosnak, még mint regensherczegnek beszélgetése Rankéval 1860 június 13-án. Ranke: *Zur eigenen*

hadsereggel való mérkőzésre? A készülődés 1859-ben olyan lassú volt, hogy a háború már bevégződött, a mikor a porosz sereg fölvonult. Ezeket az eseményeket Európaszerte mindenki ismerte; a föltünő csak az, hogy belőlük a helyes következtetést egyedül az uralkodó vonta le, s hogy viszontagságos és szomorú napokban, álmatlan éjszakákon módolta ki a porosz hadsereg reformját s ahhoz makacsul ragaszkodott. A németek mindig hálásak lehetnek érte, hogy mostoha időkben, a midőn mindent szavakkal, a meggyőződés mennydörgő hangoztatásával akartak elintézni, ő biztos szemmel fölismerte, hogy az állami és nemzeti nagyság magva, a nép véderő-képessége. Más nemzetek ezt régóta tudták, a németeket erről az igazságról szemlátomást, véres csatákban kellett meggyőzni.

A mikor Vilmos, mint király, átvette a kormányt, Poroszországban már általános védkötelezettség volt; de törvény szerint évenként csak negyvenezer embert sorozhattak be. Öt évet szántak a hadsereg kiképzésére, a mely kétszázezer emberből állott volna akkor, a midőn így a király valamely háború esetén fegyverbe hívja. A többi korosztályokból, a huszonöttől a harminczkilencz évig, a honvédség került ki, a mely négyszázezer főre rúgott. Ez a hadsereg csak a védelemre volt szánva, a midőn a nép is fölkel. Arra az erős, nagyratörő politikára, a melyet a porosz kamara

Lebensgeschichte 584-ik lapján többek közt ezeket mondja: „Elhatározásában az volt a végeredmény, hogy kimélni kell a német fejedelmek fölségjogát, de a katona-dolgokban szükséges az egység, mert csak így használható valamely nagyobb, mindnyájuknak hasznos eredmény kivívására. Azzal azonban tisztában volt, hogy a katona-hatalom a souverainitást is magában foglalja.

olyan büszkén követett, ez a hadsereg nem volt a kellő alap. A meglevő törvénynek pedig az volt a hibája, hogy még mindig csak negyvenezer ember besorozását engedte meg, holott 1816-tól, a midőn e törvényt meghozták, Poroszország népessége tíz millióról tizennyolcz millióra szaporodott. Igy tízezer fegyverfogható ifjú maradt otthon, azok ellenben, a kikre a sors esett, behívás esetén tizenkilencz évet töltöttek a zászló alatt. A másod fölkelés, a honvédség is jobbára csupa házas emberből állott. Ezzel a legigazságosabb és legtermészetesebb véderő-rendszer alkalmatlanná és igazságtalanná vált.

A reformnak, a melyet Vilmos király keresztülhajtott, két lényeges pontja volt. Negyvenezer ember helyett ezután évenként hatvanháromezer embert soroztak. E mellett a honvédség három legfiatalabb korosztályát is a király a rendes hadseregbe kivánta foglalni. Az évi nagyobb sorozás miatt negyvenkilencz új ezred fölállítása volt szükséges. Minthogy a hadiszolgálatot szélesebb alapokra fektették, a honvédség idősebb korosztályai korábban szabadultak a szolgálatból. Az egész reform a hadiköltségvetést csak évi kilencz és félmillió tallérral növelte; ennek fejében kapott az állam háromszázhetvenezer főből álló rendes hadsereget, a melynek tartalékja százhuszonhatezer emberből állott s ezt százhatvanháromezer főnyi honvédség támogatta. A képviselőház elé ezt a reformot a határozott föllépésű, ünnepélyes, komoly Roon Albrecht altábornagy terjesztette, a kit 1859-ben neveztek ki hadügyminiszternek.[1]

[1] V. ö. *Gossler: Albrecht von Roon* (Berlin 1879), kivált pedig a *Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Generalfeldmarschalles Kriegsministers Grafen von Roon* czimű irodalmi

Aggodalomkeltő volt Németország belső megalakulása tekintetében a népképviselet magatartása, a mennyiben a porosz tartománygyűlés ellenezte a reformot. Voltaképen nem a reform alapgondolata ellen volt kifogása. Az 1860. évi kamara megadta a negyvenkilencz új ezred fölállítására a kilencz millió tallért, azonban ez összeg évenként való megszavazását több föltételhez kötötte, a melyek között az volt a legfontosabb, hogy a védkötelezettség három évről két évre szállíttassék le. Minthogy a király ebben a véderő gyöngülését látta, nem volt rá mód, hogy megértsék egymást. Az ellentétek mindjobban élesedtek; 1861-ben még megadták a szükséges járulékot az új ezredek fölállítására, mert még biztak abban, hogy egy értelemre jutnak. Minthogy 1863-ban megtagadták a költséget, a király a tartománygyűlést föloszlatta és új választást rendelt el.

Vilmos király kormánya a nép ellenállását a hadsereg reformja ellen azzal akarta leszerelni, hogy a nemzeti ideált, az egységre törekvést komoly támogatással kecsegtette. Schleinitz helyébe, a ki állását a királyi ház miniszteri állásával cserélte föl, Bernstorff grófot nevezték ki külügyminiszternek. A grófot komoly, őszinte német patriotának ismerték; de tud-

emlékkel, a melyet fia Roon Waldemár gróf állított. Vilmos király 1897-ben kiadott *katonai iratai* világos képet adnak arról, hogy fejlett ki a királyban a hadsereg reformátora. V. ö. még Bailleu P. *Der Prinzregent und die Reform der deutschen Kriegsverfassung. Historische Zeitschrift*, 42 kötet, 1897. A király jellemére v. ö. még *Marck* Erich könyvével: *Kaiser Wilhelm I.* Külön lenyomat az *Allgemeine deutsche Biographie*-ből; végül pedig Kaufmann György: *Politische Geschichte Deutschlands im 19. Jahrhundert* (Berlin, 1900).

ták róla azt is, hogy nem a merész elhatározások embere. Az a jegyzék, a melyet 1861 deczember 20-án a német udvarokhoz intézett, kétségtelenül arra vallott, hogy politikai czélja szorosabb szövetkezés Poroszország vezetése alatt, hogy meg akarja kisérleni azt, a mit IV. Frigyes Vilmos egyszer már 1849-ben megkisérlett. Lépésének az volt a legközvetetlenebb eredménye, hogy a német középállamok kormányai nyugtalankodni kezdettek s gyanakvással fogadták a porosz hatalmi törekvéseket. Bernstorff ezzel különben is csak theoretikus czélt tűzött ki; nem volt az elszánt kezdeményezés embere. Ezzel az akczióval, a melyet csupán részletfizetésnek néztek, a porosz parlamenti többséget nem tudta kiengesztelni. Minthogy pedig a király a jegyzék alaptételeit a maga szilárd programmjának vallotta, ettől kezdve untalanul újabb és újabb bonyodalmak támadtak. Az 1862. évi választásokból a haladópárt túlnyomó többséggel került vissza a tartománygyűlésbe s minthogy az ország különben is elégedetlenkedett a tétovázó külpolitika miatt, előrelátható volt a hadsereg reformjának visszautasitása. Ezért határozta el magát a király Roon és Manteuffel sürgetésére, hogy Bismarckot hivja a kormányra, s aztán azzal a *bátor* politikával él, a melyet Bismarck már ajánlott egyszer egy beszélgetés alatt Baden-Badenben. A mikor a képviselőház 1862 szeptember 23-án a már csaknem fölállitott negyvenkilencz ezred költségét kétszázhetvenhárom szóval hatvannyolcz szavazat ellenében a budgetből törülte, Roon, mint már többször is, Bismarck meghívását tanácsolta. A király tétovázott. „Nem fogadja el a kormányt, most bizonyosan nem vállalkozik reá; aztán nincs is kéznél, nem lehet vele a dolgot meg-

beszélni.“ Bismarck pedig Biarritzból Berlinbe sietett s rendelkezésre állott. *A körte megért*, telegrafálta Manteuffel. A nagyon nyomott kedvű királynak Roon azt mondta tehát, hogy: Bismarck itt van s várja a fölség hívását. Ilyen apróbb, a Bernstorff jegyzéke által támasztott zavarok s más szemre legyőzhetetleneknek tetsző nehézségek között, a melyek az állam benső életében támadtak, neveztetett ki Bismarck Ottó 1862 szeptember 23-án miniszterelnöknek. Az első dolog az volt, hogy a már majdnem teljesen újjá alakitott hadsereget talpra állitsa; a nélkül ez az államférfi semmi sikerre sem számithatott. A midőn a király először beszélt Bismarckkal, nagyon lehangolt volt; s lemondása volt az első irás, a mit új tanácsosának átadott. Véletlenül az történt, hogy a trónörökös előbb kérette Bismarckot magához, mielőtt még a királylyal beszélhetett volna, s ezt a véletlenséget I. Vilmos csüggetegségében arra magyarázta, hogy Bismarck is a támadó nap felé fordult. „Vele sem fogok semmire menni, — mondta a levert király Roonnak, — már a fiamnál járt.“ Ekkor lépett be a félelmet nem ismerő férfi a királyhoz s föltétlen odaadásával sikerült neki a levert királyba bátorságot önteni, főként azzal a kijelentésével, hogy a katona-reformot a tartománygyűlés ellenére is keresztülhajtja. „A beszélgetés előtt a király a csüggedt, reményvesztett ember benyomását keltette; de attól kezdve kedvre derült, szilárd és elszánt volt.“ [1]

Ebben az időben komoly gondok nyomták Ferencz József császárt is. Az abszolutizmus összeomlása után

[1] Bismarck: *Gedanken und Erinnerungen*, I. 267. l.; Unruh: *Erinnerungen*, 221. l. Münchener Allg. Zeitung 1890. okt. 7.

újból föl kellett az államot épiteni. Goluchowszki gróf rövid átmeneti kormánya után 1860 deczemberében Schmerlingre bizta a kormányt, államminiszternek nevezvén ki őt. Schmerling Antal csillaga Frankfurtban támadt föl, a midőn a birodalmi kormányzó János főherczeg őt tette meg az első birodalmi miniszterium elnökévé. A parlamentáris vetélkedésben a nemzet első férfiaival szemközt velök egyenlőnek, sőt hatalmasabbnak mutatkozott, holott a politika és a szónok iskoláját otthon nem járta ki. A támadók páthosza ellen a dolgok ismeretéből folyó csipős iróniát állitotta; a forradalmi hajlandósággal félvállról, gúnyosan bánt el, s a midőn az kitört, a kellő időben fegyverrel lépett föl ellene. A mérsékelt elemek sorában, a kik ragaszkodtak a mérsékelt monarchiához, nagy volt a tekintélye még azután is, hogy a porosz örökös császárság eszméje meghóditotta a birodalmi gyűlés többségét s őt a visszavonulásra kényszerítette. Mint hajthatatlan osztrák egy pillanatig sem késedelmezett, szövetkezve a demokratákkal, a Hohenzollernek császárságának megásni a sírt s ezzel meghiusitotta a német egységre törekvés első kisérletét. Lehetetlen volt, hogy megbarátkozzék olyan német egységgel, a melyben a vezérszerepet nem szeretett hazája játsza.[1] Miután Frankfurtból hazatért Ausztriába, mint igazságügyminiszter életbeléptette az esküdtszéket, a birói eljárásban a nyilvánosságot s jó szolgálatokat tett a községi élet önállósitásában is. A midőn az 1849-ben kihirdetett alkotmányt 1851-ben tanácsa ellenére visz-

[1] A viszonyok tekintetében v. ö. *Arneth* könyvének: *Anton Ritter von Schmerling. Episoden aus seinem Leben,* (Bécs, 1895) 328. s következő lapjait.

szavonták, habozás nélkül visszavonult a magánéletbe. Szigorú értelemben vett honfitársaitól is igen sok dologban különbözött. Tisztában volt azzal, nagy szempontjai voltak arról a művészetről, a melylyel osztrák hazáját rendezni és kormányozni kell. 1861 február 26-án, a mikor ismét hivatalba szólították, hirdették ki azt az alkotmányt, a mely az egész monarchiát, belefoglalva az ellenálló Magyarországot is, egygyéolvasztotta volna. Annak az alkotmánynak alapeszméi a monarchia osztrák felében ma is élnek; Magyarországot azonban nem birták beerőszakolni az egységbe. Igen erős volt a magyarban az önállóság szelleme s hozzá még végzetes örökséget is kapott Schmerling. Goluchowszki s magyar miniszterkollegái kormányának egyik legfontosabb ténye volt Magyarországon az autonom megyei kormányzat visszaállítása. A kiegyezés megkötése előtt már Magyarországon összetört a német bürokráczia s benne az az eszköz, a melylyel az országot Bécsből kormányozták. A mi következménye lehetett volna a kiegyezésnek, az mindjárt kezdetben megtörtént. Előbb minden német hivatalnokot és tanítót kiűztek az országból, a magyar nemesség ellenzékének előbb kezébe adták a kormányzás minden eszközét s azután alkudozást kezdtek az üres alkotmányforma dolgában,[1]

[1] Deák leveleiből, a melyeket Kónyi közölt, ismeretes dolog, hogy a magyar ó-konzervativ államférfiak, miután szerencsétlen politikájukkal Magyarországon zavarokat támasztottak, maguk ajánlották a császárnak, hogy a rend helyreállítását Schmerling Antalra bizza. Miután ez nem vállalkozott a dologra, Vay, Szécsen és Esterházy Móricz lettek a legengesztelhetetlenebb ellenségeivé, a kik bukását is okozták. Fröbelnek mondta Schmerling (*Ein Lebenslauf* II. 294): „A magyarok azt kép-

Schmerling mindamellett azt hitte, hogy győzni fog. S az államférfi számitásában csak az volt a hiba, hogy csekélyelte azt a politikai erőt, a melylyel ellenségei rendelkeztek. Az volt a tévedése, hogy túlbecsülte hatás dolgában az osztrák birodalom egygyéolvasztásának eszméjét, valamint azokat az anyagi segélyforrásokat is, a melyeket e czélra fölhasználhatott. Egyébként jellemében feküdt, hogy helytelenül itélje meg úgy a maga, mint a mások erejét. Mint ember és mint hazafi tiszteletreméltó, bizott hazájában és annak küldetésében, ment volt attól a henye peszszimizmustól, a mely Ausztriában gátja volt a legbecsesebb erők kibontakozásának. Törhetetlen bizalommal csüngött II. József politikai végrendeletén s azt végre akarta hajtani. Hogy e fejedelem tervei füstbe mentek, az nem fosztotta meg bátorságától. Lichtenfels báróban, a kit az államtanács elnökének tett meg, szellemes segítséget kapott, a kinek eszméi voltak, a melyeknek hasznát vehette. Helyzete kezdetben megingathatatlannak látszott, minthogy a miniszteriumnak, a melyet ő hozott össze, elnökségét Rájner, a császári ház tagjai közül a legliberálisabb főherczeg vette át. Schmerling a mellett, hogy erősen meg volt győződve hivatásának nagyságáról, tehetségében is mód fölött bizott. Ezért nem is igen törte

zelték, hogy megnyerhetnek czéljaiknak. Programmjuk volt: liberális kormányzás Magyarország közvetitésével. Rechberg mellé állottak ezért, hogy általa kerítsenek engem a miniszteriumba, s Rechberg fáradott is benne Én azonban közvetetlenül a császárral tanácskoztam s a császár az én rendszeremet fogadta el. Fröbel könyve mellett Mayr Ambrus Perthaler János életrajza, (Perthaler *Auserlesene Schriften*, Bécs 1883) fontos Schmerling magatartása szempontjából.

magát abban, hogy az embereket okos bánásmóddal magának megnyerje. Valószinűen Ferencz Józseffel való viszonyát, a ki egyebként nem idegenkedett a szabadelvűségtől, magatartása tette feszessé; olyan büszke föllépés, a minő az övé volt, addig példátlan volt a Burgban. Ferencz József nem is soká ragaszkodott ahhoz, hogy az állami egység bármi áron keresztülerőszakoltassék; inkább azon fáradott, hogy az ellentétek elsimuljanak; nemes szíve e miatt szenvedett a legtöbbet. Schmerling kormányának csak első két esztendejében támogatta egész tekintélyével Ferencz József miniszterét programmja megvalósításában. Azután sürűn kért másoktól tanácsot, és Schmerling még mindig hivatalban volt, a mikor már áttért más kormányzati rendszerhez. Schmerling, a mikor tervei meghiusultak s vissza kellett lépnie, ennyiben nem alaptalanul vigasztalódott azzal, hogy tervei kivitelére nem kapott kellő teret s ereje teljes kifejtésében is akadályozták.

Ebben az időben a monarchia külpolitikája is hijával volt a szükséges egységnek és világosságnak, a mi egyetlen ember döntő akaratából és tisztánlátásából támadhatott volna. Schmerling fölfogásával majdnem mindenben ellenségesen állott szemközt a külügyminiszternek, Rechberg Bernát grófnak a fölfogása. Rechberg másodszülött fia volt egy gazdag sváb családnak, korán az osztrák diplomáczia szolgálatába lépett s az oczeánon innen és túl különböző követségeken gazdag tapasztalatokat szerzett. 1849-ben, Schmerling távozása után Frankfurtból, a majnaparti városban ő képviselte az osztrák politikát. A szövetségi tanács visszaállítása után sorban Thun, Prokesch-Osten és végül 1855 óta ismét Rechberg

volt Ausztria képviselője és a szövetségi tanács elnöke. Ott 1859-ig Bismarckkal együtt dolgozott. Az osztrák s a porosz politika kisebb-nagyobb csetepatéiban Rechberg megtanulta kellőképen tisztelni nagy vetélytársát, a mint azt Bismarck Berlinbe írt leveleiből látjuk. Bismarck akadékoskodása és csufondárossága csak egyszer hozták ki sodrából a heves vérű osztrák követet annyira, hogy párbajra hivatta ki, a mi nem történt meg mégsem, mert a hidegvérű Bismarck könnyű szerrel lecsillapította a lobbanékony Rechberget. Rechberg a két nagyhatalom viszonyairól körülbelől úgy gondolkozott, mint Bismarck gondolkozott akkor, a midőn először lépett Frankfurtba 1850-ben; óhajtotta a két állam barátságos egyetértését. Ausztriának szerencséjére vált volna, ha Bismarckkal diplomata-pályája kezdetén, mint osztrák követ ilyen fölfogású ember áll szemben; a krími hadjárat után késő volt: Bismarckban már megért akkor a gondolat, hogy Ausztriával véglegesen szakítani kell. A mikor Rechberg találkozott vele, a formában barátságos volt, de a dolog lényegében mint ádáz ellenség állott Ausztriával szemközt. Rechberg nagy véleménynyel volt a Bismarck talentumáról; de akkor még nem tudta kellőképen méltányolni azt a szellemet, a melylyel fölülemelkedett már a junker előítéleteken. Rechberg már miniszter volt akkor, a midőn Bismarckot porosz nagykövetnek nevezték ki Párisba. Bismarckról ebből az alkalomból beszélgetett Gramonttal, a bécsi franczia nagykövettel s ekkor mondta róla a következő véleményt, a mely a tévedésnek s az igazságnak sajátságos vegyülete. „Ha Bismarck tökéletes politikai nevelést kapott volna, Németország egyik első, talán a legelső államférfia lehetne. Bátor,

állhatatos, nagyratörő, lelkes; de képtelen arra, hogy a dolgok felsőbb rendjéért föláldozzon valamely gondolatot, előitéletet, pártérdeket. Nincs semmi praktikus politikai érzéke, pártember a szó legszorosabb értelmében. Minthogy azonban rokonszenves ember s van befolyása a dolgokra, mert Ausztriának ellensége, zokon esik s nyugtalanit minket, hogy ő rá esett a választás." Nyomósabban nyilatkozott Rechberg, a mikor a liberális éra Poroszországban lejárta magát. „Ha miniszterválság van Berlinben, a rettenetes Bismarckra kerül a sor, a ki olyan ember, hogy képes levetni a kabátját s a torlaszra állani." A mikor Buol gróf az olasz háború kitörésekor visszalépett, a súlyos örökséget Rechberg vette át. Kezdetben ő is orrolt, hogy Poroszország tartózkodott a háborútól s a háború végével egy jegyzékben keservesen panaszkodott a szövetséges nemtörődömsége miatt. Később okosabbnak látta abbahagyni a vitát, kiengesztelni a bécsi udvari körök neheztelését s Ferencz József császárt összehozni valahogy Vilmos királylyal. Aztán ő is visszatért a bécsi állam-kanczellária konzervativ, halogató, közvetitő hagyományaihoz. Hogy az osztrák politikai helyzet sebeit gyógyithassa, megpróbálta a Poroszországhoz való közeledést. Nem érintette a német nemzeti kérdést, mert nem hitte, hogy Ausztriának volna kellő ereje Németország új, jobb rendezésére. III. Napoleonban látta Ausztria halálos ellenségét; attól tartott, hogy ez a német s az olasz nemzeti kérdést Ausztria megrontására használná ki ismét. Véleményében megerősitették Napoleon némely titkos irásai, a melyek Palmerston kezeibe kerültek.[1] Ámbár

[1] L. a második függeléket e munka harmadik kötetében. Rechberg közlése.

heves, lobbanékony temperamentum volt Rechberg, politikai nézetek dolgában mégis a konzervativekhez tartozott. Meggyőződése volt, hogy Ausztriának és Poroszországnak kezet kell fogniok egymással, már csak azért is, hogy legyőzhessék Németországban a demokratikus áramlatot. Programmjának sarkpontja volt, hogy a monarchia belől legyen erős s hogy a német szövetségben a két állam, Ausztria és Poroszország között egyensúly legyen.

Schmerling Rechbergnél másfél évvel később lépett a kabinetbe s az ő véleménye a német kérdésben egészen más volt, mint hivataltársaié. Tele volt politikai és hazafi lendülettel, ezért lenézte a szűk szemhatárú Rechberget. Azzal, hogy az abszolutisztikus Ausztriába parlamentáris formákat vezetett be, új barátokat szerzett magának otthon s a birodalomban. A nagy-német pártot a sajtóban is, a diplomáczia mezején is erős kézzel támogatta és vezette. Abban a gondolatban ringatózott, hogy a czentralizált Ausztriát a német szövetségben vezérállammá teheti. E czélból föl akarta szítani Németországban a nemzeti erőt; úgy hitte, hogy azt az osztrák érdekek szolgálatába állíthatja, s ha utóbb veszedelmes volna az államnak, tetszése szerint elfojthatja ismét. Bízott abban, hogy a mi sikerült neki 1848-ban Frankfurtban, viharos időkben, az sikerülni fog Bécsben is, a rendelkezésére álló parlament segitségével. Schmerling és Rechberg között kezdettől fogva valami feszültség volt. Mélyen sértette Schmerlinget, hogy 1849-ben Frankfurtban, az ő kemény munkája után Rechberg aratott. A forradalommal neki kellett fölvenni a harczot; a mint Németországban a közvélemény megfordult s az osztrák politikának sikerei voltak, Rechberg

Schwarzenberg herczeg jóakaratából olcsón jutott a babérhoz. A mint Schmerling a miniszteriumba bátor, harczias politikát vezetett be, Rechberg a megfontolás mellett kardoskodott; az államminiszter a diplomata rutin akadékoskodásával találta magát szemben. Nagyszabású birodalmi politikát sürgetett; Németország kapjon Ausztria kezéből parlamentáris képviseletet. A német nemzeti érzést meg kell nyugtatni azzal, hogy Ausztria teremt egységes vámszövetséget: egyforma mértéket, súlyt, pénzt fogad el; egyformává teszi a polgári és büntető eljárást. A reformokra minden irányban Ausztria adja meg a lökést, ezt parancsolja az állam érdeke és méltósága.

Kezdetben Schmerling befolyása volt az erősebb. Ausztriában épp úgy, valamint a monarchián kívül, a nagy-német pártban, az új fejlődés úttörőjét látták benne. Merész lépés megtételére kinálkozott az alkalom, a midőn az 1861 deczember 20-án kelt porosz jegyzék ismét a szorosabb, porosz vezetés alatt álló szövetség alakításának kérdését vetette föl. Az effajta követelések a bécsi államkanczellárián elkeseredést szültek; a hevesvérű Rechberg egy időre elfojtotta magában a kétséget, hogy volna-e annak valami értéke, ha Ausztria a német kérdésben akczióba lép? A kisebb államok miniszterei egyetértettek abban, hogy a porosz hatalmi vágyat meg kell fékezni. Ezért Bloome grófot Bécsből a kisebb udvarokhoz küldték, hogy azokat a porosz ellen közös eljárásra nyerje meg; aztán 1862 február 2-án Ausztria, a négy német királyság, továbbá Darmstadt és Nassau azonos jegyzék küldetését határozták el, a melyben Poroszország követelését a leghatározottabban visszautasitották. A bécsi nagy-német párt sür-

gette, hogy Ausztria ne csupán tiltakozzék, de álljon elő positiv javaslatokkal. A bécsi kabinet tehát a frankfurti szövetségi tanács elé javaslatot terjesztett a szövetség reformjáról. A javaslat lényege az volt, hogy a német ügyek igazgatására szigorú czentralizálással állitsanak igazgatóságot s adjanak melléje egy delegált testületet, a melynek tagjait az egyes államok képviselői közül választanák. Ezzel az alkotmányos Ausztria szakitott merőben tagadólagos állásáról a német kérdésben. Igen praktikus volt a tervben, hogy a bécsi kabinet fontos, a nemzetet régóta mélyen érdeklő munkával akarta a dolgot kezdeni. Ausztria két német állammal szövetkezve, jelentette, hogy a közös polgári perrendtartás s a közös kötelmi jog tervezetét előterjeszti, mihelyt a német nép képviseletéből delegált testület ez intézmények megvitatására összeül. Vitathatatlan, hogy ez a terv anyagi szempontból üdvös volt. Politikai haszna csak úgy lett volna, ha, a miben Schmerling joggal bizott, ez intézkedések árán Ausztria hatalmi állása megszilárdul. Úgy látszott, hogy a szövetségi tanácsban Ausztriának, a mióta Poroszország a német államok szorosabb szövetkezésének inditványozásával bizalmatlanságot keltett, ismét többsége van. Ha a frankfurti központi hatóság jogait szaporitják, azzal is a Habsburg-birodalom hatalma gyarapszik. Egészen világos volt, hogy a porosz korona souverainitásán ütnek csorbát, mihelyt valamely munkát kivonnak a porosz kamarák illetékességi köréből s odaadják a frankfurti tanácsnak, a hol a vezérszerepet a bécsi kabinet játszotta. Poroszországnak tehát Németország érdekében fontos állami ügyekben le kellett volna mondania függetlenségéről. Mindenki tudta, hogy az osztrák császár hasonló köve-

teléssel szemben saját birodalma hatalmát elébe teszi a német nemzet boldogulásának. Vilmos király, a kinek akkor még Bernstorff szolgált tanácscsal, hasonlóan cselekedett. Ekkor is, épp úgy, mint más alkalmakkor, a midőn a szövetségi alkotmány módositása került szóba, kitünt, hogy a német szövetséges állam mindaddig fejlődésre képtelen, míg abban két nagy hatalom foglal helyet. A szövetségi jog szerint az osztrák inditvány elfogadásához egyértelműség kivántatott. Poroszország ellene szavazott. Ha Ausztria mégis ragaszkodik a reform áthajtásához, csak úgy jut sikerhez, ha a közvéleményt fölizgatja s magának megnyeri, s ha meg tudja törni a porosz ellenállást. Ebben az esetben I. Vilmos király másként tett volna, a mint tett volt bátyja; a döntést Németország jövőjéről bizonyára a kardra bízza. Az ellentét Ausztria és Poroszország között tehát már ekkor kiélesedett. Azonban Ausztriának abban az időben a közvélemény inkább kedvezett, mert kormánya s az ország képviselői között összhang volt; míg Poroszországban a benső ellentétek mind tarthatatlanabbá tették a helyzetet. Ilyen állapotban volt Németország, a midőn Bismarck, akkor a leggyűlöltebb ember Németországon, hivatalba lépett, hogy keresztül erőszakolja a hadsereg reformját.

* *
*

A porosz nép akkor, egy kicsiny köztársasági és ultramontán töredék leszámitásával, teljesen egyetértett abban, hogy szorosabb Németországgá Poroszország útján kell egyesülni. Mindazáltal három vélemény állott egymással szemközt. A király, mint első katonája országának, arra törekedett, hogy a német államok, de legalább is Észak-Németország hadsere-

gében megkapja a főparancsnokságot. E czél mellett minden egyéb mellékes volt neki. Azonban attól visszariadt, hogy Ausztriával vagy más német fejedelemmel háborúba kerüljön, s azt nemzeti szerencsétlenségnek tartotta. S midőn János szász király egyszer szóba hozta, hogy Berlinben az utczagyerekek is beszélik, hogy a porosz politika háborút akar Ausztriával, azt válaszolta: „persze, az utczagyerekek azt jobban tudják nálam“.

A közvélemény egészen más csapáson járt. A porosz közvélemény ragaszkodott ahhoz a meggyőződéshez, hogy csak szabadelvű belpolitika kell hozzá s az egész német föld egyesül porosz hegemónia alatt. Ettől a gondolattól nem tudtak szabadulni a trónörökös, Frigyes Vilmos, a felesége, az apósa: Albert herczeg sem. Az angol királyné herczegi férje, hogy a porosz királyi ház megnyerje magának Németországot, fáradhatatlanul a parlamentárizmust ajánlotta. Albert, mint angol herczeg is, melegszivű német maradt, a mit az angolok bizony zokon vettek tőle. A leánya meg éppen fordítva, annyira ragaszkodott szülőföldjéhez, hogy eleintén sehogy sem tudott beleilleszkedni a német életbe. Albert herczeg váltig arról beszélt a leányának, hogy a német egységhez a szabadelvű porosz monarchia vezet; ezért az ifjú pár a népképviselettel való koczódásban, Bismarck kinevezésében olyan szerencsétlenséget látott, a mely a királyi házat s a népet egyaránt fenyegeti.

Bismarck hivatalba lépésekor nem kötötte magát sem az egyik, sem a másik iskolához; az volt az elhatározása, hogy Poroszország nagyságáért élni fog mind a kettőnek az eszközeivel. A porosz haderőt számottevő hatalomnak tartotta; de mellette azokat

5*

az eszméket is értékük szerint tudta becsülni, a melyek a német nemzetet izgatták. Meg kell vallani, hogy mindeddig majdnem minden európai kérdésben másként gondolkozott, mint Vilmos király. Ezért nem határozhatta el magát könnyen a király arra, hogy őt hivja meg tanácsosának. Az olasz háború korából, a mikor még csak regensherczeg volt, s a mikor Bismarckot külügyminiszterként emlegették, fönmaradt egy nyilatkozata: „Csak az kellene még, hogy az az ember vegye át a kormányt, a ki mindent a feje tetejére állitana.“[1]

Bismarck a kevesek egyike volt, a kik következetesen a végkövetkezményekig átgondolták a Poroszország és Ausztria közt levő antagonizmust, s ezért, a mint később mondá, a háborún kívül más gyökeres megoldás „mathematikai képtelenség“. Ezért keresett összekötő kapcsot nyomban, a hogy miniszterelnöknek kineveztetett, a magyar emigránsokkal, a kiknek megbizottjaik Seherr-Thosz gróf és Kiss Miklós voltak.

Bismarck Seherr-Thosz gróffal Párisban beszélte meg a dolgot bővebben, a midőn hazahívták s III. Napoleontól búcsút vett. Seherr-Thosznak, a ki szolgálatát ajánlotta föl, a következőket mondta akkor: „Szándékom fölrázni Poroszországot s neki a német

[1] A regensherczeg Koburg herczegnek, a herczeg *Denkwürdigkeiten*-jében, II. 497. l. Egészen hasonló módon gondolkoztak Bismarckról más konzervativek is. Roon azonban föltétlenül megbizott Bismarckban, kineveztetését is főként ő hajtotta keresztül. Bismarck irta Roonnak Pétervárról, 1861 július 2-án: „Fejedelmemhez hű vagyok a végsőig; de másoktól hogy függenék, egyetlen csöpp vérem sem súgja, sem azt, hogy értük csak egy ujjamat is megmozditsam. Mert így gondolkozom, tartok tőle, annyira távol állok kegyelmes urunktól, hogy nehezen találhat alkalmasnak maga mellé, a korona tanácsosának“.

földön megadni azt az állást, a mely megilleti, mint német államot. Tudom, hogy Magyarország nekünk becses segítséget adhat, s tudom azt is, hogy a magyar nem lázadó nemzet a szó szokott értelmében. Különben is már Nagy Frigyes próbált szövetkezni az elégületlen osztrák mágnásokkal. Ha győzünk, Magyarország szabad lesz. Erre számíthat". Ettől kezdve Seherr-Thosz a porosz miniszternek rendes tudósításokat küldött az emigráczióból.[1] Ebben a dologban Bismarck merészebben, inkább forradalmi módon gondolkozott, mint azok a férfiak, a kik a porosz hadsereg élén állottak. Ezt Moltke 1860 februári emlékirata bizonyítja. Ő emlékiratában Ausztria ellen csak védő háborút tartott lehetőnek s annak adta tervét a fölvonulással együtt. Még ezt is veszedelmesnek tartotta, mert a német hatalmak közt folyó háborúból csak Francziaországnak lehetett haszna. „Ha Ausztria és Poroszország között törésre kerül a dolog, a harczból, a mint eldől, akár a Habsburgok, akár a Hohenzollern-uralom alatt támadhat hatalmas birodalom; Németország azonban egységéért tartományokkal fizet keleten és nyugaton."[2] Tehát Moltké-t is meg kellett először nyerni a döntő háborúra.

Kezdetben torony-magasságban állottak Bismarck előtt a gátok. Miután az egyezség a haladópárttal, a mit eleintén megpróbált, meghiusult, 1863 január 27-én tartott beszédével az alkotmányos elvek minden hívét magára uszitotta s vitatta, hogy a budget megállapitása királyi jog: ha a tartománygyűlés két háza nem tudja egyetértően megállapitani az előirányzott

[1] Seherr-Thosz gróf: *Erinnerungen aus meinem Leben.* 140. l. (Berlin, 1881.) Először a *Deutsche Rundschau*-ban jelent meg.
[2] Moltke: *Militärische Korrespondenz.* I. 4. l.

államháztartást. Ezzel a népképviseletet megfosztotta a költségek s az adó magállapitásának jogától s megsértette a fönnálló alkotmányt. Ugyanakkor hasonló daczczal izent hadat az osztrák politikának. Az osztrák nagykövettel, Károlyi gróffal folytatott híres beszélgetésében őszintén nyilatkozott a német szövetség helyzetéről. Az osztrák reformtervezet épp akkor volt napirenden. Bismarck óvta Ausztriát, hogy a frankfurti többség alapján döntsön, mert Poroszország nézete szerint a döntéshez egyértelemre van szükség. Ellenkező esetben, mert a szövetség megsértetett, Poroszország követeit hazahívja Frankfurtból. Ausztrián áll, hogy a kisebb német államokkal, vagy a poroszszal tartson; ha az elsőt választja, Poroszországgal a szakitás elkerülhetetlen. A mint Károlyi ez ellen azt hozta föl, hogy Ausztria a német udvarok hagyományos vezetéséről nem mondhat le, — Bismarck azt tanácsolta, hogy: „a birodalmi súlypontot Budára kell áthelyezni".

Bismarck követelésének, hogy Poroszországnak a német birodalomban helyet kell csinálni, a bécsi kabinet 1863 február 28-án kelt jegyzékével nyomatékosan elutasította. „Ha uralkodónk nem áldozza föl azt az állást, a melyre évszázadok eseményei juttatták, a mely szerződések által szentesíttetett, a mely koronáját jog szerint megilleti, a mitől házának méltósága és hatalma függ: úgy Ausztria olyan tekintetet sért meg, a melylyel tartoznék a szövetséges Poroszországnak. Ha a császári udvar Poroszországot nem segiti olyan vágyak megvalósulásához, a melyek semmi jogalapon sem nyugszanak, a melyek inkább sértik a szövetséges államok jogait, akkor Ausztria figyelmen kivül hagyja azt a tekintetet, a melyre a másik német

nagyhatalom számithat. Ha minket Berlinből az elé az alternativa elé állitanak, hogy vagy kivonulunk a német földről s monarchiánk súlypontját, a mint a porosz miniszter tanácsolja, áttesszük Budára, vagy az első európai bonyodalom alkalmával Poroszországot ellenségünk oldalán, magunkkal szemközt találjuk: úgy mi ez eljárás megitélését a közvéleményre bízhatjuk s elvárhatjuk, hogy a dolgokat az események döntsék el".

Terveinek őszinte kijelentésével, úgy látszott, hogy a porosz miniszter csak zavart akart támasztani, a mely még növekedett, a midőn Poroszország, hogy az orosz barátságot magának biztositsa, 1863 februárjában, a lengyel lázadás alatt, kötelezte magát a lengyel menekültek kiadására, a mivel Nyugot-Európában haragot és méltatlankodást keltett. Ekkor minden körülmény arra vallott, hogy Ausztria állása a német birodalomban megszilárdult. És mégis Poroszország nagyon megtámadott szerződése Oroszországgal rakta le Bismarck jövendő nagy sikereinek alapját. Ezzel kötelezték le olyan nagy hálára II. Sándor czárt.

Nem sokkal utóbb Frankfurtban szavazás alá került az osztrák reformtervezet. A válság azonban még nem tört ki, mert Ausztria javaslata a szövetségben nem kapta meg a többséget. A német fejedelmek egy csoportja hiusította meg a reformot, a kik souverainitásuk egy parányát sem áldozták önként sem Ausztria, sem Poroszország kedvéért. Poroszország ezekkel fogott kezet, hogy a javaslat általánosságban is megbukjék. Merő önámitás volt az a nagyon elterjedt vélemény, hogy a bécsi kabinet rendelkezik a a német udvarokkal; mert azok a döntő pillanatban rendszerint cserbenhagyták. Schmerling csak pilla-

natnyi fölsülésnek vette a dolgot s remélte, hogy egy kis utánjárással még jóvátehető, minthogy a nép Észak-Németországon is, valamint a közvélemény a belső bonyodalmak miatt mindinkább elfordult Poroszországtól. A nemzeti szövetség kijelentette, hogy Bismarck kormánya romlásba sodorja a porosz államot. Schmerling sürgősen ajánlotta a császárnak a kedvező hangulat kihasználását. Reménye volt, hogy a német alkotmány reformálásával Ausztriában a központositó német rendszer megszilárdul s ezzel sikeresen leköthеti a szlávokat s a magyarokat. A mellett támogatást igért Németországon a demokratáknak, a kiket Bismarck mindinkább elriasztott Poroszországtól és Ausztria régi barátainak, az ultramontánoknak.

A klerikális pártban számottevő hatalmasság volt Thurn és Taxis örökös herczeg, a kinek felesége testvére volt az osztrák császár feleségének s a kit elfojthatatlan becsvágy sarkalt, hogy a német dolgokban való szereplés útján családját esetleg az uralkodó családok sorába emelje. A herczeg csak most ismerkedett meg azzal az emlékirattal, a melyet Fröbel Gyula 1861 nyarán adott át Schmerlingnek. Fröbelt, mert 1848 októberében részt vett a bécsi forradalomban, Windischgrätz herczeg halálra itélte, de kegyelmet kapott. Éveken át élt Amerikában. A mikor hazajött, okosabbnak találta, hogy a német egységet ne forradalom, de valamely nagyhatalom támogatásával vigye keresztül. Ausztriában hivatalhoz és fizetéshez Schmerling juttatta; úgy látta, hogy az egykori demokratánál senki sem alkalmasabb arra, hogy mint iró és mint agitátor Németországon az osztrák pártot új életre keltse. A Fröbel-féle emlékirat már most azt javasolja, hogy az osztrák császár elnöklése alatt Frank-

furtba hívják össze a német fejedelmek gyülését, a mely mint az uralkodók állandó tanácsa, a tartományi gyűlésekből választott kamarával egyetemben kormányozza az addig örökké egyenetlenkedő Németországot. A német fejedelmek büszke gyűlése erősen foglalkoztatta Thurn herczeg fantáziáját, a ki örömest kapott minden e fajta terven. A dolog egy időre elaludt; de 1863 májusában Dörnberg bárót, a ki udvarában amolyan külügyminiszteri szerepet játszott s Gruben ügynököt, a ki jezsuita nézetekkel volt tele, Bécsbe küldte, hogy Ferencz József császárt nyerjék meg a tervnek. Ezt az uralkodót csábitotta a remény, hogy a német fejedelmek élén, mint a római császárok utóda, Frankfurtban Németország jövendőjéről tanácskozhassék, tehát kapott a terven; de azt kivánta, hogy a gondolat tőle származzék s a dolgot ő kezdeményezze. Ezért miniszterével egyelőre nem is közölte a tervet, csak a német ügyek miniszteriumának szakreferensével, Biegeleben báróval. Ezt nagyon lelkesitette a dolog s Dörnberggel teljesen kidolgozta a német reformok tervezetét. Rechberget egészen kihagyták a dologból; Schmerling, Dörnberg és Fröbel útján tájékozódott a császár szándékáról. Így annak a szándéknak a története, hogy Frankfurtba ülésre hívják össze a fejedelmeket, szinte nevezetesebb magánál a reformtervnél is. Minthogy a császár nem bizott miniszterében, a nagy vállalkozás előkészitéséhez azzal a szándékkal fogott, hogy miniszterét csak a dolog kivitelében használja. Biegeleben pedig, a ki így a császár bizalmába jutott, remélhette, hogy majdan vezérszerepet kap s a Dörnberg becsvágyát is reménységek sarkalták. Azokban a napokban Ausztriában így kereszteződött a politika s a cselszövés minden téren.

Mihelyt a császár a dolgot megérettnek találta, hivatalosan kérte Schmerling és Rechberg véleményét. Schmerlinget, minthogy tudott már a dologról, nem kellett előbb megnyerni annak a tervnek, a mely, az ő véleménye szerint is, alkalmasnak látszott Németország erkölcsi meghóditására. Rechberget azonban mélyen sértette, hogy a fontos elhatározásról olyan későn értesitették. Teljes erejéből ellenezte a dolgot, fölhozott ellene némely igen nyomós okot, köztük legnyomósabbul, hogy a siker képtelenség. Ragaszkodott ahhoz, hogy a terv békés úton nem hajtható keresztül; hogy a szövetségi alkotmány megváltoztatásához, a mire nem számithatni, az összes államok hozzájárulására van szükség. Ha pedig erőszakolják a reformot, Németország két táborra szakad s Poroszországgal a háború elkerülhetetlen. Miután a császárt szándékában nem tudta megingatni, beadta lemondását. A császár nem fogadta el a lemondást s bosszúsan jegyezte meg: nem tűri, hogy miniszterei a faképnél hagyják.

A császár mások tanácsát is kivánta, meg akarta hallgatni mind a két párt őszinte nézetét, hogy aztán a cselekvésre minden pillanatban kész legyen. Rechberg úgy érezte, hogy ő első sorban a császár szolgája, s mivel parancsolják, köteles résztvenni a terv kivitelében, noha előbb erősen harczolt ellene. Maradását azonban ahhoz a föltételhez kötötte, hogy ne Schmerling, de ő kisérje urát Frankfurtba, mert akkor nem maradhat meg külügyminiszternek, ha őt ebben a dologban mellőzik. Schmerling jogosan tartotta személyes vereségnek, hogy a császárt nem ő is, csak Rechberg kisérte Frankfurtba. A közönségben is csodálkozást keltett, hogy elmaradt Frankfurtból, minthogy

Németországban az ő nevének volt legnagyobb súlya. Rechberg, a ki a fejedelmi gyűlés sikerében különben sem bízott, lanyhán, kényelmesen vette a dolgot. A császár Schmerlinget már előbb is többször mellőzte, mert bántotta, hogy minisztere büszke öntudattal ünnepelteti magát, mint az új alkotmány szerzőjét s ezzel az uralkodót háttérbe szorítja. Fröbel beszéli, hogy a császár Schmerling kérését, hogy Frankfurtba kisérhesse, e szavakkal tagadta meg: „Ha magammal viszem önt, mi vagyok én?“ A császár túlszigorú volt s ezért jogosan panaszolhatta Schmerling Fröbelnek: „Hát van olyan erő, olyan akarat, a mely itt nagyot tudna tenni? Ausztriában az emberek mindig egymás ellen dolgoznak“.

A bécsi kabinetben heteken át dúlt a harcz a frankfurti reformterv ellen és mellett, mert Rechberg minden erejét összeszedte, hogy szintelenné tegye azt a szép képet, a melyet Schmerling festett a nagy szempontokkal dicsekvő, jól kimódolt reformterv alapján. A józan belátású ügyismeret harczolt a hősi elszántság ellen, a mely erős akarattal akarja meghódítani a világot. Időközben megérkezett Bécsbe Kóburg herczeg is, hogy a reformot sürgesse. Július 11-én még úgy fogadhatta őt Schmerling, mint a ki biztos a győzelemben; büszkén emlegette frankfurti miniszterségét s remélte, hogy nemsokára ismét látni fogja a birodalmi ős-várost. Schmerlingnek merész terve volt: az egész német nemzetet meg akarta nyerni Ausztriának. A mikor később meglátogatta a herczeg, lehangoltan találta; sejtette már, hogy mellőzni fogják. Rájner főherczeg is, a ki hű maradt Schmerlinghez, azokban a napokban ama gyanujának adott kifejezést, hogy a dolog sikerében nem bizhatni, mert

reakczionárius irányok kerültek hatalomra. Kevéssel utóbb írta Koburg herczeg megbízottja urának: „Schmerling a magát agyondolgozott, fáradt ember benyomását kelti, s nem is titkolja, hogy a cselekvésben heterogen befolyások megbénították. A császár azon iparkodik, hogy Schmerling fönszárnyaló tervei s Rechberg pesszimizmusa között megtartsa a középútat. Ezzel gondolta Ferencz József, hogy a fejedelmeket is megnyeri s hogy a nép támogatására is számot tarthat. A tanácskozásokból aztán egy közvetitő terv bukkant ki. Ez volt az utolsó szózat, a melyet Ausztria Németországhoz intézhetett. Ha az ember a tervelt alkotmányt összehasonlítja azzal az erős központi hatalommal, azzal az általános szavazatjogon alapuló életteljes népképviselettel, a melyet Németország 1866 után kapott, akkor látja csak, hogy milyen kevés volt az, a mivel Ausztria a német nemzetet kecsegtette. A népképviseletnek valamely árnyékát tervelték csak, a melyet az egyes parlamentek választottak volna; s a szövetség ügyeit, Ausztria elnöklésével, egy igazgatóság vezette volna. A központi igazgatás jogköre szegényes volt s a szövetség gyámoltalan katona-szervezetén is alig akartak változtatni. Beérték volna a kerettel is, a míg kép kerül belé. De minthogy így is reményteljes kezdete volt a nagynémet szövetségnek s mert látták Ausztriában a komoly szándékot, Poroszországon kívül, német földön mindenütt lelkesedéssel fogadták. A nemzeti szövetség némely hívei is, köztük Kóburg herczeg, a népáramlat által elragadtatták magukat s Ausztria zászlaja alá állottak.[1]

[1] Igen találó az az itélet, a melyet Freytag Gusztáv az osztrák politikáról akkoriban mondott a *Grenzboten*-ben. „Az

Ilyen módon a fejedelmi gyűlés, bár hamar muló, de zajos sikere volt ennek az államnak. A gyülekezetnek szint Ferencz József császár saját határozott föllépése adott. Általán megjegyzendő, hogy Ausztriában a kül- és a belpolitikát lényegében és rendszerint a fejedelem s nem, mint sokan hirdetik, miniszterei irányitják. Életének meszsze kiható munkásságában Ferencz József császár mindenkire, a ki vele érintkezett, azt a benyomást tette, hogy gyorsan és alaposan fogja föl a legkomolyabb kérdéseket is s hogy fáradhatatlan szorgalommal szenteli magát az államügyeknek. A császár föltünően nagy jártassága a dolgokban annál méltóbb a figyelemre, mert nincs Európában uralkodó, a kinek az övéhez hasonló nagy és sokféle anyagon kellene uralkodnia. Még ha birodalmát nem is érintené olyan érzékenyen földrészünk minden zavara, de annyiféle országon és népen uralkodik, a melyek állami dolgokban egymással örökösen szemközt állanak, hogy nagyon nehéz, ha nem lehetetlen, a sokféle dologban a biztos eligazodás. A császár mindazonáltal járatosnak bizonyult minden dologban, a miben döntenie kellett. Nem

eljárás nem volt ment a könnyűvérű vakmerőség ama nemétől, a mely a jövendőt egy bizonytalan kártya szerencséjére teszi föl. Annyira megszoktuk már, hogy az osztrák kormányt óvatos defenzivában lássuk, hogy legutóbb, a mint hosszú pihenő után hatalmas támadásra szánta el magát, bátor föllépésével imponált. Mindaddig, a míg a bécsi kabinet arra szoritkozott, hogy megakadályozza az óvatosan leplezett kisérleteket, ő volt az erősebb fél megerősitett hadállásban. Most egészen más alakban mutatta magát. Ez a láz és sietség, a mely nem alkudozni, de magával ragadni akart, ez a daczos és büszke hóditásvágy, ez az ifjonti, lármás magaviselet mindeddig példátlan volt az osztrák politikában.“

ritkán esett meg, hogy miniszterét ámulatba ejtette az akták pontos ismeretével s a szertelen munkaerővel, a melylyel a dolgot győzte.

Abból az időből sok, igen jól értesült ember tudósítása van a kezünknél, a melyekkel közel férkőzhetünk a császár személyiségéhez. Bismarck írta 1852 január 25-én Budáról, a hol a császárnál küldetésben járt: „Igen kellemes benyomást tett rám az ország fiatal uralkodója, a kiben a húsz esztendős kor tűze az érettség méltóságával és megfontolásával párosul. Szép szeme, kivált ha jókedvű s ha kaczag, egészen meggyőz nyíltszivűségéről. Ha nem volna császár, korához mérten túlkomolynak is mondhatnók. A magyarok lelkesednek érette, mert nyelvüket magyaros hangsúlylyal beszéli s mert jól megüli a lovat". Erre következett Grünne gróf főhadsegéd befolyásának, a krími háborúnak, a konkordátumnak, az olasz hadjáratnak szomorú ideje; hogy az állam tekintélye ekkor mennyire alászállott, mutatja az a barátságtalan jellemzés, a melyet Vilmos württembergi király adott Ausztriáról és az uralkodóról.[1] Az 1859. évi vereség fájdalmas érzése tükröződik abban a társalgásban, a melyet Orges, az augsburgi „*Allgemeine Zeitung*" szerkesztője 1860 februárjában Kóburg herczeg megbízásából folytatott a császárral. Orges a németországi szellemi áramlatokat vázolta. „A császár többször félbeszakított, mindig igen helyes felfogással kérdezősködve, hogy Dél-Németországon miből támadt a rokonszenv s miért veszítettük el azt ... A kihallgatás ötnegyed órát tartott s egy szempillantást sem vesztegettünk

[1] Bismarck tudósít erről Gerlach tábornokhoz irott leveleiben. 265. l.

el üres fecsegéssel, mindent oly röviden és határozottan fejtegettem, a mint tehettem. Nehányszor, a midőn olyan dolgokról beszéltem, a melyek ő felségének kellemetlenek lehettek, megkérdeztem, ha beszélhetek-e őszintén, a császár mindig azt felelte, hogy rajta, himezés-hámozás nélkül. A mit a császár a positiv dolgokról mondott, mindaz *német* és *liberális* volt. Azt nem tudom, hogy ő felsége korábban is ilyen volt-e; de azt határozottan mondhatom, hogy a császár dolgozó-szobája szorgos munkásságról tanuskodott. Az az ember, a kiben Bécsben leginkább megbizom, Bruck báró, többször biztositott róla, hogy ő felségének mindent meg lehet mondani s hogy őszintén, nyíltan beszéljek vele. Ez bizonyára megbecsülhetetlen dolog.“ A midőn Orges arról beszélt, hogy a pártalakulás többé nem gátolható meg, hogy velük kell kormányozni, a császár megjegyezte: „Könnyű volna a dolog, ha a pártok úgy alakulnának, hogy az ember tudja, mit akarnak; az eset azonban más s a mi a legrosszabb, vagy hallgatnak, vagy egyébért harczolnak, mint a mit zászlójukra írtak“.[1]

A császárt munkásságában ritka hű emlékező tehetség támogatja, a mely egyformán őriz meg embereket és dolgokat. Gyakran jegyezték már meg, hogy az éles fölfogó képesség ingadozással jár s gátolja az erős elhatározást. Minden nehezebb természetű döntésnél a lélek figyelme igen nyomós okokból többfelé szóródik. Ausztria meg éppen annyira bonyolult szervezet, hogy nem ritkán még a legelszántabb

[1] Orges erre vonatkozó leveleit Lorenz Ottokár közölte a Bettelheim Antal által kiadott *Biographische Blätter* I. kötete harmadik füzetében (Berlin, 1895). Az osztrák viszonyok ismeretéhez igen tanulságos adalékok.

akaratot is megzsibbaszthatja valamely szándék megvalósitásakor. Az olaszországi hadjárat, meg a rákövetkező évek történetéből kiviláglik, hogy a császár az egymással nem ritkán homlokegyenest ellenkező tanácsokat egymással összeegyeztetni akarta. III. Napoleon azért itélt róla úgy, hogy minden kiváló tulajdonsága mellett sincs benne energia. Aztán a császár súlyt helyez arra is, hogy minden fontos kérdésben maga döntsön s csak az önállóságra jutott Magyarország parlamentáris ügyeiben bizza magát teljesen miniszterei tanácsára. Uralkodásának első felében innen a sok meglepetés a bécsi kabinet intézkedéseiben; a miniszterek befolyása arányában változott a politika. Megesett gyakran, hogy a császár épp akkor ejtette el valamelyik miniszterét, a mikor tanácsát elfogadta. A frankfurti fejedelmi gyülés, a mikor Schmerling bukása megkezdődött, jelentette a Schmerling-rendszerben a legnagyobb hatalmat. Beust elbocsátása akkor dőlt el, a midőn megbuktatta a Hohenwart-féle szlavofil miniszteriumot és Andrássy is nyomban elbucsúzott hivatalától, a hogy kész volt legnagyobb munkája, az osztrák-német szövetség. A dolgok tényleges vezetését a császár sohasem adta ki a kezéből; leginkább olyan embereket vett maga mellé, a kik akaratának engedelmes eszközei voltak. Néha az emberek s a rendszer sürü változását az az elégületlenség hozta magával, hogy a tervek lassan érlelődtek valósággá. Meglepődtek és elkeseredtek tehát azok, a kik a császár támogatását biztosra vették; hogy az udvar hangulata milyen, azt soha és senki sem tudta biztosan. Ez sok mindent megmagyaráz abból, a mi az 1859. és 1866. évi hadjárat előtt történt. Ausztriában csak az számithat sikerre, a ki tud tűrni; hamarkodással a belső

politikát csak jobban összekuszálja. Az első években azonban a veleszületett türelmetlenség az uralkodót nem ritkán tovább ragadta szándékainál. Azonban mindig az erős meggyőződés volt az, a mi előidézte a gyors politikai változásokat; a császár szándékainak tisztaságában soha senki sem kételkedett. Jellemének fővonása, a mely döntő szerepet játszik a császár államférfi fölfogásában, hogy van érzéke az idő áramlatai s a belőlük támadó, egymással versengő politikai erők iránt. Ámbátor erősen monarchikus és katholikus nézetekben nőtt fel, lassanként megtanulta elfogultság nélkül itélni meg a liberális és parlamentáris nézeteket. Innen az a megingathatatlan tisztelet, a melynek fejedelmeknél és népeknél egyaránt örvend a császár. Kötelességeinek lelkiismeretes teljesítése és szelid, emberbaráti gondolkozásmódja volt az állandó, a maradandó, hosszú, válságos uralkodásának nagyon is változatos eseményei között.

A császárt Frankfurtban 1863 augusztus 16-án pompásan fogadták; a népben föllépése lelkesedést gyujtott. Ügyes és hatásos beszéddel nyitotta meg a fejedelmek gyűlését. Az első javaslatnak, a melyet Biegeleben eléje terjesztett, föllengző volt a hangja, a császár azonban visszautasította, hogy ő igy nem beszél soha s fejedelmekhez sem akar ilyen nagy hangon beszélni. A tanácskozást olyan biztosan vezette, mintha mindig parlamentáris tanácskozást vezetett volna. Oldalán állott János szász király, a ki igen jártas volt a politikai és történeti dolgokban, a ki meg volt áldva ékesszólással s a ki vezérszónoka volt az Ausztriát támogató többségnek, a mely párthoz egyébként a többi királyok is tartoztak. Csak a kisebbség, a melyhez Baden, Weimar, Mecklenburg-Schwerin,

Oldenburg és Waldeck tartozott, szitott Poroszországhoz s vitatta, nem ugyan erős határozottsággal, hogy nem is képzelhető más megoldás a szorosabb szövetkezésnél, a miből azonban Ausztria kizáratnék. E mellett a badeni nagyherczeg, I. Vilmos porosz király veje kardoskodott leginkább, mert Roggenbach miniszternek hűségét Poroszország iránt a porosz befolyás legmélyebb hanyatlása sem ingatta meg. Huszonnégy szóval a többi szavazat ellenében, némely módositásokkal a tanácsban győzött az osztrák javaslat.[1] A győzelem azonban csak látszólagos volt; mert a záradék, a mely kikötötte, hogy a javaslat csak úgy válik törvénynyé, ha Poroszország is hozzájárul, még mindent elronthatott.

Európára ez az esemény mély benyomást tett. III. Napoleont egy időre gondolkozóba ejtette az osztrák-német birodalom megalakulása Európa közepén, a mely Francziaország hatalmi vágya elé áttörhetetlen gátokat emel. Viktória királyné, a midőn kevéssel utóbb Ferencz Józseffel Kóburgban találkozott, személyes kéréssel állott elő. Mint anya aggódik gyermekei, a porosz trónörököspár sorsa miatt; kötelessége, hogy ajánlja őket a császárnak; reméli, hogy állásukat nem fenyegeti s hogy jogaikban sem károsítja meg. A

[1] Ausztria olyan határozottan lépett föl, hogy ugyanakkor a német államok követeinek tanácsában, az erős poroszbarát Häusser Lajos jelentésére, a következőt határozták: „A gyűlés Ausztria kezdeményezésében annak a mindenütt hóditó meggyőződésnek látja örvendetes jelét, hogy a szövetség jelen formájában tovább nem tartható fön, ezért nincs is abban a helyzetben, hogy mereven visszautasítsa az osztrák javaslatot; különösen aggasztónak tartja azonban a delegált képviseltetést; a siker elengedhetetlen föltételének véli a nemzet által választott képviselőtestület megalakitását.“

császárt a kérés, a melyre udvariasan válaszolt, szemmelláthatóan meglepte; ez a kérés hatalmasan megnövekedett tekintélyének volt tanubizonysága.

Most minden Poroszország hozzájárulásától függött, a mely azonban elmaradt. Ferencz József császár a fejedelmi gyűlés előtt, hogy a Frankfurtba menetelre rábeszélje, a porosz királyt meglátogatta Gasteinban; aztán be sem várva a határozott választ, irásban is meghivatta. Még inkább sürgette megjelenését — a fejedelmek gyűlése által kiküldve — János szász király Baden-Badenben. I. Vilmos lehetetlennek tartotta, hogy elmaradjon onnan, a hova harmincz fejedelem hívta meg s a honnan királyt küldtek hozzá futárul. Bismarck viszont határozottan ellenezte az elmenetelt. Egy izgalmas tanácskozásban, a mikor lemondással fenyegetőzött, sikerült neki Vilmos királyt minden engedékenységről lebeszélni. Makacsul megtartotta a királyt abban a politikában, a melyet mindig tanácsolt, hogy Poroszországnak soha sem szabad magát elnyomatni a szövetségi tanács többsége által. Politikája mellett Bismarck annyira exponálta magát, hogy a midőn elment a királytól, a hol szenvedélyét csak erőszakkal tudta fékezni, a mint ajtót nyitott, kezében maradt az ajtókilincs s otthon is összezúzott egy edényt, hogy hatalmas benső fölindulását lecsillapitsa. Győzött és ezzel füstbe ment Ausztria sikere, a mit Frankfurtban kivivott. A nürnbergi minisztertanácson Rechberg megpróbálta, hogy a pártos szerencsét visszaforditsa. Azzal a követeléssel lépett föl, hogy azok az államok, a melyek a reformjavaslatot Frankfurtban elfogadták, Poroszország nélkül is álljanak szorosabb szövetségbe, Poroszország hadd maradjon kivül az egyesült Németországon. Ez a terv azonban nemcsak a

dolog természeténél fogva volt lehetetlenség; a német udvarok önként soha sem hódoltak volna meg a Habsburgháznak. Éppen abban, hogy a szövetségben két nagyhatalom volt, a mely vetélkedett egymással, látták souverainitásuk kezességét: „Ausztria meg akar minket rontani?" kérdezte a frankfurti gyűlésen V. György, Hannover királya. A középállamok miniszterei Ausztria követelését visszautasították. Rechberg előre megjósolta az eredményt s talán nem is bánkódott nagyon, hogy Schmerling tervei füstbe mentek. Bebizonyult ama nézetének helyessége, hogy Németország csak Ausztria és Poroszország egyetértése mellett kormányozható; vagy a kardra kell bízni a döntést a két állam között. Ez a meggyőződés mondatta Nürnbergben Rechberggel egy német miniszternek: „Ha csak azt akarják, megérthetjük mi egymást Poroszországgal is."[1]

Ilyen kis értékű volt Ausztria morális súlya Németországon. Ausztria azoknak a német-római császároknak volt az örököse, a kik a középkori jog alapján világhatalmat tartottak a kezükben, de a kikkel a birodalom minden fegyverfogható fejedelme daczolhatott. Ausztria egész hatalma eredetén és a hagyományain nyugodott, ezek pedig olyan erők, a melyek komoly összezördülések alkalmával hamar csütörtököt mondanak, a melyeknek értékük csak úgy van, ha valóságos hatalmi eszközökre támaszkodhatnak. Mindazáltal Bismarck nem szíve szerint mondta azt, hogy az osztrák miniszterek Frankfurtban egyebet sem értek el annál, hogy császárukat *fehér palástos fejedelmek* fogadták. Bismarck érezte, hogy a fönnálló birodalmi állapotok iránt való tisztelet saját királyá-

[1] Beust: *Aus drei Vierteljahrhunderten.* I. 336. l.

ban sem volt megingatható. A porosz trónörökös mindjárt kezdetben hibának mondotta, hogy a király Frankfurtba nem ment el; azzal, ha elmegy, azt bizonyitotta volna, hogy Poroszországnak is a szivén fekszik a német egység. A trónörökös lépten-nyomon támadta a vezető minisztert, a ki egyszerre viselt háborút Ausztria és a porosz képviselőház ellen. Hogy mennyi keserűség gyűlt meg akkor a féktelenül haragvó emberben a trónörökös és családja ellen, azt utóbb III. Frigyes császárnak életében és halálában egyaránt kellett tapasztalnia. Csak egy ember volt, a ki támogatta, ha huzakodva is, és ez a király volt.

A zavaros kezdeten így vergődött át Bismarck. Királyáról eltérően közömbösen nézett azon a fátyolon át, a melyet a hagyományos rend iránt való tisztelet boritott Németország jövendőjének vajudására; a szavaktól, a melyekkel rámutatott a politikai nagyság eszközeire, a fegyverre és a szövetségre, a kortársak eleintén megborzadtak; neki a *vér és a fegyver* volt az, a mi a német föld széthúzó törzseit egygyé olvaszthatja. Nem való, hogy a kor uralkodó eszméinek hatását csekélyre becsülte volna. Nagyon is mozgalmas szellem lakozott benne s kortársait éppen azzal ejtette ámulatba, hogy pihenő nélkül tudott velük játékot űzni. Fölváltva, hol magához vonta a pártokat, hol halálra sértette, de hajszában tartotta szakadatlan. Fogékonysága a modern eszmék iránt, a melyet elfogultság nem korlátolt, páratlan; még páratlanabb az a bátorság, a melylyel szakitott velük, ha a szakitásra volt szükség. Nyugtalanná tette, megzavarta mindjárt kezdetben a lelkeket. A lángelme önzésével kimélet nélkül gázolt át mindenkin, a ki nem birt vele tartani. Ellenségei kivált azért támadták, hogy eszközeit szakadatlanul

változtatta; hogy sorban kihasznált minden pártot, minden európai államot a birodalom nagysága érdekében. III. Napoleon, Oroszország, Ausztria időnként hol támogatták, hol ellenezték terveit. Sorban mindenik párt határozatlanságát vetette szemére. Évek multán látták át csak Európaszerte mindenütt, hogy külpolitikája a politikai okosság remeke. A birodalom határain belül, a kiket bántott valaha, mindig orroltak rá, hogy bukásakor aztán ujjongásba törjenek ki. A jövendő azonban nem fogja kárhoztatni a miatt, hogy a pártokat kihasználta és széttörte; az utókor itélete olyanforma lesz, mint azé az angol biróé, a ki formális büntetésül egy fillér birságot szabott ki. A pártpolitika már a közeljövőnek is jelentéktelen dolog; az utókor a politikust tetteiből s nem párthűsége alapján itéli meg. A keserűség onnan van, hogy a pártok is, mint az egymást elhagyó szerelmesek, gyűlölik a hűtelent. Bismarckra azért haragudtak kivált, hogy minden újabb ellenségét a szenvedély gyönyörével támadta. Szenvedélyesen tudott gyűlölni; ellenségeit, miután a földhöz verte, nem ritkán összetaposta; igen jelentéktelen alkalmakkor is megesett, hogy ellenségeit haraggal és gúnynyal támadta. Így járt el három nagy belső hadjáratában: először a haladópárt, azután a klerikálisok, végül a szocziálisták ellen. Mindazáltal meg tudta becsülni az erős embereket s előbb a liberálisok egy töredékével, utóbb a klerikálisokkal is kibékült. Szenvedélyében a vadászkutyához volt hasonló, vérrel akart jóllakni; de a legviharosabb hajszában is engedelmeskedett gazdája parancsának. A mikor aztán még mindig izzó szivében sértett büszkeséggel Friedrichsruh magányába vonult vissza; abból csak nemtelen szív űz-

hetett gúnyt. Meg szokták vádolni azzal, hogy ha a siker forgott a koczkán, nem törődött a humanitással, hogy az államokat egymástól elválasztó sánczokat mélyítette, hogy élesítette a fajok gyűlölségét, hogy másokat is rászoktatott a szabadság kevésre becsülésére. A mint Bismarck élére került a német nemzetnek, szívében a Schiller képe, a ki addig ideálja volt, megfakult. Azonban ne feledjük, hogy korában a német nép fuldoklott a szentimentálizmusban s a frázisokban; hogy az álmodozásból ő rázta föl s ő tette hatalmas néppé. A valóság az, hogy a világot példájával és hatásával férfiasabbá tette. Más nemzetek tehetnek neki szemrehányást, de a németek, a kiknek rövidebb idő alatt teremtett egységes hazát, mint a hogy álmodták volna, csak hálával tartoznak neki.

A gyűlölet, a melyet Bismarck az 1866. évi háborúval Ausztriában maga ellen támasztott, nem volt tartós. A győzelem után nem taglóval bánt ezzel az állammal, hanem a sebész késével, a ki a beteg tagot azért távolítja el, hogy az épet megmenthesse. Azok a nagyszabású béketervek, a melyeket Ausztriával szoros szövetségben vitt keresztül, az osztrák hazafiakban leszerelték a haragot, a melylyel kezdetben munkáját nézték. Hogy az orosz barátságot még 1866 előtt megkötvén, III. Napoleont, a kit befont, mint használta föl terveinek, a melyekbe Ausztria politikája mindjobban belebonyolódott, azt a következő lapokon mondjuk el. A háború lezajlása után ez az ezermester tudta a módját, hogyan kell a mélyen sértett Ferencz József császárt meggyőzni arról, hogy a mikor még csak készült a háborúra, már arra gondolt, hogy a mérkőzés után a két állam közt vissza kell állani a

régi szövetséges viszonynak. A kiben előbb Ausztria halálos ellenségét látták, az volt az új szövetség megteremtője. Most azt az embert, a kiben korábban az önző, az ámítással dolgozó politika megtestesülését látták, mint az európai béke gyámolát ünnepelték. Mindig annak vették, a minek maga akart látszani. Így történt aztán, hogy volt histórikus, a ki annak a bizonyitására vállalkozott, hogy Bismarck politikája lényegében már 1861 és 1866 között is békés volt; mert Ausztria Poroszországot Bismarck tartózkodása ellenére támadta meg. De van-e szükség rá, hogy arczképébe ezt a hamis vonást becsempészszék? mikor a históriai valóság annak nincs ártalmára.

HARMADIK KÖNYV.

Schleswig-Holstein meghódítása. Bismarck és Rechberg.

Végül kifáradt a balsors, a mely Bismarckot eddig üldözte. 1863 november 15-én meghalt VII. Frigyes dán király, családjának utolsó sarja s kérdés támadt, hogy ki legyen az úr Schleswig-Holsteinban. Mindeddig Bismarck erejét csak gátak legyőzésében próbálhatta ki; most azzal, hogy befolyhatott Németország sorsára, az alkotásra nyilt alkalma.

E herczegségek fölkelése Dánia ellen 1849-ben balul ütött ki; Poroszország és Ausztria, ellenségei akkor minden népmozgalomnak, vetélkedve fegyverezték le s állították vissza a dán uralmat. A londoni jegyzőkönyv, a melyet aláírt s a melyért kezességet vállalt minden nagyhatalom, s a melyet Dánia is aláírt, Dániát megerősitette a herczegségek birtokában és kimondta a dán királyság oszthatatlanságát. Azonban Dánia is kötelezte magát, hogy az ország államjogi önállóságát tiszteletben tartja s hogy nem sérti meg a német nemzeti jogokat. Ez a megállapodás vonatkozott úgy Holsteinra, a mely tagja volt a német szövetségnek, mint Schleswigre, a mely semmi szin alatt sem volt Holsteintól elválasztható. Hogy a dán birtok oszthatatlanságát a jövőre is biztositsák, Augustenburg Keresztély herczeget, a kinek régi, gyökeres, de némelyek által mégis vitatott joga volt Schleswig-

Holsteinra, jogairól harmadfél millió tallér kárpótlás fejében lemondatták. A pör ezzel elintézettnek látszott. Azonban a szerződésben rések tátongtak. Augustenburg herczeg lemondott ugyan, de lemondásához fiai nem járultak hozzá és a német szövetség sem ratifikálta a szerződést.

A legnagyobb baj mégis az volt, hogy a dánok nem tettek eleget azoknak a föltételeknek, a melyek alatt a herczegségeket visszakapták. Dániában a gyökeres dán párt volt a hatalmon, a mely tagadta, hogy Schleswighez, a mely nem volt a német szövetség tagja, közük volna a németeknek, szenvedélyesen követelt olyan alkotmányt, a melylyel a herczegséget az államba kebelezze; Holstein maradhat külön igazgatás alatt. Így intézkedett az 1863-ban megszavazott s egész Dániára kiterjedő alkotmány. Hasztalan tiltakozott esztendőkön át a német szövetség, a dánok ragaszkodtak szándékukhoz. Végül a szövetség is kijött a sodrából s elhatátározta, hogy erővel kényszeríti a szószegő királyságot a szerződés megtartására. Minthogy azonban csak Holstein tartozott a szövetség joghatósága alá, csak azt akarták német csapatokkal megszállatni. E zavarok között halt meg a magtalan VII. Frigyes király. IX. Keresztély, a ki a család egy mellékágából származott: húzta-halasztotta a dolgot, hogy országa a háborút elkerülje; de Hall miniszter hivatkozott arra a néptömegre, a mely fenyegetőzve fogta körül a királyi palotát s nem kezeskedett semmiért, ha a király alá nem irja az általános alkotmányt. A király súlyos benső tusa után engedett.[1]

[1] Sybeltől eltérően beszéli el ezeket és más eseményeket Jansen és Sammer munkája: *Schleswig-Holsteins Befreiung* (Wiesbaden, 1897) 101. l.

Erre aztán Németországban kitört a vihar. A nemzet nem akarta zsebre dugni ezt a kihívást. Ilyen volt a hangulat, a midőn Augustenburg Frigyes herczeg jogot támasztott Schleswig-Holstein birtokára azon a czímen, hogy háza jogairól csak az apja mondott le, de nem ő. Az apa élt még s megtette azt a példátlan dolgot, hogy jogait, a melyeket már eladott, átruházta a fiára. A fiú arra hivatkozott, hogy nem járult hozzá ahhoz az üzlethez, sőt már évekkel előbb óvást emelt ellene. Schleswig-Holstein pedig a dán elnyomás alatt váltig a királyi család elsőszülött ágának kihalásával kecsegtette magát, hogy az esetben a maga véréből való vért, Augustenburgot ültet a trónjára. A németek pártkülönbség nélkül sorakoztak a herczeg mellé, a kinek nem volt érdeke ellen, hogy az árral ússzék. De nemcsak a nép, hanem a német fejedelmek is jobbára pártjára állottak. A bádeni nagyherczeg meghagyta frankfurti követének, hogy az új herczeget képviselje a szövetségben; a porosz trónörökös egészen rendelkezésére állott; a porosz képviselőház deczember 2-án kétszázhatvanegy szóval hatvanhárom szó ellen kimondotta, hogy Németország becsülete és érdeke parancsolja Frigyes herczeg elismerését.

Most tehát minden a két német nagyhatalom elhatározásától függött, a melyek egyedül elég hatalmasok voltak, hogy valóra váltsák Németország akaratát. Ezeket azonban kötötte a londoni szerződés, a melyért kezeskedtek. Ebben a dán monarchia oszthatatlanságát az esetre is elismerték, ha az uralkodóháznak magva szakad. A két nagyhatalom nemcsak a német szövetség tagjai voltak, de az európai államközösségben is részesek s kötelezettséget vál-

laltak magukra a londoni jegyzőkönyv aláirásával. Kiváltképen Ausztria konzervativ politikája tiltakozott, hogy megszegjenek valamely olyan szerződést, a mely az európai jognak volt alapja és Ausztria állását Németországban és Itáliában biztositotta. A nemzetek új joga hatalmasabbnak igérkezett a szerződéses jognál s ez azt követelte, hogy a herczegségeket szabadítsák föl a dán uralom alól. De Ausztria hogyan vállalkozhatott volna e dogma megvalósítására a nélkül, hogy otthon, benső politikájában ne teremtsen magának igen kényes helyzetet? Ezért a midőn a bécsi községtanács deczember 7-én arra kérte a császárt, hogy lépjen közbe Schleswig-Holstein érdekében, azt kapta válaszul, hogy törődjék a város sürgősebb s őt közelebbről érdeklő ügyeivel.

A porosz miniszterelnök el volt határozva, hogy a zavaros helyzetet az állam javára fogja kihasználni. Neki már az is könnyebbség volt, ha a nép figyelmét a benső bonyodalomról valamely nemzeti érdek vonta magára. A mikor kormányra lépett, már el volt határozva, hogy a német kérdések egy részének tisztázására Schleswig-Holsteinban fegyverrel fog föllépni. Még élt VII. Frigyes, a mikor Bismarck deczember 22-én ezt a tételt leirta: „A dán kérdést nekünk üdvös módon csak fegyverrel oldhatni meg; ürügyet a háborúra kaphatunk mindig, ha olyan viszonyban élünk a nagyhatalmakkal, a mely hadviselésre kedvező“. Az a sérelem, a melyet a dánok ejtettek a londoni szerződésen, alapot adott arra, hogy a dánokat fegyverrel kényszeríthessék a német jogok tiszteletére a két herczegség területén. Hogy ezzel a nagy-német kérdés is nem kerül-e szőnyegre? azt Bismarck nem tudhatta előre; de attól sem riadt

meg. Távol volt Bismarcktól az a gondolat, hogy Dánia ellen merőben ideális czélokért szálljon a sorompóba. A porosz hatalom gyarapítása volt a czél s annak szolgált a két herczegség annektálásával.

Ezért az Augustenburg herczegeket örökösödési jogukkal a porosz kabinet határozottan elutasította két okból. Első sorban Bismarck nem akart egyelőre ellenségesen szembeszállni azokkal a hatalmakkal, a melyek a londoni szerződést aláírták. Aztán Poroszország érdeke azt parancsolta, hogy ne kösse le magát valamely trónkövetelőnek, a mikor Schleswig-Holsteint Poroszország magának is megszerezheti. Ez a háború alkalmas eszköznek kinálkozott arra is, hogy azt a hatalmas szabadelvű mozgalmat, a mely Németországnak parlamentáris kormányt sürgetett, megbénítsa. A háború visszaállítja, megszilárdítja a megingott monarchikus tekintélyt s képessé teszi a királyságot nagyszabású politika kifejtésére. Azonban e dolgokról a közvéleményt hivatalosan csak fölületesen lehetett tájékoztatni. Hivatalosan csak ennyit vallottak be: Poroszország azért fegyverkezik, hogy Dániát a londoni szerződés megtartására szorítsa. Elismerte a dán uralmat Schleswig-Holsteinban, de a herczegségek államjogi önállóságának kikötésével. Németország egyik végétől a másig hangzott a harczrahívás. Nem volt elképzelhető, hogy a német nagyhatalom megelégedjék a herczegségek és Dánia között personálunióval, a mikor Schleswig-Holsteint teljesen föl lehetett szabadítani. Magát Vilmos királyt is, a ki pedig ismerte Bismarck végczélját, megbotránkoztatta az a közömbösnek tetsző hidegvérűség, a melylyel a háború kezdetén Bismarck a herczegségek jövőjéről beszélt s egyszer szemrehányó hangon kérdezte tőle: „Hát ön talán

nem is német?" Németországon meg azért panaszkodtak, hogy jó alkalmat szalasztanak el ismét; hogy a dán igéretekben nem bizhatni meg; hogy vértagadás testvéreiket a dánoknak kiszolgáltatni.

Ausztria sem maradhatott el teljesen onnan, a hol általános német érdek forgott a koczkán. A német fejedelmek között elsőnek Ferencz József magát tartotta; tehát kötelességének ismerte, hogy Schleswig-Holstein érdekében föllépjen. Nyomatékosan adott kifejezést annak, hogy ismeri kötelességét. A mikor az új dán király trónfoglalását Irminger tengernagy által forma szerint tudatni akarta, a császár nem fogadta. Ámbár elismerték IX. Keresztély örökösödési jogát Dániában és Schleswig-Holsteinban egyaránt, a londoni szerződés alapján azonban azt kivánták, hogy a herczegségeknek önálló alkotmányt adjon. Ennél tovább menni Rechberg veszedelmesnek tartotta; elég ha a szerződésnek érvényt szereznek. Őt, mint konzervativ politikust kevéssé érdekelte, hogy a népjog se szenvedjen sérelmet. A bécsi kabinetet tehát kellemetlenül érintette, a midőn a német fejedelmek, a kiket a nemzeti közvélemény magával ragadott, a szövetségi tanácsban a herczegségek teljes fölszabaditását határozták el. Az Augustenburg herczegek örökösödési jogát Rechberg elintézettnek találta. A midőn a herczeg a bécsi képviselőház elnökségének megküldte ártatlan proklamáczióját, követe ellen Bécsben vihar tört ki. Rechberg ez ellen szót emelt, hogy ilyen forradalmi eljárást nem szabad megtűrni. Az osztrák s a porosz politika sok évi ellentét után igy találkozott ismét össze. Úgy szemre mind a két kabinet ugyanazt a politikát követte. Rechberg azonban a lényegben csalódott. Ő

csak a dánok daczát akarta megtörni s úgy gondolta, hogy a politikai dráma záró jelenete a londoni szerződés teljes elismertetése lesz. Bismarck ellenben a közös háborúban nagyobb játék kezdetét látta. Rechberg kedvező fordulatnak találta, hogy Ausztria és Poroszország hosszú koczódás után közös vállalatra fogott kezet. Ferencz József a frankfurti meddő kirándulásból csalódottan tért haza. Most már bizonyos volt, hogy Schmerling német birodalmi politikája kivihetetlen. Schmerling mellőzöttnek látta magát, nem is akarta ellenezni azt a politikát, a mely európai szerződéseken alapult. Azt azonban ajánlotta, hogy Augustenburg herczeget ne ejtsék el egészen. Azt is kivánta, hogy Ausztria ne szakadjon el a német középállamoktól. Rechberg azonban föltünő kicsinyléssel viseltetett ezekkel szemben s kivitte, hogy vetélytársát a német ügyekben alig hallgatták meg.

Nagy idő multán így támadt Bismarckban ismét remény, a mivel pályája kezdetén is kecsegtette magát, hogy — ha csak ideiglenesen is, együtt dolgozhatik Ausztriával. Minthogy Bismarckban egy erecske sem volt doktriner, gyorsan és biztosan ragadta meg a zsákmányt. Úgy gondolkozott, hogy a nem német hatalmasságok ellen, a melyek Schleswig-Holsteint irigyelték Németországtól, győzelmes diplomácziai hadjárat csak úgy viselhető, ha Poroszország és Ausztria együtt tart. Azt mondta: „Megtanulhattuk, hogy egy négy ellen kevés; ha ketten állanak hárommal szemben, az arány kedvezőbb“. Egy csapással Poroszország kiszabadult izolált helyzetéből. Minden napnak megvan a maga gondja, hogy a herczegségek megszerzése után hogy alakulnak a dolgok, az majd megválik. Ha a tartományokat Ausztria önként átengedi

Poroszországnak, — annál jobb. Csupa szeretetreméltóság és őszinteség volt most Bismarck Ausztria iránt s összeköttetéseit a magyar emigráczióval két évnél nagyobb időre megszakította. Károlyi grófot, Ausztria berlini nagykövetét egészen megnyerte magának. Ferencz József mindig szerette Bismarckot, mert a korona jogait védte a parlamentáris törekvések ellen, most személyesen is kifejezte, hogy az általános politika újabb fordulatával mennyire meg van elégedve. Bismarck Bécsben és Berlinben egyaránt sikeresen dolgozott azzal, hogy folyton figyelmeztetett arra a veszedelemre, a melylyel a fölocsudott német közvélemény, vagy a mint konzervativ körökben mondták, — az európai forradalom fenyegetett. Vilmos királynál, valamint Ferencz József császárnál azzal szilárdította meg hitelét, hogy azzal szemben erős külpolitikát sürgetett. Maga, a mint levelei és tudósitásai mutatják, a krimi hadjárat óta tisztában volt azzal, hogy a szükség szerint vagy a közvélemény ellen, vagy azokkal a hatalmakkal, a melyek forradalomból támadtak, fog politikát csinálni. Most a népek mozgalmát arra használta föl, hogy rémképeivel Ausztriát elszakitsa a szabadelvű német középállamoktól. Schwarzenberg a német fejedelmeket Ausztria körül csoportositotta, Bismarck éket vert közéjük.

Bismarck előre elhatározta, hogy a londoni megállapodáshoz csak addig tartja magát, míg a dánok makacssága miatt megtörténik az első puskalövés. A szerződést tiszteletben akarta tartani, hogy a nagyhatalmak meg ne sértődhessenek. A népjog szerint azonban a háború a harczoló felek között szerződést bont; a dánok tehát, ha olyan balgák, hogy fegyveres ellenállásukkal a porosz késbe rohannak, úgy

Schleswig-Holstein a győztes zsákmánya. A herczegségek, a mint a két szövetséges elfoglalta, helyzetüknél fogva Poroszország hatalmába estek; a mit pedig ez az állam karddal szerzett, azt tőle csak karddal lehetett elvenni. A midőn, 1866 után, Bismarcknak szemére hányták, hogy kezdetben a londoni szerződés alapján állott, de a győzelem után egészen megfeledkezett róla, a porosz tartomány-gyűlésnek 1866 deczember 20-án azzal válaszolt, hogy sohasem volt eszeágában sem dán kézben hagyni Schleswig-Holsteint. „Mindig ahhoz a fokozathoz tartottam magamat, hogy Dániával a personál-unió jobb annál az állapotnál, a melyben akkor volt; a külön fejedelem jobb a personál-uniónál, a külön fejedelemnél jobb a Poroszországgal való egyesülés.“ A magyarázat mindenkinek tetszett. Aztán folytatta: „Hogy ebből mennyit lehet megvalósitani, az az eseményektől függött. Ha az elérhetőség maximuma a personál-unió volt a dolgok akkori állásában; a német érdek szempontjából nem érezhettem volna magamat arra sem jogositottnak, sem hivatottnak, hogy ezt a *részlet-törlesztést* visszautasitsam.“

Eredeti terveire teljes világosságot azonban csak az az irodalmi emlék árasztott, a melyet Bismarck *Denkwürdigkeiten* czimen állitott magának. Ebben elbeszéli hogy mindjárt az első minisztertanácsban, a melyet VII. Frigyes halála után tartottak, Vilmos királyt sarkalta, hogy kövesse ősei példáját s Poroszország foglalja el a herczegségeket. A király azonban meghagyta a jegyzőkönyv vezetőjének, hogy ezt a nyilatkozatot ne vegye be a hivatalos jegyzőkönyvbe. „Ő felsége azt hitte — irja Bismarck, — hogy a reggelinél be találtam hörpenteni s az beszél most belőlem,

tehát rám sem hallgatott. Én ragaszkodtam a jegyzőkönyvre vételhez, a mi meg is történt. A trónörökös, a mig beszéltem, kezeit az égre emelte, mintha attól félt volna, hogy nem vagyok józan eszemnél; minisztertársaim mélyen hallgattak.“

Az ellenzék ama vádja, hogy a siker magát Bismarckot is meglepte, merőben alaptalan, mert ő a háború kezdetén már, Vilmos királylyal is szembeszállva, egész ridegen a mellett kardoskodott, hogy Schleswig-Holsteint Poroszország csupán csak magának hóditsa meg. A király ezt a politikát nagyon veszedelmesnek találta, aztán akkor még pártolta Augustenburg herczeg örökösödési jogát. Bismarck azonban annyira megingatta szándékában és terveiben, hogy a mig a herczeg követét, Samwert, január 17-én kegyes szavakkal, a pártfogás reménységével bocsátotta el, másnap Bismarck mégis kivitte, hogy irásban, a melyet ő készitett, a herczeg kérését a király meglehetősen kiméletlenül utasitotta el. Ezen az úton tudta Bismarck mindig, ha olykor nagy fáradsággal is, királyát a maga politikájának megnyerni s abban megtartani.

Egyébként a bécsi kabinet is gondolt arra, hogy magát a további meglepetések ellen biztositsa. 1864 január 10-én a császár elnöklésével minisztertanácsot tartottak, a melyen megbeszélték a Poroszországgal kötendő új szövetség föltételeit. Megvitatták azt a fogas kérdést, hogy a háború után mi történjék a herczegségekkel. Szerződéstervezetet terjesztettek elő Poroszországnak, a melyben azt állapitották meg, hogy e tartományok meghóditásuk után csak az esetben szakittatnak el Dániától végképen, ha abban mind a két német nagyhatalom megegyezett. Ha Po-

roszország elfogadja a javaslatot, ha Rechberg fölfogása győz: a dolog tengelyének megmarad a personál-unió Schleswig-Holstein és Dánia között. A háborúnak ilyen vége nem volt éppen dicsőséges Németországnak; de kizárta, hogy Ausztria és Poroszország a zsákmányon hajbakapjanak. Bismarck azonban a megoldás e módját nem fogadta el. A német nemzeti érzés s a porosz érdek parancsolták a herczegségek Dániától való elszakitását; az osztrák javaslat ezt az eredményt akarta meghiusitani. Ezért Bismarck más megoldást ajánlott a bécsi kabinetnek. A két német hatalom egyelőre ne törődjék a herczegségek jövendőjével, a végmegoldásnak az útját hagyják teljesen nyitva. Ausztria és Poroszország tehát abban állapodtak meg, hogy a herczegségek meghódítása után azok jövendőjéről békésen fognak határozni.[1]

A bécsi kabinet már akkor tudta, hogy Ausztriának nagyon meg kell fontolni ezt a javaslatot, mert nem lehetetlen, hogy a nyitva hagyott ajtón a háború lép be. Ámbár Ausztriának ez a szerződés jogot adott, hogy utóbb is tiltakozhassék Schleswig-Holsteinnak Poroszországhoz való csatolása ellen; de az nem volt módjában, hogy szövetségesét tetszése szerint kényszeritse valamely megoldás elfogadására. Bismarck minden diplomata-ügyességét kifejtette, hogy Ausztriával elfogadtassa a maga javaslatát. Rechberg utóbb nyilatkozott az okokról, a melyek őt arra birták, hogy

[1] Ausztria és Poroszország tárgyalásait Schleswig-Holstein kérdésében Sybel közölte először megbizható módon a porosz államlevéltárból. E diplomata-aktusban az ő munkája a főforrás.

hozzájáruljon a végzetes kötéshez. Bismarck azzal fenyegetőzött, hogy Poroszország magában megy Dánia ellen és szabaditja meg a herczegségeket; aztán nem törődik többé az osztrák követelésekkel. Ha ez megtörténik, a német nemzet szemében Ausztria vereséget szenvedett. Ausztria még mindig meghiusíthatta volna a porosz terveket azzal, hogy túlliczitálja Poroszországot, fölmondja a londoni szerződést s a német középállamok élén, a mint azt a német közvélemény kivánta, erővel ülteti Augustenburg herczeget Schleswig-Holstein birtokába. Schwarzenberg herczeg embere lett volna, hogy ezt is merje; Rechberg gróf megriadt a dologtól. Hogy Poroszország ne egymagában szabaditsa föl Schleswig-Holsteint, ráállott a közös vállalatra. Rechberg politikájában mindig volt valami kishitűség, a fejedelmi gyűlés idején épp úgy, mint most; mindig belátott a dolgok szövevényébe és mindig eltéríttette magát a helyes útról. Bismarck a habozó bécsi kabinetet minden tárgyalásban magával ragadta s ez is bizonyitja, hogy az erős, határozott akarat mindig nagyobb hatalom a tétovázónál.

A bécsi kabinet tehát elfogadta a porosz szövetségtervet. A közös háborúban Dánia ellen 1864 január 16-án egyeztek meg.[1] Schmerling akkor, bár hivatalosan még nem tudatták vele, tudta, hogy bukott ember,

[1] A herczegségek jövendőjéről a szerződés V. czikkelye a következőket határozta: „Arra az esetre, ha Schleswig-Holsteinban kitör a háború s ha fölbomlik a német hatalmak és Dánia között a szerződéses viszony, az osztrák s a porosz udvarok azt határozták, hogy a herczegségek jövendő sorsát egyetértően állapitják meg. Az együttes eljárást, a mint szükség lesz rá, tüzetesen megbeszélik. Mindenesetre azonban az örökösödés kérdésében csak együttesen döntenek".

nem folyt be a dologra. Csak utóbb, az 1866. évi háború kitörése előtt érezte végül szükségét, hogy tisztázza magát a vádak alól, a melyekkel azért illették, hogy neki is része volt a szerencsétlen schleswig-holsteini vállalatban. Egy bécsi lapban közzétette, hogy a midőn egyezkedtek a poroszszal, nem kérték tanácsát. Leányát látogatta meg Velenczében, a midőn akár véletlenül, akár szándékosan a döntés megtörtént. Akkor azonban tetszett neki is a gyors fordulat a külső politikában, mert azt remélte, hogy a benső harczokban, az egységes állam fölállításában nem fogják háborgatni. Mint vezető miniszter a történtekért ő is felelős volt. Ausztriában akkor majdnem egyhangúan elvetette a közvélemény a német szövetségtől való elszakadást, a Poroszországgal való szövetkezést s a háborút Schleswig-Holsteinért. A sajtó és a népképviselet egyaránt követelte, hogy Ausztria fogadja el a szövetségi tanács döntését s valósitsa meg programmját.

A midőn az osztrák birodalmi tanács 1864 január 28-tól 30-ig Dániának Poroszországgal szövetségben megizente a háborút, Rechberg politikáját hevesen támadták. Hasztalan mutatott rá a miniszter a veszedelemre, a mely Ausztriát fenyegeti, ha megmarad a szövetségi tanács határozatánál, mert a szövetségi tanács csak Holstein dolgában rendelkezhetik s nem Schleswiggel is, hogy ha megbontja a londoni szerződést, egész Európát találja magával szemben. Majdnem minden szónok kárhoztatta, hogy az alkotmányos Ausztria azzal a Poroszországgal szövetkezett, a melynek minisztere megsértette országa alkotmányát s a kitől majdnem az egész nemzet elfordult. Schmerlingnek, a kinek a birodalmi tanácsban a miniszterek

között a legnagyobb tekintélye volt, sorompóba kellett lépni azért a politikáért, a melyet voltaképen csak rátukmáltak. Rokonszenvet támasztott azzal a kijelentésével, hogy a porosz szövetségnek nem lesz semmi hatása az osztrák belső viszonyokra. A hangoztatott aggodalmak ellen, nem éppen barátságos érzülettel Bismarck iránt, azt hozta föl, hogy *annak az úrnak* sokkal több dolgot adnak a porosz bonyodalmak, semhogy ideje volna magát beártani Ausztria belső fejlődésébe. A szükségben Rechberg támogatására lojálisan közbelépett azzal, hogy tisztelni kell a népjogot. Kollegájával azonban nem volt egy nézeten, a midőn kezeskedett arról, hogy Ausztria a jó egyetértést a szövetségi tanácscsal utóbb visszaállítja és ismét szőnyegre keríti a szövetség reformját. A parlamentáris ellenzéket Schmerling, Rechberg, Biegeleben nyilatkozatai nem tévesztették meg. Merész javaslatok és kombincziók támadtak, a hogy ez történni szokott ifjú parlamentekben. A sejtelmek némelyike, a melyekkel az északi tenger partján viselendő háborút fogadták, jóslatnak is beválott. Schindler, a legelmésebb szónok abban a jó fejekben gazdag parlamentben, olyan módon beszélt a vállalat eredményéről, a melyben a heves porosz-gyűlölet politikai éleslátással párosult. „Háborúba megyünk, kéz a kézben, vállat vetve az egész világ által elitélt porosz kabinettel. Óh, milyen jó próféták voltak azok, a kik hónapokkal ezelőtt megjósolták már, hogy: Bismarck babérjai miatt más államok politikusai sem tudnak aludni. *(Derültség)*. Miért szövetkeztünk mi Poroszországgal. Mutatta-e valaha, hogy barátunk? Országgyűlésében nem nevezték-e Ausztriát Poroszország halálos ellenségének? Hogy terjeszkedni akarnak s

hogy merre és kinek a rovására, nem mondták meg ott egész nyiltan? Poroszország nehány évtized alatt alig hogy megemésztette, hogy magába olvasztotta az elrabolt Sziléziát, most a herczegségekre teszi a kezét s mi talpra állítjuk jó katona-bandáinkat, hogy dobpörgéssel, trombitaharsogással vezessék őt be. *(Derültség).* Melyik nótát fújják majd, a mikor ki kell vonulniok?"

* * *

A dánok ellen vívott háború természetesen a szövetséges Ausztria és Poroszország győzelmével végződött. Ebben a háborúban az a legnevezetesebb, hogy Poroszország igen kevés kézzelfogható jelét adta katonai nagy föllendülésének. Bármilyen vitézül oldották is meg föladatukat a porosz csapatok, mégsem szárnyalták túl az osztrákokat. A gyú-tűs puska, a melylyel a poroszok akkor lőttek s a tűztaktika akkor állotta ki a próbát túlnyomó ellenség ellenében egy kisebb ütközetben: Lundbynál. A sors úgy akarta, hogy az osztrákok hatalmas rohamukkal az elaggult roham-taktikának meg nem érdemelt becsületet szerezzenek s annak értékével megtévesztessék magukat.[1] A vezetést az öreg Wrangel tábornagyra bízták s

[1] A háborúról írt osztrák hivatalos munka, Fischer Frigyes cs. és kir. alezredes: *Der Krieg in Schleswig und Jütland im Jahre 1864* (Bécs, 1870) czímű könyve, a mely mellékletként megjelent az *Oesterr. Militärzeitschrift* 1870—71. évfolyamában is, élesen birálja a porosz hadvezetést. Poroszországban vártak, a míg Wrangel és Frigyes Károly herczeg meghaltak; 1887-ben jelent meg: *Der deutsch-dänische Krieg 1864* czímen a táborkar nagy munkája, a mely elbeszéli, hogy a háború első felében mennyire nem követték Moltke tanácsait. A dán táborkar munkája: *Den danske-tydske Krig 1864.* 1892-ben jelent meg három kötetben.

ebben a körülményben volt az ok, hogy a hadvezetés nem válott be stratégiai mintának. Moltke mint a táborkar főnöke Berlinben maradt; de sem az ő tanácsa, még kevésbbé a hadvezér, Frigyes Károly herczeg szereplése nem árulták el azt a kiváló hadi tudományt, a melyről az 1866 s az 1870. évi hadjárat tanuskodott. Wrangel a napoleoni hadjáratokban, mint ügyes lovastiszt vonta magára a figyelmet; az udvarnál nagy tekintélye volt, mert 1848-ban csapatai élén ő verte le a forradalmat s fegyverezte le Berlin polgárőrségét. Népszerű alak volt az utczán, de nem termett hadvezérnek. A szövetséges hagsereg, a midőn Schleswigbe vonultak, állott harminczhétezer poroszból és huszonháromezer osztrákból, ezt Gablenz báró, altábornagy vezette. Ez a fegyveres erő jóval nagyobb volt a negyvenezer főnyi dán hadseregnél, a mely azonban hatalmas erőditvényekből védte a tartományt. A danewerki és düppeli sánczok valószinűvé tették a hosszantartó védelmi háborút.

A szövetségesek először Danewerket ostromolták. Ezt a helyet a természet is igen erőssé tette. Keletről a Keleti-tenger szűk öblöt ásott, ez a Schlei, a mely öt mértföldnyire nyulik a szárazba s a támadót föltartja előnyomulásában. Szemközt ezzel az Északitenger partja teszi megközelithetetlenné; az Eider és mellékfolyója, a Treene majdnem gázolhatatlan, kivált ez utóbbi csupa mocsár között folyik. A mocsarak és a Schlei között csak mintegy két mértföldnyi széles kapu nyílik Észak-Schleswig felé a benyomulásra. E kaput, a melynek torkában a tartomány régi fővárosa, Schleswig fekszik, azonfölül erődítmények is védték. Tizennyolcz egymással szemközt futó sánczból állott a Danewerk s daczolhatott minden nyilt támadással.

A szövetségeseknek tehát kerülőt kellett tenni keletre vagy nyugatra. Annyi csapatuk nem volt a dánoknak, hogy a Danewerken kívül is a Schlei egész hosszú vonalát őrséggel rakják meg, csak a tengeröböl nyugati átjáróját, Missundenál, védték erős sánczok. Keleti irányban, a tenger felé, Arnisnál és Kappelnnál az áttörés sikerrel biztatott. Az az emlékirat, a melyet Moltke Wrangelnak átadott, erre tette figyelmessé. A szövetségeseknek az lett volna a czéljuk, hogy az ellenséget itt megkerüljék és váratlanul hátban támadják meg, hogy elvágják a visszavonulás útját Jütland és a Keleti-tenger kikötői felé, a merre a szigetekre menekülhettek volna. Ha a dánok ott megmenekülnek a körülfogatástól, úgy van idejük eljutni a düppeli sánczok közé, mert a tengeren flottájukkal ők uralkodtak, s talán addig húzhatják el a háborút, a míg idegen hatalmasságok is a dologba szólanak. Az öreg tábornagy azonban nem hallgatott a Moltke tanácsára s Danewerket homlokban támadta meg. A január 30-án tartott haditanácsban tábornokainak és Gablenznek kiadta a nagyon is egyszerű parancsot, hogy az osztrákok s a porosz gárda-hadosztály megtámadják a dánokat s visszaszorítják a sánczok közé, aztán rövid ágyúzás után a bástyákat rohanják meg. Ugyanakkor Frigyes Károly herczeg hadtestével Missunde ellen indul s rohammal kisérli meg az áttörést. A támadást ezen a módon intézték.

Frigyes Károly találkozott előbb az ellenséggel és nyomban megtámadta Missundet. A hely ellenálló képességét azonban ő is, Wrangel is kevésre taksálták. A mint a porosz ütegek bátran a sánczok közelében elhelyezkedtek, a gyalogság a támadásra kibontakozott, de a roham nem vezethetett a kivánt czélhoz.

Igazi rohamra nem is került sor, a herczeg nehány órai ágyútűz után visszavonult. A kezdet tehát balul ütött ki. Most aztán elhatározták, hogy változtatnak a haditerven, hogy a Schleit távolabb Arnis felé áthidalják s a dánokat megkerülik. A porosz hadsereg kényes helyzetben volt azért is, mert az osztrákok ezalatt fényes, bár igen véres csatát nyertek. Gablenz, a mint már emlitettük, azt a parancsot kapta, hogy a dánokat a Danewerk előtt fekvő halmokról, a hol kaput hagytak maguknak a kirohanásra, űzze el. Az erős előcsapatok ellen, a melyeket elölről az egymás mellett fekvő Jagel és Overselk falvak födöztek, február 3-án először a Gondrecourt-dandárt küldte a tűzbe. Jagelt Benedek ezredes szuronynyal vette be, míg Gondrecourt az ellenség harczvonalát Overselknél először áttörte s csak azután foglalta el a falut. A napi kiszabott munkát ezzel elvégezték, de a győztes csapatok még többet is tettek. A Danewerk előtt áll a Königsberg, egy meredek orom, a honnan a dánok sánczait és hadállásait jól szemügyre lehetett venni. Az osztrákok odáig űzték az ellenséget, aztán az ormot, a melyet jég és hó boritott, rohammal elfoglalták. Az üldözés hevében az osztrákok egészen a sánczok alá kerültek s onnan ágyútűzzel kellett őket elkergetni.

Az osztrákok többet végeztek annál, a mennyit Wrangel várt tőlük. Este a tábornokokkal haditanácsot tartott s előterjesztette a tervet, hogy másnap heves ágyúzás után magát az erőditményt támadják meg s bármi áron törjék keresztül. Frigyes Károly herczeg azt kapta föladatul, hogy újból támadja meg Missundet. Miután a jelenlevő tábornokok, kivált Gablenz, fölvilágositották az öreg urat, hogy ha fejjel mennek

a falnak, okvetetlenül elveszítik a csatát, lemondott tervéről. Beleegyezett, hogy Frigyes Károly vonuljon a Schlei hosszában, Arnisnál keljen át rajta s az ellenséget hátban támadja meg. Ennek egyébként már két nappal korábban kellett volna megtörténni, ha a dánokat el akarták vágni a tengertől. Most már későn volt. A midőn a herczeg február 6-án reggel hat órakor Arnisnál átkelt az öblön: a fészket üresen találta. A dánoknak melegük volt sánczaik között, megrémitette őket az osztrákok hatalmas támadása; tábornokuk, de Meza nem akart kelepczébe kerülni, nem akarta az ország egyetlen hadseregét koczkáztatni: tehát február 5 és 6-a között éjjel odahagyta a Danewerk sánczait és seregével hóval födött utakon, sietve a düppeli biztosabb erődbe vonult. Nagy volt az öröm Németországon, de a dánok elmenekültek és ismét erősségek ostromára kellett készülni.

Az üldözésben ismét az osztrákoknak jutott a pálma. Frigyes Károly herczeg ugyan közelebb volt a dánokhoz, minthogy az öblön már átkelt, de őt és csapatát annyira megzavarta az, hogy a dánok nyakra-főre elhagyták erős sánczaikat, hogy nehány órán át eszükbe sem jutott az előrenyomulás. Egészen másként tett Gablenz. Reggel fél öt órakor vette a hirt, hogy a Danewerk üres; azonnal lóra ült és csapatával az ellenség üldözésére indult. A Liechtenstein-huszárok érték el először az ellenség utócsapatát, rácsaptak oszlopaira, zaklatták, körülfogták mindaddig, míg a Nostiz-dandár hat órai gyalogolással még az nap, február 6-án, délután fél négy órakor az ellenséget utólérte. Oeverseenél a dánok Müller tábornok vezetése alatt vitézül állották meg a tüzet s ezzel a visszavonuló

seregnek időt adtak, hogy a düppeli sánczokat elérje. A belga király steier ezrede előtt azonban nem lehetett megállani. Ott is lövés nélkül, szuronynyal támadtak az osztrákok, s míg a támadók első sora a dán harczvonal puskatüzétől elpusztult, a többi sorok puskatusával estek neki a magukat vitézül védőknek. Hátrálva, többször szembeszálltak a dánok a támadókkal, míg a kora téli est el nem választotta egymástól a küzdőket s a dánok visszavonulhattak. Schleswig-Holstein szárazföldje ezzel azon, a Keleti-tengerbe nyuló kis félszigeten kivül, a melyen a düppeli sánczok állottak, német kézben volt. Híd vezetett onnan Alsen szigetére, az erős bástyának tehát biztos összeköttetése volt a szigetbeli hadsereggel. Ebben az oldalállásban a dánok jobban védhették magukat a németek támadása ellen, mint Danewerkben, a mely Schleswiget keresztben zárja el.

Hogy az ellenállást megtörjék, a poroszok most azt kivánták, hogy a szövetséges mintegy zálogul Düppelért s a Schleswighez tartozó szigetekért, foglalja el egész Jütlandot. Kezdetben az osztrák ennek ellenmondott, nem akart olyan messzi menni, tartott attól, hogy Anglia végül is a dánokhoz szegődik. Katonaszempontból is megfontolandó volt a dolog; mert hogy Jütlandot meghódíthassa, maga mögött kellett hagyni a düppeli hadállást, annak szemmeltartására egy hadtestet rendelni s a Keleti-tenger mellett fekvő Fridericia erődöt is megostromolatlanul hátra kellett hagyni. Ebből a két erősségből a dánok, a kik urak voltak a tengeren, bármerre előnyomulhattak, elvághatták a szövetségesek között az összeköttetést. Ausztria ezért azt kivánta, hogy előbb foglalják el a düppeli sánczokat s a hidfőt, a honnan a

támadás fenyeget, vegyék el a dánoktól. Moltke, a ki a stratégiában ellensége volt annak, hogy a győztes az útjába eső erődök megostromlásával fecsérelje az időt, az előnyomulást sürgette, azt hozván föl, hogy a szövetségesek nagyobb hadereje miatt Düppelből és Fridericiából nem fenyegethet veszedelem. Manteuffel tábornokot Bécsbe küldték s neki sikerült megtörni az osztrák udvar tartózkodását s rábirni Ausztriát Jütland meghódítására. Rechberg az alkalmat arra használta föl, hogy Poroszországtól határozottabb igéretet csikarjon ki Schleswig-Holstein jövendője dolgában. Minden áron meg akarta gátolni, hogy a két herczegség porosz kézbe kerüljön; ezért határozott igéretet vett a berlini kabinettől, hogy Schleswig-Holstein a háború után, bár önálló kormányt kap, nem szakad el a dán királytól s a herczegségek és Dánia között personál-uniót létesitenek. Ez a diplomácziai siker boldoggá tette Rechberget; azt képzelte, hogy most már lehetetlenség az osztozáskor hajbakapni a hadizsákmányon. A csatatéren ezután gyorsan előnyomultak. Frigyes Károly herczeg hadtestével körülzárta Düppelt; a porosz gárda és az osztrákok Gablenz vezetése alatt szakadatlanul nyomták a dánok egy részét észak, a gárda más része a dánok más részét Fridericia felé. Az osztrákok északnak tartva, Veile-öböl közelében egy ellenséges hadtestre bukkantak, a mely Hegermann tábornok vezetése alatt még egyszer szembeszállott velük. A mint az osztrákok a Veile folyam völgyét elérték, a túlsó part magaslatain megcsillantak az ellenség ágyúi és más tűzszerszámai. Tűzben kellett a mocsaras Veile-völgybe leereszkedniök; tűzben ostromolták meg előbb a hidat és a várost, s csak azután fordulhattak a halmok meg-

vívására. Gablenz a híd megvívására a Nostiz-dandárt vezette elő. Rohamra pörögtek a dobok s az osztrákok első rohama elsöpörte az útból az ellenséget; a hidat elfoglalták, védőit rákényszerítették, hogy sietve meneküljenek hadállásukba: a halmokra. Azt a rohamot, a melyre most volt szükség, jól meg kellett fontolni. Először a tüzérség látott a dologhoz, miközben Gablenz a Gondrecourt-dandár egy részét a dánok balszárnya ellen küldte rohamra. Ha sikerül a dánok megkerülése, úgy a roham megindul az egész vonalon. Hegermann tábornok azonban csak arról akart meggyőződni, hogy az osztrákok komolyan veszik-e dolgukat? E háborúban eddig a dánok minden csatájukat visszavonulás közben vívták. Egész erejükből most sem akarták harczolni s hirtelen ott hagyták a csatateret. Visszavonultak s a Ljim-Fjord mögött, Jütland túlsó sarkán kerestek maguknak fedett állást. Dánia azonban még most sem hitte el, hogy legyőzték. A szigeten megközelíthetetlennek érezte magát; a düppeli sánczokat csak hosszas ostrommal lehetett elfoglalni s még akkor is a hídon visszavonulhatott Alsen-szigetre. Kételyt kellett támasztani bennük, hogy a tenger sem védheti meg őket. A porosz főhadiszálláson most az a terv merült föl, hogy éjjel meglepjék Alsent s elfoglalásával a düppeli sánczok visszavonulási vonalát elvágják. Minden intézkedést gondosan megtettek; számos csónakot kerítettek az átszállásra, de a balsors, a mely a poroszt ebben a háborúban eddig mindig üldözte, nem akarta, hogy a dolog sikerüljön. Az átkelésre szánt éjszakán olyan vihar kerekedett, hogy a legvakmerőbb tengerészek is istenkisértésnek mondták az útrakelést az alseni szoroson. A poroszoknak rá kellett szánni magukat a düppeli

sánczok megvívására. Most már Moltke is hozzájárult az erőd körülzárásához és megostromlásához. Szükséges volt ez az ostrom azért is, hogy a porosz csapatok is mutathassanak föl már egy szép győzelmet. És valóban a düppeli sánczok megvívása volt ebben a háborúban a legjelentősebb haditény. Nehéz ágyúkat vontak elé s egész az erődig futó-árkokat húztak. Kemény ágyútűz után április 18-án adtak parancsot a döntő rohamra. A támadók fényes bizonyságát adták harczi ügyességüknek. Tizenhatezer porosz harczos legyőzött tizenegyezer dánt, a kik hat erős sánczban, árkok, karófalak, mellkosarak mögül védekeztek. A dánok és a poroszok vesztesége halottakban és sebesültekben egyaránt ezerszáz fő. Háromezerhatszáz fogoly és száztizennyolcz ágyú került a győztes kezébe. Azoknak a fényes sikereknek, a melyeket Poroszország nemsokára aratott, ez volt a megnyitója. Most már a jüt szárazföldből minden talpalatnyi a németek kezében volt.

*
* *

Sürű köd borította az elbe-melléki két herczegség jövendő sorsát. Poroszország először utoljára tett igéretét váltotta be. A mint a nagyhatalmasságok konferencziát hívtak össze Londonba, Ausztriával közösen azt ajánlotta, hogy Schleswig-Holsteint, mint önálló államot szervezzék, élén a dán királylyal, mint herczeggel. Bismarck igen kedvetlenül lépett erre az útra. Aztán a véletlen szerencse, meg azok az erős és kiméletlen eszközök, a melyeket használt, csakhamar fölszabadították a neki kelletlen kötelezettségek alól. Mindenekelőtt a dánok tették meg neki azt a megfizethetetlenül jó szolgálatot, hogy a fölajánlott kiegyenlítést visszautasították. Elég oktalanul biztak

az angol miniszterek kéz alatt tett igéretében s remélték, hogy az angol sajtó izgatására nyilt segitséget kapnak Németország ellen. Bismarck is ütötte otthon a vasat, hogy a német közvélemény tiltakozzék Schleswig-Holstein visszaadása ellen. Sajtója és ágensei sikeresen fáradtak abban, hogy a különben is sértődött német önérzetet még lobogóbbá tegyék. Most szivesen vette, hogy Schleswig-Holsteinban és a német föld más vidékein segitségére jöttek a népgyűlések; ezzel akarta Rechberget rákényszeriteni, hogy programmjáról, a melyben a personál-unió mellett kardoskodott, mondjon le. Ebben az értelemben irta Zedlitznek, a schleswigi porosz megbizottnak: „A lázadást szitani kell“. Ezért történt, hogy a holsteini Rendsburgban negyvenezer ember esküdt meg, hogy hazája függetlenségéért kiontja utolsó csöpp vérét is. A kérést a porosz királyhoz, hogy a herczegségeket szabaditsa föl, harminczezren irták alá. A forradalmi riadó, a melynek megszólaltatásában Bismarck olyan mester volt, ez egyszer kellemes muzsika volt a fülének.

Poroszország sajátságos módot kapott arra, hogy a fölszabaditott herczegségeket magához kösse a formális annektálástól menten, a mi akkor még általános ellenállással találkozott volna. Az augustenburgi herczeg érezte, hogy sorsa Poroszországtól függ s ezért Frigyes Vilmos trónörököshöz, a kivel már régebb barátságban volt, azzal a fontos ajánlattal fordult, hogy kész Poroszországgal szoros szövetséget kötni, ha Vilmos király kezességet vállal arra, hogy beülteti Schleswig-Holstein birtokába. A trónörökös és még inkább a felesége kapva-kaptak ezen a megoldáson. A hogy Duncker Miksa, a ki a trónörökösnek akkor a politikában tanácsadója volt, mondja, a kér-

dés ilyen megoldása mellett kivált a fenséges asszony kardoskodott. A trónörököspár szerint Poroszországnak s általán a német földnek elviselhetetlen szégyene, ha Schleswig-Holstein két nagyhatalom megállapodása ellenére megmarad dán birtoknak. Vilmos király elfogadta volna ezt a tervet, ha Bismarck nem tiltakozik ellene. Neki azonban alaposan nem tetszett az augustenburgi herczeg dolga, mert az volt a főakadálya annak, hogy Poroszország megszerezhesse Schleswig-Holsteint. A herczegnek liberális tanácsadói voltak. Leginkább Samwerre és Franckéra hallgatott; az ő tanácsukra elismerte azt a demokratikus alkotmányt, a melyet az elbe-melléki herczegségek 1848-ban alkottak. Számíthatott a német szövetség, a szövetséges királyok és fejedelmek támogatására, a kiket Bismarck porosz igába akart hajtani; valamint arra a demokrata pártra is, a melyet le kellett verni, hogy a porosz király a szó teljes értelmében ura lehessen országának. A herczeg végre barátja volt a trónörököspárnak, a kik harczoltak Bismarck politikája ellen s a kik a királynál meg akarták buktatni. A trónörökös figyelmeztette is a herczeget, hogy a Schleswig-Holsteinnak adandó alkotmányban olyan alapot teremtsen, a melyből meg lehessen hiusítani Bismarck reakczionárius törekvéseit. A miniszterelnök ezért mondta a herczeg megbizottjának, Ahlefeldtnek, a ki által a herczeg birtokainak átadását sürgette, a ki már a poroszok részéről kedvező választ is kapott, márczius 17-én egész leplezetlenül, hogy a herczeg igéreteiben nem bízik; mert a fejedelmeknek az a czéljuk, hogy maguknak kiváltságos helyzetet teremtsenek s abban a hiszemben vannak, hogy nyilatkozataikat másként mérlegelik, mint más

emberek szavait. A midőn tiltakozott az ellen, hogy Frigyes herczeget ilyen igazságtalan módon ítéljék meg, Bismarck kiméletlen czélzásokat tett a herczeg atyjára, Keresztély herczegre, a ki a maga jogát eladta Dániának s most fia által mégis az eladott jogokat vitatja.

A herczeg azonban most a porosz hatalom gyarapitására eszközül kinálkozott s Bismarck, ha nem is valami nagy örömmel kapott rajta, de kész volt, hogy csak szükség esetén használja. Ennek következtében Vilmos király, nyilván a Bismarck hozzájárulásával, elhagyta azt a tartózkodó álláspontot, a melyet kezdettől fogva elfoglalt s április 16-án levelet intézett a trónörököshöz, a melyben a herczeg ajánlatát elfogadta. Ha azonban a herczeg azt akarja, hogy trónkövetelőnek elismerjék: „mint fejedelemnek“ kötelező igéretet kell tennie „egy más fejedelemnek“ s el kell fogadnia egész sor szigorúan megállapitott föltételt. Poroszországnak országában tengeri hadihajó-állomást nyit; Rendsburgot szövetségi erődnek nyilvánitja s belé elfogad porosz helyőrséget; az Északi- s a Keleti-tengert csatornával köti össze, a melyet a porosz kereskedés s a tengeri had szabadon használhat; Schleswig-Holstein belép a vámegyesületbe s végül, a mi a legfontosabb volt, katonaságát egy, a kóburgi szerződéshez hasonló szerződés alapján a porosz király főparancsnoksága alá adja. Valóban egyébre nem is volt szüksége Poroszországnak, hogy a herczegségeket politikai és katonai szempontból teljesen magához kösse. Minthogy azonban az augustenburgi herczeg ügye máskülönben reménytelen volt, kapott a feléje nyujtott kezen s április 29-én azt írta a porosz királynak, hogy akaratának

föltétlenül aláveti magát. Világos, hogy ezek a tárgyalások titkon történtek s csak kevesen tudtak róla.

Miután ilyen módon mindent kellőképen előkészitett, Bismarck sürgönyt küldött Bécsbe, a melyben új programmot adott. Most már Schleswig-Holsteint elveszik a dántól s átadják az augustenburgi herczegnek azzal a föltétellel, hogy liberális tanácsosok helyett konzervativekkel veszi magát körül s hogy a porosz érdekeket szivén viseli. Hogy ezért Poroszország mit kiván, Bismarck azt csak általánosságban érintette; az ár, a mit az augustenburgi herczeg fizetni köteles: az, hogy államát katona-dolgokban Poroszország alá rendeli.

Rechberg csak most látta, hogy őt kijátszották; hogy a herczegségeket nem lehetett visszaadni Dániának, hogy ezt a tervet a német önérzet s a dán makacsság egyaránt lehetetlenné teszi. A szerződések talaja ingott a lába alatt s vele megingott hivatalos állása is. Az osztrák közvélemény mind élesebben vetette a szemére, hogy politikájával a porosz malmára hajtotta a vizet s a mi még nagyobb baj volt, Schmerling, a ki nem felejtette el, hogy a fejedelmi gyűlés idején Rechberg miatt őt többször mellőzték, most csatlakozott e fölfogáshoz. Már régóta lehetetlennek tetszett, hogy annyira különböző fölfogású emberek tovább együtt üljenek a császár tanácsában. A mint Rechberg ellenségei: Schmerling és Biegeleben már rég mondogatták, Poroszország mindig azon dolgozott, hogy a két herczegséget elnyelje. A frankfurti fejedelmi gyűlés eredménytelen szétoszlásakor háttérbe szorultak; most haragjuk hevesen kitört. A közvélemény azt követelte, hogy Ausztria az augustenburgi herczeget tegye meg független feje-

delemnek, még ha miatta törésre kerül is a dolog Poroszországgal; követelte, hogy Ausztria, mint Schwarzenberg idejében, Poroszország ellen haladéktalanul szövetkezzék a középállamokkal. Rechbergnek nem volt arra ereje, hogy ura legyen ennek a helyzetnek. Hosszan tétovázva csak fél rendszabályokhoz nyult.[1] Megriadt attól a gondolattól, hogy szakítson Poroszországgal s abba sem tudott beletörődni, hogy a szövetséges fejedelmek souverainitása Poroszország javára korlátoztassék. Aggasztó kezdetnek látta ezt, mert az 1815-ben megállapitott német alkotmány a fejedelmek egyenlő souverainitásán épült. Szorultságában kicsinyes diplomata-fogással akart magán segiteni s ezzel a helyzetet még rosszabbá tette. Május 26-án Wydenbrugkot, az augustenburgi herczeg meghatalmazottját Bécsben magához kérte s azt a fontos nyilatkozatot tette, hogy Ausztria kész a herczeget Schleswig-Holstein urává tenni, csak azt köti ki, hogy a herczeg semmi szín alatt se kössön Poroszországgal olyan külön szerződést, a melyben valamely fölségjogáról lemond. Rechberg ezzel akarta elejét venni annak, hogy Poroszország rést törjön a német föderálizmuson. Wydenbrugk így föllovalva, nyomban Kielbe utazott, hogy a jó hírt urának megvigye.

Frigyes herczeg éppen akkor Bismarck hívására Berlinbe készült, hogy véglegesen megállapodjanak. A herczeg már Schleswig-Holstein urának képzelhette magát, mert Vilmos király csak napokkal előbb látogatta meg az édes anyját Berlinben azért, hogy az tőle hallja először, hogy fia most már biztosan trónra jut.

[1] Kóburg herczeg tudósítása nyomán (II. kötet), a ki a bécsi viszonyokban igen világosan látott.

Ezután Frigyes herczeg mindjárt nem volt már olyan kész, hogy magát föltétlenül alávesse Poroszország kivánságainak. Megtetszett ez már azon a három órás megbeszélésen, a melyet Bismarckkal június 1-én folytatott. Bismarck nyomban rátért a király által már megállapitott föltételekre; a herczeg nem utasitotta vissza, de szabadkozott, kifogásokat tett s ragaszkodott ahhoz, hogy a dolgot még jobban meg kell fontolnia. A mi a legrosszabb volt, olyas dolgokat szalasztott ki a száján, a melyekre maga nem fektetett súlyt, de a melyek gyanusan ütötték meg a Bismarck fülét s mélyen vésődtek emlékezetébe. Azt találta mondani, hogy a herczegségek nem kérték a porosz segítséget; hogy a német szövetség Poroszország nélkül is fölszabaditotta volna s nem olyan áron, a minőt most Poroszország követel. Kételyei támadtak, hogy Schleswig-Holstein rendjei helybenhagyják e föltételeket? Kivált pedig a Bismarck által erődök emelésére követelt nyolcz négyszög mértföldnyi területátengedést? Ebből az akadékoskodásból Bismarck azt látta, hogy a herczegnek kedve volna kötelezettségei alól utóbb kibujni. A herczeg utóbb a *cserebere* miatt panaszkodott; szerinte a megbeszélés abba fult bele; a mit azonban ő így nevezett, Bismarckban az érlelte meg a gyors elhatározást, hogy a dán háború zsákmányát ne bocsássa ki a kezéből. A rideg számitó egyáltalán meg sem ütődött, a midőn a herczeg hevesen fölkiáltott, hogy ne nyügözzék le őt paragrafusokkal, de nyerjék meg a szivét. Minthogy pedig Bismarck mindvégig udvarias maradt, a herczeg nem is sejtette, hogy mint rontotta el a dolgát, s hogy ez a beszélgetés házának sorsát döntötte el.

A csalódásból csak akkor ébredt föl, a midőn Bismarck mindjárt a beszélgetés után ama nyilatkozatait kíméletlenül közzétette, a mivel azt akarta bizonyitani, hogy Poroszországnak nem áll érdekében a herczeg támogatása. Még Duncker Miksa, a porosz trónörökös szabadelvű tanácsosa is, a ki rokonszenvezett az augustenburgi kérdéssel, úgy nyilatkozott, hogy: „Bismarcknak igaza van, mindig azt mondta, minek emeljünk mi a trónra egy olyan herczeget, a ki Ausztriával és a szövetségi tanácscsal ellenünk ármánykodik. A junkernek igaza van.“ [1]

A herczeg későn látta be, hogy hibát követett el. Június 20-án ismét írt a királynak, alávetette magát minden föltételnek s a király elhatározására bízta, hogy országából mennyit engedjen át Poroszországnak. Arra az esetre pedig, ha Schleswig-Holstein rendjei nem járulnának hozzá a föltételekkez, a melyeket ő már elfogadott, igérte, hogy lemond az uralkodásról. Ezt a megoldást nyilván azért ajánlotta, hogy aztán örökségét tőle épp úgy megvásárolják, a mint megvásárolták apjától. Ámbár Bismarck teljesen megverte a herczeget, hogy végleg szakítson vele, arra az időt elérkezettnek még nem látta. Azzal, hogy a herczeg a poroszszal való egyezkedésben Ausztria támogatására épített: két szék között a pad alá került. Még ha mindenben kezes is, Bismarckot nem nyeri meg magának, mert Bismarck bármi áron annektálni akarta Schleswig-Holsteint. A midőn a herczeg huga egyszer nagyon melegen védte testvérét, Bismarck azzal felelt, hogy ő porosz, hogy politikájában egészen egyoldalú;

[1] Bernhardi: *Aus den letzten Tagen des Deutschen Bundes*, 121. l.

aztán ügyet sem vet arra, a mi ellenfelének kedvezhet, nehogy útjáról eltéríttesse magát.[1]

*
* *

E közben szakadatlanul folyt a háború a dánok ellen, a kik Schleswig-Holstein elvesztése után abban reménykedtek, hogy szigeteiken kifáraszthatják a németek szívósságát. A mikor Alsen szigetét is elvesztették, belátták, hogy a német ellen a tenger sem védi meg őket s békét kötöttek. 1864 október 30-án Schleswig-Holstein a két német nagyhatalom közös birtokába került. A meghódítás fegyverrel történt, az augustenburgi herczeg örökösödési joga a békeszerződésben szóba sem került.

A közös hadviselés után Ausztria és Poroszország között a viszony egyelőre nem zavarodott meg. Az uralkodók akkor kölcsönös barátságban éltek s örvendtek a közös hadi vállalat sikerén. A két szövetséges közül akarmelyik is a barátság elárulásának vette volna, ha azzal gyanusítják, hogy háborúra készül az elsőbbségért. Minthogy mind a kettő a maga urának tudta magát, azt hitték, hogy a két kabinet versengése nem üthet rést békés szándékaikon. A király

[1] A Bismarck és Frigyes herczeg közt folyt megbeszélésről most már nemcsak a Bismarck tudósítása, a mely a *Preussischer Staatsanzeiger*-ben 1865 július 2-án jelent meg, fekszik előttünk, hanem a herczegé is, a melyet Jansen-Samwer közölt *Schleswig-Holsteins Befreiung* czimű könyvében (338 1., 36 függelék). A munka gazdag anyagot nyujt; előbb nem tudtuk, hogy a herczeg utóbb ráállott Bismarck minden kivánságára. Frigyes herczeg, hogy Ausztria s a közép-államok támogatását el ne veszitse, mélyen hallgatott a poroszszal folytatott alkudozásról. A míg ez nem került nyilvánosságra, hosszú időn át igazságtalanul vádolták Samwert, hogy csökönyösségével ártott urának. Például Bernhardi, VI. k., 92. l.

véleménye szerint Bismarck czélja, hogy Poroszország bekebelezze Schleswig-Holsteint, nem tartozott a lehetőségek sorába. Még mindig az augustenburgi herczeg trónra emelését tartotta a legjobb megoldásnak, ha seregével s tengeri hadával a porosz haderőt gyarapítja. Hogy a hadviselésből támadható minden nyereségről lemondjon, azt a praktikus eszű királyról nem lehetett föltenni; a mit meghódított, azt meg is akarta tartani. Ezzel a gondolattal utazott el a király Bismarck kiséretében Schönbrunnba, a hol 1864 augusztus 12-én Ferencz József császárral találkozott s akkor mind a két uralkodóban erős volt a szándék, hogy a herczegségek ügyében békésen intézkednek.

Bismarck és Rechberg sem tartották még akkor lehetetlennek a békés megegyezést. A nyár folyamán ugyan a két miniszter ármánykodott egymás ellen, de a két német hatalom versengése ki is merült ebben a játékban. Akkor még Bismarck sem kivánt többet osztozkodásnál a német hatalomban; legföljebb csak még azt, hogy Poroszország megkapja Schleswig-Holsteint. Sem akkor, sem utóbb nem csinált titkot abból, hogy Németország bajainak orvoslására, mint utolsó segitő eszköztől, a háborútól sem riadt volna vissza. A schönbrunni megbeszélések alatt Ausztria hajlandó volt a békés egyezkedésre abban az esetben, ha maga is gyarapithatja területét. Nyilvánvaló ez abból, hogy a herczegségekben a maga jogáról kész volt lemondani Glatz grófságért. Vilmos király azonban nem tudott abba belenyugodni, hogy új szerzeményért csak egy alattvalójáról is lemondjon. Bismarck erre vonatkozó tudósitása a megbeszélésekre teljes világosságot derit.[1]

[1] Bismarck szóbeli közlése abban a beszelgetésben, a melyet szerzővel 1890. június 13-án folytatott. V. ö. a harmadik kötet füg-

„A schönbrunni kastély egyik termében négyen ültünk. Az osztrák császári fölség, az én királyi uram, Rechberg gróf meg én. Schleswig-Holstein sorsát kellett eldöntenünk. Rechberg gróf azt vitatta, hogy azt a tartományt csak úgy engedhetnék át Poroszországnak, ha Ausztria a német egyensúly érdekében ezért valamely kárpótlást kap. Mint erre alkalmast, Glatz őrgrófságot jelölte meg. A hogy a király gondolkozott, efféléről szó sem lehetett. Ausztria még arra sem hivatkozhatott, hogy ama tartomány lakosai a cserét megnyugvással fogadnák. Épp ellenkező volt az eset, kérések és föliratok érkeztek a királyhoz, a melyekben azért esedeztek, hogy ne szakítsák el őket Poroszországtól. Az osztrák császárnak kifejtettem, hogy a herczegségek átengedése Poroszországnak kárpótlás nélkül, szövetségünk természetéből folyik. Azt mondtam, hogy szövetségünk nem nyerészkedő vállalat, a mely a nyereségen perczentek szerint megosztozik, hanem inkább vadásztársaság, a melyben mindenik fél a maga zsákmányát hazaviszi. Ha mi szövetségünk értelmében Francziaország és Itália ellen közösen háborút viselnénk, s ha Milano porosz segitséggel ismét osztrák kézbe kerül, Poroszország azért kárpótlás fejében nem kivánhat valamely tartományt, hanem be kell érnie valamelyes pénzbeli kártalani-

gelékének első számával. Az *Erinnerungen*-ben (I. k. 344. l.) a lényegben megegyező, csak a formában eltérő tudósitást ad az 1864 augusztus 22-én történt megbeszélésről. Meghagytam ezt a helyet úgy, a hogy a korábbi kiadásokban állott, csak azt jegyzem meg, hogy Bismarck *Denkwürdigkeiten*-je szerint Vilmos király minisztere kérdésére tétovázva, zavartan azzal felelt, hogy a herczegségekhez nincs semmi joga s nem is lép föl semmi követeléssel.

tással a segítség fejében. Fejtegetésem nem volt hatástalan a császárra; azt abból a kérdésből következtetem, a melyet a császár intézett hozzám, hogy e szerint Poroszország a herczegségek annektálását tartja a kérdés legjobb megoldásának. Nekem kapóra jött, hogy a kérdést ilyen egyenesen és királyom füle hallatára intézték hozzám; mert királyom, valahányszor a herczegségek jövendő sorsa köztünk szóba került, mindig igen tartózkodó volt; sohasem tudtam akaratát határozott formában kivenni belőle. Ekkor feléje fordultam és így szóltam: nem vagyok meghatalmazva arra, hogy e kérdésre feleljek. A király azonban még most is tétovázott s azt mondta, hogy nincs szándékában a herczegségek bekebelezése. Erre természetesen engednem kellett s így a dolog akkor is meghiusult.“

E szerint lehetetlen volt, hogy a dán háborúban szerzett zsákmány megosztásán egyezségre jussanak. Kivált Rechberg grófnak volt ez kellemetlen, mert azt jelentette, hogy politikája nem állotta ki a próbát. Tartott attól, hogy most a közvélemény és Schmerling azzal fogják vádolni, hogy Bismarckkal rászedette magát. Minthogy ezt előre látta, abban fáradt, hogy Ausztria és Poroszország egy új és nagyobb vállalkozásra fogjanak kezet. A szövetség Francziaország ellen irányult volna azzal a czéllal, hogy ha az osztrák monarchia kárpótlást nem kapott, legalább Velencze, Trieszt és Dalmáczia birtokában biztosíttassék. Ha ez sikerül, úgy hadd legyen Poroszországé Schleswig-Holstein. Bismarck nem utasította el a tervet. Egy beszélgetésben, a mely jól benyult az éjszakába, a föltételeket hányták meg, a melyek alatt a két hatalom Francziaország ellen szövetségre lép.

Rechbergnek azonban most kellett tapasztalnia, hogy mint miniszternek mennyire lesülyedt a tekintélye. Még akkor éjjel magához hivatta Biegelebent s azt kivánta, hogy a szerződést ezen az alapon együtt szövegezzék meg. Biegeleben kereken kijelentette, hogy nem teszi meg, a mit kiván. Aggodalmai voltak a porosz szövetség ellen, Rechberg grófnak szemrehányást tett, hogy politikája Ausztriát Francziaországgal viszályba keveri a nélkül, hogy Poroszországra támaszkodni lehetne. Biegeleben tehát a miniszterre hárította a terv kidolgozását. A tervet a két uralkodó elé terjesztették, a kik azt jóváhagyták. A szövetségesek azzal válottak meg, hogy biztositották egymást szoros barátságukról. Ennek az egyezségnek azonban csak az esetben volt értéke, ha Francziaország támad, de a helyzeten semmit sem változtatott. Most már bizonyos volt Rechberg rendszerének bukása.[1]

Ezt egészen világosan bizonyították azok a tárgyalások, a melyek a kereskedelmi szerződés ügyében Ausztria és Poroszország között ugyanakkor folytak. Rechberg itt sem tudott a rátartós porosz hatalmi politikától semmi engedményt kicsikarni. Abban a szerződésben, a mely a két állam között 1853-ban tizenkét esztendőre köttetett, Poroszország igéretet tett, hogy a szerződés lejártával tárgyalást kezd Ausztriának a vámegyesületbe való fölvétele iránt. A szerződés megújitásakor 1865-ben Ausztria e záradék fölvételét kivánta, a mely aztán a tizenkét év lejártával valósággá vált volna. Ausztriában nagy súlyt fektettek erre a nagyon is mellékes vivmányra: azt tartották, hogy a vámegyesületbe való belépésre

[1] V. ö. Rechberg gróf közleményével a harmadik kötet végén.

legyen tárt kapujok. Ausztriában egyetértettek abban, hogy a Schleswig-Holsteinért viselt háború nyilván csak Poroszországnak volt hasznos; a berlini kabinet most azzal bizonyíthatja barátságát, ha enged. A birodalmi tanács összeülése a küszöbön állott, a hol Rechberg kemény támadásokat várhatott. Schmerlingnek nem volt kedvére, hogy Rechberggel osztozzék a növekedő népszerűtlenségben, s ebből a miniszteriumban sem csinált titkot. A parlamentben képtelenség volt védeni Rechberg politikáját, a mikor ez a politika semmi sikerrel sem hozakodhatott elő.

Abban a levélváltásban, a mely Bismarck és Rechberg között a schönbrunni napok alatt folyt, a Rechberg levelezése, mintha politikai végrendelete volna annak az osztrák miniszternek, a ki a porosz szövetséget megkötötte.[1] Majdnem követeli, hogy Poroszország ne tagadja meg tőle a bajtársi érzés e tanujelét. Bismarck figyelmeztette rá Rechberget, hogy a sürgetett igéret és vele együtt sok egyéb milyen kevés értékű Ausztriának abban a sokat hánytorgatott hatalmi állásban, a melyet Németországon elfoglal; ő egyáltalán nem tudta megérteni, hogy Ausztria olyan értéktelen politikai dolgokra hogyan fektethet akkora súlyt. Hogy Rechberg ingadozó politikai állását megszilárdítsa, időközben királyának engedékenységet tanácsolt. A többi porosz miniszterek, a mig Bismarck üdülés végett Francziaországban utazott, a leghatározottabban ellene mondtak az engedékenységnek; nem akarták, hogy Poroszország elsőbbsége a vámegyesületben ismét vitássá váljék. Megjegyzendő, hogy Vilmos

[1] *Sybel,* III. 393. V. ö. Beer Adolf: *Die österreichische Handelspolitik des XIX. Jahrhunderts.* (Bécs, 1891.) 297. l.

király ekkor Bismarck ellenére döntött. Azt vetette ellene Bismarcknak, hogy nem lehet tartós az osztrák barátság, ha a szakításra elég az ilyen semmis ürügy is. Bismarck súlyt fektetett arra, hogy Rechberg hivatalában megmaradhasson. S hogy milyen odaadással dolgozott ezen, tanusítja az a levél, a melyet a dél-francziaországi Biarritzból október 16-án írt Roonnak. Arról panaszkodott neki, hogy Bodelschwingh pénzügyminiszter, Delbrück és mások ellene dolgoznak. „Megtörténhetik — írta — hogy a hol (Bécsben) oly sokban olyan kevéssé látnak tisztán, ha arról győződnek meg, hogy mi a szövetségre nem helyezünk súlyt, a szerint fogják magukat elhatározni. Legközelebbről pedig a dán dologban Schmerling vezetése alatt a Beust és Pfordten pártjára állhatnak. Minden más ügyben azonban a szakítás Ausztriával korai s én nem vállalok felelősséget azokért a károkért, a melyek külpolitikánkat e hibák miatt érhetik.“ Bismarck azonban távol volt Francziaországban s a király az oldalán levő miniszterek tanácsát fogadta el. Ausztria kivánságát tehát elvetették.

Ennek következtében az osztrák miniszteriumban válság támadt. Schmerling azt jelentette a császárnak, hogy helyzete a birodalmi tanácsban tarthatatlan, ha Rechberg diplomácziai baklövései után is oldalán marad. Most aztán, a mikor a külügyminiszter a legközelebbi minisztertanácson megjelent, a melyben a Németországgal kötendő kereskedelmi szerződést tárgyalták, nagy csodálkozására ott találta, a kit ő tanácskozásra meg sem hivott, alantasát, Biegeleben udvari tanácsost. Biegeleben szitotta Schmerlingben a porosz barátság iránt a gyanakvást. Rechberg akarata ellen a minisztertanácsban most elhatározták, hogy a keres-

kedelmi szerződés tárgyában Poroszországnak Berlinbe éles jegyzéket küldenek. Közvetetlenül erre mind Schmerling, mind Rechberg beadták lemondásukat, miután a császár előtt kifejtették, hogy együtt többé nem dolgozhatnak. A császár, minthogy Schmerlingre a birodalmi tanács vezetésében még szüksége volt, Rechberg ellen döntött, a ki 1864 október 27-én elhagyta hivatalát. Rechberg azonban, hiába akarták róla lebeszélni, nyiltan kimondta, hogy ha Ausztria tovább halad azon az úton, a melyre lépett, álljon készen a poroszszal való nyilt szakításra.

Ausztria igazi erőviszonyainak, a hogy akkor az európai államok sorában állott, a Rechberg politikája volt a megfelelőbb. Az a gondolat, hogy Poroszország Schleswig-Holstein átengedése fejében Velenczéért és a déli tartományokért kezességget vállaljon, komoly megfontolást érdemelt. Akkor azonban ezt a politikát úgy fogták föl, hogy csökkenti az osztrák befolyást Németországban s hogy oktalanul növeli a gyöngébb vetélytárs hatalmát. Ezért ebben a kérdésben Rechberg az egész osztrák közvéleményt találta magával szemben. Metternich herczeg, a párisi nagykövet, határozottan kijelentette, hogy leteszi hivatalát, ha Ausztria Schleswig-Holsteint gyáván cserben hagyja. Hogy ezt az áramlatot ne találja magával egészen és mereven szemközt, Rechberg kompromisszumokat kisérelt meg. Ezért ment el Frankfurtba a fejedelmek gyűlésére; utóbb nem engedte, hogy az augustenburgi herczeget Poroszország ellen kijátszák; végül aztán kezét, a melyet odanyujtott a herczegnek, a mint a herczeg barátjai mondták, annyira visszavonta, hogy még a kisujja sem maradt a herczeg tenyerében. Így vált politikája nemcsak határozatlanná, de zavarossá is.

Az államférfi legfontosabb tulajdonsága, hogy tudjon hatni az emberekre. Rechbergnek nem volt meg ez az adománya. Csak akkor, a midőn már Bismarck támogatta, tudta Vilmos királyt meggyőzni arról, hogy megmaradása az osztrák kabinetben a porosz politikának hasznos. Ferencz József császár a lényeges dolgokban egy nézeten volt vele, mégis bukni hagyta, a mikor mindenfelől ellene támadtak. Rechberget azonban miniszter korában és ezután is érdemetlenül ócsárolták. Gúnyosan emlegették kis termetét, heves taglejtését, könnyű lobbanékonyságát, haragos kitöréseit. Vérmes temperamentuma nem igen harmonizált azzal a hideg és józan fölfogással, a melylyel az osztrák politika esélyeit Németországban és Itáliában megitélte. Később igazságosabbak voltak iránta az emberek; Bismarck becsüléssel emlegette belátását és igazságérzékét. Ha Rechberg nehány évvel korábban, a krími háború táján lép hivatalba, akkor még szoros szövetségbe léphet Poroszországgal; az ő idejében a két hatalmasság között az örvény már áthidalhatatlan volt. Mig ő a bajt le akarta győzni, maga esett áldozatául.

NEGYEDIK KÖNYV.

Harcz a zsákmányért. Bismarck és Esterházy. A Belcredi-miniszterium.

A bécsi kabinet példátlan ingadozása Európát bámulatba ejtette. A ki a miniszter eszejárását és jellemét nem ismerte, nem tudott eligazodni az osztrák politika ide-oda ingása között. Palmerston abban az időben igen becsmérlő módon nyilatkozott Ausztriáról: a császár nem tehet egyebet, csak közvetít vetélkedő miniszterei között. Igen ellentétesek voltak a pólusok, a melyek között a bécsi kabinet politikája hánykódott. A XIX. század folyamán két kiváló agy, Metternich és Schwarzenberg herczegek, az állam külpolitikáját különböző irányban vezették. Metternich lehetőséget teremtett, hogy Ausztria és Poroszország között az egyetértés tartós legyen azzal, hogy tanácsára Ferencz császár 1815-ben elutasitotta a német császári czimet, a melyet neki huszonnyolcz német fejedelem ajánlott föl. Schwarzenberg herczeg éppen ellenkezően, ingerülten azért, hogy a frankfurti parlament megpróbálta a császárság átruházását a Brandenburg-házra, a vetélytárs megalázásán dolgozott. Schwarzenberg törekvése a következő évtizedben Ausztriában mind több hívet szerzett magának. Nemcsak az arisztokraták körében, de a szabadelvű pártban is ez a törekvés lőn uralkodóvá.

Ezt az eszmét Schwarzenberg halála után a kül-

ügyminiszteriumban a német ügyek referense, Biegeleben báró gondozta. Biegeleben Lajos Miksa báró (született Darmstadtban 1812-ben) szigorúan katholikus családból származott, s mint a hesszeni nagyherczegség bécsi ügyvivője 1840-ben lépett hivatalba; 1848-ban pedig Gagern Henrik báró al-államtitkárnak vette át János főherczeg birodalmi miniszteriumába. A nagy-német politikának volt rendíthetetlen híve s osztrák állami szolgálatba 1850-ben lépett, mint osztálytanácsos. A tehetséges embert Radowitz porosz szolgálatba akarta csalni; az azonban szíve sugallatára hallgatott s Bécsben keresett magának új hazát. Mint udvari tanácsos már 1852-ben megkapta a külügyminiszteriumban a német ügyek referádáját. Buol, Rechberg, Mensdorff, Beust miniszterek alatt dolgozott s „húsz évi szolgálat után az államirnokságot“ csak Andrássy alatt tette le 1872 áprilisében. Hivatalos munkásságát *államirnokság*-nak nevezte, mert ő fogalmazott majdnem minden államiratot és sürgönyt, a mely a szövetség fölbomlásáig német kérdésben a bécsi államkanczellárián kelt. Abban az állásban azelőtt is a birodalomból kerültek ki a legfontosabb munkákra az emberek. Köztük a legbefolyásosabb Bartenstein, a strassburgi professzor volt, a ki VI. Károly alatt, Kaunitz herczeg hivatalba lépéséig, lelke volt az osztrák külügyi politikának. A század kezdetén vívott háborúk alatt előbb Müller János, azután Gentz Frigyes forgatták pennájukat Ausztria birodalmi politikájának szolgálatában. E sorozatban az utolsó Biegeleben báró volt. Előkelő szelleme és magatartása, nagy jártassága a történetben s az államjogban, kiemelte őt a miniszterium vezetői és hivatalnokai tömegéből. Katholikus és arisztokrata hajlamai már

ifjúságában Ausztriába vonzották; abban a zavaros időben a konzervativ elv megtestesülését ebben a hatalomban látta. A konzerválás szellemétől eltelve, nagy hivatást szánt ennek az államnak. A szerződések hatalmát és erejét azonban túlbecsülte a kelletenél abban az időben, a midőn más fajta erők harczoltak az életért. Úgy hitte, hogy Ausztria szerződései alapján daczolhat minden ellenségével s hatalmát megtarthatja épen Németországban és Itáliában. A nagy válságok között is egy pillanatra sem rendült meg Ausztria morális túlsúlyába vetett hite; azok közé tartozott, a kik hallani sem akartak arról, hogy valamiben engedjenek az előretörő Poroszországnak és Itáliának; jelentős hatáskörében elbizakodott az állam megingathatatlan hatalmában s ezért súlyos vereségeknek tette ki. Nem a tapasztalásból indult ki, hanem ideákból és dogmákból, a melyek a tanulószobában támadtak; a népek életét mozgató reális erők iránt igen csekély érzéke volt. Publiczistának sokkal különb volt, mint politikusnak. Nézeteit kellemes formába tudta öltöztetni; államirataival a császárra és a külügyminiszterium vezetőire egyaránt nagy hatást gyakorolt s biztos stilusával tévedései felől is csalódásba ejtett. Ausztriának akkoriban katholikus irányzata emelte őt föl és az támogatta. A maga is derekas munkás Ferencz József császár tudta méltányolni Biegeleben szellemi képességeit, becsülte kiválóságát az irásban és lelkesitette az az erős meggyőződés, a melyet a birodalom nagy politikai missziója iránt táplált. A mikor a frankfurti fejedelmi gyűlés küszöbén bizalmába fogadta, így nyilatkozott róla: „A külügyminiszteriumban Biegeleben az egyetlen ember, a kivel lehet valamit kezdeni“.[1]

[1] *Fröbel* II. 246. l.

Fölfogásában a német ügyekről Biegeleben közelebb állott Schmerlinghez, mint Rechberghez. Osztozott az államminiszter fönszárnyaló terveiben, a melyekkel Németország meghóditását képzelte; Rechberget pedig gyávasággal vádolta, mert ez arra figyelmeztetett, hogy nem tanácsos Poroszországgal ujjat húzni akkor, a midőn Magyarországon és Itáliában akkora nehézségekkel kell megküzdeni. Ez az ok, hogy Rechberg kedvezőtlenül itélt róla. Rechberg tudta, mekkora veszedelem van abban, ha Biegeleben fanatikus konzervativismusával Ausztriát Poroszországgal háborúba sodorja. Rechbergnek aztán tapasztalnia kellett, hogy időközben véleményével még az általa vezetett miniszteriumban is magára maradt; mert Biegeleben mellett még Meysenburg báró (1862 óta igazgató a külügyminiszteriumban), Gagern Miksa udvari tanácsos, Gagern Hans legifjabb fia is a nagy-német politika buzgó harczosai közé állottak. Hessenből származtak ezek is, mint Biegeleben s pártállás dolgában szigorúan katholikusok voltak. Ez a Rechbergre nézve kedvezőtlen áramlat, a mely az ő miniszteriumában támadt, szintén oka volt bukásának.

A midőn Rechberg hivatalától megválott, utóda megválasztásában az ő tanácsa volt a döntő; mert a császár továbbra is szövetségben akart maradni Poroszországgal. Rechberg Mensdorff grófot jelölte olyan embernek, a ki politikai gondolkozás dolgában hozzá közel áll. Schmerling szivesen fogadta el Mensdorffot kollegának, mert a czentralizmust, mint politikai elvet, a belügyi kérdésekben helyeselte. Általán mindazok, a kik a külügyi dolgokban befolyásra törekedtek, meg voltak elégedve, hogy a választás ilyen semleges emberre esett. Kivált meg volt elégedve

Esterházy Móricz gróf, a tárcza nélküli miniszter, a ki Schmerling megbuktatásán dolgozott, a kinek befolyása kezdett elhomályositani minden más bebefolyást, a ki biztos volt abban, hogy Mensdorffban oly embert kapott, a kit fölhasználhat, a nélkül, hogy a külügyminiszterium vezetéséért neki kelljen felelősséget vállalnia. Esterházy abban egyetértett Rechberggel, hogy a szövetséget Poroszországgal sértetlenül meg kell tartani. Szigorúan konzervativ volt ő is; tudta, hogy a német kis és közép-államokat a demokráczia kikezdte, vagy a mint pártja szokta mondani, hogy a forradalom ismét kisért. A dinasztiát és a nemességet fenyegető e veszedelmekkel Ausztria csak a konzervativ Poroszországgal szövetségben állhat szembe.[1]

Mensdorff-Pouilly Sándor gróf azok közé az osztrák halandók közé tartozott, a kik megerőltetés nélkül jutnak a legfelsőbb állami hivatalokba és méltóságokba. Nagyapja, Pouilly báró, franczia száműzött volt, a ki fiait az osztrák hadseregbe adta szolgálatra. Az idősebb fiú, Emánuel, mert Francziaország ellen harczolt s ezért tarthatott a franczia köztársaság bosszújától, egyik birtokáról fölvette családnévnek a Mensdorff nevet. Mint vitéz tiszt megkapta a gróf czimet. Csillaga még magasabbra hágott, a midőn egy Koburg herczeg-kisasszony kezét nyerte meg, a ki nagynénje volt Koburg Ernőnek s annak az Albert herczegnek, a ki utóbb az angol királynét vette feleségül. Ezen a réven a család Európa legrégibb uralkodóházaival került rokonságba. Mensdorff Sándor, az első Mensdorff gróf fia, a ki most Rechberg utóda lett, nagybátyja

[1] Könneritz bécsi szász követ jelentése Drezdába. Friesen: *Erinnerungen.* II. 107. l

volt az angol királynénak. Így nem került nagy fáradságába a lovagias férfiúnak a mind magasabbra emelkedés. A szerencsét az asszonyok körül a Mensdorff-házban a fiú az apától örökölte; Mensdorff Sándor Ausztria leggazdagabb leányát vette feleségül, annak a Dietrichstein herczegnek egyik leányát, a kiben férfiágon az osztrák arisztokráczia e kiváló családja kihalt. Mensdorff 1848-ban és 1849-ben vitézül harczolt; az 1859 évi hadjáratban pedig egy lovas-hadosztályt vezetett. Hogy nehezebben elérhető babérért küzdjön, arra nem született. A midőn Edelsheim, a ki alatta mint ezredes szolgált, a Solferinónál vívott csatában a porosz-király huszár-ezreddel az ellenség hadoszlopai közt levő résen egész addig lovagolt, hol az ellenség sebesültjeit kötözték, Mensdorffnak nem volt inyére, hogy ezt a vakmerőséget utánozza. A mellett, hogy Mensdorff jónevű katona volt, kényes politikai kérdések megoldásával is szivesen bízták meg. 1852-ben, harmincznyolcz éves korában már nagykövet volt Szent-Péterváron, a honnan csak akkor tért vissza, a midőn Ausztria és Oroszország között a viszonyok összebonyolódtak. A midőn 1863-ban a lengyel forradalom kitört, Galicziába, a helytartó-székbe tapintatos emberre volt szükség. Mensdorffra bízták ennek a tartománynak a kormányát, a ki eddig csak a hadseregben s a diplomacziában, szolgált. Ekkor kuszálódtak össze a viszonyok Poroszországgal s most megint Mensdorffra gondoltak, hogy mint külügyminiszter a bonyodalmakat elsimítsa. Az 1866 évi háború után, a midőn Csehországban a viszály a németek s a csehek között szerfölött kiélesedett, őt állították helytartónak e koronatartomány élére. Ebben az állásban érte a

halál 1871 február 12-én. Ritka adományok, vagy csak a vakmerő becsvágy emelték-e Mensdorff grófot? Sem az egyik, sem a másik. Érteni az asszonyok meghódításához, rendületlenül megállani a golyózáporban nemcsak a regényhősnek hasznos adomány, de ezzel még nem lehet országot kormányozni. Mensdorff előkelő ember, a mellett sima és finom természet volt; karakterben tiszta, de inkább termett csöndes szemlélődésre, mint cselekvésre és kormányra. A históriskus Motley, a ki az 1866 évi háború legválságosabb szakában volt amerikai nagykövet Bécsben, így ítélt róla: „Nem hiszem, hogy volna őszintébb, egyenesebb, lovagiasabb ember Mensdorff grófnál a világon, de úgy képzelem, hogy egyenességének az ellenség látja hasznát.“ Mensdorff mindenkit meghódított okosságával és jóakaratával; Galicziában és Csehországban ellenségeit méltósággal és szelidséggel fegyverezte le; megjelenésében, ifjúkorában kivált, megvolt ama méla kellemnek a varázsa, a melyet Ausztriában, kivált az arisztokráczia körében akkor az élet s az érintkezés ideáljának tartottak. Ez a csupa szeretetreméltóság egyéniségében nem párosult férfias energiával. Mensdorff a legbefolyásolhatóbb, ítéletében a leghatározatlanabb emberek közé tartozott. A dolgokat s az embereket helyesen ítélte meg, a mi jól fölfegyverzett értelemre vallott. Sajnos, hogy akarata hasonlíthatatlanul gyöngébb volt belátásánál. A maga képességében nem bizott, a mások okainak könnyen megadta magát. Nagy megerőltetésébe került, hogy vállalkozzék arra, a mivel megbizták, mert nem bizott magában, hogy meg tudjon felelni, és mégis mindig nagy föladatok megoldására szemelték ki, mert csak szimpatikus egyéniségét vették számításba. Ferencz

József császár, a mire méltó is volt, föltétlenül megbízott jellemében s Mensdorff urának e bizalomért a legnagyobb hűséggel, a legteljesebb odaadással fizetett. A hűbérúr s a vazallas közötti viszony volt a császár és Mensdorff között; hogy ő ura kivánságát a nagy, a döntő pillanatokban az erős meggyőződés elszántságával tudta volna megtagadni, arra nevelésénél és hajlamainál fogva egyaránt képtelen volt. Ezért történt, hogy mindig a mások akaratának volt az eszköze, hogy olyan rendeleteket adott, a melyek ellen jobb meggyőződése tiltakozott.

Ilyen volt az az ember, a kit Bismarck ellenlábasának állitottak oda. A midőn unokatestvére, Koburg Ernő herczeg hivatalához gratulált, szinte zavarral felelt neki. Leveléből a tehetetlenség, a bizonytalanság érzik ki, hogy nehéz hivatalának nem tud megfelelni. Általánosságban neki is az volt a meggyőződése, a mi elődjének, hogy nem szabad a poroszszal kenyértörésre vinni a dolgot; józan érzéke, mert ismerte az ország katona-erőforrásait, azt súgta, hogy az összetűzés Poroszországgal Ausztriára végzetes volna. A mint ezután nemsokára meglátogatta Koburg herczeget, a mint Freytag Gusztáv elbeszéli, igen eszesen és világosan beszélt Németország politikai viszonyairól és jövendőjéről. Arra azonban gyönge volt, bizonytalanabbul is érezte magát hivatalában, semhogy sikeresen dolgozhatott volna azon, hogy Poroszországgal az egyetértés helyreálljon. Így aztán megérthető, hogy miniszteriumában a tanácsosok őt inkább befolyásolták Rechbergnél is. Mensdorff, minthogy nem ismerte, minden fontosabb kérdésben Biegelebenre bizta magát s ez nem ritkán messzibb ragadta őt annál, a mennyire menni akart. Nincs veszedelmesebb dolog, mintha a heves vért, a

mint Biegelebennél történt, nem fékezi a kötelességérzet s a felelősség tudata. A felelősséget azonban azért, hogy Poroszországgal törésre vitte a dolgot, nem Biegeleben, de a miniszter viselte.

Mensdorff minisztersége alatt mindjárt az első sürgönyök már egészen más hangnemből beszéltek, mint elődje alatt. Fölfogásban is különböztek az előbbi jegyzékektől annyiban, hogy ettől kezdve Ausztria az augustenburgi herczegről, mint határozott jelöltjéről beszélt. Ez döntő körülmény volt, mert megvolt benne a felelet Bismarck ama kérdésére, a melyet a schönbrunni tanácskozáson fölvetett. November 12-én három alaptételben, a melyet közöltek a porosz kormánynyal, határozott programmot állapitottak meg. Az augustenburgi herczeget, mint Schleswig-Holstein leendő uralkodóját nemcsak névszerint megnevezték, de egyúttal élesen tiltakoztak az ellen, hogy Schleswig-Holsteint porosz hűbérré tegyék. A porosz politikának szemére hányták, hogy húzza-halászsza a herczegségek ügyét. Ez a hang szokatlan volt, — Werther, a bécsi porosz követ panaszkodott is a jegyzékek szokatlan hangja miatt Mensdorffnak. A jámbor gróf válasza igen különös helyzetre világitott: a császár maga is sajnálja, hogy Biegeleben annyiszor olyan élesen ír. Mintha bizony nem is ő, a miniszter, volna a felelős az államsürgönyökért, a melyeket Biegeleben aláirás végett eléje terjesztett. Mensdorff egyébként, valahányszor élőszóval tárgyalt Poroszországgal, mindig ahhoz a gondolathoz tért vissza, hogy Schleswig-Holsteint Szilézia egy részéért át kell engedni Poroszországnak.

Biegeleben a különben, a mikor sürgönyeiben a porosz halogatás miatt panaszkodott, a gyanu éléslátásával

látta meg és fejezte ki az igazságot. Mert Bismarck a mióta meggyőződött, hogy Ausztria a herczegségekből jószántából nem mozdul ki, politikáján formában és tartalomban egyaránt változtatott. Hazájában, hogy saját szavait használjuk, a „harag és a gyülölet világa“ minél hevesebben támadta őt, a külpolitikában annál törhetetlenebbül ment a maga útján. A veszedelmes helyzet csak növelte benne a rugalmasságot, hogy hazájának területet hódítson és hatalmát növelje. Ha félelmet nem ismerő politikával a demokrácziát pórázra köti, a királyi hatalmat megszilárditja s hozzá még két virágzó tartományt is szerez Poroszországnak, ez csak foglalónak tetszett a nagyobb sikerekre. Arra nem volt mód, hogy útjában visszaforduljon; ellenségei az udvarnál, a királyi családban, az országgyűlésen lesve-lesték, hogy külpolitikája csődöt mondjon. Azonban támogatták is, a mint azt látták, hogy a mit nem reméltek, Poroszország az út nagyobb felét a herczegségek megszerzésére megtette. Poroszországban a királyi palotán kezdve, csak egy vélemény volt: azon panaszkodtak, hogy Poroszország határai szakadozottak s általán kivánták a herczegségek bekebelezését. Ebben mindnyájan egyetértettek, bár némelyek a teljes annektálást sürgették, mig mások, mint a trónörökös is, megelégedtek volna kedvező katona- és vámszerződésekkel. Az ellenzék azt állitotta, hogy Bismarck a porosz alkotmány megcsonkitásával meghiusitotta Németország erkölcsi meghóditását, valamint hogy az Ausztriával való szükségtelen szövetkezéssel megnehezitette a herczegségek megszerzését is. Ezek a lármás panaszok merőben igazságtalanok voltak; mert Bismarck éppen azon törte magát, hogy Ausztriát elüsse a dán háborúban szerzett zsákmány őt illető

részétől. Még akkor abban a hitben volt, hogy nem lesz szükség az erőszakra; hogy elég fenyegetőzni a háborúval, elég rámutatni azokra a bajokra, a melyek Ausztriát Magyarország és Itália felől fenyegetik. Hogy fogja azonban legyőzni az osztrák ellenállást? Ausztriának a herczegségek felére épp oly vitathatatlan joga volt, mint Poroszországnak, hozzá még Ausztriával barátságban is éltek. 1865 januáriusi trónbeszédében Vilmos király még szép szavakkal emlékezett meg a szövetségről, a melynek „erős és tartós gyökerei az ő és felséges szövetségese német érzelmeiben vannak“. Bismarck most arra akarta Ausztriát kényszeríteni, hogy a herczegségekről mondjon le. Először is a bécsi kabinet türelmét erős próbára tette. Talán, a míg Poroszország északon kényelmesen berendezkedik, a bécsi kabinetnek elmegy a kedve, hogy tovább is megtartson olyan távol fekvő birtokot, a mely hasznot sem hoz. Ebben az eljárásban Ausztria kíméletlen állami önzést látott; s a helyzetet az tette fölöttébb súlyossá, hogy ez a sivár reálizmus a szövetséges ellen irányult. Bismarck épp úgy értett a csöndes vérű várakozáshoz, mint a rohanó, mindent letapodó cselekvéshez. Most abban fáradott, hogy Ausztriát megpuhítsa. A bécsi kabinet novemberi javaslataira a válaszszal illetlenül soká késett.

Eltelt deczember, megjött az újév, január is jó előhaladt már és Berlinből mégsem jött híradás. Ferencz József császár személyesen is többször nagyobb gyorsaságot sürgetett; a mint a bécsi porosz követnek mondta, őt kétségbeejti a dolog végtelen elhuzódása. Ezalatt Holsteinban porosz párt alakult, a mely a herczegségek adósságát, a melyet a hadiköltség is emelt,

szemére hányta Augustenburg herczeg híveinek; és igazuk volt Bismarck szerint, mert ötven millió talléron akár vásárolhattak volna maguknak egy herczeget. Bismarck többfelé kaczérkodott: Augustenburg herczegre bízta, hogy akar-e hűbér-trónt, a katona- és pénzügyekben a porosz felsőbbség elismerésének árán? s ugyanakkor hivatalos közléseiben Oldenburg herczeg jogát is megfontolásra ajánlta Ausztriának. Mindazáltal Bismarcknak nem volt szándékában az áltatás: czélját leplezetlenül föltárta, Ausztriának kinossá akarta tenni Schleswig-Holsteinban a közös uralkodást. Február 8-án Károlyi gróf, az osztrák nagykövet, ismét sürgette, hogy a herczegségekben vessenek már véget a provizórikus állapotoknak. „Miért?“ kérdezte Bismarck. „Miért ne maradhatnánk meg a közös birtoklás állapotában? Egyébiránt legyen nyugodt — folytatta gúnyosan, a mint Károlyi szavaira fölpattant, — adott szavunkat megtartjuk s előadjuk föltételeinket... Mert lássa, a herczegségek dolga olyanformán áll, mint mikor két vendég ül a jó lakomához. Az egyiknek nincs étvágya, nem tud falni, de a másiknak, a kit pedig igen ingerel a jó falat, erőszakosan meg akarja tiltani, hogy nekiüljön s lakomázzék. Mi tehát várunk, a míg megjő az evés ideje; minthogy pedig mi így is jól érezzük magunkat, ha változtatni akarnak a helyzeten, ajánljanak elfogadható föltételeket“.[1] Ez egészen más nyelv volt ez, mint a melyen a schönbrunni találkozáskor beszélt. Bismarcknak most is volt keze ügyében egy kép azok közül, a melyeknek teremtésében politikai fantáziája kimeríthetetlen volt. A mi akkor még

[1] Ezeket a tárgyalásokat lásd Sybel hatalmas munkájának IV. kötetében.

vadászzsákmány volt, most inycsiklándó lakomává változott; Ausztria pedig példátlanul gonosz, mert akadékoskodik s barátját gátolja a jóllakásban.

Ámbár könnyű vérrel, elbizakodottan beszélt Bismarck, föllépése jól megfontolt szándéknak volt a folyománya. Csak fenyegetett, mert úgy gondolta, hogy elég a fenyegetés is. Goltz gróf, az akkori párisi nagykövet arról tudósította, hogy III. Napoleon háború esetében Ausztria és Poroszország között, hajlandó Vilmos királylyal egyezkedni, de Bismarck elutasitással felelt. „Czélszerűbbnek látom — irta — az Ausztriával kötött házasságot az apró házi viharok daczára föntartani, s ha szükség lesz a válásra, úgy venni a dolgokat, a mint vannak; kár és vitathatatlan perfidia volna most vágnunk el a köteléket“ ... Így irt Bismarck Goltznak február 20-án. Úgy gondolta, hogy eléggé megpuhította már a bécsi kabinetet s hogy érzelmeit már nem soká kell kimélnie. Másnap már megküldték Bécsbe a porosz ellenjavaslatokat. A berlini kabinet hozzájárul ahhoz, hogy Augustenburg herczeg megkapja örökségét, de olyan föltételek mellett, a melyek Poroszországot teszik a herczegségek urává. Követelésének az volt a magva, hogy a herczegségek hadereje a porosz király parancsa alatt álljon s tegyen hűség-esküt, aztán a kieli kikötőbe s Rendsburgba fogadjon porosz helyőrséget. A hűségeskü követelését maga a király szúrta a föltételek közé, a kit Bismarck időközben a maga részére hóditott s a kit rábirt, hogy ha Ausztria nem enged, hajtsa végre az annektálást.[1]

A pillanat döntő voltát Bécsben nem fogták föl teljesen. Biegeleben megérezte a válasz élét, látta,

[1] *Bernhardi,* VI. 202. l.

hogy közeledik a háború lehetősége. Mégis azt vitatta: Ausztria nem tűrheti, hogy Poroszország hűbéresévé tegyen egy német fejedelmet. Ezzel csorbát ütnek a szövetségi jogon, a mely csak egyenjogú fejedelmeket ismer. Ebből a szempontból természetesebb volt abban egyezni meg, hogy Poroszország méltányos kárpótlás mellett annektálja véglegesen Schleswig-Holsteint, mint hozzájárulni ahhoz, hogy az ország fejedelme Poroszország hűbéresévé sülyedjen. Azonban Bécsben is támadt olyan vélemény, a mely nem tartotta érdemesnek a hajbakapást a Keleti-tenger partján fekvő tartományokért. „Nem is hinné ön, — mondá Mensdorff márczius 30-án a szász követnek, — milyen sokan sokan vannak, a kik a pénzbeli kárpótlást tartanák a dolog legjobb megoldásának.[1] A pénzbeli kárpótlás sokaknak valóságos mániája. Plener (a pénzügyminiszter) azzal beszéli tele a császár fülét, hogy a deficzit esztendők sorára eltűnik a budgetből. Mindez azonban mostanáig csak olyan lárma, a mely visszhangot eddig nem keltett“. Akkor voltaképen nem Mensdorff, de Biegeleben volt a külügyminiszterium vezetője. Augustenburg herczeg ügyvivőjétől, a ki a tárgyalásokról s Poroszország követeléseiről tudakozódott, azt üzente a herczegnek: „hogy ő inkább ültetne krumplit, semhogy hasonló föltételek mellett uralkodjék“. Az volt a véleménye, hogy Poroszországgal bátran szembe kell szállni, s talán jobb, ha igényei szerénytelenek, mert ezzel a vitás kérdés korábban jut dülőre. Ferencz József császár, a mióta Rechberg nem volt az oldalán, a ki a kettős német uralom gondolatától hevült, mindinkább azon

[1] Friesen: *Erinnerungen,* II. 117. l.

volt, hogy a vakmerően előretörő poroszt figyelmeztetni kell a császári hatalomra. A válasz tehát, a melyet Poroszország lehető legrövidebb idő alatt megkapott, a Biegeleben szellemében volt tartva. Ausztria elfogadta a porosz ellenjavaslat minden olyan pontját, a mely nem ütközött a szövetségi s a fejedelmi fölségjogba. Azt írták tehát Berlinbe, hogy a kieli kikötőt, nemkülönben Rendsburgot, ezt mint a szövetség erőditményét, átengedhetik Poroszországnak; az ellen sincs kifogásuk, hogy Poroszország kiépitse és felügyelje a keleti-tengeri csatornát. Annak sincs semmi gátja, hogy a herczegségek a vámegyesületbe lépjenek. Ellenben igen határozottan, ezúttal minden sértő szándéktól menten, a Németországon akkor érvényben álló törvényes rend alapján megczáfolhatatlan okokkal tiltakozott Ausztria az ellen, hogy csak szóba is kerítsék a porosz felsőséget Schleswig-Holstein katona- és pénzügyeiben.[1]

Jól meg kell azonban jegyeznünk, hogy Roon, a porosz hadügyminiszter, azon a napon, a melyen a porosz javaslatra az elutasitó jegyzék kelt, február 27-én kérte Moltket, hogy adjon kimutatást az osztrák haderőről. Ebből világos, hogy Bismarck kollegáit figyelmeztette a helyzet kritikus voltára. Lelkében az

[1] Egy héttel utóbb Mensdorff Koburg Ernő herczeg által Augustenburg herczegnek azt üzente, hogy a porosz követelések nem zárják ki teljesen a megegyezés lehetőségét. A mint Biegeleben ezt meghallotta (Koburg herczeg: *Denkwürdigkeiten*, III, 479. l.), hogy rontsa Mensdorff hitelét, Augustenburg herczeg ügyvivőjének a következőket mondta: „A miniszter leveleinek s az alkalom által parancsolt nyilatkozatainak megvan az a jelentősége, hogy tájékoztat; a mi a dolog érdemét illeti, a herczeg azt csak osztrák jegyzékekből s államiratokból határozza el magát“.

osztrák háború gondolata a frankfurti tapasztalatok óta egyre erősödött, mint a föld alatt folyó hegyi patak s most azon a ponton volt, hogy nagy erővel a napvilágra törjön. Minthogy a belső bajok szorították, mert jól ismerte Ausztria gyöngeségét, a háborúban látta a kérdés legczélszerűbb megoldását.

Miután Ausztria Augustenburg herczeget vallotta jelöltjének, Schleswig-Holsteinban megszaporodtak a herczeg hívei s az egész országot behálózó agitálás csaknem csírájában fojtotta meg a porosz pártot.[5] A kormány, a melyet a két hatalom állított az ország igazgatására, majdnem egészen benszülött hivatalnokokból állott. Ezek aztán, mert a herczeget jog szerint való uruknak nézték, utasításokat fogadtak el tőle a hivatalos állások betöltésében s az ország igazgatásában. Egy föliratban, a melyet ötvenezeren írtak alá, egyenesen követelték a herczeg birtokba iktatását. A kieli osztrák megbizott, Halbhuber, minden erejéből támogatta ezt a porosz uralom ellen folyó izgatást. Poroszországnak nem volt inyére, hogy elüttessék a tartomány birtokától, még pedig olyan demokratikus mozgalom által, a melyet a porosz miniszterium ellenségei támogattak Németország szerte. Vilmos király monarchikus önérzete ezeket az eseményeket, minthogy Scheswig-Holsteint fegyverrel hódította meg, tulajdona sérelmének, s miután a porosz koronajogászok arról biztosították, hogy Augustenburg herczegnek a tartományban örökösödési joga nincs, a népmozgalmat épen személye ellen irányuló ellensé-

[5] Ausztria ámbár váltig vitatta a herczeg örökösödési jogát, czélszerűségi okokból kész volt arra is, hogy a maga jogát ruházza át a herczegre.

geskedésnek vette. Hogy birtokjogát kézzelfogható ténynyel is demonstrálja, 1865 augusztusában a danzigi hadtengerész-állomást Kielbe parancsolta. Poroszország tehát a herczegségekben, mint saját birtokán rendelkezett. Mikor Ausztria ez ellen tiltakozott, azt a választ kapta, hogy neki is szabad hasonlóképen eljárni. Poroszország magát szánta a herczegségek jövendő urának, tehát elkezdett hajókat és kikötőket építeni. A mint látszott, a porosz politika vitathatatlan jogot tartott arra, hogy minden előkészületet megtegyen a birtokbavételre; Ausztria viszont jelöltjének csak puszta támogatásával is a szövetségen ejtett sérelmet. Ebből a fölfogásból önként következett, hogy Poroszország minden ujság-támadást rendeletei ellen, minden véleménynyilvánítást VIII. Frigyes érdekében, a törvényes uralkodók, a közös birtokos osztrák és porosz koronák, sérelmének vett.

Furcsa egy látvány volt Schleswig-Holstein két pöröse, a kik az ország végleges sorsán czivódtak. A Dániával kötött békeszerződés erejénél fogva kezükben volt fél-féljogon *az örökre oszthatatlan két tartomány* s mind a két fél, a maga módján persze, mindent megtett arra, hogy az oszthatatlanság érvényben maradjon. Poroszország bajtársától el akarta ragadni a maga felét s azt is a magáévá akarta tenni. Ausztria viszont egész önzetlenül abban fáradt, hogy barátját a saját felétől üsse el, s hogy mind a két felet adja át Augustenburg herczegnek abban a reményben, hogy az új szövetségesben egy megbizható szavazatot kap a frankfurti birodalmi tanácsban. A hazafias történetírásnak van egy fajtája, a mely föladatának tekinti annak bizonyítását, hogy a világtörténeti krizisekben, a melyek minden században szükségszerűen előfordul-

nak, a saját állama a jogok szentsége mellett lép sorompóba. A históriai igazságnak semmi szüksége az efféle bizonyításra; maga Bismarck mondta az ilyen ügyvédeskedést haszontalannak. Igen határozott szavakban mondja ki, hogy az ilyen vitás kérdésekben nem a jog, de a hatalom a lényeg. Már 1865-ben ilyen értelemben beszélt, a mikor azt mondta: „ha Ausztria szövetségben kiván velünk élni, csináljon nekünk helyet“.

Az 1865 május 29-én tartott porosz miniszter-tanácsban a korona tanácsosai nem jogi kérdéseket feszegettek; de azt hányták meg, hogy hasznos és érdemes-e Schleswig-Holstein korlátlan birtokát még háború árán is megvásárolni? Bismarck előadta, hogy Ausztria békés úton már februárban hozzájárult minden föltételhez azonkívül, hogy a schleswig-holsteini csapatok a porosz királynak hűség-esküt tegyenek. Most már megjött az ideje annak, hogy a herczegségek bekebelezése végrehajtassék. Ez azonban háborút jelent, minthogy Ausztria a földért s a népért kárpótlást kiván. Bismarck azonban tudta, hogy a király tétovázik e végső lépés megtételében, tehát hozzátette: „a háborút Ausztriával most, vagy később különben sem kerülhetjük el; mert Ausztria nem mond le arról a politikáról, a melynek czélja Poroszország elnyomása. Csakhogy a háborút Ausztria ellen mi nem tanácsolhatjuk, azt csak a király határozhatja el a maga szabad akaratából. Ha a király arra szánná el magát, az egész porosz nemzet lelkesen követi“. Utolsó állításában lehetett tamáskodni; mégis okoskodását a pénzügyminiszteren kívül Bismarck minden kollegája elfogadta. Azonban hátra volt még két nagyfontosságú szavazat. Először Moltke szólalt föl nagy

biztossággal, föltétlenül az annektálás, s ha azt gátolnák, a háború mellett; a trónörökös ellenben szintoly határozottsággal a háború ellen beszélt s Augustenburg herczeg birtokba iktatását követelte. Figyelmeztetett arra, hogy a háború Ausztriával végzetes lehet, — mert megosztja Németországot s alkalmat teremthet, hogy idegen hatalmak avatkozzanak dolgaiba.[1]

Bár a király habozott még, hogy kövesse a Bismarck és Moltke tanácsát, de szívósan ragaszkodott Schleswig-Holsteinban birtokjogához. Ingerelte az is, hogy Frigyes herczeg a tartományban még egyre úgy fogadta a lakosság hódolatát, mintha már ura volna az országnak. A király követelte, hogy hagyja el az országot, a herczeg vonakodott. A király ebben méltósága megsértését látta és sajátkezűleg írt Ferencz József császárnak, hogy a herczeget távolítsa el Schleswig-Holsteinból. Az ellentétek ezzel mind élesedtek. Bismarck ekkor közölte a párisi s a firenzei porosz követekkel, Goltzczal és Usedommal, hogy a háború kitörése valószinű lévén, szerezzenek meggyőződést, ad-e Itália hadisegélyt s Francziaország semlegességben marad-e? Roon porosz hadügyminiszter ekkor írta Bismarcknak: „Politikájában nem gátolom. Tudja, hogy a háborúnak Ausztriával nem vagyok barátja, de tudom, hogy vannak körülmények, a mikor a háború szükséges, a mikor ahhoz kell nyúlnunk, bármit hozzon is". A berlini kabinetben tehát a háború eldöntött dolog volt. Július végén elküldték Ausztriának az ultimátumot: Poroszország megszakitott minden további tárgyalást mindaddig, míg Schleswig-Holsteinban iz-

[1] *Sybel:* VII, 21—124. l. Lettow-Vorbeck Oszkár: *Geschichte des Krieges von 1866 in Deutschland* (Berlin, 1896) I. k. 9. l.

gatni fognak Augustenburg herczeg érdekében. Poroszország csak azután határozhat a jelöltség dolgában; Augustenburgról azonban akkor sem lehet szó, helyébe Oldenburg herczeget ajánlotta, a kinek jelöléséről tárgyalhatnak. Mint minden esztendőben, Vilmos király most is fürdőre utazott Gasteinba; de útközben Regensburgba hívta minisztereit s ott tanácskozott velük, hogy az osztrák háborúra a szükséges pénzforrásokat előteremtsék.

Az összetűzés fenyegetett, de most még nem vezetett háborúra, mert Ausztria sem kivánta, Vilmos király is úgy látta, hogy népe a leghatározottabban ellene van. A poroszok hasznosnak tartották a két herczegség annektálását békés úton; de vért ontani birtokáért bűn volna.[1] A királyt még habozóbbá tette az, hogy egész családja, első sorban a trónörökös, de a királyi hölgyek is a leghatározottabban Augustenburg herczeget pártolták. Ezek mind elitélték első miniszterének politikáját, mert az a koronát ellentétbe állította a népképviselettel s mert Németországban testvérharczot szit. A szabadelvű párt eszméiért még a trónörökösnél is hevesebben harczolt a felesége.

[1] Magát Manteuffelt is aggasztotta Bismarck koczkázatos politikája. Június 4-én írta Roonnak: „Igen kérem Exczellencziádat, tartsa szemmel Bismarckot s érintkezzék vele. Félek, hogy lobbanékony vére elragadja, a minek nem szabad megtörténni. Ismételve kérem Exczellencziádat, ügyeljen az egész dologra; a játék nagyba megy: az állam forog a koczkán." Roon: *Denkwürdigkeiten*, II. 228. l (Manteuffel akkor a király katona-irodáját vezette, azután nemsokára a két herczegség főparancsnokságával bizták meg s utódjává Tresckowot tették.) Roon azonban föltétlenül Bismarck részén állott, a mint azt augusztus 1-én Blanckenburg Móriczhoz irt levele bizonyitja. Roon: *Denkwürdigkeiten*, II. 245.

Meg volt győződve urának ama hivatásáról, hogy majdan, szabadelvű miniszterek támogatásával, ő fogja megteremteni a német nemzet egységét s az volt a nézete, hogy urának erre a misszióra már most kell készülni. A mikor a kormány 1863 június 1-én kiadott rendeleteivel a sajtószabadságot elnyomta, a trónörökös, felesége sugallatára, június 5-én Danzigban beszédet tartott s a kormány rendeleteit törvényteleneknek mondotta. Viktória angol királynő attól tartott, hogy az erőszakos miniszterium ellen Poroszországban lázadás tör ki. Azt kivánta, hogy gyermekei ne kössék sorsukat a király és minisztere sorsához s nem tartotta elégségesnek a trónörökös danzigi beszédét. A trónörökös ettől kezdve két esztendőnél tovább nem vett részt minisztertanácsban, hogy a *goromba miniszterrel* az összetűzést elkerülje. Ő is úgy hitte, hogy Bismarck politikája következtében forradalom tör ki Németországon; olyan végzet közelgését látta, a mely, mint mondá, — „előre nem határozható meg, de a mely föltarthatatlan“. Éppen abban az időben, a midőn a regensburgi minisztertanácsban az osztrák háborút meghányták, irta Dunckernek, a ki politikai dolgokban tanácsadója volt: „Keresik az okot az összetűzésre, hogy a belső, a már tarthatatlan czivakodást háborúval fojtsák el. Nemde ez csak világos? És ha Frigyes herczeg ismét enged, ha a legszigorúbb föltételeket is elfogadja, nálunk értik a módját, úgy intézni a dolgokat, hogy újabb bonyodalmak támadjanak s azok háborúra vezessenek“. A trónörökös feleségével együtt nagybátyja, Koburg Ernő herczeg is Augustenburg örökösödése mellett dolgozott. S a mint rokona Mensdorff osztrák miniszterré lett, a trónörökösné azzal is a közös czélért dolgozott. Mint

Auguszta királyné s mint Erzsébet, IV. Frigyes Vilmos özvegye, ő is serényen fáradott, hogy a béke az osztrákkal ne bomoljon föl s hogy a gyűlölt porosz miniszterelnök megbukjék.[1]

Ilyen lévén a szellemek állapota, a király nem tudott véglegesen dönteni. Vilmos király, valamint Ferencz József császár is, úgy gondolkoztak, hogy a herczegségek nem érdemlik meg azt a vér-özönt, a mely a háborúval jár. Ausztria most megfordult és Blome gróf szorgos tárgyalások árán kiegyenlítette a dolgokat. Vállalatában támogatta őt az a válság, mely a birodalom belső ügyeiben játszódott le. Mert 1865 júliusában, a mit még részletesen kell elbeszélnünk, Schmerling és rendszere megbukott. Ez a miniszter, támaszkodva Németországban a közvéleményre, mindvégig ragaszkodott ahhoz, hogy Schleswig-Holstein trónjára Augustenburg herczeg üljön. A konzervativ párt, a mely most uralomra került, nem volt hajlandó a szabadelvű közép-német államokkal szövetkezni Poroszország ellen; az új Belcredi-kabinet lelke, Esterházy Móricz gróf éppen rokonszenvezett Bismarck politikai rendszerével. Blome gróf, a ki ehhez a párthoz tartozott, arról győzte meg Vilmos királyt, hogy Ausztria és Poroszország szoli-

[1] Vitzthum: *London, Gastein és Sadowa* czimű könyvének 71. lapján Viktória királyné egy udvarhölgyének tudósítását közli. „A trónörökösné át van hatva ama veszedelmek tudatától, a melyek a porosz politika mostani iránya miatt gyermekei jövendőjét fenyegetik. A miniszterelnökben nem lát egyebet, mint *the blind tool of the Germain radicals.* Panaszkodik, hogy az *infatuation of the poor king* következtében mindketten, ő is, ura is ellenállásukért népszerűségükkel fizetnek. A kik szemüket nyitva tartják, halkan magunktartását dicsérik és számítanak Sándor rokonunkra (Mensdorff.) . . .“

daritása a legbiztosabb védekezés a parlamentárizmus és a demokráczia ellen. Ez olyan ok volt, a mely mind a két uralkodó külpolitikájában állandóan döntött. Blome tarthatott tőle, hogy Biegeleben Ausztria engedékenységét meggátolni akarja; ezért a tárgyalások megkezdésekor szigorúan kikötötte, hogy a tárgyalásokról sem Biegeleben, sem a többi tanácsosok nem fognak tudni. A német ügyek referense tehát az egyezkedésről csak a tárgyalások lezárása után értesült. A szerződést Gasteinban 1865 augusztus 14-én írták alá, a melyben azt határozták, hogy az ellenségeskedést kölcsönösen megszüntetik és mindkét részről visszavonulnak. Lauenburgot két és fél millió tallérért Poroszországnak azonnal átengedték; Schleswig-Holstein jövendőjéről azonban véglegesen nem határoztak. Abban mégis megegyeztek, hogy a közös uralmat a herczegségekben, a mely az alkalmat szolgáltatta az állandó koczódásra, megszüntetik. Schleswiget Poroszország, Holsteint Ausztria fogja igazgatni. De Holsteinban is Poroszország megtartotta a kieli kikötőt s a herczegség északi részébe vezető hadi-útakat. Poroszországnak bizony megvolt az az előnye, hogy az egész ország hatalmi körébe esett.

A gasteini szerződés Bismarck nézete szerint csak fukar előlegezés volt nagyszabású terveire; maga azt tartotta róla, hogy „csak bekenték a fán a hasadást“. A mikor az okmányt alá kellett írnia, nem volt éppen ujongó kedvében. A szerződés kompromisszum volt, a melyet Vilmos király nemcsak az osztrák császárral kötött, de miniszterével is. Annak, hogy minisztere érdemeit méltányolja, azzal adta bizonyságát, hogy gróffá tette. Vajjon Bismarck már akkor háborúval

akarta-e a kérdést megoldani? Ha ez volt is az eset, az ilyen megoldásra nem vetette rá magát teljes erejével. Aztán még az ő mindent merő bátorságának is meg kellett fontolnia azt, hogy a szövetséget Ausztriával nem szabad olyan körülmények között bontani föl, a melyek a hűtlenség vádját alapossá tennék. Beérte azzal, hogy azt a gondolatot oltotta királyába és minisztertársaiba, hogy Schleswig-Holsteint bármi áron meg kell tartani. Lassanként rájött a német szabadelvű párt egy része arra is, hogy Bismarck Németországban Poroszország emelkedését késziti elő. Az ország nagynevű historikusai: Ranke, Droysen, Sybel, Duncker, sőt Mommsen is, az annektálás dolgában hozzácsatlakoztak. A parlamenti ellenzék zavartan hallgatott, midőn 1865 június 13-án tartott beszédében azt követelte, hogy nyilatkozzék a Schleswig-Holstein ügyében folyó pörről, mert a népnek „joga van tudni, hogyan gondolkozik képviselete ebben a kérdésben“. A többség korábban Augustenburg örökösödési joga mellett nyilatkozott s most nem akarta elismerni, hogy a Bismarck útja volt a helyesebb. „Nem tagadhatom, kínos benyomást tett rám – mondta Bismarck június 1-én a kamarában, — a midőn azt látom, hogy egy nemzeti nagy kérdésben, a mely a közvéleményt husz esztendő óta foglalkoztatja, ez a gyülekezet, a melyben Európa a porosz intelligenczia és hazafiság fölhalmozódását látja, a tehetetlen tagadásnál nem bír magasabb szempontra emelkedni“. És a míg a porosz ellenzék Bismarck logikájának súlya alatt meglapult; a dél-német Mathy Károly, a ki kezdettől fogva ellensége volt Bismarcknak, kijelentette, hogy nem tehet róla, de Bismarck napról-napra inkább tetszik neki. Az alkotmánykérdésben

azonban az ellentétek mindjobban kiélesedtek; május 5-én Gneist tartott beszédet, a melyben szemére vetette a kormánynak, hogy az esküszegés Kain-bélyegét viseli a homlokán, a mire Roon hadügyminiszter azzal vágott vissza, hogy ez a nyilatkozat még inkább homlokán hordja a gőg s az arczátlanság bélyegét. Így állottak egymással szemben akkor Németország legnagyobb emberei. Az osztrák kormány nyomott hangulatban járult hozzá a gasteini szerződéshez. A monarchiában általán a porosz követelések rideg visszautasitását kivánták s ezért megbocsáthatatlan gyöngeség jelének látták a szerződést. Ausztria, a mint Bismarck mondta, azáltal, hogy Lauenburgot eladta, sokat veszitett a közbecsülésből; mert a ki vásárol, az derék ember, de a ki alamizsna-pénzért ád el valamit, az a derék embernek a visszája. Németországban, a hol Augustenburg herczeget az udvar és a nép pártolta, a vásárt árulásnak vették; mert a bécsi kabinet a herczeget az utolsó években folyvást reményekkel áltatta. A közép-államok sértve érezték magukat az által, hogy Ausztria, miután sokáig velük tartott, most Poroszország mellé áll. A nagynémet párt olyan csapásnak tartotta a szerződést, a mely nem kevésbbé volt súlyos annál a vereségnél, a melyet Ausztriában a német czentralizmus szenvedett Schmerling elbocsátása következtében.

*
* *

A Schmerling-miniszterium bukása az udvarnál rég eldöntött dolog volt. Schmerling az államot, a mely az 1859. évi hadjárat után bomlásnak indult, erős kézzel igazgatta. Azt hitte, hogy a szilárd czen-

tralisztikus kormányzás, a parlamentárizmus üres formáival takartan, féken fogja tartani az ellenzéki szellemet. Azonban az osztrák németek, a kik kormányra lépésekor melegen üdvözölték, támogatásukért kivánták, hogy részük legyen a birodalmi tanács vezetésében; kivántak sajtó-szabadságot és sürgették a Rómával kötött konkordátum megszüntetését. A császár ennyire nem engedhetett. Schmerlingnek, ha a korona segítségével, Magyarország ellenállása daczára, meg akarta teremteni az egységes birodalmat, szembe kellett szállani a közvélemény akaratával s magára kellett venni a népszerűtlenség súlyos jármát. Alapjában véve Schmerling uralkodni vágyó természet volt és sima modorral kellett megnyerni a császárt és a népet annak a korcs parlamentárizmusnak, a mely csak szelidebb formája volt volna a hivatalnok-uralomnak. „Igazában nincs bennem semmi hajlam a politikára, — mondta egyszer bizalmas beszélgetés közben. — Természetemnél fogva katona vagyok és szándékom ellen jutottam oda, hogy politikai szerepet kell játszanom. Nincs inyemre az örökös nyugtalankodás. Este szeretek jó könyvet olvasni, örömest járok jó társaságba, vagy szinházba. A politikus urak azonban mindig izgalomban élnek, nekik mindig történni kell valaminek“.

E zavarok között lépett föl Deák Ferencz békeprogrammjával 1865. husvétjában. A merev perszonáluniót Ausztria és Magyarország között, a melyet híres országgyűlési föliratában 1861-ben követelt, elejtette és elfogadta, hogy a két állam között ne csupán az uralkodó személye legyen közös, de a hadsereg s a külpolitika is és javasolta, hogy ezeket az ügyeket az osztrák s a magyar parlament delegáltjai *esetről-esetre*

intézzék. A szorongató nehézségekből a kibontakozásra Schmerlingnek ezzel útat mutatott.

Két út nyilott meg most Schmerling előtt. Deák kezdeményezésére tárgyalásba bocsátkozhatott volna vele a kiegyenlítésről s ezt alaposan indokolhatta volna azzal, hogy a kormány megszilárdulása Magyarországon megérdemli a merev tagadásról való lemondást. A másik út volt, Magyarországot szivóssággal nagyobb engedményekre kényszeriteni. A második útat választotta, ismert mondása értelmében: „Mi várhatunk“. Önérzetesen utasitotta el Kaiserfeld Móricz okos közvetítését, a ki mint a stájer autonómisták vezére, Deákkal és Eötvössel szoros összeköttetésben állott. Schmerling és Lichtenfels találták ki a *jogeljátszás* theoriáját; e szerint Magyarország az 1849. évi forradalommal alkotmányos szabadságát eljátszotta. Kaiserfeld, Unger, Fischhoff, a kikhez a Schmerling-miniszterium utolsó esztendejében Herbst is csatlakozott, tehát az osztrák németek között a legkülönb politikai agyak, azt vitatták, hogy Ausztriának sem joga, sem hatalma arra, hogy Magyarországot e dogma elfogadására rákényszerítse. Schmerling merev elutasitása volt politikájában a végzetes hiba. Arra számított, hogy az udvar mindaddig fogja támogatni, míg politikáját következetesen keresztülhajtja. Helyzete azonban mind súlyosabbá lőn. A császár bizalmát először az ingatta meg, hogy reformpolitikája Németországon csődöt mondott. Az udvar és a nép egyaránt türelmetlenkedett, mivel hiába erőlködött, a gyümölcs Magyarországon nem akart hamar megérni. Rohamos sikert kivántak s ő csak annyit tudott fölmutatni, hogy Erdély belépett a bécsi reichsrathba. Ugyanakkor az udvar s a liberális elvek

között is ellenkezést támasztott. Ezen kormánya és politikai súlya jutott zátonyra; mert hogy a császárt a czentrális politikának megtartsa, mereven szembeállott a parlamenttel, a mely szabadelvű reformokat sürgetett s gőgős magatartásával régi barátait megsértette. A szabadelvűek tehát mint renegátot ostromolták; a császár pedig az engedményeket, a melyeket az alkotmány dolgában tett, látta hiábavalóknak; mert Schmerling még a katona-kormány követelményeit sem tudta az engedetlen népképviseletben keresztülhajtani.

A mint a kormány kapcsai meglazultak, a konzervativ magyar mágnások mindent megtettek, hogy rést üssenek rajta. Egykor elfogadták Schmerlinget vezető miniszternek, hogy Magyarországon a rendet helyreállítsa, de aztán nyakukra nőtt. A czentralisztikus alkotmányt Vay és Széchen magyar miniszterek akarata ellen eszelte ki; Széchen aláírta a februári pátenst; de nem sokkal utóbb (1861 július) mindketten lemondottak hivatalukról. Helyükbe Schmerling Esterházy Móricz grófot vette kabinetjébe, tárcza nélküli miniszternek és Forgách grófot magyar udvari kanczellárnak. Forgách helyébe 1864 áprilisében Zichy Hermann gróf lépett. Ez híve maradt Schmerlingnek mindvégig; de Esterházy, a ki mindenben egyetértett a mélyen megbántott mágnásokkal, a ki a német hivatalnok-államnak épp oly ellensége volt, mint ők: megbosszulta barátait.

Esterházy gróf semmit sem gyűlölt jobban a Schmerling reichsrathjának ellenzékénél. Mint szigorú abszolutista hallani sem akart a német képviselők követeléséről, hogy részt kapjanak az állam igazgatásában. Nem ismerte a kort, a melyben élt; idegen

volt abban az országban, a melyet igazgatni akart. Az ő politikai világa, belügyi kérdésekben is, még mindig a Metternich kora volt, a kit mestereként tisztelt. Hogy megértse a nemzetek újabb politikai fejlődését, arra nem volt sem elég esze, sem elég politikai képzettsége. 1809-ben született, ifjan került diplomata szolgálatba, a hol magyar anyanyelvét úgy elfelejtette, hogy csak akadozva beszélte. Külföldön nem használta a német nyelvet, ezért abban sem volt valami tökéletes; még osztrák miniszterkollégáival is legszívesebben franczia nyelven beszélt. A monarchia és a nemesség volt az a kör, a melyben élni akart. Növelte a császár ellenszenvét a parlamentáris formák, a szabadelvű törekvések iránt. Politikája abban tetőzött, hogy szakitani kell az 1861-ben kibocsátott czentralisztikus alkotmány üres formáival s a korona térjen vissza az abszolut hatalomhoz. Ezzel két dolgot érnek el. A német polgárságot, a mely mind öntudatosabban lépett föl, visszaszorítják régi sánczaiba; az egységes államtól borzadozó Magyarország pedig vívmánynak tekinti, ha az egész birodalomnak szánt népképviselet eltűnik a világból. Esterházy azt tartotta a legjobbnak, hogy Magyarországon állitsák vissza az 1848 előtt érvényes kormányformát. Az 1848. évi forradalom épp úgy, mint a korábbi forradalmak, csak epizódok voltak neki, a melyek nem akaszthatták meg a történeti fejlődést. Alkotmányos élet Magyarországon volt 1848 előtt is s ő azt kivánta visszaállitani. A nemesség s az egyház a magas választási czenzus támogatásával féken tartja a szabadelvű közvéleményt. Olyan tartományi népképviseletet, a minő a magyarországi, életbe léptethetnek a nyugoti tartományokban is. Esterházy

azt remélte, hogy ezen az alapon Magyarország kiegyezik, mert meglesz belügyi dolgaiban annyira óhajtott önállósága. Ebben a pontban magyarnak érezte magát Esterházy ; a német hivatalnok-uralmat épp úgy gyűlölte, mint a parlamentáris rendszert. E mellett jó lábon élt minden magyar párttal ; s mert ellensége volt Schmerlingnek, minden párt a maga hívének tarthatta.

Ez a gondolkozás megnyerte a császár tetszését, a ki abban, hogy a birodalmi tanács a hadi budgetet megtámadta, az állam sérelmét látta. Nem közönséges mértékben volt mester Esterházy gróf abban, hogy megnyerő modorával, nyájas beszélgetéssel vezesse az embereket. Kicsiny és igénytelen alak volt ; de egyéniségének varázsával férfit, asszonyt egyaránt le tudott bilincselni. Politikai fejtegetéseiben alaki finomságokkal hatott ; ezzel még a magyar szabadelvű párt vezéreit is megejtette, a mint Lónyainak, Deák és Andrássy munkatársának esete bizonyítja. Még sokkal nagyobb elismeréssel beszéltek róla konzervativ és ultramontán elvtársai. Ferencz József császár is oly vonzalommal viseltetett iránta, hogy azokban az esztendőkben senki sem volt rá nagyobb befolyással Esterházynál. Mensdorff, a kinek szüksége volt arra, hogy valakinek alája vesse magát, egészen tőle függött. Beust, a ki a szászok Csehországba vonulásakor János királyt Bécsbe kisérte, mulatságosan rajzolta a két miniszter közt levő viszonyt. „A midőn, a mi csak párszor történt, Mensdorff grófnál voltam, a ki íróasztalánál ült, alig hogy vele szemben helyet foglaltam, fölpattant az ajtó, belépett a kis Esterházy gróf, egy széket tolt a miniszter mellé, melléje ült úgy, a hogy a zongoramester szokott ülni a tanítvány mellé“.

Azonban ellenmondások is voltak Esterházy Móricz természetében. A mozgékony szellemmel, a melylyel jó napjaiban rendelkezett, legyőzhetetlen kényelmesség párosult; s a mikor erőt vett rajta a közöny, zsörtölt és kellemetlenkedett. Sokan, a kik történetesen ilyenkor érintkeztek vele és a kiknek véleményével nem törődött, hallgatag, jelentéktelen embernek rajzolják. Henyesége miatt Rómából, a hol nagykövet volt, vissza is hívták, mert hónapokon át nem tudta magát rávenni, hogy miniszterének Bécsbe csak egy sor tudósitást is írjon. Ilyenkor heteken át sötét szobába zárkózott és senkit sem fogadott. E beteges különczködéseiben az az őrültség jelentkezett, a mely utolsó éveiben szellemét elhomályositotta. Akkor azonban csak nagyúri szeszélynek vették, minthogy éles eszét ismerték általán. Talentumában ez volt a legfelötlőbb sajátosság, minden lehetőséget addig, oly hosszan bizonyitott és elemzett, a míg maga sem tudta már, hol az igazság. Meggyőződésében annyira nem bízott, azt addig kritizálta, míg éppen az ellenkezőjére lyukadt ki. Innen származott határozatlansága, a mely őt bármi sikeres munkára képtelenné tette. Minden tervében fönnakadt, annak gyöngesége- és nehézségeitől való aggódása miatt. Ezzel aztán azokat, a kikkel együtt dolgozott, nem egyszer ejtette kétségbe. A diplomatapályán egyik alantasa a következőkben jellemezte őt: „A legfinomabb, a legélesebb értelem, a melyet valaha láttam. Meglátja még az infuzóriákat is a pohár vizben, a melyeket más csak nagyitó üveggel lát meg; de a mikor a jó isten e szörnyetegeket nem arra teremtette, hogy szabad szemmel lássuk". A baj éppen ebben volt; Esterházy a mikrobákat szerfölött nagyoknak látta s ezért az elhatározástól mindig visszariadt.

Ezért hagyta a dolgokat, hadd fejlődjenek s érjenek. Ereje abban a türelemben volt, a melylyel meg tudta várni a maga idejet. A Schmerling kabinetjében szinte sohasem szólalt föl; a Schmerling miniszteriumában, a mint mondták, ő volt a kőszobor vendég. Schmerling előtt, a kinek önérzete könnyedén siklott el a veszedelmek fölött, ezzel leplezte azt a csöndes befolyást, a melylyel bírt az uralkodó legtitkosabb tanácsában. Észrevétlenül aláásta a császár bizalmának alapját, a mi Schmerlinget egymagában tarthatta fönn a magyarok és a szlávok ellen vívott harczában. Már 1864-ben, Rechberggel, gondolt az államminiszter megbuktatására. Akkor azonban Schmerling győzött, Rechbergnek kellett menni és Esterházy, a mint később hívták, az *alattomos Móricz*, észrevétlenül meglapult rejtekében. Lassan megérlelődtek tervei. Schmerling a magyar dolgokban mindent a magyar udvari kanczellárral, Zichy gróffal végeztetett. A vezető miniszter ellenségei titkos parancsot eszközöltek ki a császártól a kanczellár alantasaihoz, hogy minden tervet, minden czélba vett intézkedést közöljenek Esterházy gróffal.[1]

1864/65 telén Schmerling és a képviselőház német baloldala között komolyabb összetűzésre került a dolog. A szabadelvű párt törvényt sürgetett a miniszteri felelősségről; ezt és több más jámbor óhajtást, köztük azt a kivánságot, kogy a galicziai ostromállapotot, a melyet az 1863. évi fölkelés idején rendeltek el, függeszszék föl s okmányait terjeszszék a birodalmi tanács elé, mereven visszautasították. Ámbár a fölirati vitában a baloldal vezérei kijelentették, hogy nincs

[1] E vázlatot a szerző az illető hivatalnokok teljesen megbizható közléseiből merítette.

szándékukban a miniszterium megbuktatása, de halálra kritizálták azzal, hogy rendszerét a parlamentáris államok mértéke szerint ítélték meg. Az elkeseredést növelte a sok pör, a melylyel a sajtót zaklatták, mert Schmerling a sajtóban sem tűrt meg semmi ellenvetést. A legerősebb harczot a februári alkotmány 13. §-a támasztotta, a melyben a kormány azt kivánta, hogy a birodalmi gyűlés elnapolása idején, ne legyen köteles magát annak rendelkezéseihez tartani. Berger javaslata, hogy a kormány e jogát korlátolják s tegyék kötelességévé, hogy kivételes rendszabályait a birodalmi tanács összeülése után, terjeszsze annak jóváhagyása alá, heves vitákat keltett. Schmerling nem engedhetett, mert az alkotmány e megváltoztatásához nem nyerte meg a korona jóváhagyását. A konzervativ nemesség köreiben örömmel látták, hogy a liberális miniszterium s a parlament egymást fölfalja. Az 1865. évi költségvetésben a miniszterium és a népképviselet egyáltalán nem egyezett meg. A pénzben nagy szükség volt s a deficzitet a fölemelt adók sem födözték. A képviselőház erélyesen követelt törlést a hadügyi költségvetésben; a hadsereg szükségletét százöt és fél millióról kilenczven millióra szállította le; a tengerészetnél is törült háromnegyed millió forintot. A hadügyminiszter hajlandó volt a hadi szükségletből tizenegy milliót elengedni; nagyobb engedményt nem tehetett, hacsak, a mint mondá, a hadsereget szervezetében nem akarta megtámadni. Az udvarnál igen neheztelték a népképviseletre és Schmerlinget mind a két részről elhagyták. Világosan látta, hogy a konzervativ párt Esterházy gróf vezetése alatt az ellentéteket növeli; ezek ellen rohant ki 1865 márczius 11-én, a midőn azt mondta, hogy a kormány sohasem férhet össze a magyar

ó-konzervativokkal; azok neki halálos ellenségei; azok aknái elérnek a képviselőházig.

Most eljött az idő, hogy Esterházy a puskaport fölrobbantsa. A liberális magyar ellenzék tagjait készen találta, hogy vele kezet fogjanak. Deák Ferencz, a ki tetőtől talpig igazságos természet volt, a kinek rendkívül világos esze mindent látott, csak kényszerűségből fogadta el Esterházy grófot és ultramontán hiveit fegyvertársaknak. Deáknak azonban politikai érzéke megsúgta, hogy az egységes állam híveit csak az abszolutisztikus ó-konzervativ párt segítségével győzhetni le. Ezért korlátlan befolyását, a melylyel a magyar nemzet minden rétegében birt, ebben az időben, ebből a czélból Esterházy gróf rendelkezésére bocsátotta. A miniszter rávette a császárt, hogy júniusban látogasson el Magyarországba. Ez alkalommal az összes magyar pártok vele egy kézre dolgoztak. A császárt mindenfelé nagy tömegek viharos ujongása köszöntötte, mit az ó-konzervativok úgy magyaráztak neki, hogy miniszterei helytelenül informálták a lojális magyar nemzet hangulatáról. Esterházy jelentős győzelmet aratott: Zichy grófot: Schmerling meghittjét a kabinetben, elbocsátottak s helyébe június 26-án magyar udvari kanczellárnak kinevezték Majláth Györgyöt. Minderről Schmerling csak akkor értesült, a mikor bevégzett tények voltak már.

A kegyvesztés e bizonyságai teljesen meggyőzték Schmerlinget arról, hogy munkája füstbe ment. Rájner főherczeg, a ki a kabinetben az elnökséget viselte, még egyszer előterjesztéseket tett a császárnak; de mert nem volt semmi hatásuk, a főherczeg előbb, azután a miniszterek is beadták lemondásukat. A legutóbbi események Schmerling lelkében mély elkesere-

dést hagytak hátra.[1] A Schmerling-miniszterium még hamarosan rendbehozta a pénzügyi törvényt; a császár, hogy a következő miniszterium útját simábbá tegye, megparancsolta, hogy a hadügyi budgetet arra a mértékre szállítsák le, a melyet a képviselőház kivánt; a törvényt ebben a formában hirdették ki; a képviselőházat pedig az adók megszavazása után föloszlatták. A minisztert hivatala alól július 30-án oldozták föl. A helyzet ura most Esterházy gróf volt; a mikor nehány hónappal utóbb a magyar felsőházban először jelent meg, lármás hódolással fogadták. Megmaradt tárcza nélküli miniszternek most is, hogy ment legyen az unalmas hivatalos dolgoktól; de az új kabinet, az élén Belcredi gróffal, mint miniszterelnökkel, egészen az ő teremtménye volt.

Belcredi Richárd grófnak becsült neve volt; jó firmát tudott adni annak a nemes kormánynak, a mely a hivatalnokokat s a polgárságot egészen a sutba dobta. Ügyes jogásznak tartották, komoly képzettségű ember volt, jártasságával az államtudományokban társadalmából és pártjából sok tekintetben kiválott s mint régi család sarja aránylag igen fiatalon kapta meg Csehországon a helytartóságot. Az udvarral anyósa, Welden báróné révén, a ki mint *ája* gondozta volt a császári gyermekeket, volt szoros összeköttetésben. Egyéni feddhetetlensége, jóakarata minden kétségen fölül állanak. Véralkatánál fogva inkább oktató, mint praktikus természet volt, s inkább született birónak vagy professzornak, mint statusférfinak. Származ-

[1] Fröbel: *Ein Lebenslauf.* II. 332. l. Schmerling is hagyott hátra emlékiratot, a mely csak Ferencz József császár halála után fog megjelenni.

zásával járó nézeteiben épp oly elfogult volt, mint Esterházy; neki is a patriárkális és arisztokratikus kormányforma volt az utolsó szó, a melyet az európai államok története kimondott. Műveltségének megfelelően e doktrinájához modern leplet keresett. A sajtónak Schmerlingnél szabadabb mozgást engedett és kieszközölte, hogy a különböző nemzetiségű politikai menekültek hazájokba visszatérhessenek. A népképviseletet nem akarta mellőzni, de a törvényhozást leginkább az egyes tartományok gyűléseire ruházta, hogy ezzel is lehetetlenné tegye egy erős központi parlament alakulását. Az egységes, liberális állammal a históriai jogot s az önkormányzatot állította szembe. Az arisztokrata hatalom megerősítésére a szlávokat akarta megnyerni és nem az elszántan előretörő német polgárságot, a melylyel mereven szembeállott. Bach abszolutizmusa épp úgy, mint Schmerling rendszere a nemesség rovására emelte a hivatalnokságot; Belcredi osztozott a nemesség s az egyház ellenszenvében a bureaukratia ellen; önkormányzati intézményekkel akarta ezt pótolni; ezen az úton akarta visszaállítani az 1848 előtti viszonyokat.

Ezek voltak az új kabinet alapelvei; de Belcredi nem volt az az ember, a ki a nagy pénzügyi és politikai nehézségek között határozott kezességet vállalhatott volna a jövendő alkotmány életbelépéseért. Mensdorff gróf, a ki az új kabinetben a császár kérésére megmaradt külügyminiszternek, ámbár a Schmerling rendszerének volt a híve, a miniszterium megalakulása után Könneritznek, a szász követnek azt mondta, hogy Ausztria pénzügyi és katonai helyzete a lehető legrosszabb. Politikai viszonyai is válságosak. A miniszteriumnak van ugyan neve, de nincs pro-

grammja pedig *bizonyos kérdésekben* mégis meg kellene egyezniök. A nézetkülönbség a miniszteriumban oly nagy, hogy homogén kormányzásról szó sem lehet.

A világosság hiánya, a határozatlanság még nem volt a legnagyobb baj; nagyobb szerencsétlenség volt ennél, hogy az új életre kelt nemesi kormány az államot kihasználta. Az Esterházy-család járt elől a példaadásban. Móricz gróf, a miniszter, a ki a család egyik dús-gazdag mellékágának volt a tagja, az államnak tekintélyes vagyona után, apja 1856-ban csaknem ötvenezer hektár földet hagyott reá, kétszáznyolczvanháromezer forintnyi illetékkel volt adósa, a mit kilencz évvel utóbb végre mégis meg kellett volna fizetnie. Schmerling pénzügyminisztere, Plener, szabad folyást engedett a törvénynek s miniszterkollégája ellen adóssága miatt végrehajtást rendelt el. Közvetlenül ezután a kabinet megbukott s az új pénzügyminiszter, Larisch gróf, nem volt olyan részrehajlatlan, mint elődje. Egy rendelettel elengedte Esterházynak a késedelmi kamatokat s illetékének is egy részét: összesen mintegy kilenczvenezer forintot; egyúttal beleegyezett, hogy illetékét kilencz év alatt fizethesse meg. Az Esterházy herczegek, a család főága, pazarlásukkal a csőd szélére kerültek; sorsjegy-kölcsöneik után nem birták a nyereményeket fizetni.[1] Ők is kaptak hitelezőik számára némely, a törvénynyel nem egyező kedvezményeket.

Ez csak úgy volt lehetséges, hogy Plener pénzügyi kormányzatának alapelveivel szakitottak s legjobb munkatársait hivatalukból elbocsátották. A pénzügyminiszterium legjobb hivatalnokainak Larisch gróf útilapot kötött a talpukra; Kappel-Savenaut és Becket,

[1] *Neue Freue Presse* 1865. 348. sz.

a kik mindenre készek voltak, hivatalfőnökökké nevezte ki. Ezek kitünően egészitették ki egymást. Az első durva, erőszakos hivatalnok volt; Becke ellenben sima, udvarias, hozzá nagyon gyanús, hogy az állami ügyekből, kivált az általa 1865-ben Párisban kötött kilenczven milliós kölcsönből hasznot húzott.[1] Larisch grófot, a ki Ausztria egyik legnagyobb föld- és szénbányabirtokosa volt, alig lehet azért a felelősség alól fölmenteni, hogy a gazdag gavallérnak a dologban nem volt része, s hogy nem sokat törődött alantasai üzérkedésével. Minthogy privát-vállalataiban igen jól értett az üzlethez, tehetett volna róla, hogy miniszteriumában se forduljanak elő hasonló dolgok. A gróf-miniszterium, a hogy a nép ezt a kabinetet hívta, úgy fogta föl állását, hogy őt fedezi az állam s az arisztokráczia. Annak a kornak pénzügyi törvényhozása sokat beszélhetne erről. A czukorról s pálinkáról hozott új törvények fontos kedvezményeket osztogattak a nagyüzemnek, a mely jobbára a nemesség kezében volt; a czukor-adóból befolyó jövedelmet az állam csaknem egészen export-prémiumokra fizette el. E miniszterium bocsátotta ki a Ferencz József s a Rudolf trónörökös nevéről elnevezett vaspályák épitésekor a kamatbizto-

[1] Becke volt az, a ki — Belcredi gróf visszalépése után, mint a pénzügyminiszterium vezetője, a bécsi erdő legszebb részét letarlásra eladta Hirschl Móricz fakereskedőnek. A minisztertanács a szerződést ugyan visszavetette, de Becke mégis megerősitette azon az éjszakán, a melyen hivatalából kilépett. A becstelen üzletet Schöffel József bátor föllépése hiúsította meg. Hye igazságügyminiszter, Becke kollegája, Schöffelnek utóbb okmányokkal bizonyitotta, hogy a többi miniszterek a dologban nem voltak ludasok. (V. ö. Schöffel levelével a *Deutsche Zeitung* 1895 évi augusztus 17-iki számában.

sítási kötvényeket, a melyek a magántőkének szép hasznot hoztak s a melyek e fontos vonalak vezetését csaknem korlátlanul kiszolgáltatták a magánvállalkozásnak. Az államháztartás egyensúlyának helyreállítására hozott nagy áldozatok, a melyeket Schmerling alatt a képviselőház megszavazott, ilyen körülmények között meddő kisérletek maradtak.

Ilyen dolgokat takart Belcredi Richárd gróf a maga becsületes nevével; de őt a rothadás nem kezdte ki. Arra nem volt azonban sem elég éles szeme, sem elég tapasztaltsága, hogy kollegáival szembeszállhatott volna. Azonkívül befolyásban sem mérkőzhetett Esterházyval, a kinek világfi-képességeit eleintén valósággal csodálta. Belcredi azonban fáradhatatlanul foglalkozott a monarchia összekuszált államjogi viszonyaival. Hirtelen hozzáfogott a Schmerling által kezdett épület elbontásához. Tekintet nélkül arra, hogy a császár ünnepélyesen, okmányban biztosította az 1861. évi alkotmányt, hatályon kívül helyezte azt; 1865 szeptember 20-án egy pátens nem megszüntette, hanem enyhébben szólva, csak felfüggesztette az alkotmányt. Az egységes állam föláldozásával utat nyitott a népekkel való kiegyezésre. A szlávok ujongtak; a magyarok hideg vérrel várták, a mit hozni fog az államcsíny.

A magyar ügyekben most ismét az ó-konzervativok döntöttek. Tüzes magyar hazafiak voltak s hozzá még alkotmányosan is éreztek. Esterházynak rájuk kellett támaszkodni, mert Magyarországon a szó igaz értelmében vett abszolutisztikus párt nem volt. Már szellemi adományaik czímén is túlsúlyban voltak. Majláth György, az udvari kanczellár, Sennyei Pál, a tárnokmester (a magyar helytartóság elnöke), eszesebb emberek voltak az osztrák minisztereknél. Az ó-konzer-

vativok a magyar közvélemény nyomása alatt állottak; visszatértek az 1861. évi politikához, a melylyel a vezetést a magyarok kezébe játszták. Minthogy annak az időnek keserves tapasztalataiból tanultak; föntartották a Schmerling által visszaállított közigazgatást s a megyei önkormányzatot, mint akkor, nem hívták új életre. De azért Magyarország részére fontos engedményeket vívtak ki. Szeptember 1-én föloszlatták az erdélyi országgyűlést, a mely a bécsi reichsrathba követeket küldött. Az új országgyűlést fölszólították, hogy a pesti országgyűléssel az egyesülést vigye keresztül. Az országgyűlés a magyar Kolozsváron ült össze s a tömeg *unió vagy halál* kiáltozása közben Magyarország és Erdély egyesülését kimondotta. Azután Magyarországon is új választást írtak ki, a melyben ismét a Deák-párt győzött, a konzervativ pártnak alig volt egy tuczat híve.

Majláth és Sennyei vérbeli ellenségei voltak a forradalomnak; károsnak tartották az 1848-ban erőszakosan kicsikart alkotmányt; de mint tapasztalt politikusok attól a ténytől nem zárkóztak el, hogy a nemzet lelkéből csüng alkotmányán, azt érvényesnek tartja, mert a király és a törvényhozás közös akaratából született. Iparkodtak, hogy a kibékülést a korona és a nemzet között létrehozzák s ebben a kérdésben jelentős lépést tettek előre. Azt tanácsolták a császárnak, hogy ismerje el az alkotmány törvényes voltát formálisan; de kivánja revizióját az életbeléptetés előtt. Valóban ezen az úton ki lehetett bontakozni a válságos helyzetből. Esterházynak és Belcredinek a maguk szempontjukból természetesen komoly kifogásaik voltak ellene. Hogyan ismerjék el a magyar alkotmány törvényszerűségét, a mikor az 1861. évi osztrák alkot-

mányt éppen eltiporták? Aztán nem veszedelmes-e, ha a forradalom legfontosabb alkotását alapvető államaktusnak nyilvánitják? Ezeket az aggodalmakat azonban el kellett hallgatni, ha kiegyenlitést akartak. A trónbeszéd, a melylyel deczember 14-én az országgyűlés megnyilott, valóban kijelentette, hogy az 1848. évi törvények *formális érvényessége* ellen kifogás nem emelhető. Egyúttal azonban kivánta, hogy az országgyűlés mindazt törölje az alkotmányból, a mi sérti a monarchikus tekintélyt; továbbá hogy a közös ügyeket, különösen pedig a hadsereg egységét határozza meg szigorúan, minthogy a forradalmi törvények azon némán átsiklottak. A mig ez megtörténnék, az államhatalom, a mint volt eddig is, megmarad az uralkodó kezében. Ez tehát Deák nagy győzelmét jelentette. Hatalmas beszédében mégis azt felelte, hogy Magyarország nem érheti be jogainak formális elismerésével; előbb az önálló, az országgyűlésnek felelős miniszteriumnak kell megalakulnia s csak azután kerülhet sor az 1848. évi törvények reviziójára.

Mind a két fél, a kormány épp úgy, mint a nemzeti párt tisztában volt annak fontosságával, hogy a tárgyalások alatt hatalom legyen a kezében. Ebben a kérdésben, a mely több volt formalitásnál, nem is tudtak eleintén dűlőre jutni. Két nagy dolog várt mindenekelőtt a kiegyenlitésre: szigorúan meg kellett állapitani a közös ügyeket, nemkülönben a korona s a parlament hatalmának határait. Az első pontban viszonylag juthattak egyetértésre; mert ha a korona elég erős, a független Magyarország ereit is hasznosithatja a birodalmi politika érdekében. Ezért a legnagyobb nehézséggel a hatalom megosztása járt. Belcredi és Esterházy azonban nem voltak azok az em-

berek, a kik bele tudtak volna törődni a parlamentárizmus végleges diadalába; attól tartottak, hogy azzal a Lajtán innen is vége lesz az arisztokráczia s az egyház uralmának. Mindazáltal már az 1866. év első felében az elmék a kiegyenlítés felé hajoltak. Kivált a császár vágyakozott nagyon, hogy véget vessen már a magyarokkal való feszültségnek, a mely neki fájdalmat okozott. Hozzájárult ehhez, hogy a poroszokkal az ellentét hova-tovább mindjobban élesedett, s hogy a politikai szemhatáron a háború viharos felhői tornyosultak. Az okosság is azt parancsolta, hogy kiméljék a magyarok büszkeségét. Ezért a birodalmi tanács fölirati vitája alatt, január 29-től márczius 5-ig a császár udvarát Budára tette át. Ott tartottak minden miniszteri tanácsot, mintha odahelyezkedett volna át a birodalmi súlypont. Az osztrák németek a tartomány-gyűlésekben a szláv-többségnek voltak kiszolgáltatva; ezért a bécsi reichsrathot többé össze sem hívták. A simulás a magyarokhoz azt jelentette, hogy küszöbön a háború.

ÖTÖDIK KÖNYV.

Készülődés a háborúra. — A porosz-olasz szövetség (1865 szeptembertől 1866 április 8-áig.)

Bismarckot a Schleswig-Holstein birásáért vivott nyári hadjárat még nem biztositott sikerei arra ösztönözték, hogy terveinek biztos alapot teremtsen. Fegyvertárából eddig csak a gyöngébb nyilakat használta; a Schleswig-Holstein miatt folyó vitában mindezideig csak az üres fenyegetésre s a csábitgatásra szoritkozott. Eddig tehát a régi diplomáczia keretében mozgott; a német népvágyaival, az új politikai szellem irányával és törekvésével még nem számolt. Arról meg alig tudott valaki, hogy Poroszországnak, mint az eljövendő hatalmas Németország vezetőjének a képét már Frankfurtban biztos vonásokkal rajzolta meg magának. Ha az utóbbi években egyszer-másszor nagy czéljáról föllebbentette a titok fátylát, ellenségei azzal gúnyolták, hogy a nemzeti aspiracziók junker ellenzője nem a legalkalmasabb ember a nép vágyainak megvalósitására.

Bismarck önéletrajzának legsajátosabb vonásai közé tartozik, hogy a legteljesebb őszinteséggel magát vallja az osztrák ellen viselt háború okának és szerzőjének.[1] Ebből a szempontból is jóval nagyobb ő bámulóinál, a kik, mint Sybel is, azt hiszik, hogy szolgálatot tesz-

[1] V. ö. *Gedanken und Erinnerungen* I. k. 127, 289, 337; II. k. 194, 268. l.

nek neki azzal, ha a történeten erőszakoskodnak s ha a háborúért a valóság mértékén túl teszik felelőssé az osztrák politikát. E háború elkerülhetetlen voltát, a mint maga Bismarck beszéli el, már Frankfurtban belátta, mindjárt pályája kezdetén, a mint megismerte azt a gőgös sürgönyt, a melylyel Schwarzenberg herczeg a német udvarokkal közölte Poroszország megaláztatását Olmützben; akkor omlottak össze légvárak módjára Bismarckban az osztrák-porosz barátság illuziói. Politikájában sem az utakat, sem a czélt nem takargatta soha. „A német viszonyok gordiusi csomóját — a mint írta — nem oldhatni meg a dualisztikus szerelem útján; karddal kell azt ketté vágni; ebből folyt aztán, hogy a porosz királyt, tudtával vagy tudtán kivül s vele a porosz hadsereget a nemzeti ügy szolgálatának kellett megnyerni, mert porosz szempontból az volt a fődolog, hogy a vezetés Poroszország kezébe kerüljön, hogy megteremtse Németország nemzeti egységét". Aztán hogy tudta ő annak a módját, hogy a királyt tudtával vagy tudtán kivül megnyerje terveinek végrehajtására! A sikert csak nehéz harczok árán csikarhatta ki, a melyet a király egész környezetével vívott; milyen hálásan gondolt mindvégig azokra, a kik, mint Alvensleben Gusztáv, a király hadsegéde, kezdettől fogva támogatták őt abban, hogy „a porosz-osztrák versengés kérdése a csatamezőn oldandó meg, mert nem oldható meg más módon". E vallomásokban találjuk meg a kulcsát annak is, hogy *Visszaemlékezései*-ben Bismarck miért szófukarabb az 1866. évi háború előzményeinek elbeszélésében, mint diplomata pályájának bármely más szakában. Büszkébb volt annál, semhogy ámitson vagy takargasson bármit is; de átalta a dolog részletezését is, elmondását minden

apró-cseprő esetnek, a melylyel a király gondolkozását befolyásolta, a melynek segítségével elhitette vele, hogy Ausztria örökölt hatalmát és jogát fenyegeti. A király csak ezek után határozta el magát arra, hogy jogainak védelmében a kardhoz nyuljon. Bismarcknak az a véleménye, hogy ha a bécsi udvar elfogadja Rechberg javaslatát s belenyugszik, hogy Németországon a hatalom Ausztria és Poroszország között oszolják meg: ezt az állapotot is csak ideig-óráig lehetett volna föntartani. Ezek a gondolatok olyan erővel forrongtak benne, hogy álmát is foglalkoztatták s a nehéz küzdelemhez még abból is erőt merített, hogy álmában egy ízben a cseh csatamezőn találta magát. A midőn Vilmos császár 1881-ben egy csodálatos álmáról írt neki, a következőkben válaszolt: „Felséged tudósítása fölbátorít, hogy egy álmomat beszéljem el, a melyet 1863 tavaszán, azokban a válságos napokban láttam, a melyekben véges eszemmel nem találtam módot a kibontakozásra. Álmomat reggel mindjárt elbeszéltem a feleségemnek és másoknak is. Mintha keskeny havasi ösvényen lovagoltam volna. Jobbról ösvény, balról meredek sziklafal az ösvény mellett, a mely annyira szűk volt, hogy a ló nem akart rajta menni. Visszafordulni, leszállani a lóról lehetetlenség volt. Vesszőmmel a baloldalon álló síma sziklafalra ütöttem s istenre bíztam magamat. Egyszerre a vessző roppant hosszúra nyúlott, a sziklafal leomlott, mint valami szinfal; széles út nyilott meg előttem; távolabb olyan halmos, erdős táj ék, a minők Csehországban vannak, aztán porosz csapatok és zászlók. Az a gondolat foglalkoztatott álmomban is, a melyről fölségednek olyan sürgetve beszéltem. Az álom, a melyből vidáman, frissen ébredtem föl, utóbb valósult".

Mielőtt Bismarck 1866-ban tervei megvalósitásához fogott volna, biztositani akarta magát arról, hogy a midőn a német kérdést Ausztriával párbaj árán oldja meg, egy európai hatalom se léphessen közéjük gátlólag. Oroszország jóakaratú semlegességéről, a mely jutalma volt a lengyelek ellen 1863-ban kötött szerződésnek, biztos volt; bizhatott Olaszország támogatásában is; Anglia pedig nem ártotta magát kontinentális kérdésbe. Lehetetlenség volt azonban nyugodt lélekkel szemközt állani Ausztriával addig, mig III. Napoleon igéretet nem tesz, hogy a háború alatt a francziák nem szállják meg a Rajnamentét. Mig az oldalokon nem biztositotta magát, nem támadhatta meg a szemközt jövő ellenséget sem. Ezért nyomban a gasteini szerződés után az esetleges osztrák háború érdekében tárgyalásokat kezdett III. Napoleonnal.

III. Napoleon, akkor még mindig a legnagyobb hatalom Európában, terveit titokban szokta tartani. Hogy a versenytársak közül melyik részére hajlik, hogy az összekoczczanásból mi hasznot remél Francziaországnak: arról nem szólt senkinek. Bismarck mégis, minthogy a császár gondolkozását élesen megfigyelte, hitte, hogy ki birja találni, mi lappang a császár lelkében.

A XIX. században III. Napoleonig nem volt államférfi, a kit nála több joggal mondhatnánk modern politikusnak. III. Napoleon fáradhatatlanul tudta megfigyelni a lázban hánykódó idő érverését; kiváló gonddal tanulmányozta Francziaországban a közhangulatot. Mélyen meg volt arról győződve, hogy nem szabad szembe kerülnie korának egy nagy eszméjével sem; az volt a hite, hogy azokat támogatnia s Francziaország és

dinasztiájának szolgálatába kell szerződtetnie. Családja többi tagjaival egyetértett abban, hogy I. Napoleon bukását a szomszéd népek, kivált a német nép nemzeti öntudatának és jogérzetének oktalan megsértése okozta. Az unokaöcsnek elég éles szeme volt arra, hogy a modern nép-életet egész kiterjedésében áttekintse. Hitte, hogy a darabokra tagolt népek, a németek s az olaszok törekvését a nemzeti egység felé, nem lehet meggátolni; sőt hogy Lengyelország új életre támadása is csak idő kérdése.[1] Másrészről pedig számolt a népek békés hajlamaival, azzal, hogy testvéreknek tekintik egymást s úgy gondolta, hogy az időszakonként tartandó kongresszusokon a vitás kérdések békésen oldhatók meg, a hol a döntő biró szerepét magának és Francziaországnak szánta. A császárságot, miután az elnyomott nemzetek pártfogójaként lépett föl, bizonyos fénynyel vette körül s minthogy Francziaországban egységes volt a nemzet, meg volt róla győződve, hogy, ha nemzeti alapon történnek változások Európa térképén, ő csak nyerhet, s legalább is megszerezheti Belgiumot. A lengyel tervek megvalósitását már a krími hadjárat idején megpróbálta volna, ha Ausztria és Poroszország mereven meg nem tagadják a támogatást. Mint franczia császár Francziaország hatalmas szomszédjának, a német nemzetnek egységét ugyan nem támogathatta; jól látta, hogy a német polgárháborúból, a mely elkerülhetetlen volt, a német szövetség hatalmasabb módon támad új életre; ezért el volt határozva, hogy a vele járó bonyodalmakat terület-

[1] Mert Napoleon helyesen itélte meg Németország jövendőjét, sok iró azért itél felőle olyan kedvezően. Például Treitschke, aztán Freytag Gusztáv: *Politische Aufsätze,* 187. és 538. l.

nagyobbodásra használja s hogy a határokat esetleg kitolja a Rajnáig. Erre a kellő alkalom akkor jő meg, a midőn a többet igérő serpenyőjébe dobja, mint döntő biró, a maga kardját. Neki csak az volt kellemetlen, ha Poroszország és Ausztria egyetértettek; a midőn szemközt állottak egymással: azt Francziaországra nézve áldásnak tartotta.

Úgy hitte, hogy jól megértette a viágtörténet járását. Maga írta a következőket: „A kormány büntetlenül sértheti meg a törvényeket, a szabadságot is; de ha nem áll a czivilizáczió nagy érdekeinek nyiltan az élére, uralma nem tartós s ezt a szerény filozófiai okot, a mely a halál oka, a melylyel nem számolnuk, mondják végzetnek.“ Híven ehhez az alapgondolathoz, gyámolítója volt kora minden találmányának; a technikai s a szellemi tudományok fejlődésének teret nyitott s levegőt teremtett; útat tört a szabad kereskedésnek, bár a franczia ipar tiltakozott ellene; a Suez-csatornát az ő hathatós támogatása nélkül nem nyithatták volna meg; lelkesen foglalkozott világkiállítások rendezésével, vasútépitéssel, társadalmi reformok kezdeményezésével; érdekelte, hogy a munkás részt kapjon a termelés hasznából; nyugdijpénztárt teremtett a rokkant katona ellátására. Colbert óta az ország gazdasági boldogulásával annyit, mint az ő kormánya, egyetlen franczia kormány sem törődött. Éles szemmel látott meg minden technikai vívmányt s azokat a nemzetnek gyümölcsözőkké tette. Minthogy szellemét minden, a mi csak fölszinre került, hatalmasan foglalkoztatta; érdekkörébe vonta az ujságokat is; mester volt abban, hogy azokat megbénitsa s ha szükséges volt, hogy megvásárolja. „Caesar — írja egy más helyen, a hol életének alap-

elvét még világosabban fejti ki, — büntetlenül lábbal tapodhatja a törvényt és a szabadságot, ha számol a czivilizáczió érdekeivel".[1] Ebben az antithezisben nemcsak látszólagos, de valódi ellenmondás van; mert a törvény a szent és sérthetetlen alapja annak, a mit értűnk a jól hangzó czivilizáczió szó alatt. III. Napoleon bizott abban, hogy bilincseket rak a nyugtalan szellemekre s hogy zsarnok módon kormányozhat. Esküszegés és erőszak árán lett császár; Páris utczáit halottak borították be, a midőn csapatai a vezérek parancsára rálőttek a bámész tömegre csak azért, hogy az új uralom az áldásos megfélemlítéssel kezdődjék. Tejtestvére, egy kiváló német asszony, a következő módon ítélt róla: „A szó német értelmében vett szíve van. Síma és barátságos természet; környezetében szeret mindenkinek örömet szerezni; olyan lelkiismeretes gondossággal törődik az emberek érdekeivel, mint a hogy a kertész gondozza virágait. De van lelkében egy pont, a melyet nem szabad érinteni: ez a dinasztia megszilárdulása és joga. Ha ezt bántják, szenvedélye nem ismer korlátokat; ilyenkor tigris".[2] Egyes emberek s a közvélemény megvásárlása, a hatalmaskodás s a korrupczió, a börzejáték, mint jövedelmi forrás s mint jutalom a híveknek, mind olyan eszközök voltak, a melyekkel lelkiismeretfurdalástól menten élt. Persigny, a ki barátja és sok éven át minisztere volt, a kiről nem mondhatni, hogy erkölcsös ember volt, a midőn az 1863. évi balsikerű választás után kénytelenségből hivataláról, a

[1] *Idées Napoléoniennes* czímű munkájában, a mely még trónkövetelő korában jelent meg, III. Napoleon korán kifejtette politikai programmját.

[2] Sybel: *Napoleon III.* (Bonn, 1873) 6. l.

belügyminiszterségről lemondott, nem állhatta meg, hogy Napoleon tanácsosaira czélozva, ne tegye a következő csípős megjegyzést: „Én talán gyöngeségemmel tönkreteszem Francziaországot, de legalább nem adtam el“. Aztán a nagyság is hiányzott a Napoleon zsarnokságából. Az utolsó esztendőkben, a midőn testében formálisan összetört, s a cesarismust a parlamentáris rendszerrel megpróbálta valahogy kiegyeztetni: a nemzet a gyönge kisérletet gúnynyal fogadta. Mindaz, a mi az emberi sziveket mozgatja, csak eszköz volt neki a politikai játszmában; a kártyát, a melyet Európa politikai helyzete adott a kezébe, vagy meghamisitotta, vagy addig keverte, míg úgy gondolta, hogy a tromfok hozzá jutottak. Talán nem is cselekedhetett másként; hisz kalandor volt, ingó trónon ült s dicsvágyó népének szemfényvesztő sikereket kellett fölmutatnia. Az utat megszabták neki az erőszakosságok, a melyek által trónjára jutott; ha nem akarta volna, úgy is azon kellett járnia, de hát nem is akart ő más úton járni. A cselszövés, a politikai kaland volt csak ínyére, ezt a legszembeszökőbb módon akkor bizonyitotta, a midőn Mexikót egy uzsorás tőzsér érdekében haddal támadta meg s szavát szegve, elfoglalta az ország legfontosabb pontjait. Arra azonban tartott valamit, hogy érintkezéseiben az európai államférfiakról igazat mondjon. A midőn szivarral a szájában, politikusok és költők társaságában a kandalló mellett ült kedélyesen beszélgetve, phlegmája, doktrinái az olyan német tudóshoz tették hasonlóvá, a ki arról álmodik, hogy új históriai szempontok alapján a világot jobbá teszi. Örömest idézett Schiller verseiből német nyelven; összegyűjtött munkáiban megvan Schiller *Ideáljai*-nak a forditása, a mi arra vall, hogy szivében

olykor az emberi érzések leggyöngédebb húrjai szólaltak meg. Környezete iránt szelid és szeretetreméltó volt; bőkezűen és valódi örömmel segitette a boldogulásban mindazokat, a kik hozzá közeledtek, a kikben bízott, a kik neki szolgáltak. III. Napoleon nem volt olyan szörnyeteg, a milyennek ellenségei rajzolták; sem akkora jóltevője Francziaországnak, a mekkorának mondották a hizelgők; ha legitim fejedelem: áldása lehetett volna az országnak, a melyet kormányzott; de neki olyan sors jutott osztályul, hogy cselekvésében az önzés minden más mozgató erőt elfojtott.

Németország olyan problema volt, a melylyel sokat foglalkozott. Még 1866 után is fáradozott azon, hogy megértse e nemzet politikai géniuszát. Tartott az összeütközéstől a jövő fajával, a hogy a németeket mondta; az volt a végzete, hogy népe hangulatán nem tudott uralkodni; akaratlanul sodródott a harczba, a melyben elbukott. Féltestvére, Morny herczeg beszélte később, hogy elnöksége kezdetén sürgette Napoleont, hogy nyomuljon a Rajnáig s mellékét foglalja el, a mire így válaszolt: „Ha megteszem, a németek a Rajnába dobnak“.[1] Ausztria kevesebb vonzalmával dicsekedhetett, mert ez a régi, konzervativ hatalom kivált Itáliában, állotta leginkább útját terveinek, hogy a régi kötéseket fölbontsa s ezzel megváltoztassa Európa térképét. Ausztria nagyhatalmi állása élő tiltakozás volt a nemzeti princzipiumok és Napoleon történet-filozófiai fölfogása ellen. Minthogy Poroszország emelkedését előre látta, mindjárt kezdetben tüzelte becsvágyát s iparkodott szövetségesévé

[1] Morny Malmesburynek beszélte ezt. *(Mémoires d'un ancien ministre,* 142. l.) Ez a könyv Napoleon politikájának ismeretéhez fontos adalék.

lenni. Már a krími háború idején, még inkább az olasz hadjárat alatt azzal akarta megnyerni Poroszországot, hogy Észak-Németországban területnagyobbodással kecsegtette; az első német fejedelemnek pedig, a ki Párisban meglátogatta, Koburg Ernő herczegnek, beszélt a porosz tervekről. Akkor, 1854-ben, mindenféle igérettel próbálta rávenni Poroszországot, hogy háborút viseljen Oroszország ellen. Az okokhoz, a melyek őt erre a lépésre kényszerítették, nevetve, német nyelven tette hozzá: „A poroszok csak nem képzelik azt, hogy ingyen fognak háborút viselni s hogy azzal nem jár semmi területnagyobbodás. De hát mit is kiván Poroszország? Hannover kell neki, vagy Szászország?“ Nemsokára azután Heydt porosz miniszternek, a ki történetesen Párisba ment, azt mondotta: „Úgy találom még mindig, hogy Poroszország egy kissé sovány“.

Németország dolgai folyásának a szempontjából nagyjelentőségű volt az a változás, a mely a második császárság viszonyaiban 1863 táján állott be. Csillaga, a melyben Napoleon vakon bízott, tizenkét éven át szakadatlanul emelkedett, akkor elkezdett halványodni. Ennek az is volt egyik oka, hogy III. Napoleon korán öregedett, hogy kinos betegség zsibbasztotta munkabirását, energiáját. Tervei mindig fantasztikusak voltak, mindig bekalandozták az egész világot; de 1863-ig a mit komolyan megfontolt, azt állhatatosan ki is vitte. Az államcsíny, a krimi háború, a rumén nemzeti állam megalapitása, a lombard háború, végül Nizza és Savoya megszerzése egymást követő, szakadatlan sikerek. Innen kezdve a balsors kezdte üldözni. Azalatt új nemzedék nőtt föl Francziaországban, a demokrata ellenzék megerősödött, a polgárság elfelej-

tette az 1848. évi társadalmi forradalmat s Napoleonban nem látta többé a társadalom megmentőjét. Freytag Gusztáv jegyezte meg, hogy Napoleon Julius Caesarról írott munkájának balsikere önbizalmát mélyebben ingatta meg, mint általán hiszik. Eugénia császárné, a kinek papok voltak a tanácsadói, miután a pápa hatalmát Umbriában s a Markákban megbuktatták, kezdett végzetes módon befolyni a franczia politikára. Napoleont, a ki hűtelen férj volt, bűntudatában nem egyszer lágyították meg a szép asszony szavai és könnyei. Ettől kezdve semmi sem sikerült neki. Balul ütött ki 1863-ban a kamarák választása. Aztán bátorította a lengyeleket az 1863. évi fölkelésben, de a mint Palmerstonnel a czárnál érdekükben fölszólalt, diplomácziai kudarcz érte s tétlenül kellett néznie, hogy védenczei, a kik benne bízva, az ő bátorítására kezdték meg Lengyelország erdeiben és ingoványaiban a reménytelen háborút, mint lesznek menthetetlen áldozatokká! Schleswig-Holsteint meghódítják a német nagyhatalmak a nélkül, hogy őt, a döntő-birót megkérdeznék s ő, a nemzeti elv híve és pártfogója még csak nem is tiltakozhatik ellene. Erre következett a mexikói szerencsétlenség. Ebben az időben valami titokzatosságba burkolta terveit; s a mikor a fátylat föllebbentette róluk, alatta nem volt egyéb a fantasztikum s a határozatlanság vegyülékénél. Szelleme még mindig gazdag volt egymást kergető eszmékben, de az erő, a melylyel formálta őket, a melylyel cselekvésekké változtatta át, eltünt örökre.[1]

*
* *

[1] Nigra ítélete Napoleonról így hangzik: „A császárnak az volt a szerencsétlensége, hogy benne a gondolat s a cselekvés között örvény tátongott. Nagy eszméi voltak; az eszme azonban

Bismarck gondosan megfigyelte Napoleon jellemét és pályáját s tisztában volt azokkal a módokkal, a melyekkel megérthetik egymást. Már korábban, Napoleon berlini ágense, Lefèbre révén szoros kapcsot teremtett a császárral; tudni akarta, hogy Napoleon mit kiván cserébe azért, hogy Poroszország Észak-Németországot elfoglalhassa. Nem kötelező formában, hogy Napoleon meghazudtolhassa őt, kárpótlásnak Lefèbre Belgiumot jelölte ki. Hogy Napoleonnal személyesen egyezzék meg, Bismarck 1865 októberében fölkereste őt Biarritzban.

A pyrennei regényes fürdőben, a császári nyaraló erkélyén, a honnan messzi ellátni a hegylánczokra s a tengerre, meg a tengerpartra, a melynek lábait a hullámok mossák, tanácskozott Bismarck a császárral. Politikai ékesszólásának varázsával hatott rá főként, a mire akkor német honfitársainak még nem volt érzékük. Nyolcz évvel korábban Ausztria ellen a háborút Napoleon Cavourral a plombières-i fürdőben beszélte meg; vele tanulmányozta a térképeket, hogy megtalálják azt a helyet, a hol meggyujthatják a háború fáklyáját. Most a dolgok másként állottak. Bismarck nem azért jött, hogy segítséget kérjen Francziaországtól, csupán hogy semlegességéről biztositsa magát. Tetszett, a mit mondott, III. Napoleonnak, a ki váltig arra számitott, hogy Poroszország önzése fogja a németek viszályát fölkelteni. A tárgyalásban mind

nem elég, a cselekvés által annak testet is kell adni. Mindaddig, mig Napoleon mellett olyan emberek állottak, a kik terveit meg tudták valósitani, nagy sikerei voltak. Az államcsínyt Morny hajtotta végre; Cavour eszelte ki és organizálta az olasz háborút. Maga a császár nem volt az az ember, a ki a pillanatot használni tudta volna.

a két félnek az volt a szándéka, hogy a másikat lefőzze. Napoleon azt képzelte, hogy birodalma északon és a Rajnánál mindjobban kikerekedik, mert Bismarck a nélkül, hogy valamit határozottan igért volna, szép reményekkel kecsegtette, holott az volt a szándéka, hogy a legrosszabb esetben is alig fizet valamivel többet a semminél. Különben is a Bismarck helyzete volt a nehezebb, mert még mindig nem tudta, hogy Vilmos király meddig megy bele, míg Napoleon korlátlanul rendelkezett Francziaország minden erőforrásával. Bismarck, a mint később elbeszélte, hasztalan próbálta kitalálni a császár gondolatát, hogy tisztába jőjjön azzal, mint fogja magát viselni, ha Ausztria és Poroszország között kitör a háború. Napoleon tétovázva, határozatlanul felelt, nem engedte, hogy belásson politikája titkába.[1] Minthogy egyik fél sem akarta magát lekötni, Bismarck már csak azért sem, mert még mindig nem tartotta lehetetlennek, hogy Ausztria enged, megállapodtak abban a filozófiai kijelentésben, hogy: „Az ember nem csinálhatja, csak érlelheti az eseményeket; a mint az ideje megjő, példával fogják bizonyitani, hogy Poroszország és Francziaország Európának az a két állama, a melyek leginkább vannak egymásra utalva“. Napoleon így jellemezte a fenforgó helyzetet. Határozott megállapodás nélkül váltak el, miután elhatározták, hogy a mikor a körülmények a megegyezést szükségessé fogják tenni, a porosz király maga ír a franczia császárnak. Napoleon tehát fölszólitást vár, hogy megszabja föltételeit. A franczia császárt egészen

[1] Bismarck Persignynek 1867-ben. Persigny: Mémoires 376. l.

elvakította a képzelt siker, kicsibe vette, hogy a Rajnán innen esetleg egy az övénél erősebb hatalom alakul. Tanácsosai közül némelyek, így Drouyn de Lhuys külügyminiszter, meg Walewszki gróf, I. Napoleon törvénytelen fia, megmaradtak a régi franczia alapon s úgy gondolkoztak, hogy hazájuknak az fekszik leginkább érdekében, hogy Németország maradjon továbbra is harminczhat monarcha alatt széttagolva; ezért kárhoztatták, hogy Napoleon Bismarckot támogatja.[1] Walewszki grófnak, a kivel Napoleon igen bizalmasan volt, őszintén föltárta czéljait. „Higyje meg nekem, hogy a háború Ausztria és Poroszország között egész váratlan dolog, a miről azt hihettük, hogy be sem következhetik; nekünk nincs érdekünkben, hogy meghiusítsuk a háborút, a mely csak hasznot hozhat.“ Ezen a nézeten volt akkor egész Németország; maga Moltke is ebben az értelemben nyilatkozott 1860 tavaszán: „Francziaország kivánhatja a legkevésbbé, a mit az osztrák-porosz háború fog megteremteni, a hetven millióból álló német nemzetet; azonban arra számithat, hogy a háborúból neki lesz a legnagyobb haszna; remélheti, hogy megkapja Belgiumot, a rajnai tartományt s talán Hollandiát is, a mikor a porosz erő az Elbénél s az Oderánál van lekötve.“ A mint Moltke akkor vélte, ezen még az orosz segitség sem változtathat, melynek különben is porosz szempontból az a kettős hibája, hogy „későn érkezik és igen hatalmas“. De

[1] Drouyn azt állította utóbb, hogy Napoleonnak azt tanácsolta, hogy csak e szót mondja: „Nem akarok Németországban háborút“; de a császár nem volt rávehető, hogy Bismarcknak ezt mondja. Meding Oszkár: *Memoiren zur Zeitgeschichte*, II. 57.

a mióta Poroszország hatalma a haderő organizálása által jelentékenyen megnövekedett, nagyobb czélokat tűzött maga elé s már most Moltke is híve volt a háborúnak. A Napoleon reményei azonban még sem voltak egészen gyökértelenek.

Hazatérvén, Bismarck még egy kisérletet tett, hogy Ausztriát rábirja Schleswig-Holstein önkéntes átengedésére. 1865 novemberében utoljára küldött Poroszország Bécsbe ajánlatot, hogy Ausztria érje be pénzkárpótlással. Az ajánlatot ott elvetették, épp úgy, a mint elutasitották Olaszország ajánlatát, a mely azt kérte, hogy ezer millió liráért Velenczét engedjék át Viktor Emánuel királynak.

Ezután Schleswig-Holsteinban a dolgok úgy fejlődtek, a mint várni lehetett. Kezdetben Gablenz, a ki Holsteinban Ausztria helytartója volt és Manteuffel között, a ki Schleswiget Poroszország nevében kormányozta, megvolt a kollegiális viszony. Ausztria előbb szigorúan megtiltotta, hogy akár a sajtóban, akár az egyletekben hódoljanak Augustenburg herczegnek s hogy támadják a porosz politikát. Aztán, a mikor Bécsben rossz néven vették Bismarck titokzatos utazását Biarritzba s még inkább Poroszország s Itália között a kereskedelmi szerződés megkötését (1865. deczember 31.), mindjárt rá (1866. január 29.) Viktor Emánuel kitüntetését a fekete sas-renddel: Ausztria tágitott a holsteini helytartó gyeplőjén. Ezzel csakhamar panaszra adott okot Poroszországnak. Gablenz megtiltotta az ujságoknak, hogy Augustenburg herczeget VIII. Frigyes herczegnek nevezzék, s ekkor az ujságok — nagy sérelmére Poroszországnak — a herczeget ő fenségeként emlegették. Ezután történt az a szörnyű dolog, hogy a midőn a herceg felesége Altonából

Kielbe utazott, mindenütt fehérruhás leánykák fogadták s virágot szórtak az útjába, meg hogy a tornászok s a tűzoltók is mint herczegasszonyuknak hódoltak. Egy szó mint száz, Poroszország úgy találta, hogy Ausztria gonosz merényleteket tűr meg a porosz király jogai ellen. Fehérruhás leánykák virággal a kezökben, épp úgy, mint nehány hitbuzgó pap, a kik VIII. Frigyes herczegért imádkoztak, magukban véve nem adtak elég okot, hogy egy egész nemzet lépjen akczióba; de a mi Bismarcknak igen fontos volt: hatottak a porosz konzervativ pártra, a hadseregre s a királyra. A porosz miniszter nyomban kapott az alkalmon, hogy Ausztriát a holsteini kérdésben jogsértőként tüntesse föl. Gablenz engedélyt adott Altonában egy népgyűlés tartására, a mely a herczegségek karainak és rendeinek összehívását akarta kérni, hogy azok döntsenek az ország jövendő sorsáról. A határozat-hozatalt az osztrák kormány eltiltotta, de a beszédekben annál jobban tajtékozott a gyűlölet a poroszok ellen. Kemény szavakat mondottak, de a kemény szavakban nem lappangott semmi olyan veszély, a mit a szabad államokban föltétlenül meg ne türtek volna. A gyűlés, a melyben a nemzeti egyesület választmányának tagjaiból is résztvettek, a „törvényes és szeretett Frigyes herczeg és fejedelem“ háromszoros éltetésével záródott. A népgyűlés meg sem becsülhető szolgálatot tett a porosz miniszterelnök czéljainak. Vilmos királyt ez az eljárás igen érzékenyen érintette és Poroszország nemsokára, január 26-án, sürgönyt küldött Bécsbe, a melyben panaszt emelt, hogy az osztrák kormány bújtogatás útján Poroszország ellen forradalmat támaszt. A panasz Európaszerte csodálkozást és aggodalmat keltett. Mert a ki Bel-

credit és Esterházyt, Metternich hagyományának őreit azzal vádolta, hogy a forradalomnak ad tápot, az nyilván elárulta, hogy keresi az okot a vitára. Igen fontos üzenet volt a sürgöny végén: ha Ausztria nem vet véget a sérelmeknek, Poroszország jogositva fogja magát érezni tetszése szerinti politika folytatására. Ez jelezte a külső hatalommal való szövetkezést dán háborúbeli akadékoskodó fegyvertársa ellen. E sürgönyöket méltán tarthatjuk az osztrák-porosz szövetséges politika fölmondásának. Fenyegetőzve adta tudtul Poroszország Ausztriának, hogy kész erőhatalommal is Schleswig-Holsteint birtokában megtartani. Márczius 13-ikán a porosz király rendeletet adott ki, hogy börtönnel sújtsák azokat, a kik megkisérlik, hogy más kormányt állitsanak a porosz-osztrák kettős uralom he-lyébe; Ausztria politikáját tehát a porosz hatalmaskodás árulásnak jelentette ki s mint árulást büntette.

Ausztria igy magára állott, a midőn Bismarck kellő alapot teremtett rá, hogy a tétovázó király megbarátkozzék a háború gondolatával. I. Vilmost ellenséges lépésre birni Ausztria ellen épp annyi nehézséggel járt, mint szövetségest találni a külföldön s mint Francziaországot semlegességre kötelezni. Bismarck azonban értett hozzá, hogy azt az ingerültséget, a melyet a királyságban Schleswig-Holstein állapotai keltettek, kihasználja a maga terveinek megvalósitására. „A királynak olyan a természete — mondta Bismarck abban az időben Benedettinek, a franczia nagykövetnek, — hogy a midőn az ember valamely jogának érvényesitésére rá akarja venni, kénytelen neki kimutatni, hogy azt más tagadja. De a mikor már meggyőződött róla, hogy tekintélyében megsér-

tették, hogy annak érvényesülését korlátozzák, akkor eléje állhat bármi kemény elhatározással s nem kell tartania az elutasítástól".

Bismarck leplezetlenül beszélt Benedettinek azokról az erőfeszítésekről, a melyekre szüksége volt, hogy megingassa a porosz király régi ragaszkodását Ausztriához.

Bismarck alapgondolatával, hogy Poroszország vezetése alatt szűkebb szövetséget kell teremteni, a király egyetértett. Még mielőtt Bismarckot maga mellé vette volna, Bernstorff által ezt a tervet kifejtette a német udvaroknak. Attól azonban most is, mint azelőtt, fázott, hogy Ausztriával háborút kezdjen. Első emlékei között őrizte, hogy apja, valamint hadvezérei 1813-ban minden reményüket abba helyezték, hogy Ausztria hozzájuk csatlakozik Napoleon ellen. III. Frigyes Vilmos az osztrák szövetséget drága örökségként hagyta fiaira. Aztán Vilmos király forradalmi eljárást látott a német nemzeti szenvedélyre való hivatkozásban. Kevés, de világos eszme fért meg szellemében; ebben volt az ő ereje, de ez szabott határt tehetségének is. Arról meg volt győződve, hogy a királyi hatalom áldás a német törzsekre; arról azonban nem akart tudni, hogy az Isten kegyelméből uralkodó törvényes király hatalmát, a mint az angol minta alapján sürgették, a népképviselettel oszsza meg. Az volt a hite, hogy a demokrata-pártok, akár szándékosan, akár akaratlanul, anarchiára és királygyilkosságra vezetnek. Életének az volt legszégyenletesebb emléke, hogy 1848 márcziusában szolgaruhában kellett a csőcselék fenyegető bántalmazásai elől menekülnie. És most minisztere körülbelül azt tanácsolja, hogy a néppárt karjai közé vesse magát. Mert Bis-

marck számitásaiban a német parlament s az általános szavazatjog nagy szerepet játszott; ő tudta, hogy ebben a formában sem képtelenség a monarchikus és konzervativ kormányzat. A király még harczban állott maga-magával, a mikor február 28-ikán minisztertanácsot hivott össze. E minisztertanács lefolyása azonban már azt bizonyitja, hogy a király rálépett arra az útra, a melyet neki Bismarck olyan fáradságosan egyengetett. Jelen voltak azon a trónörökösön s a minisztereken kivül: Moltke, Manteuffel és Goltz gróf, a porosz udvar képviselője a párisi udvarnál. A miniszterek közül az Ausztriával való kiegyezés érdekében csupán Bodelschwingh, a pénzügyminiszter emelt szót; a többiek mind, előbb Bismarck, azután épp úgy Moltke, mint Manteuffel, azt állitották, hogy kénytelenek a kardhoz nyulni, ha Ausztria önként nem vonul ki a herczegségekből. A trónörökös ellentmondott; ő a béke érdekében emelte fel szavát. Ismét hangsúlyozta, hogy az Ausztriával viselendő háború testvérharcz, s hogy idegen beavatkozást fog maga után vonni. Az nem volt meg a trónörökös természetében, hogy szenvedélyes erővel álljon az események elé; ő csak kötelességét akarta teljesiteni, csak meggyőződésének akart kifejezést adni. Csodálatos volt a király elhatározása. A herczegségek birtoka — úgy mondá — érdemes a háborúra; de a békés úton való megszerzés, ha ugyan lehetséges, mégis kivánatosabb. Aztán hozzátette a király, hogy kivánja a békét, ha azonban a szükség úgy parancsolná, kész a háborúra is, a melyet most már jogosnak tart, miután imádkozott, hogy Isten megmutassa neki a helyes utat. Szavaiban van valami ellenmondás. Ha a király, hogy a herczegségeket

megszerezze, a háborút is jogosnak tartotta, úgy a dolgok állásában a béke kivánása meddő volt; mert tudta, hogy Ausztria kardcsapás nélkül vagy a nélkül, hogy cserében más területbeli kárpótlást kapna, nem fogja a herczegségeket kiadni a kezéből. Csöndes imádkozásban, a mint mondta a király, fordult Istenéhez, hogy lelkével ihlesse meg azokat a férfiakat, a kik mint tanácsosok állanak trónja körül. Az Isten tehát kivánságait jóváhagyta, de ő még mindig nem határozta el magát.[1]

A minisztertanács eredmény dolgában elég fontos volt. Utána mindjárt Francziaországgal és Itáliával komoly tárgyalások kezdődtek. A hogy Bismarck Napoleonnal Biarritzban megállapodott volt, Vilmos király Goltz által saját kezével írt levelet küldött a franczia császárnak, a melyben tudtára adta, hogy ütött a szorosabb szövetkezés órája. Goltznak föladata volt az is, hogy tájékozódjék, mit kiván Napoleon a semlegességért. Moltke is akkor kapott utasítást, hogy Firenzébe készüljön s beszélje meg az olasz hadi szövetséget.

Moltke Ausztria ellen a támadó hadjárat terveit még a télen elkészítette; alapul vette az olyan váratlanul történő megrohanást, a minővel Nagy Frigyes a hétesztendős háborút megnyitotta.[2] Váratlanul kellett a porosz csapatoknak megrohanni a szász földet, ott a helyőrséget lefegyverezni vagy szétszórni. Épp oly észrevehetetlen módon kellett meglepni Mainz

[1] „Nagyon is egyek vagyunk, de még nem tudunk gyorsan határozni és cselekedni“, írta Roon a minisztertanács után unokaöcscsének, Blanckenburg Móricznak.

[2] Moltke: *Militärische Korrespondenz*, I. k. 6. sz. Maga is ezt a tervet csak előmunkálatnak tekintette.

környékét, elfoglalni a várat, az osztrák és a szövetséges csapatokat megrohanni és legyőzni, a mikor nem is sejtik. Hogy a meglepetés sikerüljön, nem volt szabad korán mozgósitani; a mozgósitás első napján meg kellett üzenni a háborút; a porosz csapatoknak a békelétszámmal kellett a megrohanást végrehajtani. Erre következhetik a gyors mozgósitás. Egy hadtest Mainz előtt operál, a fősereg, százkilenczvenháromezer ember, Drezda és Görlitz között áll fel, Sziléziát csak két, ötvennégyezer emberből álló hadtest fedezi. Így a háború, minthogy Ausztria hadseregét nem gyűjtheti oly hamar össze, győztes csatákkal nyilik meg s talán a főellenséget a gyülekező helyeken megsemmisithetik. Hogy azonban a porosz a békét ilyen módon szeghesse meg, arczul kellett ütni minden népjogot; Moltke maga is elismerte, hogy ez ideálja ugyan a katonai és politikai hatalmaskodásnak, de a czivilizált népek szemében alig lesz valami mentsége. Vilmos király bizonyára a legutolsó volt azok között, a kik becsületüket ilyen vállalattal koczkáztatják.

Megfontolta Moltke terveit, április elején vele s a rajnai tartományokban vezérkedő tábornokkal, Bittenfeld Herwarthtal, meg is beszélte Mainz elfoglalásának a tervét; de nem ragadtatta magát a cselekvésre, csak a végső szükségben akart élni vele. Óvatosan, lépésről-lépésre haladt előre csak, nem akart addig koczkáztatni semmit, mig az olasz szövetség nem biztos. Bismarck és Moltke első sorban erre számitottak.

Mialatt a király Olaszországgal tárgyalást folytatott, lelkiismeretét azzal nyugtatta meg, hogy addig semmire sincs kötelezve, mig Ausztriának ultimátumot

nem küldött. Szivén viselte, hogy a békés kiegyenlités érdekében minden lehetőt megtegyen. Ezt a lehetőséget Bismarck is fönhagyta királyi urának; mert ha Ausztria, a viszonyok által kényszerítve, önként átadná Poroszországnak az uralmat Észak-Németországon, ezt a megoldást ő is jobban szerette volna a háborúnál. Minthogy azonban a bécsi udvar körében az embereket s a hangulatot egyaránt jól ismerte, világosan látta, hogy a gőgös Habsburg-monarchia aligha szánja el magát az önkéntes visszavonulásra s tudta, hogy Ausztria készebb háborút veszteni, semhogy lealacsonyitsa magát. Világosabban látta a királynál, hogy az első határozott lépésre kitör a háború. A béke föntartása csak úgy volt lehetséges, ha a király mérsékli igényeit, vagy ha, mint testvére, IV. Frigyes Vilmos tette, miután Európát várakozásba és aggodalomba ejtette, lemond róluk. De maga I. Vilmos 1850-ben elébe tette volna a háborút az olmützi békötésnek. Erre gondolt Bismarck akkor, a míg ellenségei az udvar körében még mindig reménykedtek, hogy a királyt visszatarthatják a végső lépéstől.

A világ egyelőre semmit sem tudott meg a febr. 28-án tartott minisztertanács határozatából. Ha már akkor tudnak róla, ha tudják, hogy Vilmos király Franczia- és Olaszországgal Észak-Németország megszerzéséről tárgyal; úgy Ausztria minden áron készült volna erre a veszedelemre. Pedig a berlini udvar és kabinet hangulatáról egyaránt jól voltak értesülve; azok a szálak, a melyeket a bécsi udvarban a berlini előkelő körökkel kötöttek, elnyultak a királyi udvarba, a királyi család környezetébe is. Bismarck pedig épp úgy nem titkolta nagy terveit, mint a hogy nem tit-

kolta azt, hogy a király vonakodik végrehajtásuktól. Ausztria a krimi hadjáratkor követett hibás politikája miatt szövetséges nélkül állott s mindenfelől ellenségek környezték. A bécsi államkanczellária egyetlen művészete, hogy hátát erős szövetségesekkel fedezze, tíz év óta kiment a divatból. Olyan varázs-vesszőre pedig nem akadt, a mely a régi kincseket neki újra föltárta volna. Buol gróf utódainak súlyos örökséget hagyott hátra; visszalépése után pedig az a szerencsétlenség érte Ausztriát, hogy politikája félévenként valamely népszerü vagy alkalmazkodó miniszter befolyásolására, újabb és újabb csapásra tért. Így a birodalom külpolitikája a frankfurti fejedelmi gyűlés óta folyton ingadozott; hol büszkén utasította el a porosz hatalmi törekvéseket, hol szoros szövetségbe akart vele lépni, hol ismét a szakitás küszöbén állott. A vezérpolitikusok közül egyik sem szakított magának időt arra, hogy a zavarokból való kibontakozást valamely egységes gondolat alapján megpróbálja. Schmerling terveit keresztülhúzta Rechberg és a mikor Rechberg megijedt attól, hogy Ausztria magára maradt s Poroszországgal próbált szövetkezni, az ellenkező befolyás, alantasának, Biegelebennek befolyása buktatta meg. A versenytársak közül végül Esterházy Móricz került ki győzelmesen. De a míg Schmerling és Rechberg valamely határozott gondolatból indultak ki, a tétova Esterházy nem tudta eldönteni, hogy mely irányban induljon. Pedig helyzete sokkal kedvezőbb volt, a mikor egyedül maradt a versenypályán, mint volt vetélytársai helyzete. A bécsi kabinet igy egymásnak ellenmondó remények és aggodalmak között hánykódott.

A ki az állam egykori szerencséjében, abban

a miraculumban bízott, a mely XIV. Lajos ismert mondása szerint testvérét, Lipót császárt annyiszor megmentette, a mikor már az örvény szélén állott, az nyugottan nézett a fenyegető kettős háború elé. A nemzeti gőg ágaskodott csak elgondolásától is annak, hogy a kevésre becsült Poroszországnak csak egy talpalatnyit is engedjen a német birodalom földjéből. Még hallatlanabb dolognak tetszett, hogy egy szép tartományt csata nélkül engedjen át az olasz királynak. Kivált az ifjabb tisztek úgy gondolkoztak, hogy inkább meg kell koczkáztatni a kettős háborúval járó veszedelmet s ez az érzés hatalmasodott el a közvéleményben is. A nép mindig hajlandó, hogy gyöngeséggel, árulással vádolja a vezető államférfiakat, ha azok nem elég erősek a régi hatalom megvédésére. Szivében Ferencz József császár is úgy gondolkozott. Nincs abban semmi csodálatos, hogy ez a nézet, a melyet hatalmas tényezők támogattak, némi ingadozás után véglegesen győzött.

Voltak azonban hangok, a külügyminiszter is közéjük tartozott, a kik kivánatosnak tartották, hogy a herczegségek kérdésében engedjenek Poroszországnak. Mensdorff, ámbár mindenekfölött katonának érezte magát, nem volt azon a nézeten, hogy a hadsereg egyszerre, délen és északon mérkőzhessék az ellenséggel. Keresett és ajánlott utat a kibontakozásra. Hatni akart Vilmos király békés hajlamaira azzal, hogy valamely formában békésen oldják meg a herczegségek kérdését, az elkerülhetetlen torzsalkodásban a megoldást halaszszák jobb időkre. A dán háborúból származó zsákmányt nem látta olyan nagy hűhóra érdemesnek s még márczius 23-án rokonának, Koburg herczegnek a következőket írta: „Nem

tudom megoldani ezt az ostoba schleswig-holsteini kérdést s fájdalom, a mult bűneiért kell lakolnunk... Hogy az unalmas dolgok e legunalmasabbikából összekapás nélkül kerülhetünk-e ki? még nem tartom eldöntöttnek. . . . ".[1] Mensdorffnak az volt a nézete, hogy Velencze megtartásának kedvéért el lehet szalasztani Schleswig-Holsteint. De nem volt olyan ember, hogy nézetének súlyt tudott volna szerezni.

Ezek között a viszonyok között, minthogy legközelebb állott a császárhoz, Esterházy véleménye volt a döntő. Arra elég éles esze volt, hogy egy pillantással belássa a háború s a béke összes utait. A maga dialektikus módján minden lehetőséget kétházom részre bontott. Ez az adománya végzetes volt Ausztriának, mert a helyzet egyszerű, világos elhatározású embert követelt, nem pedig a kétségek között ide-oda hánykódó természetet. Megvolt az a helyes gondolata, hogy háborút elfogadni csak az esetben szabad, ha Magyarországgal, vagy legalább az uralkodó nemességgel a kibékülés megtörtént; de ennek végrehajtásához is csak tétovázva fogott. Aztán a napi fontos kérdésekről mindenfelől terveket és emlékiratokat állíttatott össze, azokat a maga módján legfölebb futólag átolvasva, ismét új tervekre gondolt. Európában a legboldogabb korszaknak a szent szövetség korát tartotta; ezért kellemetlen érzéssel gondolt a két konzervativ hatalmasság háborújára. Egészben véve, ő azt a harczot, a melyet Németország alkotmányáért vivtak, nem látta olyan tragikusnak, a hogy általán fölfogták. Azt a kérdést, hogy miként

[1] Mensdorff jellemére nézve lásd: Tempeltey: *Herzog Ernst von Koburg im Jahre 1866.*

tartható meg épségben a régi dinasztiák hatalma, hasonlíthatatlanul fontosabbnak és lényegesebbnek tartotta. Ezért örömest egyezkedett volna ki Poroszországgal a német hatalom kérdésében. Neki, a régi módi politikusnak esze-ágában sem volt, hogy törődjék a német szövetség reformjával a nemzeti aspirácziók alapján. A nemzeti érzést olyan modern érzelemnek tartotta, a miért a hideg németeket annak idején aránylag könnyen lehet kárpótolni. Ezért nem hitt abban, hogy a Németországban fönnálló renden még a háború is valami nagyot változtasson. Területnagyobbodás a régi stilusban, talán Ausztria terjeszkedése Sziléziában, volt az ő czélja. Ha a háború balul üt ki, megosztozkodnak Németországon, északi részét átengedik a porosznak, a ki egyebet sem kiván![1] Mindez csak folytatása annak a játéknak, a melyet a két állam még Nagy Frigyes idejében megkezdett. A dolgok rendjét úgy látta a legtermészetesebbnek, a mint azt a bécsi kongresszus megállapitotta; hogy az tovább is megmaradjon, minden monarchiának s így a porosznak is legfontosabb érdeke. A míg tehát Bismarck, kiemelkedve a konzervativ nézetekből, mind nagyobb czélok felé tört s éppen akkor a nemzeti közvélemény hathatós támogatása mellett Bucher Lothárral a birodalmi alkotmány tervét készitette el, addig Esterházy egészen fölöslegesnek tartotta a nemzeti erők biztositását a küszöbön álló háború számára. Lelkében semminemű kép sem élt Németország jövendőjéről, mert az ő ideáljai a múltban lakoztak. Így történt, hogy Ausztriának a német dolgokban

[1] A mint Beust közli: *Aus drei Vierteljahrhunderten*, II. 16. l., ez volt az a gondolat, a melyben leginkább bízott Esterházy.

semmi programma sem volt, a midőn kitört az 1866. évi háború. Persze, Esterházy egy kissé borzadt attól is, ha Ausztria kerülne ki győztesen a háborúból; mert csak úgy tudta Európát elképzelni, a mint azt a bécsi kongresszus megformálta. Ebben az értelemben mondotta akkor az osztrák minisztertanács jegyzőjének, a svájczi és katholikus Meyer Bernátnak, a ki osztrák szolgálatba lépett, miután otthonról száműzték: „A koczkázatot mindenkép igen nagynak találom; akár győztesen, akár legyőzöttként kerülünk ki a háborúból, az eredmény egy: a régi Ausztriának vége".

A miniszter lelkében viaskodó kételylyel és meghasonlással ellentétben, a bécsi háború-párt nyilt elszántsággal dolgozott. Belcredi gróf, a miniszterelnök, a kinek a legfontosabb állami ügyekben nem volt semmi tapasztalata, minden áron a fegyveres döntés mellett volt. Tűrhetetlennek találta, hogy a német és katholikus vezető-hatalmat Bismarck gróf diplomata-fogásokkal fojtsa meg. Belcredi és Esterházy között ez időben egyébként is valami feszültség volt; a miniszterelnököt idegessé tette a határozatlan külpolitika. Ezekben a válságos napokban úgy gondolkozott, hogy: „Szakitani kell a Metternich-féle politikával s az időhöz szabott politikát kell csinálni".[1] Belcredi most Biegelebennel pendült egy húron, sürgette, hogy szövetkezzenek a német közép-államokkal, Poroszországot kényszeritsék rá, hogy vagy engedjen, vagy bizza a döntést a fegyverre. Biegeleben határozott akarata megmozditotta Mensdorffot és Esterházyt is. Ebben az értelemben kapta Károlyi gróf márczius első napjaiban, félig-meddig Mensdorff ellenére, a megbizást: világo-

[1] A miniszterium hangulatára l.: *Erlebnisse des Bernhard Ritter v. Meyer*, kiadta a fia. (Bécs és Pest, 1875.)

sitsa föl Bismarck grófot, hogy Ausztria semmi szín alatt sem szoríttatja magát olyan definitumra, a mely Németországban elfoglalt hatalmi állásával és érdekeivel ellenkezik. Ehhez hasonló kijelentést tettek a párisi s a londoni udvaroknál. Abban a jegyzékben, a melyet Apponyi gróf az angol kormány elé terjesztett, a bécsi kabinet azt közölte az angol kormánynyal, hogy Poroszország, mint tavaly nyáron is tette, ismét alkudozást kezdett Itáliával s hogy Bécsben ezt tudják. Azonban Ausztria készebb a kettős háború elfogadására, semhogy hatalmából engedjen valamit akár Németországban, akár Itáliában. Az osztrák császár pedig ilyen viszonyok között nem annyira Németország támogatásában, mint inkább az igaz ügyben és alattvalói áldozatkész hűségében bizik.

Ezekkel a büszke szavakkal azonban Esterházy csak határozatlanságát takarta, mert még mindig tétovázott, hogy Mensdorff, avagy a poroszszal ellenséges párt oldalán foglaljon állást. Biegeleben, a kiben a katholikus Németország gyűlölete vetett lobot a protestáns Poroszország ellen, ekkor mondta: „Arra van szükség, hogy Poroszországot pozdorjává törjük“. Bármely osztrákon túltett Biegeleben abban a bizalomban, a melylyel Németországot illetőleg a Habsburg-ház ősibb jogán csüngött. Ő meg Belcredi azokhoz tartoztak, a kik figyelmeztettek arra, hogy a porosz a szász földet és Csehországot fogja váratlanul megrohanni. Berlinből tudósítások érkeztek a bécsi külügyminiszteriumba, hogy ennek a nézetnek a porosz hadseregben jelentős szószólói vannak; ámbár még idő előtt, de már mindenfelé a porosz hadikészületekről beszéltek.

A szász udvart akkor egy kiválóan jelentős figyel-

meztetés ejtette gondolkozóba. Már a forrás miatt is, a melyből eredt, nagy figyelemre tarthatott jogot, mert Bismarck bankárától, Bleichrödertől kapták. Ez a jeles kalmár Hohenthal grófnak, a berlini szász követnek is tanácsadója volt pénz-dolgokban. Érdekében volt, hogy még háború esetén is mind a két kliensét megtartsa, ezért közölte Hohenthallal a nagyfontosságú dolgot. A mint megtudta, a február 28-án tartott minisztertanácsban komolyan fontolóra vették Szászország megrohanásának kérdését: arról tanácskoztak, hogy haladéktalanul megtegyék-e ezt a lépést, a mint elkészültek a háborúra, vagy csak akkor, a midőn a háború tényleg kitört? Minthogy ellenvetések támadtak az ellen, hogy már most megszegjék a békét; abban állapodtak meg, hogy Szászországot csak akkor foglalják el, a midőn a háború elkerülhetetlen s hogy a hadüzenettel egyszerre szállják meg az országot. Már tudjuk, hogy a dolog valóban így állott; hogy Moltke legalább komolyan foglalkozott Szászország megszállásával. Érthető, hogy Hohenthal grófot ez a tudósitás nagyon meglepte s hogy azonnal jelentette kormányának.[1] Hogy ez in-

[1] Hogy a szász kabinet a porosz megszállásról *egészen biztos forrásból* figyelmeztetést kapott, emliti Friesen *Erinnerungen* II. 147. Friesen munkájának második kiadásából ezt a tudositást kihagyta, valósziniűen azért, mert a *Historische Zeitschrift* (új folyam, X. kötet) kritikája kifogásokat vetett ellene. Hogy a forrás Bleichröder volt, azt a berlini szász követség egy volt tagja beszéli el a *Mittheilungen des Vereins für die Geschichte Berlins*, 1893. évfolyam 28. lapján. Ez is összefüggést lát Bleichröder figyelmeztetése s a Bismarck és Hohenthal grófnő közt már korábban lefolyt beszélgetés közt. V. ö. Friesen II k. 322. l. (2. kiadás.) Ebben a munkában különben az idézetek az első kiadásra utalnak

trika fonala meddig nyult, s hogy Bleichröder csak magától követett-e el indiszkrécziót, nem deríthető föl; Bismarck maga, a ki minden módon növelte a feszültséget Poroszország és Ausztria között, fűnek-fának, a többek között Benedettinek, a franczia nagy követnek, aztán Pfordtennek, a bajor miniszternek is beszélt a német háború elkerülhetetlen voltáról. Hohenthal nem akarván ama status-titok hitelességéről, a melyet vele Bleichröder közölt, egyenesen Bismarcktól kérdezősködni, módját ejtette, hogy más úton kapjon nyilatkozatot. Márczius 10-én ebédre hívta Bismarckot s felesége vállalkozott rá, hogy megszólaltassa a szász haza könyörtelen ellenségét. Ebéd alatt aztán szemre egész ártatlanul azt kérdezte, hogy valóban meg akarja-e szállani Szászországot s csakugyan készül a háború Ausztria ellen? Bismarck, talán csak hogy folytassa a ravasz játékot, tétovázás nélkül belement a fogós kérdés fejtegetésébe s a jövőt takaró fátylat úgy hasította meg, hogy a grófné elszörnyedt. „Higyje meg, kedves grófné, mondta Bismarck, soha nem is gondoltam egyébre, s a mióta miniszter vagyok, csak erre készülök. A döntő percz közeledik, ágyúinkat már megöntötték s nemsokára alkalma lesz meggyőződni róla, hogy a mi javított tüzérségünkkel az osztrákok korántsem mérkőzhetnek“. A legszörnyűbb volt azonban, a mivel arra a kérdésére válaszolt, hogy Lipcsében maradjon-e, vagy elvonuljon csehországi birtokára? Igen komoly arczczal azt tanácsolta, hogy csak maradjon nyugton Lipcsében, mert az osztrákokat csehországi kastélya közelében fogják megtámadni és tönkretenni. Hogy vajjon ez csak egy kiváncsi asszony kicsúfolása vagy arra szánt eszköz volt, hogy a berlini szász követség útján a

világot aggodalomba és zavarba ejtse, azt Bécsben nem tudták eldönteni. Bismarcktól több diplomata megkérdezte, hogy a szász dologból mi igaz; ő vidáman válaszolta nekik, hogy csak a hölgyet akarta megtréfálni.

Ez csak mellékes dolog volt. Azután jött a tudósitás, hogy Govone olasz tábornok márczius 14-én Berlinbe érkezett. A mint hivatalosan jelentették, a porosz hadsereg szervezetének tanulmányozása végett ment Berlinbe. Elhitte, a ki akarta ezt az okot. Kezdetben az volt a szándék, hogy Moltke utazzék Firenzébe; e helyett azonban Govonet bizták meg a tárgyalás vezetésével. Kézzelfogható fenyegetés volt abban a nyiltságban, a melylyel Poroszország és Itália ezt az ügyet intézte. Legalább, a mint Benedetti beszéli, Berlinben azt a fontos államtitkot, hogy közelebbről egy olasz megbizott fog érkezni az alkudozás végett, az öreg Wrangel tábornagyra bizták s a mint gyanitották, a titkot ő fecsegte ki. Ennek a hire Berlinben már márczius 12-én elterjedt s valószinűen még aznap megtudták Bécsben is. A mint pár nappal utóbb Bismarck beszélte Benedettinek, a bécsi udvart semmi sem keserítette annyira, mint az a gyanu, hogy Berlinben Olaszországgal alkudoznak. „Ha Poroszország — tette hozzá Bismarck — eddig még nem égette föl maga mögött a hidat, nemsokára föl fogja égetni“. Nem sokkal utóbb Govone irta La Marmorànak, hogy több diplomata mondta neki, hogy addig nem kell félni a háborútól, a mig Ausztria és Poroszország egymás között koczódnak; de ha Itália közéjük lép, ha megbizottja Berlinbe érkezik, akkor küszöbön áll a háború.

* * *

Ilyen benyomások alatt nyiltak meg Bécsben az első katona-tanácskozások. Márczius 7-én és 14-én történt ez; fő-haditanácsot hívtak össze, a melyre nemcsak a központi katona-kormány méltóságait, de a korona-tartományok vezértábornokait is meghívták. A katona-érdemek alapján a tanácsban a döntő szerep Benedek táborszernagynak és Albrecht főherczegnek jutott. Azonban a hadi fölszerelés s a tervek tekintetében a felelősség első sorban Franck hadügyminiszterre és Heniksteinra, a táborkar főnökére hárult. A legfontosabb kérdés akkor az volt, hogy a hadsereg minő szellemi erőkkel rendelkezik. A hadügyminiszter, a táborkari főnök, meg a külügyminiszter, a ki szintén a hadsereghez tartozott, abban egészen hasonlítottak egymáshoz, hogy legfőbb kötelességüknek a vak engedelmeskedést tartották a császár akaratának; férfias őszinteséggel, erős meggyőződéssel közülök egyik sem dicsekedhetett. A hadügyminiszter, Franck lovag (született 1806-ban), lelkiismeretes és szorgalmas tiszt volt, a ki 1864-ben lépett hivatalába, a midőn a birodalmi tanács a hadügyi költségvetésből nagyokat törült. Fáradhatatlan munkás volt, de a háború kitörésekor folyvást betegeskedett; makacs torokfájás gátolta abban is, hogy a fő-haditanácsban ő vigye a szót. Így a vezetőszerep Heniksteinra, a táborkari főnökre hárult. Ez zsidócsaládból született, nagyapja só- és dohányüzlettel nagy vagyont szerzett s 1784-ben Henikstein névvel nemességet kapott. Fia az öröklött nagy vagyont igen tisztességesen használta; barátja és pártfogója volt Mozartnak s utóbb a bécsi, virágzó muzsikális életnek az ő háza volt a központja. Családja Henikstein Alfrédet igen gondosan neveltette. Katonapályára szánta magát s világfias

képzettsége, nagy és alapos nyelvismerete fényes pályát nyitott neki a katonaságnál. 1810-ben született s az 1849. évi hadjárat után már ezredes volt. 1849-ben, a magyarországi hadjáratban Haynau, a kinek táborkarában dolgozott, nagyon meg volt vele elégedve. Személyes bátorságának nem egyszer adta próbáját; a seregvezetés azonban nem volt erős oldala; a miért az volt a fő-feladata, hogy Paskiewicscsel, az orosz tábornokkal a levelezést végezze, s hogy ne legyen iránta túlságosan udvarias, a minek pontosan meg is felelt. Ezért Miklós czár annyira haragudott reá, hogy nevét a kitüntetendő tisztek eléje terjesztett névsorából egyszerűen törülte. Jellemző Haynaura nézve, hogy kárpótolta ezért ezredését. Azok közül az érdemrendek közül adatott egyet neki, a melyeknek kiosztását a czár az osztrák hadvezérekre bízta. Henikstein a Wladimir-rend harmadik osztályát kapta, a mit Oroszországban csak tábornokoknak adnak. Inkább diplomácziai, mint katona-ügyekkel foglalkozott Henikstein. A midőn 1849-ben Legeditsch hadtestében táborkari főnöknek nevezték ki, ez a hadtest porosz csapatokkal egyesült, hogy Schleswig-Holsteint visszahóditsa a dánoknak, Heniksteinnak az északi harcztéren nem sok dolga akadt. Az osztrák-porosz hadvezérek szép szavakkal takargatták azt a csunya dolgot, hogy a német nagyhatalmak a derék népet ismét kiszolgáltatták zsarnokaiknak. Az 1859. évi hadjárat után, a mikor Henikstein nem volt a csatamezőn, hanem Dél-Tirolt kormányozta, már altábornagy volt. Nem sokkal utóbb fontos állással bízták meg, kinevezték az olaszországi hadseregben fő-hadsegédnek s igy Benedek oldalára került. Benedek barátja volt, sokat tartott tapasztalataira, okosságára az emberek-

kel való érintkezésben; mind a ketten szerették a vidám társaságot, a melyben kelete volt a jó s a nem éppen jó vicczeknek. Henikstein élczes ember volt, szeretetreméltó elbeszélő, alkalomadtán gonosznyelvű; értette az emberekben s a dolgokban a gyönge oldal megtalálásának a módját s szerette azokat kicsúfolni.

Henikstein, a kinek biztos föllépése az udvarnál tetszett, a Benedek pártfogásával még magasabbra emelkedett. Benedeknek az volt a nézete, hogy a táborkar gyöngesége és hiányai a vezetésre olyan embert sürgetnek, a ki szereti a rendet s ért a dolgokhoz. Henikstein neki is, a császárnak is elmondta, hogy nincs olyan stratégiai képzettsége, a milyenre szükség volna, hogy jól töltse be azt a fontos hivatalt. Soká vonakodott, míg elvállalta az állást, s mikor 1864 novemberében vállalkozott reá, nem áltatta magát azzal, hogy rátermett volna. A háború kitörésekor tehát a táborkar élén olyan tábornok állott, a ki a fontos hivatalra való rátermettségének még semmi próbáját sem adta, de a ki nem volt annyira önhitt, hogy képesnek tartotta volna magát nagyobb hadsereg vezetésére. A mint a veszedelem nőtt, magamegismerése annyira mélyült és élesedett, hogy a felelősséget nem vállalhatta magára. Minél komolyabbra fordultak a dolgok, annál óvatosabb volt Henikstein a tanácsadásban; legalább ilyesforma szándék lappangott az alatt a szó-özön alatt, a melyeket a tanácskozásokban megeresztett. Csekély önbizalma nem tudott megbirkózni az állam hadi készületével és haditerveivel. Ebben a fölfogásában Mensdorff még megszilárdította, a ki a mellett kardoskodott, hogy Ausztria bármi áron kerülje el Poroszország kihivását.

E tanácskozások alatt az volt a Henikstein földadata, hogy arra az esetre, ha kitör a háború, elkészítse az osztrák hadsereg első fölállításának és működésének a terveit. Ezzel a dologgal megbízta Neuber alezredest, akkor a bécsi hadiskolában a stratégia professzorát. Neuber, mielőtt a dologhoz látott volna, pontos kimutatást kért a hadsereg harczi készenlétéről. Rossbacher tábornok közleményéből, a ki a hadügyminiszteriumban a hadsereg organizálását vezette, aztán kiderült, hogy a hadsereg egyáltalán nincs kész a háborúra; hogy hónapokra volna szükség, míg harczképessé tehetik. Neuber ezért azt tanácsolta, hogy a hadsereg egyelőre Olmütznél defenziv állást foglaljon. Az erőd oltalma alatt kibírja az első támadást, ha Poroszország váratlanul tör Sziléziára s nem enged időt Ausztriának, hogy elkészüljön a háborúra. Ha Csehországot támadná meg az ellenség, úgy Ausztriának, a mint Neuber kifejtette, még több ideje volna, hogy hadierejét Morvaországban összegyűjtse. Ezeket a gondolatokat emlékiratba rövid előadásban összefoglaltan átadta Heniksteinnak.

Henikstein az emlékiratot Albrecht főherczeg elé terjesztette, a ki aztán a tervet vele és Neuberrel megbeszélte. A főherczeg nem értett egyet Neuber javaslataival. Ő a háborút olyan nagy szempontokból nézte, mint Károly főherczeg egykoron, tehát nem tudott belenyugodni, hogy Ausztria csak egyelőre is óvatos oldalállást foglaljon el. Minthogy az Észak-Németországból jövő támadás ellen Ausztriának a csehországi hegykatlanban előretolt bástyája volt, a honnan a legrövidebb út vezetett Berlinbe, a főherczeg véleménye szerint az osztrák hadsereget ott kell felállitani. Ezt tanácsolták és így tettek Radeczky

és Hess is 1850-ben. Akkor, a Poroszországgal küszöbön álló háborúban, a főherczeg Csehországban kapott hadtestparancsnokságot. Neuber nem vitatta elméleti szempontból e nézetek igazságát. Azonban megjegyezte, hogy a legjobb hadállás is értéktelen, ha nincs erő, a mivel megvédelmezzük. A készületek elégtelensége miatt az osztrák hadsereg olyan állapotban van, hogy Csehországban szétugraszthatják és megsemmisíthetik. Ha pedig a poroszok Boroszlóból Olmütz irányában Bécs felé egy oldalmozdulatot tesznek, az osztrák hadsereget a fővárostól vágják el.

Henikstein, a ki aggódva mérlegelte a háború minden eshetőségét, a Neuber véleménye mellé állott s ez a vélemény egyezett meg általánosságban leginkább a többi osztrák tábornok fölfogásával is. A mint Bismarck gondolkozását ismerték, minden pillanatban készen kellett lenni arra, hogy királyát rábirja Ausztria megtámadására. Nem volt egyáltalán kizárt az 1756. évihez hasonló támadás, a mikor Szászország és Ausztria Nagy Frigyes által meglepették magukat. A legtanácsosabbnak látszott, hogy az osztrák hadsereget Olmütz falai alatt rejtsék el. A császár is ezeket a javaslatokat hagyta jóvá.

Mielőtt azonban az egyes hadcsapatok megindultak volna Olmütz felé, a hadműveletek vezetésére meg kellett találni az alkalmas vezetőt. Henikstein nem tartotta képesnek magát erre a föladatra, habár névlegesen meg akart maradni a táborkar élén. Reprezentálni tudott. A hadseregben befolyásos emberekkel levelezés és személyes érintkezés által föntartott kapocs segitette őt az emelkedésben; ennek köszönhette, hogy a tehetségesebb és tanultabb emberek elé került; most azonban a hadiparancsokat s az utiter-

veket hadd készítsék mások. A középszerűségek most kényelmetlenül érezték magukat nagy felelősséggel járó állásukban s nem találtak embert, a ki helyükbe állhatott volna. Albrecht főherczeg volt, a ki a figyelmet Krismanics vezérőrnagyra terelte.

Krismanics Gedeon egy horvát kapitánynak volt a fia s a hajdani katona-határőrvidéken. Mehádián született 1817-ben. A bécs-ujhelyi katona-akadémián tanult, azt 1836-ban mint az intézet egyik legkitünőbb növendéke hagyta el s 1847 óta a főszállásmesteri karban szolgált. Harczolt Olaszországban Radeczky alatt s 1848 májusában „bátor magatartásáért, gondosságáért, tevékenységéért“ a szállásmester-karban kapitánynak nevezték ki. Albrecht főherczeg közelébe akkor került, a midőn megtették a vezérkar másodfőnökének abba a hadtestbe, a melynek élén, Csehországban, Albrecht főherczeg állott. Mint tehetséges tisztet külföldi utazásra küldték s küldetésekre használták. Hess mint a szállásmesteri kar főnöke, el akarta készittetni Csehország leirását s e munka alapvonalainak megállapitásával Krismanicsot bizta meg Minthogy a munka elkészitésében tovább is résztvett, alaposan megismerkedett azzal a területtel, mely utóbb szintere volt a poroszszal vivott háborúnak. 1859 elején a hadiskolában a stratégia professzora volt, de a háború még abban az esztendőben a főherczeg oldalára szólította; abban a hadseregben tették a táborkar másodfőnökévé, a mely a Rajna mentén operált volna. Ezt a hadsereget azonban nem tudták kiállitani; tehát Olaszországba, Wimpffen hadseregébe ment a táborkar másodfőnökének, a hol Pakenj tábornok volt a táborkar főnöke, s ebben a boldogtalan környezetben vett részt a Solferinónál

vivott csatában. Azután rövid ideig ismét a hadiiskolában tanitott; 1860-ban Albrecht főherczeget kisérte dél-németországi útján; 1861-ben a nyolczadik hadtestben, a mely a főherczeg parancsnoksága alatt állott s a mely Vicenzában táborozott, lett táborkari főnök. 1864-ben erős kézzel fojtott el egy lázadást Friaul hegyei között. Ügyes, gyors fölfogású ember volt s így kényelmessége mellett is sokfajú és terjedelmes katona-tudományra tett szert. Abban az időben, a midőn Ausztriában a hadimesterségben a theoriának nem volt semmi becse, a tanult tábornokok közé tartozott. Előhaladását épp úgy köszönhette simaságának, mint annak a biztosságnak, a mivel tanultságát fitogtatta. Önbizalma nem rendült meg abban a nehéz helyzetben sem, a melyben Ausztria most volt. Mindazok, a kik mérlegelni tudták Ausztria s az ellenség hadierejét, a rájuk váró roppant föladat előtt csüggedten hátráltak meg. S ezen nem szabad megütődnünk, mert a míg Moltke s a poroszok éveken át tanulmányozták a csehországi harcztereket, addig az osztrák tábornokok csupán az olasz háborúra gondoltak. Krismanics ellenben, a míg Henikstein aggodalmaskodva visszalépett, a tanult stratéga biztossággával fejtegette a Németországban vívandó hadjárat esélyeit s habozástól menten vállalkozott északon a műveletek vezetésére. Az osztrákok általán hajlandók az önbirálatra; nem ritkaság közöttük, a ki erejét értékénél kevesebbre taksálja, másoknak tudását és tehetségét igen sokszor elismerik minden ok nélkül is. Krismanics azonban egy pillanatig sem tétovázott a felelősség súlyának magára vállalásában. Nagy, sötét, merev szemei, nyers és parancsoló hangja az alája rendeltekkel szemben, a cseh csatatérről

szóló és alaposnak látszó emlékirata, mindez együttvéve imponált és szinre arra vallott, hogy ő a helyzet embere.

Az osztrák hadseregről többször megjegyezték már, hogy kebelében sok délszláv tábornok, a kik a volt katona-határőrvidékről származtak, s hatalmas receptiv képességükkel a kiváló katonatehetség benyomását keltették. A szlávoknak megvan az a sajátosságuk, hogy a nyugoti műveltségbe, a modern fölfogásba és nézetekbe hamarosan beletalálják magukat. Ezek „a vadontermő, félig ázsiai tehetségek", a mint ama napokban egy kortárs mondotta, gyakran vergődnek föl bizonyos magasságba, de aztán többnyire ott is maradnak, mert a nekik idegen szellemből csak a külsőségeket sajátították el. Az erősebb és önállóbb tehetségek itt sem tagadják meg a maguk eredeti természetét; Krismanicsnak azonban inkább arra volt adománya, hogy áthasonítsa a mások tudását s így, a mint látni fogjuk, az az iskola, a melyet kijárt, szabta meg cselekvését, gondolkozását egyaránt.

A mikor Krismanicsot meghívták a tanácsba, Neuber már előterjesztette volt emlékiratát s annak eszmemenetele ellen lényegében neki sem volt kifogása. Az a katonaelmélet, a melynek ő is hódolt, elvben nem mondott ellene a védelmi háborúnak; aztán látta azt is, hogy a császár és Henikstein szintén így gondolkoznak.

E közben a katona-tanácskozások tovább folytak. De a fényes tanácskozó testület, a melyet márcziusban hívtak össze, nem volt hivatva arra, hogy lényeges politikai kérdésben, a háború és a béke kérdésében érvényesen döntsön. Az új hangokkal

azonban új szempontok és új nézetek kerültek fölszínre s minél többen szólottak a dologhoz, az annál bonyolultabbnak tetszett. Azok, a kik résztvettek a dán háborúban, azt hangsúlyozták, hogy a poroszok gyú-tűs puskájában már oly előny van, a melyet lehetetlen ellensúlyozni. Gablenz határozottan kijelentette, hogy ilyen körülmények között a háború istenkisértés. Még nagyobb megfontolást kivánt egy más körülmény. Poroszországban minden hadtest abban a tartományban feküdt, a honnan legénységét sorozták és így a hadsereget gyorsan mozgósithatták és indíthatták útnak. Másként volt ez Ausztriában. A bizalmatlanság némely nemzetiségek iránt azt okozta, hogy a csapatokat szándékosan nem hagyták azokban a kerületekben, a hol otthon voltak. A mozgósitás esetén a szabadságoltak és a tartalékosok ezredeikhez hosszú utat tettek; az erdélyiek többnyire Csehországba, az olaszok Galicziába és így közel két hónapnyi időre volt szükség, hogy a mozgósitás végbemenjen. Az osztrák tábornokokat mindig fenyegette az a veszedelem, hogy a poroszok, mint Nagy Frigyes idejében, kezet tesznek Szász- és Csehországra s ezzel a háború előtt már előnyt biztositanak maguknak.

Ezért mindenekelőtt Csehországot kellett biztositani a hirtelen megrohanás ellen. Abban a tartományban akkor az erődök őrségén kívül egy hadtestnek kellett volna feküdni: azaz nyolcz, három-három zászlóaljból álló sor-gyalogezrednek, négy vadászzászlóaljnak a megfelelő lovassággal és tüzérséggel. Valósággal azonban abban a királyságban tiz negyedik zászlóaljon kívül, a melyek többnyire helyőrségi szolgálatot tettek, csak három vadász-zászlóalj s öt sorezred feküdt, melyekből kettő olasz volt, s a melyeknek

hűségére nem lehetett számítani minden körülmények között. Elhatározták tehát, hogy még három ezred s egy zászlóalj vadász, összesen tíz zászlóalj vonuljon állomásáról Csehországba, azonfölül pedig tíz század huszár. Ilyen módon, minthogy az ezredek a békelétszámban maradtak, körülbelöl ötezer gyalog és ezerkétszáz huszár ment még Csehországba. Ezenkívül még néhány huszárezred, a melyek a bővebb takarmány okából keleti tartományokban feküdtek, parancsot kaptak, hogy nyugatra útra keljenek. Négy hétig tartott, a míg a legtávolabb, az Erdélyben fekvő ezredek megérkeztek Csehországba. Mindez intézkedések ellen Mensdorff intő hangon tiltakozott. Hivatkozott arra, hogy az idő előtt történő készületek arra a panaszra fognak ürügyet adni, hogy Ausztria támadásra készül. Poroszország nem fog késlekedni, hogy a készülődést ilyen értelemben kihasználja. Végül az is megfontolandó volt, hogy ez intézkedések kicsinyesek voltak és szembeszökő aránytalanságban állottak a czélhoz, a melyet szolgálniok kellett volna. A küldött maroknyi csapat nem volt alkalmas arra, hogy meggátolja Csehország jól előkészített megrohanását. A Mensdorff óvását azonban minden teketóriától menten a sutba dobták. A politikai és katona-dolgok vezetésében egyaránt hiányzott a fej; a táborkar úgy intézkedett, mintha ahhoz, a mit tett, a külpolitikának nem volna semmi köze. Mensdorff most is csak félénken hozakodott elő a maga helyes véleményével; de leszavazták és ő engedett. Most is, mint korábban, ellenkező befolyások kormányozták az állam hajóját, hol erre, hol amarra. A tábornokoknak nem igen volt kedvük a támadásra, a mint a tanácskozások bizonyítják; csak köteles gondosságból

tették azokat az intézkedéseket, a melyek az izgatottságot fokozták. A becsület parancsa, az állam hagyományai voltak az egyetlen s a legerősebb argumentumok, a melyekkel a császár elnöklésével tartott tanácsban előhozakodtak. Azonban az érzés, a sziv szava nem a legmegbízhatóbb iránytű akkor, a midőn a legnagyobb érdekek forognak a koczkán.

Ilyenforma gondolkozás alapján most Bécsben az az elhatározás támadt, hogy Ausztria békés és önzetlen czéljait egész határozottsággal teljes világosságba helyezzék. Ferencz József császár elmondhatta magáról, hogy csak birodalma védelmére akar kardot vonni. Az látszott a legegyszerűbb módnak, hogy Poroszországtól kereken és világosan kérdezzék meg, mit várhat a császár Vilmos királytól? Károlyi grófot bizták meg, hogy ezzel a kérdéssel egyenesen Bismarckhoz forduljon. A kérdés így hangzott: „A berlini udvar valóban gondol-e arra, hogy a gasteini megállapodást erőszakos kézzel széttépje s magára vállalja-e a felelősséget azért, hogy a német szövetséges államok békéjét megtörje?"

Ha Ausztria a német közép-államokat azzal elidegenitette magától, hogy az 1864. évi januáriusi s az 1865. évi augusztusi alkudozásokban Poroszországgal a hátuk mögött állapodott meg Schleswig-Holstein jövendőjéről, e lépésével hidat vert a barátságos közeledésre. Ezért a bécsi kabinet a Károlyira bizott föladattal egyidőben bizalmas körlevelet intézett a német kormányokhoz, a melyben őket a bécsi udvar politikájában beállott fordulatról tudósitotta. A körlevél alapgondolata az volt, hogy az esetben, ha Poroszország a föltett kérdésre nem ad kielégitő választ, Ausztria a német szövetségi tanácshoz fordul,

hogy a herczegségek sorsáról intézkedjék. Ezzel az volt czélja Ausztriának, hogy a kérdés eldöntését teljesen a szövetségre ruházza. A Frankfurtban székelő szövetséges gyűlést arra akarta rábírni, hogy találjon módot a fenyegetett szövetségi alkotmány megvédésére. Ausztria azt hitte, hogy ezen az úton közte s a német udvarok között a régi kapocs visszaáll.

Bismarck jártas volt annyira a diplomata-mesterségben, hogy azonnal észrevegye a hibát, a melyet Ausztria ezzel a lépéssel elkövetett. Nehéz dolog volt neki legyőzni a király ellenállását, hogy a válság kiélesítésére határozott lépést tegyen; mert Poroszország épp úgy, mint vetélytársa, nem kivánta, hogy Európa őt tartsa a háború okának. A gondot és a fáradságot azonban Ausztria levette Bismarck vállairól. Beust meg is jegyezte, mihelyt az osztrák követ megmutatta neki a kibocsátott körlevelet, hogy a bécsi kabinet e lépése egészen czéltalan; mert Poroszország letagadhatja a háborúra készülődést s azért folytathatja tovább.

A mint most Károlyi gróf azzal az udvarias kijelentéssel, hogy a kérdés nem akar provokálás lenni, márczius 16-án a megbizásban eljárt, Bismarck a kérdésre rövid és határozott *nem*-mel felelt.[1] Bizonyos értelemben az igaz is volt; mert a kérdés és a válasz nem a miniszter véleményére, hanem a király akaratára vonatkozott s az igaz volt, hogy Vilmos király nem gondolt Ausztria megrohanására. Nem is szólva arról, hogy neki nem voltak ahhoz hasonló

[1] Az előttem fekvő források szerint. A nekem adott fölvilágositáskor Bismarck daczosan hozzátette: az esetben is úgy válaszolt volna, ha Poroszország már a hadüzenet előtt áll.

okai, mint a melyek II. Frigyest az osztrák és franczia szövetség megkötése után Szászország megrohanására birták; az ilyen vakmerő, vagy ha jobban tetszik, kétségbeesett kezdeményezés nem volt meg Vilmos király természetében. Bismarck válasza teljesen útját vágta a további vitának s az a diplomácziai haditerv, a melynek Frankfurt volt volna a szintere, mindenestől füstbe ment. Ausztria azonban legalább tudtára adta a német udvaroknak, hogy kész fölbontani a szerződést, a melyet Schleswig-Holstein ügyében Poroszországgal kötött s kész ismét a birodalmi tanács álláspontjára helyezkedni.

Bismarck pedig most annál erélyesebben zsákmányolta ki a hibát, a melyet a bécsi kabinet elkövetett. Az osztrák ezredek mozgósításáról és áthelyezéséről értesülve, a sajtóval, a mennyire csak módjában állott, az osztrák hadi készülésekről túlzó leirásokat közöltetett.[1] Haragosan utalt arra, hogy míg Poroszország a béke érdekében fárad, határain olyan készületek folynak, a melyek a háború veszedelmét vonják magukkal. S minthogy az osztrák kormány az ujságoknak megtiltotta, hogy az ország bensejében történő csapat-mozgósításokról tudósításokat közöljenek, Bismarck megengedte hatósági úton a porosz ujságoknak, hogy a porosz hadi készülődésről tetszésük szerint írjanak. Ezzel a sakk-huzással Ausztriát megvádolta a világbéke fenyegetésével s vele szembe-

[1] A *Nationalzeitung* vezérczikke elején 1866 márczius 30-án ezt írta: „A míg az osztrák császár a *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* értesülése szerint Csehországot hadcsapatokkal rakja meg, a mi általános nyugtalanságot okoz, úgy látszik, hogy mindezideig senki sem tudja biztosan, hogy ez megfontolt terv-e s hogy ki ellen irányul?

állitotta az őszinte porosz kormány szelidségét. Nemsokára Ausztriának a német udvarokhoz intézett titkos körlevelére is Poroszország márczius 24-én nyilt körlevéllel válaszolt. Ebben azt a vádat bocsátotta világgá, hogy Ausztriának a csehországi seregösszpontositással az 1850. évi állapotok visszaállitása a czélja. Akkor harczrakész osztrák hadsereg állott a határon és fenyegette Poroszországot, mielőtt az a harczra elkészülhetett volna. Akkor Poroszország kénytelen volt eltűrni az olmützi megalázást. Ezért Bismarck tudtul adta a német államoknak, hogy Poroszország önvédelemből kénytelen készülni a háborúra; a berlini kabinet egyúttal megkérdezte szövetségeseitől, hogy mit szándékoznak tenni, ha Ausztria a támadás terére lép. A körlevél továbbá jelentette azt is, hogy Poroszország, mivel a jelen német állapotok között sem maga, sem a szövetség nem lehet biztos, a német alkotmány reformálására tesz előkészületeket.

A külső benyomás az volt, hogy a berlini kabinet szilárd lépésekkel haladt elő a maga útján; de a valóságban a Bismarck politikai kohójában is sok volt a surlódás. Bodelschwingh, a pénzügyminiszter, napról-napra jobban akadékoskodott a szükséges pénz előteremtésében s Bismarckot igen rosszkor makacs betegség lepte meg. „Barátunkat, B. Ottót — irta Roon unokaöcscsének, Blankenburgnak, márczius 26-án, — az éjjel-nappal végzett herkulesi munka idegessé tette s most, eddig leghivebb, legengedelmesebb jobbágya, a gyomra is föllázadt ellene. Tegnapelőtt nagyon heves gyomorgörcs lepte meg, miatta tegnap annyira levert, olyan ingerült, olyan haragos volt semmiségekért is, hogy még most is aggódom érte; mert tudom, mi forog a koczkán, tudom, hogy föltétlen

szüksége volna egész, testi bajok által nem zavart lelki erejére. A szellem szabad röpte rossz gyomor, földúlt idegek társaságában nem igen képzelhető."

A kijelentett porosz hadi készülődéseket nagyon komolyan vették. Azok szükséges voltát a porosz hírlapok az osztrák katonai intézkedésekről szóló tudósitásaikkal napról-napra megerősitették. A túlzott tudósitások az egész országot táborhoz tették hasonlóvá. Komoly számitásokat tettek, hogy ha a Csehországban, Morvában és Galiczia nyugati részében levő csapatokat összeadják; ha hozzáveszik, hogy azoknak megvan a teljes hadi létszámuk, úgy nyolczvanezer főnyi hadsereg lehet együtt; az pedig elég erő, hogy vele három oldalról megrohanhassák Sziléziát's zálogul lefoglalják a védtelen országot.[1] Tudjuk, hogy az ilyen kombinácziók hogy készülnek. A valóságban a fölsorolt osztrák tartományokban a rendelkezésre álló haderő nem volt nagyobb, mint Sziléziában és Brandenburgban. Ott is volt annyi csapat, s ha hadilábra állitották, Szászországot megszállhatták nyolczvanezer főnyi sereggel. Az osztrák hadtestek mozgósitása azonban sok, mindenesetre több időbe került a porosz hadtestek mozgósitásánál. A Csehországban fekvő ezredek közül kettőnek a hadkiegészitő kerülete Itáliában, más kettőnek Magyarországon, egynek Galiczia keleti felében feküdt, s csak négynek volt Csehországban a hadkiegészitő kerülete; időbe került tehát az üres keretek megtöltése. A rendesebben organizált porosz hadsereg azalatt túlnyomó erőt vonhatott össze a határon. Moltkénak ez volt az alapgondolata s ezért ragaszkodott annyira a bátor előnyomuláshoz. Tudta,

[1] A porosz táborkar munkája. 7. l.

hogy a diplomáczia bármely pillanatban ránthat elő okot a háborúra. „Csak evezzetek bátran, szépen kijutunk a hinárból!“ kiáltotta egyszer a hadügyminiszternek. Európa megtelt háborús hirekkel és aggodalommal, a börzén estek az értékek. Azt azonban senki sem hitte, hogy Ausztriának szándéka volna vetélytársát megtámadni, a mikor ott nyilvánvalók voltak az állam zavarai.

Ausztria első készülődésének a következményei nem maradtak el. Márczius 28-án Berlinben minisztertanácsot tartottak, a melyben e készülődésekre megfeleltek. Moltke jelentésében a helyzetet nagyon setét szinekkel rajzolta. Huszonhét sor-zászlóaljat vontak össze Csehországban, a valóságban csak tizet, úgy hogy ott most ötvenhárom zászlóalj van együtt.[1] „Előreláthatóan — ezzel végezte fejtegetését — április elején Csehországban lesz hetvenezer ember, Morvában pedig, ha Galicziából újabb csapatokat vonhatnak ki, huszonkétezer ember fog rendelkezésükre állani.“ Ámbár ez az erőkifejtés támadó háborúra nem elég, de egy pillanatra kárt tehetnek Poroszországnak.[2] A porosz táborkar értesülései nem voltak valami pontosak, minthogy nem a helyszinén gyűjtötték, de a sziléziai katona- és polgár-hatóságoktól származtak. A Moltke zárkövetkeztetése is erőszakolt volt, mert a minisztertanácsot már most döntő lépésre akarta szorítani. Czélját részben el is érte. Elismer-

[1] Bismarck gúnyosan még jobban tódította a dolgot. Benedetti márczius 28-án irta Párisba, hogy Bismarck éppen akkor mondta neki, hogy Csehországban hatvannégy gyalog-zászlóalj van együtt, a melynek tartalékja is jobbára Csehországban és Morvában fekszik s hogy két nap alatt Szászországban lehetnek.

[2] Moltke: *Militärische Korrespondenz.* 67. l.

ték, hogy Szilézia, a hol körülbelül csak huszonötezer ember állott, több oldalról: Csehországból, Morvából, Galicziából jövő támadásnak nem állhat ellen. Ezért elhatározták, hogy Szilézia s általán a déli határ erősségeit hadilábra állitják. Fontos volt továbbá, hogy az osztrákhoz viszonyitva gyönge porosz tüzérséget kellő számú s a hadjáratra alkalmas lóval lássák el. A világot azonban azzal lepték meg a leginkább, hogy a déli határ mentén fekvő öt hadosztályban a béke létszámát megváltoztatták, ezekben mindenik zászlóalj az ötszázharmincz emberhez még százötvenöt embert kapott. Ezen a módon a porosz hadsereg létszáma valamivel emelkedett. Nem minden aggodalomtól menten állott rá a király ezekre az intézkedésekre. Bismarck és Roon kivitték, hogy a király még márczius 29-én, husvét előtt közvetetlenül aláírta a harczra készülést elrendelő parancsot, pedig attól tartottak, hogy a király az ünnep utánig halogatni fogja. És valóban a délután folyamán a király a következőket írta Roonnak: „Husvétról egészen elfelejtkeztem. Nem volna-e lehető a parancs kihirdetését vasárnap estig elhalasztani? Kérdezze meg Bismarcktól, aztán adjon választ." Roon azonban, a a mint a történtekből kiderült, számitott a király határozatlanságára s a parancsot nyomban közzétette.[1]

[1] A bécsi hadi levéltárban egy füzet rendőri tudósítás van Berlinből, a melyet a háborút megelőző pár hónapban küldtek Bécsbe. Az író sok olyan hírről tudósitott, a melynek valótlansága ma világos. — De van benne használható értesités is. Április 2-án a következőket írta: „A nép a felsőbb körök háborús buzgóságát igen közömbösen nézi s a nép közt keringő némely elbeszélések is azt bizonyítják, hogy őket a háború egyáltalán nem érdekli. A hírek egyike azt akarja tudni, hogy a király márcz. 28-án csak hosszas vonakodás után adta ki a

Beteljesedett, a mit Mensdorff megjósolt, hogy Vilmos királyt Ausztria mozgolódása fogja a döntő lépésre elhatározni. Azonban a komoly készülődés még nem volt támadás, csak villámlás volt, a vihar még mindig elvonulhatott.

Moltke alaposaknak vélvén a Sziléziából kapott tudósitásokat, azokban a napokban komolyan fontolóra vette az osztrák előnyomulás lehetőségét Szászországon át Berlin felé.[1] Kézzelfogható volt azonban, hogy egy maroknyi sereggel oktalan vállalkozás, s ha még nyolczvan vagy százezer főnyi sereget gyűjthetnek össze, hogy megnyissák a háborút, hogy ezek kirohanást intézzenek Berlin felé, de onnan merre fordulhattak volna? A vállalatnak csak az előretolt osztrák hadsereg megsemmisitése, vagy a szégyenletes visszafordulás lehetett az eredménye. Végül Moltke is rájött, hogy a határokon legföljebb a porosz mozgósitás megzavarásától lehet tartani, hogy különben „az osztrák támadás végeredményében csak a mi stratégiai helyzetünknek használna, mert lehetővé tenné, hogy egész erőnkkel ellene forduljunk, mielőtt még Ausztria a maga teljes erejét összegyűjthette volna.“ De nem fáradt bele annak ismétlésébe, hogy még azok a kiheverhető károk is elkerülhetők, ha Poroszország megragadja az initiativát s ő kezdi meg a háborút.

háborúra készülést elrendelő parancsot. Bismarck kétszer járt a felségnél s csak harmadízben, késő éjszaka csikarhatta ki jóváhagyását.“ Ez az értesités meglehetősen fején találta a szeget.

[1] *Militärische Korrespondenz* 38., 39. és 40. számok alatt. Ez érdekes tanulmányok előkészitik a 42. számút, a mely a királynak szánt előterjesztés.

Nem sok nap telt el, a mikor Moltke pontosabb értesülésekből meggyőződött, hogy hozzávetései az osztrák készülődésről tévedésen alapultak. A legközelebbről Roonnak írt jelentésében a Deutschmeister és Franck, aztán a Schmerling és Steininger ezredeket, a melyeket korábban Csehországban levőknek képzelt, visszaállította valódi állomásaikra. El kellett ismernie, hogy az osztrák kormány hivatalos jelentése, a mely szerint csak tíz zászlóaljat vontak össze Csehországban, megfelel a valóságnak. Aztán okát próbálta kitalálni annak, hogy tudósítóit mi ejtette tévedésbe, de itt sem járt a helyes nyomon. „Az ellenmondások — írta Roonnak április 7-én, — megoldódnak maguktól, ha az ember fölteszi, hogy nagyobb csapattestek konczentrálására adtak parancsot, de a kiviteltől az utolsó pillanatban elállottak.“[1] Az eset azonban nem ez volt; Moltke inkább hitt a Boroszlóból jövő nyugtalanító híreknek, a melyekkel hathatott a minisztertanácsra. Az azonban lehetséges, hogy Vilmos császár mindebből nem tudott meg semmit, őt annyira elfogulttá tették a híresztelések.

E nyugtalanító viharfelhők, panaszos jegyzékek, csapat-összevonások között, mialatt Európa gazdasági helyzete is nagyon megingott, folyt Poroszország és Itália között a fontos tárgyalás s beszélte meg a szövetséges két hatalom az osztrák háború föltételeit. A két előretörő állam egymáshoz való viszonyában volt a bekövetkezendő nagy események csirája; mert az olaszok égtek a vágytól, hogy Velenczét megszerezhessék. Ujongtak, a midőn hallották, hogy Poroszország és Ausztria háborúra készülnek, mert

[1] *Militärische Korrespondenz* 71., 80. l.

remélhették, hogy e két hatalom összetűzése Itáliában véget vet a német uralomnak.

*
* *

A levegő is azzal volt tele, hogy Poroszország és Itália között megvan a szövetség. S ha a szövetség mégis csak sok akadály legyőzésével lőn valósággá, ennek oka abban a kölcsönös bizalmatlanságban volt, a melylyel a berlini és a firenzei kabinetek egymás iránt viseltettek. Mert mind a két részről egymást a közös ellenség ellen egyelőre csak ijesztőnek szánták. Vilmos király azt hitte, hogy Ausztria a kettős háborútól való félelem nyomása alatt, a háborút egyébként maga a király is el akarta kerülni, rászánja magát Schleswig-Holstein átengedésére és az olaszoknak is inkább tetszett volna, ha Ausztria, hogy hatalmi állását Németországban megtartsa, Velenczét eladja nekiek s hátát így fedezi. Csak Bismarck, a ki világosan látta, hogy Ausztriának, bármi legyen is a vége, nincs választása a háborún kivül, fáradott lankadatlan erővel azon, hogy bármennyi is az akadálya, a véd- és daczszövetség létrejőjjön. Kezdetben az olasz kormány részéről nem találkozott a kivánt előzékenységgel. La Marmora Alfonzot, az olasz miniszterelnököt nem mozgatta a porosz miniszteréhez hasonló tetterő. Másodrendű katonaméltóságokban vitéz, kötelességeihez hű embernek mutatta magát; de mint politikus szűk szempontokból, gyanakvó szemmel nézett mindent. Mindenben veszélyt látott és mindenütt megbizhatatlanságot gyanitott. Egész a hadüzenetig nem tudott szabadulni attól a gondolattól, hogy Poroszország az olasz szövetséget csak kelepczének használja; s gyanuja annál alaposabb volt, mert ő, a vitéz tábornok is hasonló csaláson jártatta az eszét,

ha ugyan őt nem szedik rá Berlinben. Főczélja volt Velenczének kardcsapás nélkül, diplomata-mesterkedéssel való megszerzése. Egy véletlen esemény, a mely a Balkán-félszigeten történt, némi sikerrel kecsegtetett. 1866 február 24-én az oláhok fejedelmüket, Cuzát, elkergették és most gazdátlanok voltak. La Marmora nyomban csere-üzletre gondolt, a melyben Ausztria és Olaszország leszámolhatnak egymással: Ausztria foglalja el Moldvát és Oláhországot, és adja értük cserében Velenczét. Ausztria azonban a tervet elutasította. Poroszország és Itália ekkor léptek közvetetlen alkudozásba. Az utasításokat, a melyekkel Firenzébe utazott volna, maga Moltke szerkesztette;[1] az elutazásra azonban nem került sor. Az olasz kabinet küldöttje, Govone tábornok érkezett Berlinbe. Az alkudozás közte és Bismarck között márczius 14-én kezdődött, a melyben az olasz követ, Barral gróf, csak néma szerepet játszott. Govone La Marmorától azt az utasítást kapta, hogy csak abban az esetben kössön Poroszországgal szövetséget, ha Poroszország már teljesen elkészült a háború megizenésére.[2] Ha a berlini kabinet halogatja a dolgot, a halogatás alatt, La Marmoravéleménye szerint, ravaszság lappang. Ha Poroszország azonnal kész a véd- és dacz-szövetség megkötésére, ez esetben annak megkötésére Govone föl volt hatalmazva. Ennél tovább megbizatása nem terjedt.[3]

[1] L. Moltke emlékiratát. *Militärische Korrespondenz*, 48. l.

[2] Govone multjára l. L. Chiala: *Cenni storici della guerra de 1866*, I. kötet 100 l. jegyzetét. La Marmora Govonet többször használta követségre; így 1850-ben Schleswig-Holsteinban járt, 1854-ben Omer pasánál Szilisztriában; a krimi háborúban pedig a táborkar másodfőnöke volt.

[3] A tárgyalásra főforrás La Marmora 1873-ban megjelent:

Azonban a dolgok Berlinben még nem fejlődtek idáig. Vilmos királyt semmi áron sem lehetett rábirni Ausztria megtámadására. A mi a Bismarck czélját illeti, neki ahhoz kellett tartania magát, a mit a február 28-án tartott minisztertanács elhatározott. Még fontosabb volt azonban az, hogy nem látta még idejét annak, hogy olyan módon szövetkezzék Olaszországgal, a mint az kivánta. Lelkében foglalkozott olyasmivel, a mivel La Marmora gyanusitotta. Maga sem akarta teljesen elvágni a kiegyenlités útját Ausztriával. Azonfölül gátolta még egy más fontos körülmény, a miről Govoneval egész nyiltan beszélt. Ha Poroszország megkoczkáztatja a háborút, az nem történhetik csupán Schleswig-Holsteinért. A porosz politika csak e tartományért nem vállalhat magára akkora felelősséget, a mekkorát a testvérháború ráhárít; akkor nagyobb czélt kell tűznie maga elé; a háborúnak nemzeti tartalmat kell adni. Az a pár szó, a melyet akkor Govonenak mondott, egészen megvilágositja czélját. Rövid időn, talán három-négy hónap alatt, mondta Bismarck, szőnyegre hozza a német parlament s a német reform kérdését; e javaslattal s a parlamenttel olyan zűrzavart fog kelteni, a mely Poroszországot nyiltan szembeállitja Ausztriával. A Bismarck elhatározása tehát arra lyukadt ki, hogy a két állam egyelőre csak barátságos és békés szövetséget kössön s kötelezze magát arra, hogy a támadó szövetséget utóbb fogja megkötni. Ha a háború kitör, a fegyvert addig nem teszik le, míg Olaszország meg nem kapta Velenczét.[1]

Un pò più luce czímű könyve. A német kiadást idézem, a mely Mainzban, 1873-ban *Etwas mehr Licht* czimen jelent meg.

[1] Ezt a gondolatot Moltke emlékirata egész világosan kifejti.

Az igazat megvallva, Govone nem tudta megérteni, hogy mi köze van neki e tervekhez? Mit érdekli Itáliát a német egység és a német parlament? Miért várja Itália, hogy a háborúra a jelt Poroszország adja meg? Közben pedig meg van kötve, hogy békés úton próbálja megkapni Ausztriától Velenczét. A La Marmora gyanakvása elragadt rá is, az alkudozást meghiusultnak látta. Általán véve Govone a berlini állapotokról nem épen kedvező benyomást szerzett. Bismarck nyiltan megmondta neki, hogy Vilmos király vonakodik az olasz szövetség megkötésével a német kérdésben határozott állást foglalni. Aztán látta Govone azt is, hogy az udvarban hatalmas párt van, a mely a királyt elzárja miniszterétől. Audiencziára a király kétszer tűzött ki neki időt és fogadását mind a kétszer megakadályozták. Csak 22-én tudta Bismarck az akadályokat elháritani s akkor sürgősen kérte Govonet, hogy menjen a királyhoz, beszéljen vele, s hogy az a szövetség megkötése dolgában ne tegyen le minden reményről. Ilyen körülmények között Govone és Barral valótlanszinűnek tartották, hogy Poroszország és Ausztria között a háború kitörjön. Govone tehát azt tanácsolta az olasz miniszterelnöknek, hogy ama feltételek alatt, a melyeket Bismarck megszabott, a szövetséget ne kösse meg. Az alkudozás megakadt; Govone azonban továbbra is Berlinben maradt. Azt képzelte, hogy lesz annak valami haszna, hogy Berlinben maradásával nyomást gyakorol Ausztriára : s Bismarcknak is tetszett ez, azt hitte, hogy sietteti a dolgok fejlődését.

A közelebbi napokban Bismarck és Govone sürün találkoztak s az történt az olasz tábornokkal, a mi történt mindenkivel, ki Bismarck egyéniségének varázshatalma

alá került. Govone csak most látta meg azt a komolyságot és elszántságot, a melylyel Bismarck tervein csüngött; csak most látta, hogy kénytelenségből használja ugyan a hétköznapi, kicsinyes diplomata mesterfogásokat, de hatalmas természete kitör a sablonból, mihelyt nagy dolgokról van szó. Govonenak La Marmorához írt jelentéseiből látjuk, hogy napról-napra mint lelkesedik jobban a porosz szövetségért, hogyan keres rá módot, hogy a két állam minél szorosabban fogjon kezet egymással. Első, még gyanakvással és bizalmatlansággal tele jelentéseiben a porosz minisztert nem is nagyon leplezgetve sarlatánnak mondja; utóbb meggyőződött őszinteségéről, a midőn Bismarck megmutatta neki, hogy az udvar mint nyügözi le őt. Maga Bismarck mondta egy izben neki: „Remélem, hogy a királyt rávehetem a háborúra, azonban még sem tenném kezemet érte a tűzbe“. Govone láthatta, hogy abban a harczban, a melyet a vele ellenséges udvarral vívott, napról-napra izgatottabbá lesz; mert a kő, a melyet a meredekre gördített, vissza akart gurulni. S mind e gondja most egy új gonddal szaporodott meg. Firenzéből a porosz követ azt a nyugtalanitó, bár csak álhirt jelentette, hogy Olaszország Ausztriával is tárgyalásokat kezdett Velencze átengedéséért. Annál sürgősebb volt most már Bismarcknak Itáliát legalább barátságos szerződéssel kötni Poroszországhoz, hogy La Marmora Ausztriával könnyű szerrel szóba ne állhasson. Vilmos királyt is csak így lehetett megnyugtatni. Még a királynál is kevésbbé bizott Olaszországban a trónörökös, a ki mindenben veszedelmet látott, a ki Bismarck ellen most azt a kártyát játszotta ki, hogy az olaszok csak ámitják Poroszországot.

Most aztán Govone kardoskodott a porosz szövetség mellett, még pedig azért, mert a szövetség Olaszországnak mindenkép hasznos. Márczius 22-én azt írta La Marmorának, hogy Olaszország talán csalódhatik Poroszországban; de az sem lehetetlen, hogy ha Bismarcknak nem adnak módot, hogy hasson a királyra, megbukik: annak pedig az lesz a következménye, hogy az új porosz miniszteriumot Ausztria barátjaiból fogják megalakitani. Govone Bismarcknak valami közvetitő módot ajánlott arra, hogy a nehézségeket meglábolja. Az volt a gondolata, hogy Poroszország köthet olyan szerződést, a mely elősegíti a Bismarck terveit s Itáliát csak három hónapra köti meg. Németországnak hadd legyen ideje szőnyegre keriteni a német kérdést s Vilmos király is meggondolhatja három hónap alatt, hogy fegyvert ragadjon. Olaszország azonban hosszabb időre semmi szín alatt sem köti le magát. Moltke már figyelmeztette Bismarckot arra, hogy Firenzében nem jutnak dülőre, ha Poroszország nem állapit meg időpontot, a mikorra a háborút megizeni; mert máskülönben Olaszország semmi hasznát sem látja a szövetségnek. A Govone ajánlata ezt a nehézséget oldotta meg.

La Marmora azonban nem állott Bismarck egyéniségének varázsa alatt, mint Govone. Szabadulni szeretett volna a szövetségtől, mert mindenben és mindenütt kelepczét látott, a melyet a ravasz porosz miniszter tett Itália elé. Valami kivezető utat keresett a labyrinthusból. Az olasz politikusok amaz iskolájához tartozott, a kik hálásak voltak III. Napoleon iránt az Olaszországnak tett szolgálatokért s a kiknek okuk volt arra, hogy a hatalmas monarchia boldogulását kivánják. A franczia császárhoz fordult

tanácsért, hogy szabaduljon ki Olaszország a válságból.

A dolgok továbbfejlődése a lökést most Napoleontól kapta. A császár volt az, a ki a Poroszország és Itália között a már megfeneklett alkudozást ismét megindította és ezzel Bismarcknak jelentős szolgálatot tett. A franczia császár gondolkozásmódját az olasz viszonyok szempontjából számos forrásból ismerjük. Két inditó ok játszott közre, a melyek őt arra bírták, hogy Poroszország és Itália között az egyetértés visszaállását elősegitse. Gyönyörűséggel látta, hogy Poroszország és Ausztria között a neki kellemetlen szövetség fölbomlik; mert ezek együtt Francziaország ellen félelmes bástyát alkottak. Napoleon óvatosabb volt a maga dolgában nagybátyjánál, a kinek példáját szakadatlanul szeme előtt tartotta s a kinek telhetetlensége lángeszénél is nagyobb volt. Az unokaöcs abban fáradt, hogy a németek ne egyesüljenek s a két német hatalmasság között a testvérháború arra adott reményt, hogy megszerezheti határul a Rajnát. Francziaország területnagyobbodásra számithatott, ha Bismarck politikája föllobbantja a háborút s ha ezáltal Németország ereje megcsappan. Ez volt az ok, a miért a porosz miniszter terveit gyámolitotta, a miért Vilmos és Viktor Emánul királyok között a szövetkezés útját egyengette. Azon pedig épen szivéből dolgozott, hogy Velencze egyesüljön az újonnan született olasz királysággal. Volt érzéke a nemzeti egység iránt és kivánta az olaszok boldogulását; talán mert arra az esküre gondolt, a melyet mint fiatal konspirátor a karbonáriknak tett, vagy talán mert az Orsini-féle összeesküvés arra intette, hogy tarthat az olaszok golyójától és tőrétől, ha esküjéről megfeled-

keznék. Az olasz problemát meg akarta oldani, mielőtt bucsút mondana a politikának. Büszke volt Olaszországra, bár azt még nem tartotta egészen bevégzett munkának.[1] Azt is remélte, hogy az olaszok figyelmét Rómától vonja el, a melyet franczia csapatok tartottak a pápa birtokában, ha őket Velenczéhez segíti. Az olasz kormányt egyezségre szorította volt, a melyben Rómát meghagyták a pápának s az ifjú királyság Firenzét választotta fővárosának. Minthogy pedig czélul tűzte ki magának, hogy a modern szellemben való kormányzás mellett a franczia papságot is megnyerje dinasztiájának: támogatta a pápát abban, hogy megtarthassa világi hatalmának romjait. Mert mindenben hódolt a korszellemnek: bizonyára nem a lelkiismeretbeli aggodalmaskodás bírta rá, hogy a középkorból ránk maradt hatalomnak, a theokratikus világfölfogásnak szolgálatot tegyen.

Ezzel a szándékkal írt márczius 3-án Napoleon Vilmos királynak sajátkezű levelet, a melyben a királyt a biarritzi megbeszélésre emlékeztetve, a szorosabb egyetértés idejét elérkezettnek mondotta. Goltznak megbizása volt, hogy egész nyiltan fejtegesse a porosz politika czéljait, a császárnak tehát módjában állott, hogy megszabja az árt, a minek fejében megtűri, hogy a német szövetségi szerződés Poroszország izlése szerint revideáltassék. Ingerlőbb ajánlatokkal ritkán örvendeztettek meg monarchát; úgy látszott, hogy Napoleonnak csak a kezét kell kinyujtani s Francziaországra csőstől hull az áldás.

[1] Rohan egyébként igen becses könyvében: *La politique française en 1866*, (Paris, Calman Lévy, 1884) ezt az utóbb említett indokot értékénél többre becsüli és azért egészben igen kedvezően ítél Napoleon politikájáról.

Azonban a midőn Goltz a legközelebbi audienczián a császárnak előadta, hogy Poroszország az Ausztriával vívandó háború árán Schleswig-Holsteint, Észak-Németországon a politikai és katonai vezetést és talán némely nagyon is makacskodó kisebb állam annektálását akarja megszerezni: Napoleon habozott és nem akart előhozakodni azzal, hogy ő mit kér ellenszolgálatul. Ezt pedig különböző, egymással ellentétes okokból tette. Először veszedelmesnek tartotta, hogy ábrándjainak tárgyára, az európai szerződések által biztosított Belgiumra rámutasson; ha pedig a Rajna-mellékét vagy a Pfalzot akarta volna Francziaországhoz foglalni, az ellen a nemzetiségi elv tiltakozott volna. „Semmi kedvem sincs arra, hogy franczia Velenczét teremtsek", mondta abban az időben Nigrának, az olasz követnek. Keresztülvihetők ezek a tervek különben sem voltak. Napoleon tartózkodását még inkább magyarázza az, hogy bár nem titkolta éhségét a belga és a német tartományokra, de azt már nem akarta elárulni, hogy étvágya mennyire mohó s hogy a jóllakásra hány tartomány volna szükséges. Ebben magának teljesen szabad kezet akart biztosítani. Ám kezdjék csak a németek egymás marczangolását. Azt képzelte, hogy csak a kezeit köti meg, ha nyiltan elmondja, a mit kiván. Talán a krizis többet hoz, talán a Rajnát is megkaphatja határul; a legkevesebb, a mit remélt, az volt, hogy ez az alkalom Francziaaországnak fogja juttatni a saarbrückeni szénbányákat. Nem tartotta azonban politikusnak, hogy ezt az orrára kösse Vilmos királynak. Poroszország sokalhatná, hogy Schleswig-Holsteinért a Rajnát adja cserébe s nincs porosz király, a ki magát gyalázatba ne keverné e követelés

elfogadásával. Ha a dolog így áll, akkor a király inkább Ausztriával egyezik ki; Napoleon éppen ezt akarta megakadályozni, ő azt akarta, hogy a király a Bismarck politikájához szegődjék. Goltznak ezért mondta a császár inkább czélozgatva, hogy a mint hallja, Rajna-Pfalzban franczia szimpáthiák vannak; hadügyminisztere pedig azt hajtogatja, hogy Francziaország katonai biztonságának az 1814. évi határokra van szüksége. Ezzel kimondta azt is, hogy a porosz Saarlouis s a bajor Landau a legkevesebb, a mire igényt tart: semlegességének ez a legutolsó ára. Belgium dolgában épp ily tartózkodóan nyilatkozott Napoleon. Itt azonban a megegyezés könnyebbnek látszott; a császár és Goltz körülbelül egyetértettek abban, hogy ez az ország a Maas határvonallal Franczia- és Poroszország között elosztható volna.

E közben az volt nagyon nyugtalanitó, hogy Napoleon a sphinxet játszta s tétovázott az igérettevéssel, hogy a porosz-osztrák háború esetében semlegességben marad. Annak a lehetőségét, hogy a Rajnánál franczia sereg jelenik meg, míg a poroszok Csehországban állanak, a Napoleon megnyugtató szavai nem zárták ki. Goltz, a midőn Berlinbe jelentést tett Napoleon tartózkodó magatartásáról, parancsot kapott, hogy a kérdés további tárgyalásában a területátengedést kerülje; mert a király semmi szin alatt sem egyezhetnék bele német terület elidegenitésébe s ha a francziák mégis ragaszkodnának hozzá, a német nemzeti érzésre hivatkozzék.

Franczia- és Poroszország eddig jutottak el a tárgyalásban, a midőn La Marmora azzal a kérdéssel fordult orakulumához, hogy elfogadja-e a Govone javaslatát s a sürgetett szövetséget Poroszországgal meg-

kösse-e? Az olasz kormánynak Napoleonhoz nem egy útja volt. Nigra, az olasz követ, a finom és tapintatos férfi, bizalmasa volt a császárnak; Napoleon Jeromos herczeg, a Viktor Emánuel király veje, Olaszország természetes szószólójának tartotta magát. A herczeg szakadatlanul azt súgta a császár fülébe, hogy háború vagy béke árán az olaszoknak meg kell szerezni Velenczét. Hogy a császár szándékáról alaposan tájékozódjék, La Marmora Arese grófot küldte Párisba, a ki Napoleonnal az ifjúság, a küzdelmek idején kötött volt barátságot. Az olasz kabinet arról akarta magát biztositani, hogy minden körülmények között, még a legkedvezőtlenebb esetben is, ha Ausztria győzelmesen kelne át a Pón, Francziaország támogatni fogja.

Napoleon már régen tisztában volt azzal, hogy olasz pártfogoltjának milyen jelt adjon. A míg minisztere, Drouyn de Lhuys, gyanuval telten Poroszország iránt, az olaszokat nyugalomra intette; a császár támadásra sarkalta őket. Nigrával beszélgetve, leplezetlenül föltárta terveit. Nigra makacson azt állitotta, hogy az olaszoknak teljesen mindegy, akár az osztrák, akár a porosz kezéből kapják meg Velenczét; hogy készek egyezkedni a két német hatalom közül akármelyikkel, csakhogy fölszabadíthassák a dogék városát az idegen uralom alól. Napoleon viszont azt állitotta, hogy Olaszországnak tanácsosabb a porosz szövetség, mert Vilmos király csak ebben az esetben mer Ausztriával kikötni. Az ellenfelek csak ezzel lesznek egyenlővé, csak igy áll elő köztük az erőknek amaz egyensúlya, a mitől a berlini kormány a sikeres eredményt várja. „Ezen az úton — folytatta Napoleon — Olaszország megkapja Velenczét, Franczia-

országnak pedig meglesz az a haszna, hogy egymással szembeállította azt a két hatalmat, a mely szövetségben őt feszélyezte. A míg önök megkapják Velenczét, én is megszerezhetem azt, a mire szükségem van. A háború alatt Francziaország a mérlegbe dobhatja a maga súlyát. Meg kell várnia az alkalmat, hogy a helyzet ura és döntő biró lehessen. Akkor arra a részre állhatok, a hol Francziaország több haszonra tehet szert. Ha a háború folyamán százezer embert állítok a Rajnához, diktálhatom a béke föltételeit".[1] Hogy az olasz kormányt a jövendő felől teljesen megnyugtassa s tanácsának nagyobb súlyt adjon, Napoleon kötelező igéretet tett, hogy Olaszországot az esetben is támogatja, ha az osztrákok győznének s hogy Milánó semmi szin alatt sem kerül a kezükbe. Azt azonban kikötötte a császár, hogy a támadást ne az olaszok, de Poroszország kezdje. Olaszország azonban föltétlenül szövetkezzék a poroszokkal; erre szükség van azért, mert Vilmos királyt csak az ilyen határozott lépés állithatja Ausztriával szembe.[2] Napoleon ezen az úton tette szembeszökővé az olaszoknak azt a szükséget, hogy a vakmerő porosz minisztert vállalatában támogassák; mert Berlinben a háború-párt csak ezen az úton győzhetett. La

[1] Ezt a beszélgetést a szerzőnek Nigra gróf, bécsi olasz nagykövet mondta el. La Marmora könyvében elhallgatta mindazt, a mi Napoleon terveit igaz világitásba helyezhette volna. Természetesen, hisz az volt a törekvése, hogy a Napoleon nemeslelkűségével a Bismarck önzését állítsa szembe.

[2] Napoleon a La Marmora könyvében közlött sürgöny szerint a következőket mondta: „Signez au besoin un traité avec la Prusse, serait-il éventuel et générique, car il est grandement désirable de fournir à M. de Bismarck des moyens efficaces, pour lui permettre de pousser le roi à la guerre".

Marmora kétségeiben csupán most volt megnyugtatva s Francziaországnak hálás volt azért, hogy — a mint Berti, akkor minisztertársa, később a parlamentben elmondotta, — megengedte a poroszszal való szövetkezést. Így közvetítette Napoleon a porosz-olasz szövetséget, így akarta Közép-Európát lángba borítani, hogy Itália Velenczét, Francziaország pedig a Rajnát kapja meg.

A mint az olasz diplomaták ezt a Bismarck terveit elősegítő fölvilágositást megkapták, egy pillanatra kétségtelennek tetszett nekik, hogy a mi Napoleont a dolognak megnyerte, nem lehet egyéb titkos szerződésnél Franczia- és Poroszország között; s még Nigrának is ez volt a véleménye, a ki pedig nagyon avatott volt Európa politikai ügyeiben. Azonban ez tévedés volt. Bismarck világosan olvasott Napoleon titkos gondolataiban s a császár nagy készsége a segitség-adásban nem kevéssé aggasztotta. Most már mit tegyen? Az okosság azt parancsolta, hogy a franczia császárt ábrándjaiból ne rázza föl idő előtt. A porosz miniszternek nagy könnyebbségére szolgált volna, ha eleve és biztosan tudja, hogy Napoleon mit vár a háborútól. Olasz barátait kérte meg, hogy járjanak utána a dolognak: a titokzatos ember nekik talán meg fog nyilatkozni. Beszélgetéseiben Govonéval a szeretetreméltóságban nem fukarkodott a császár iránt, mert tudta, hogy kellemes dolgokat az olaszok szivesen közölnek a császárral. A dolog így is maradt az utolsó hónapok alatt: Goltz nem igért semmit; de az olasz diplomaták útján Bismarck pompás falatokkal kecsegtette a császárt.

Most már minden kivánsága szerint történt. Egy héttel utóbb, hogy Napoleon Aresét audienczián fogadta,

Bismarcknak zsebében volt az olasz szövetség okmánya. Ilyen, csupán az egyik félnek hasznos szerződést csak háború árán szoktak vásárolni. Poroszország az április 8-án kötött szerződésben egyelőre semmire sem kötelezte magát. Az olasz politika azonban életrehalálra a porosz államhoz volt kötve, ha csak három hónapra is. A porosz király csupán azt jelentette ki, hogy a német államokat parlamentbe akarja összehívni s velök nagyszabású nemzeti politikát akar kezdeni. Ha Vilmos királyt, így szólt a szerződés, a fejlemények arra kényszerítenék, hogy Ausztriát megtámadja, a mire azonban Poroszország nem kötelezi magát, Olaszország egész hadseregével köteles harczra szállani. De Itália egyedül nem vonhat kardot, mert a szerződés Poroszországot nem kötelezi arra, hogy ez esetben segélyére menjen. A mint mondtuk, három hónapon át Itáliának folyvást készen kellett lenni a háborúra. Továbbá, igérik a szerződő felek, hogy békét csak úgy kötnek, ha Itália Velenczét megkapta s Poroszország Ausztriától hasonértékű területet kapott kártalanításul.[1]

Vilmos király minden békeszeretete mellett is oktalanul jár el, ha ezt a szerződést nem írja alá; mert ezzel a háború s a béke koczkáját egyedül ő tartotta a kezében. Itáliának nem volt rá módja, hogy Poroszországot akarata ellen háborúba sodorja. Ha a király most a német parlamentet a háború serpenyőjébe dobta, az szabad akaratából történt. Kezdhetett háborút és megalkudhatott Ausztriával úgy,

[1] Szóval — mondja Sybel IV., 312. l. — Poroszország kijelentette, hogy a területi kárpótlás helyett esetleg a német kérdésben teendő engedményekkel is beéri.

hogy Olaszország ellen nem követett el szerződésszegést. Ha kardot vont, kétszázezer olasz harczosnak kellett átlépni a Minción. Mindazok, a kik Bismarck grófot támadták, mi ehhez hasonlót tettek Poroszország nagyságáért?! A király ehhez a tanácsosához szegődött.

HATODIK KÖNYV.

A porosz szövetség-reform. — Általános mozgósítás.

A míg Bismarck fáradhatatlanul fonta a hálót, a melyben Ausztriát meg akarta fogni, addig a bécsi kabinet a sötét tanácstalanságban megfeneklett. Esterházy a háborúra sem határozta el magát s Mensdorff okos tanácsát sem fogadta el, hogy Németországban némi engedmények árán egyezkedjék ki Vilmos királylyal a Bismarck bőrére. Minél aluszékonyabb volt a bécsi kabinet a cselekvésben, annál buzgóbban fárasztotta magát meddő diplomácziai jegyzékek szétküldésével. Biegelebennek szakadatlanul kinálkozott az alkalom, hogy Poroszország ellen panaszkodjék: vérmes természetén aktákkal könnyitett. Az akták azonban mégsem voltak annyira ártalmatlanok, hogy a vitát szükségtelenül is ne élesitették volna. A jegyzékek megérkezése a porosz miniszterelnöknek mindig gyönyörűség volt; ezekkel bizonyította a királynak azt, hogy Ausztria ismét meg akarja alázni Poroszországot, a mint tette Olmützben. A berlini udvarban a még mindig erős békepártot semmivel sem lehetett biztosabban a háború karjaiba kergetni, mint e Bécsből érkező irka-firkákkal. Az mellékes volt, hogy Mensdorff azokat csak kénytelenségből irta alá. A gyönge ember tűrte, hogy rendelkezzenek vele; Bismarcknak pedig volt mire hivatkozni, hogy a bécsi miniszterek közül még a béke-barát Mensdorff is gőgös nyelven beszél.

A márczius 31-én kelt osztrák jegyzék mutatja, hogy a bécsi kabinet mennyire sértettnek érezte magát Bismarck márczius 24-iki körlevele által. A porosz kormány *gyanúsításairól* panaszkodik; biztosít arról, hogy Ferencz József császár nem gondol Poroszország megtámadására s hasonló biztosítást kíván Vilmos király részéről is. Ez az újabb, peremptorikus követelés kellemetlenül érintette a királyt. Április 10-én az olasz követ azt jelentette Firenzébe, hogy ez az út föltétlenül háborúra vezet, a mi eddig valótlanszinű volt. Bismarck április 5-én ridegen válaszolt az osztrák jegyzékre, megjegyezve, hogy az osztrák készülődések támasztották a háborús aggodalmakat s hogy a királynak eszeágában sincs a támadó hadjárat.

Azonban bizonyos, hogy az Itáliával kötött szerződés olyas ellenséges cselekvést jelent, a melylyel nem mérkőzhetett abból semmi, a mit a porosz érzékenység Ausztriától annyira zokon vett. A szerződést az új barátok szorgosan titkolták, mert nem akartak Európa előtt mint támadók föltünni. A porosz kabinet egyébként Itáliának nemsokára ezután bebizonyította, hogy komolyan veszi a reformterveket. A szövetség megkötése után való napon, április 9-én, küldte el Poroszország inditványát a német parlament összehivása tárgyában a szövetségi gyűlésnek.

Bismarck eddig kiméletlenül sértette a német közvéleményt, most azonban már elérkezettnek látta az időt, hogy tervei föltárásával, a melyek a német egységet vallották czélul, az ellenséges közhangulatot kiengesztelje. Be akarta bizonyitani a németeknek, hogy ha háborút támaszt, abban Poroszországnak nem birtokszerzés az igazi czélja, hogy a testvérháborútól nagyobb eredményt vár. Kortársai s az utókor soha-

sem bocsátották volna meg a porosz miniszternek, ha egy kicsiny, vékony földszalag birtokáért ontja ezreknek a vérét. Minden igazságos biró részéről bűnbocsánatot várt azért, hogy kardot adott Poroszország kezébe egy nagy, a lelkeket foglalkoztató eszme szolgálatában. Most sürgősen szükséges volt a közvélemény tájékoztatása. Olaszország csak három hónapra volt megkötve; azután, ha jobbnak látta, letehetett a háborús szándékról, sőt Velencze megvásárlásáért újabb alkudozást kezdhetett Ausztriával. E záros határidő alatt Poroszország és Ausztria között is el kellett a dolognak dőlni erre vagy amarra.

Poroszország inditványa, a melyet a szövetségi gyűlés elé terjesztett, nem volt terjedelmes. A szövetségi tanács, igy szólott, hivjon össze német parlamentet közvetetlen választás, s a mi még jelentősebb, az általános választójog alapján. A parlament összeülésének napját határozza meg a szövetségi tanács. A kormányok előzetesen értekezni fognak Németország új alkotmányáról; az alaptörvényt azonban megvitatás végett a parlament elé terjesztik. Igen részletes volt az inditvány megokolása, a melyben a lényeg a következő: „Ha Németországot valamely európai válság abban az alkotmányban találja, a melyben most él: vagy forradalomba sodorja, vagy idegen iga alá hajtja". Ezzel egy időben Bajorországgal titkos tárgyalást kezdtek. Poroszország arra ösztökélte a harmadik nagyobb német államot, hogy fogjon vele kezet Ausztria kizárására a szorosabb német szövetségből. Ennek fejében a bajor királynak igen hizelgő ajánlatot tettek. Minthogy Poroszország az észak-német államok hadseregeinek főparancsnokságához formált jogot, a déli államokban a katonai

főparancsnokságot a bajor királynak ajánlották föl. Ha a poroszok és a bajorok egyetértenek, úgy e megállapodáshoz könnyű megszerezni az egybehivandó parlament jóváhagyását.

A fölsorolt javaslatok között egy sem volt föltünőbb az általános választójognál. Bismarck akkor vivta harczát a porosz képviselőházzal: a porosz polgárság képviselőivel. A középosztály nemcsak részt követelt a hatalomból, de azt kivánta, hogy, a mint van Angliában, az uralkodás háruljon át a képviselőházra. A polgárság, nem számítva az előretörő negyedik rendet, szilárdan és becsületesen meg volt győződve arról, hogy maga teszi a nemzetet s hogy az uralkodás a nép kezébe kerül, ha a királyságot s a nemességet rászoríthatja, hogy elfogadja a cenzus alapján nyugvó képviseletet. A porosz miniszter legsürgősebb föladata most az volt, hogy a harmadik rend követelését meghiusítsa; ezért akarta választójoggal megajándékozni a nép legalsó rétegeit is. A XIX. század vezető politikusai mind ezen az egy húron pendültek, a kik a szabadelvű polgársággal harczban állottak s azt le akarták győzni. Döntő hatással volt Bismarck elhatározására, hogy III. Napoleon már hosszabb idő óta hasznát látta az általános választójognak, s hogy ennek a reformnak neki mindenben engedelmeskedő parlamentet köszön. Bismarckot ebben a véleményében bizonynyal nem a Lassale-val s a Bucher Lothárral való érintkezés szilárdította meg; neki az volt a czélja, hogy az izmosodó demokracziát a fölvilágosult és reformer czezárizmus támaszává tegye. Lassale-nak egyébként volt sejtelme a Bismarck terveiről; egy pöre alkalmával 1864 márczius 12-én a következőket jósolta: „Játszhatunk, uraim, bármi

nagyba, de játszunk becsületesen, nyílt kártyával. A legbiztosabb diplomáczia az, ha szándékaikból nem titkolnak el semmit, hisz azokat a szükség parancsolja. Itt, ezen a helyen, ünnepélyesen kijelentem önöknek, hogy nem telik el egy esztendő s Bismarck úr már eljátszta Peel Róbert szerepét s oktrojálta az általános és közvetetlen választójogot". Ez a fordulat Bismarck politikájában a szabadelvűeket bámulatba, a konzervativokat kétségbeejtette. Így gondolkozott Gerlach, a ki szerint az általános szavazatjog „Németországban minden megállapodott politikai tényezőnek: a nemességnek, a rendeknek, a felsőbbségnek, a testületeknek csődjét jelentette". Nem maradt más hátra. „mint hogy a politikai pártok késhegyig menő tusára szervezkedjenek, s ebben a nemes, hazafias munkában mindnyájunknak kezet kell fognunk". A Bismarck számításába valóban egy kis hiba csúszott. A polgár-társadalom alatt egy forradalmi hajlamú réteg támadt, a mely veszedelmesebb mindannál, a kik a porosz népképviseletben eddig éreztették erejüket. Bismarck akkor úgy nyilatkozott, hogy a német parlamentben nehézségektől csak az esetben tart, ha annak többsége a szabadelvűekből kerül ki; a konzervativ vagy radikális többséggel el tud bánni.[1] Egyébként is nem a választójog problemájának megoldása volt a legsürgősebb; a porosz minisztert közelebb álló gondok nyomták. „Az olyan háborúban, a mely életre-halálra megy, mondta Bismarck később *Visszaemlékezései*-ben, az ember nem törődik a fegyverrel, a melyet használ, sem azzal az értékkel, a melyet a fegyver használatával tönkretesz; az egyetlen dolog, a mivel az

[1] *Benedetti*, 103. l.

ember ilyenkor törődik: a háború kimenetele; az, hogy kifelé megőrizzük függetlenségünket, hogy a békekötéskor megfizettessük a kárt, a melyet szenvedtünk, hogy az elveszítettnél többet nyerjünk". Bismarcknak tehát a német parlament inditványozásával az volt a czélja, hogy Ausztrián s a középállamokon minél nagyobbat üssön. Ha ez sikerül neki, akkor a komoly közvéleményt megnyerte magának, akkor bebizonyította szándékának becsületességét s a döntést Poroszország teljes megnyugvással bízhatja a kardra.

Szabad-e azon csodálkoznunk, ha Bismarck e politikai Pálfordulásakor mindenfelől gyanakvással és bizalmatlansággal találkozott? Az egyáltalán nem volt valószinű, hogy komolyan és őszintén a parlamentáris rendszer hívévé szegődött volna. Ezen a véleményen volt majdnem egészében a német sajtó is. Azokban a napokban írta a *Nationalzeitung*: „Az általános és egyforma szavazatjog, a közvetetlen választás, a német parlament nagy dolog, olyan czél, a melyekért érdemes fáradni; de Bismarck és Eulenburg grófoknak s a szövetségi tanácsnak mi dolga vele, mire fogják használni? . . . Bizonyára csodának kellene történni, hogy mától számítva néhány hónap alatt a német nemzet igazi népképviselete üljön össze akármelyik német fővárosban s aztán a kezdeményező porosz államot kik képviselnék azon, mint alkotmányos miniszterek? Talán Eulenburg és zur Lippe grófok? Ha ilyesmi a szándékuk, úgy annak életrevalóságát az urak kipróbálhatnák a saját szűkebb hazájukban, a hol már van parlament, a hol nem kell előbb alkotmányt teremteni. Poroszország benső állapotai igazolják azt a rideg közömbösséget, a melylyel Német-

ország a porosz ajánlatot fogadja. Ha az inditványt népszerű porosz kormány tette volna, a kezdemény villanyütés módjára éri nemcsak Németországot, de egész Európát".

Kevés olyan ember volt Németországban, a ki Bismarck politikáját elfogulatlanul itélte volna meg s tudta volna, hogy államférfiúi pályáján válsághoz közeledik. Csupán a badeni kamarában, a hol Roggenbach és Mathy miniszterek állottak a szabadelvűpárt élén, a kik fölismerték a következendő dolgokat, a kik a kedélyeket arra előkészitették, hoztak olyan határozatot, a mely Poroszországnak kedvezett. A liberálisok meresztették a szemeiket, hogy az olyan kipróbált demokrata is, a minő volt Ziegler, Brandenburg egykori főpolgármestere, Bismarck mellé állhatott. Ziegler április 17-én Poroszország ama szándékáról, hogy német parlamentet akar összehívni, a következő, megjegyzésre érdemes dolgokat mondta: „Nekem ez a dolog annyi vereség után fényes elégtételt szolgáltat . . . Ha az a fölfogás, a miben nem osztozom, helyes volna is, hogy a miniszterelnöknek a parlamenttel nincsenek komoly czéljai, még az esetben is jó alkalomnak tartom, hogy kapjunk rajta; mert politikus dolognak vallom, hogy a minisztert a saját hálójában fogjuk meg". Azonban Ziegler, a ki Lassale jelentőségét is idejekorán meglátta, a ki ment volt a szabadelvűek politikai és gazdasági balitéleteitől, egyedül állott. Ennek a hangulatnak adott kifejezést a *Vossische Zeitung*, a melynek hasábjairól, sőt soraiból is Ausztria ellen a hagyományos porosz gyűlölség beszélt.[1] Ez egyaránt támadta a porosz

[1] A *Vossische Zeitung* egész naiv módon tárgyalta, hogy Ausztriától gőgös gonoszság és vakság együtt, ha Poroszor

dicsőségre irigykedő Ausztriát s a miniszterelnököt, a kiben hazája szerencsétlenségét látta. Hasonló gyűlölet lángolt Bismarck ellen az összes szabadelvű ujságokban s különös vadsággal lobogott az a partikuláris demokraták sajtójában és szövetkezeteiben, a hol abban az időben valaki azt a bősz nyilatkozatot tette: hogy Poroszországot oda kell juttatni, a hová való, — a talpak alá.

Ha Németországon kívül, az idegen nemzetek közt tekintünk szét, többnyire csúfolódó ítéletet hallunk a kalandor Poroszországról, a melynek minisztere most, hogy a belső politikában támadt zavarokat legyőzhesse, háborút akar szitani. Az angolok nem bíztak abban, hogy a németek annyi írás és beszéd után is a cselekvésre adják magukat. A *Times* a maga gőgös, angol álláspontjából így okoskodik: „Mindent összevéve, azt kell mondanunk, hogy a mint a jelekből látszik, Európa békéjét nem fogja megzavarni semmi.

szágnak Németországban nem csinál helyet. Április 14-én így írt: „Egyébiránt bármi módon szülessék is újjá Németország, az a hegemóniát Poroszországnak fogja juttatni s iparkodni fog Ausztriát a német földről kiküszöbölni. Azonban Ausztriában ezt nem látja be senki s ha be is látná, nem meri kimondani, mi legalább nem tudunk rá esetet. Hogy ebben a tekintetben mekkora a vakság, azt csak a koronák jogát mindig hánytorgató szász Beust úrral bizonyítjuk; utolsó jegyzékében balgatag rövidlátásáról megint fényes bizonyságot adott a német szövetség e lovagja“. Április 18-iki számában ugyanez a lap a következőket írta: „A mi pedig a testvérháborút illeti, az osztrák hadseregről szólván, a mely háromnegyed részében nem német szlávokból és magyarokból áll, kómikus szólamnak tartjuk, még ha nem is gondolunk arra, hogy minden háború, mert háború, a humanitás szempontjából csak *testvérháború* lehet s ezért kárhozatos“.

Hogy a két ellenfél becsülete mely pontig vagy pontocskáig marad sértetlen, vagy sértődik meg, megvalljuk, hogy azzal nem törődünk. A kérdés a németek között nagy vitát támasztott s vitájuk általános érdekre is számíthat, ha arra kerül a sor, hogy egymás hajába kapjanak. Ha ezen a krizisen is átestek, vissza fognak térni megint a régi, házias, lagymatag, unalmas csapásra".

A Schlesvig-Holsteinért vívott háború óta Bismarckot terveiben a szerencse kivételes módon támogatta. Oroszország jóindulatú magatartása, az olasz szövetség megkötése Napoleon döntő közbenjárásával, a bécsi kabinet ostoba politikája, mind az ő malmára hajtották a vizet; igazi nehézségekkel csak az udvarnál s a porosz nép körében kellett megküzdenie. A franczia követnek nagy önbizalommal mondta ezekben a napokban: „Rá tudtam venni a porosz királyt, hogy föloldja azokat a benső kapcsokat, a melyek családját az osztrák császári házhoz kötötték; rábírtam, hogy a revoluczionárius Itáliával szövetségre lépjen; szükség esetére összeköttetésbe hoztam a franczia császársággal; keresztülhajtottam, hogy a frankfurti szövetségnek alkotmányát népparlament fogja revizió alá. Büszke vagyok e sikereimre. Nem tudom, szedhetem-e munkám gyümölcsét? de ha a király el is ejtene, a földet én szántottam föl azzal, hogy Poroszország és Ausztria között örvényt nyitottam; a szabadelvű párt pedig, mihelyt hatalomra jut, elvégzi helyettem azt a munkát, a mit én magamnak szántam".

Innen kezdve azonban egy pillanatra a szerencse hátat fordított a porosz miniszternek; igen foganatosaknak tetsző fogások nem tettek semmi hatást.

Bismarck egész biztosan számitott a közvélemény föllendülésére; azt hitte: a nemzeti pártot meggyőzheti arról, hogy reménységei megvalósítására ő hivatott. De a régi varázsigének, a német parlamentnek most nem volt semmi hitele. A porosz képviselőházzal vívott harczában Bismarcknak mindig kezeügyében volt ez a fegyver; ő csak most, csak szükségből, komoly szándék nélkül vette kölcsön ezt a fegyvert ellenségei tárházából. Különben is a porosz inditvány, ha komolyan vizsgáljuk, hézagos volt. A tervezett alkotmányról nem mondott semmit; azon egyezzenek meg a német államok. De hát mi történjék akkor, ha nem tudnának megegyezni? A szabadelvű közvélemény leginkább a fejedelmi hatalom korlátozásáért kivánta a parlamentben megnyilatkozó népfölséget; a porosz miniszter bizonyára ilyesmit nem akarhatott. Ugyanakkor egy más visszautasitásnak is kitette magát Poroszország. Bajorország nem sokat gondolkozott rajta, hanem visszautasította Poroszország amaz inditványát, hogy szövetkezzék vele s ezért cserében fogadja el a déli német államokban a fővezérséget. Bismarck még a február 28-án tartott minisztertanácsban határozottan azt állitotta, hogy háború esetén Bajorországot el fogja Ausztriától szakithani. Moltke tamáskodott ebben s neki volt igaza. A bajor kormány meggondolta, hogy ha Ausztriát a szövetségből kizárják, a hatalmi túlsúly Poroszországra fog átháramlani s ezen az sem változtat, ha a déli államokban a főparancsnokságot ő tartja kezében. A Wittelsbachháznak a meglevő állapot föntartása volt érdekében, hogy ő tartson Ausztria és Poroszország között egyensúlyt; a dél-németországi főparancsnokságot, a mint utóbb mondta, Németország érdekében azért nem

fogadta el, hogy a nemzetnek egy szövetséges fővezérre volt szüksége, a ki északon és délen egyaránt parancsol.

Bismarck ezzel a tervvel nemcsak Bajorországot akarta megnyerni, a melynek jelentős hadereje volt, de Napoleon gyanakvását is le akarta fegyverezni. Poroszország becsvágya — mondta Govonenak olyan czélzattal, hogy Napoleon császár is megtudja, — csak Észak-Németországra terjed ki; ha azt hatalmába kerítheti, azzal megelégszik. Bajorországot ebben a vonatkozásban nevezte ő Németország Kalabriájának, a mely vonakodik a porosz-német államba való bekebelezéstől. Bajorország hatalmi állása Ausztria és Poroszország között volt volna a kezesség Napoleonnak arról, hogy a Hohenzollernek nem akarják megbolygatni az európai egyensúlyt. Bismarck mérsékeltnek mutatkozott, hogy Francziaországot megnyugtassa. Így akart hasznot húzni a helyzetből; a siker különböző mértéke szerint hajlandó Poroszország kisebb vagy nagyobb hatalmi növekedésével megelégedni.

Bismarck a német nemzeti érzés fölbuzdulásáról Poroszország tekintetében nem reális hatalmi növekedést, csak morális helyzetének javulását várta. Csak azt akarta ezzel őt tétovázva követő királyának bizonyitani, hogy külső politikájával födözi a Poroszország bensejében támasztott réseket. Ez nem sikerült neki; az eredmény csupán az volt, hogy Németország királyai és fejedelmei ismét megriadtak Poroszország és a porosz miniszter becsvágyától, a ki kész még a *forradalmi eszmékkel* is szövetkezni, csakhogy őket megtörhesse. E hetek tapasztalatai Vilmos királyt nagyon lehangolták. Még jobban megzavarodott abban, hogy a helyes úton jár-e? A trónörökös még heve-

sebben támadta a minisztert, mert meg volt róla győződve, hogy neki a német parlament csupán ürügy. Nagybátyjának, Koburg herczegnek egész őszintén föltárta lelkét. „Bismarck — írta márczius 26-án — engem merőben ignorál. A szászországi őszi hadgyakorlatok óta jónak látja, hogy az égető kérdésekről engem egyetlen betűvel se tájékoztasson ... A Bismarck vakmerőségét sehogy sem tudom megmagyarázni ... Összekötött kezekkel adjuk át magunkat a végzetnek! A magam részéről semmit sem hagyok megkisérletlenül, hogy ezt a veszedelmet elhárítsam; ezért intek és ezért akadékoskodom. De te tudod, hogy milyen keveset tehetek". A trónörökösnél is elkeseredettebb volt a felesége, a kiről a herczegnek május 15-én ezeket írja: „Vicky ezerszer köszönt ... magán kivül van, mert a feleség s az anya azt a vakmerőséget, a mely mindent koczkáztat, nem is nézheti közönbösen". A trónörökös, a ki komolyan óhajtotta a királyság s a szabadelvű eszmék kibékülését, Bismarck akkori politikáját „a legszentebb dolgokkal való gonosz játéknak" nevezte. Azt magyarázta, hogy Németország egyesülését porosz vezetés alatt nem hajthatja végre olyan miniszter, a ki mindent egymás ellen uszít; hogy ezt a munkát csak a kor szükségeinek megfelelő, határozottan szabadelvű kormány hajthatná végre.[1] A királyt is nagyon kinosan érintette, hogy a konzervativ párt nagyobb részét Bismarck forradalmi hajlamú politikája tőle elszakította. A konzervativek a képviselőház ellen vivott csatában föltétlenül bocsátották magukat a király rendelkezésére;

[1] Tempeltey: *Herzog Ernst von Koburg* és Haym: *Das Leben Max Dunckers* 377. l.

soraikban most szakadás állott be. Legkiválóbb tagjai egész életükben igazságnak vallották, hogy a konzervativ érdekek: a királyság és a nemesség java az osztrák szövetséget parancsolják. Soraikból mind hangosabban hallatszott, hogy a háború Ausztriával, a demokrácziával való kaczérkodás szerencsétlenséget hoz Poroszországra. A férfiak közül, a kik a sajtóban pártjukat képviselték, Wagener ebben a válságban is hive maradt Bismarck politikájának; Gerlach ellenben konzervativ ellenzéket toborzott, a mely megakarta gátolni a vérrokon Ausztriával való háborút.[1] Gerlach a *Kreuzzeitung*-ban még később is az Ausztriával való kiegyezés érdekében emelte föl a szavát. Május 7-én a maga csodálatos stilusában a következ-

[1] Egészen más álláspontból szólalt föl a kiegyenlités mellett a rajnai polgárság békeszerető szellemében a *Kölnische Zeitung* és pedig abból a szempontból, hogy Poroszország engedjen a területkérdésben. Figyelemreméltó czikk van márczius 21-iki számában: „Ausztria természetesen küzd az ellen, hogy Poroszország hatalma éjszakon megnövekedjék; de nem föltétlenül; kárpótlást kiván azokért a tartományokért, a melyeket közösen hóditottak meg, a melyekhez vitathatatlan joga van és pedig nem csupán pénzben, de megfelelő területben is. *Ehhez Ausztriának joga van és Poroszország jogtalanságot követ el, ha Ausztriától minden, a legkisebb területbeli kárpótlást is megtagad,* még pedig akkor, a midőn Ausztriától jelentékeny területátengedést követel. Annak a dogmának fölállitása, hogy Poroszország mindig követelhet területet, de területről lemondania nem szabad, csodálatos pöffeszkedés volna.“ A *Kölnische Zeitung* még május 18-iki számában is azért szólalt föl, hogy Poroszország elfogadható feltételeket küldjön Bécsbe a Schleswig-Holsteinért járó kárpótlás tárgyában. A rajnai tartományokban lakó klerikálisok hangulatáról l. Pastortól Reichensperger Ágoston életrajzát, a ki (I. 578. l.) szivéből kivánta, hogy Ausztria győzzön.

zőket írta: „Poroszország ama jogos törekvésével, hogy hatalmát Németországban növelje, Ausztria ama jogos törekvése áll szemben, hogy hatalmát Németországban megtartsa. Ez a dualizmus az éltető alapjelleme, igazi fundamentuma a német alkotmánynak. Németország nem volna többé Németország, akár Poroszország, akár Ausztria hiányoznék belőle. Ezért Poroszország becsülete és hatalma nemcsak Németország ékessége; de Ausztria becsülete és hatalma is ékessége Poroszországnak.“ Olyan hangok voltak ezek, a melyek hatottak a királyra, a ki nem tudott végkép megszabadulni a szent szövetség korának hagyományaitól. A hadseregben is hangok támadtak, a melyek a régi, bajtársi érzésből Ausztria iránt, ellenezték a háborút.[1]

Mindazonáltal a királyt az utóbbi évek eseményei arra szoktatták, hogy daczoljon a közvéleménynyel s hogy minisztere tanácsát kövesse. A miniszterre nézve mindennél aggasztóbb volt, hogy Poroszország képviselői az idegen udvaroknál politikájának következményeitől megriadtak s Poroszország diplomácziai helyzetéről kétségbeejtő jelentéseket küldtek. Ez a körülmény még a londoni nagykövetnél, Bernstorff grófnál volt a legkevésbbé feltünő, mert ő szabadelvű elveiről volt ismeretes. Bismarck akkortájban igen keservesen panaszolta az olasz küldötteknek, hogy Bernstorff egész nyíltan ellenségeihez szegődött. Még aggasztóbb volt az, hogy Usedom is Firenzéből

[1] Nagyon ártott Bismarck politikájának az, hogy a *Kreuzzeitung* akkor közölte Wagener véleményét, a mely szerint a német parlament csak arra eszköz, hogy vele az egyes államokban a kellemetlen parlamentárizmust agyonüssék. L. még Gerlach emlékiratát: *Bismarck-Jahrbuch* IV. 175. l.

aggodalmakkal állott elő. Azt hitte, hogy nyomában van az Olaszország és Ausztria közt titkon folyó alkunak s lehetségesnek tartotta, hogy az olasz kormány egy oldalfordulással Poroszországot magára hagyja.[1] Szomorú kilátások voltak ezek! Savigny, Poroszország képviselője a frankfurti szövetséges tanácsban, buzgó katholikus és osztrák-barát volt; a rábizottakat elvégezte pontosan, hozzáértéssel, de lelkében visszaborzadt a Bismarck politikájától. A miniszter egyedülállóbbnak érezte magát, mint bármikor.

Hasonló nehézségek ellen az utóbbi évek folyamán nem egyszer küzdött. De most sokkal komolyabb, igazán fenyegető veszedelem Párisban támadt ellene. Minden azon fordult meg, hogy III. Napoleon megtartsa semlegességét a közeledő kavarodásban. Most azonban a népben támadtak hangok a franczia császár ellen. Poroszország föllépését a szövetségben annak bizonyságául vették, hogy ez az állam európai bonyodalmat akar fölidézni, azért nem riad vissza a háborútól sem. Az világosabb volt a napnál, hogy a támadást nem Ausztria fogja kezdeni: Bismarckban Európa a békebontót látta. A börzéken estek az árfolyamok, az üzlet megakadt s most előbb a sajtóban, azután a párisi kamarában tört ki a vihar Poroszország ellen. Mindez azonban csak mellékes volt. Goltz gróf aggodalmasan látta, mint hidegszik jobban meg jobban III. Napoleon napról-napra Poroszország iránt. Pedig ez is érthető volt. A császár csalódott abban a reményében, hogy Poroszország még a háború kitörése előtt ajánlattal lép eléje, a mely Francziaországnak terület-nagyobbodást, a népességben sza-

[1] *La Marmora* 147., 148. l.

porodást jelent. Kezdte belátni, hogy Bismarckban olyan diplomatára talált, a ki elég ügyes körmei közül kisiklani. Poroszországhoz nem kötötte platonikus érzelem; neki kézzelfogható sikerekre volt szüksége, hogy azokkal nyughatatlan vérű népének imponáljon. Mert Poroszországgal különben is elégületlen volt, most készségesebben hallgatott minisztere, Drouyn de Lhuys tanácsára, a ki Poroszország túlsúlyát Németországon veszedelemnek tartotta. Goltz mindezt hűségesen jelentette Berlinbe, sőt tapasztalataiból levonta a következtetést is: és Bismarck nagy bosszúságára azokhoz állott, a kik azért kardoskodtak, hogy a porosz politika békés fordulatot vegyen. Most semmi más akadály nem állott útban Bismarck merész előretörése előtt, csak Goltz szakadatlan figyelmeztetése a Francziaország felől fenyegető veszedelemre. A párisi nagykövet azt is jelentette, hogy ennek elhárítása nincs módjában.[1]

E körülmények között Vilmos király komolyan magába szállott, hogy e figyelmeztetésekre nem kellene-e hallgatnia? Sok minden ajánlotta ezt: így a kis államoknak vele ellenséges közvéleménye, Bajorország Ausztriához való csatlakozása, a porosz nép makacs békeszeretete; mégis úgy érezte, hogy leginkább Napoleon hallgatása nyugtalanítja, a ki többé nem bízott a czélozgatásokban, a melyekkel Goltz addig önzését táplálta.

Moltke haszontalanul próbálkozott meg azzal, hogy a királyban megszilárdítsa az önbizalmat. Minden alkalommal emlékeztette rá, hogy Poroszországnak csak hasznára válhatik, ha minél előbb megkezdi a hábo-

[1] *Bernhardi* VII. 381. l., aztán *Bismarck-Jahrbuch* V. 193. l.

rút. Poroszország mozgósított csapatait öt vasútvonalon szállíthatja a háború szinterére, míg Ausztriának csak egy, a Bécsből Prágába menő áll rendelkezésére. Ha aztán mind a két állam egy napon mozgósít, Poroszország huszonkét nap alatt kétszásznyolczvanötezer embert gyűjthet egy helyre, Ausztria ellenben szásztizezer emberrel kevesebbet. Ezt tudják Ausztriában is és a szükség nyomása alatt ezért kapkodnak ott alsórendű, keveset érő rendszabályokhoz. Poroszország mindenesetre a mozgósítás huszonhetedik napjától negyvenkettedik napjáig erősebb lesz, mert ennyi idő kell arra, hogy Ausztria megfelelő haderőt állíthasson szembe Poroszországgal. Az utolsó tizenöt nap alatt, tette hozzá Moltke, taktikai okokból be kell törni Szászországba és a cseh földre. Ausztria a maga hátrányát csak azzal ellensúlyozhatja némileg, ha Bajorországgal szövetségre lép, nem azért, hogy hadseregével a maga erejét növelje, hanem azért, hogy az Alsó-Ausztria és Csehország között elfutó vasútvonal segítségével hadseregét két héttel korábban összegyűjthesse Csehországban.

A királyt még ez az előadás sem győzte meg. Aggasztónak találta, hogy Ausztria negyvenkét nap alatt akkora erőt gyűjthet össze, a mekkora a porosz haderő, aztán Bajorország is melléje állhat. Moltke előterjesztésére április 3-án ezt a széljegyzetet írta: „Nagyon kellemetlenül érint a bajor eshetőség, ha ez és Württemberg Ausztriához áll, a szövetségesek a miénknél százezer fővel nagyobb haderőt állíthatnak ellenünk“. A királynak az volt a véleménye, hogy hatvanezer embert a déli német államok ellen a határon kell felállítani s ezzel is kevesebbet állíthatnak Ausztria ellen. A hadügyminiszter azzal a

kéréssel küldte Moltkénak e megjegyzéseket, hogy „Ő felségét megnyugtató módon közvetetlenül informálja.“ Ezt a megbízást Moltke félig-meddig elutasította: „Senkinek sem lehet szándéka, hogy a királyt rábeszélje erre a háborúra; czélunk csak az, hogy a tényleges helyzet hű és világos föltárásával elhatározását megkönnyítsük“. Április 14-én aztán Moltke véglegesen összefoglalta és a király elé terjesztette mindazt, a mit az utóbbi hetekben alaposan megfontolt. Előterjesztése csodálatos szelleméről tanúskodik. Ment az nemcsak a szenvedélytől, de minden subjektiv okoskodástól is. Szeme olyan biztosan számol az élő és eleven erőkkel, mintha a história távlatából nézné a dolgokat. Az előterjesztés arról tárgyal, hogy az időbeli előnyt, a melylyel Poroszország rendelkezik, használni kell; az ellenséget az egész vonalon meg kell előzni a csatatéren is, az elhatározásokban is. Poroszországnak minden kedvez. „Csak nem szabad — így végződik ez a klasszikus bizonyítás, — ha már mozgósitottunk, félni attól, hogy támadással vádolnak. Minden késedelmezés csak rontani fog helyzetünkön“.

A berlini kabinetet ebben a hangulatban kapta az az osztrák jegyzék, a mely április 7-én kelt. Hangban nem volt szelídebb a korábbi jegyzékeknél, de a béke megóvására komoly ajánlatot tett. Ismét hangsúlyozta, hogy Ausztria nem készül háborúra s utalt arra, hogy némi háborús készülődést végül maga Poroszország is elismert. Ferencz József császár ismét szavát adta, hogy nem gondol szomszédja megtámadására. A béke fentartható, de az attól függ, ha Poroszország megszünteti a márczius 29-én elrendelt háborúra készülődést. A mint ez megtörténik, nincs

semmi ok a nyugtalanságra. Ausztria eddig ment. Vilmos király talán a külföldi porosz követek jelentéseinek hatása, talán más parancsoló okok nyomása alatt, azon a véleményen volt, hogy békésen kell válaszolni s ezzel elérik azt is, hogy Európa a porosz kabinetben nem lát többé békebontót. Bismarck éppen ezekben a napokban ismét beteg volt s így nem beszélhetett a királylyal. A király is ez okból nem állott annyira a befolyása alatt, mint rendszerint. Szavahihető tudósitás azt mondja, hogy a király a Bismarck által fogalmazott válaszjegyzéken kétszer enyhitett és azt kétszer küldte neki vissza. A porosz jegyzék tehát békés hangon volt tartva: a berlini kabinet elfogadta Ausztria ajánlatát. Poroszország, mondta a jegyzék, kész abban hagyni a készülődést, ha Ausztria is ugyanazt cselekszi. Ebben a formában, a mely nem volt egészen Bismarck izlése szerint, indult el a válasz április 15-én Bécsbe.

Hónapok óta most történt először, hogy a bécsi kabinet Berlinből békés hirt kapott, hogy nem panaszoltak ellene s hogy nem vádolták. Nagy idő óta most volt először remény a békére s Mensdorff minden erejéből azon volt, hogy azt megerősitse és állandóvá tegye. Ama tiszteletreméltó szándéknak megfelelően, hogy Ferencz József csak védelemből akart kardot vonni, a miniszter megbizást kapott arra, hogy Poroszország iránt előzékeny legyen. Igen lekötelező modorban felelt tehát a porosz jegyzékre. Ausztria április 18-án formálisan kijelentette, hogy a csapatösszevonásokat, a melyek Poroszországot nyugtalanitották, megszünteti. Kijelentette továbbá, hogy a császár április 25-ére határozta a napot, a melyen parancsot ad a leszerelésre. Magától értetődik, a bécsi

udvar is kötelező igéretet kivánt a porosz királytól, hogy az összehívott csapatokat azon a napon, vagy nem sokkal utóbb, haza bocsátja. Ez a lojális hang hatást keltett Berlinben. Ez az ajánlat elevenen találta a porosz miniszterelnök terveit. A királyt csak sok fáradsággal vehette rá az olasz szövetség megkötésére s a háborúra készülést elrendelő parancs aláírására. Most habozott, tétovázott, hogy eddigi cselekedeteinek következményét levonja; a három hónap, a mely időre az olasz szövetséget kötötte, azalatt lejár a nélkül, hogy valami szemmel látható hasznát vette volna. Ilyes gondok nyomták Bismarckot. „Bismarck — írja Barral gróf április 19-én Berlinből — nagyon zúgolódik, hogy békés fordulatot vettek azok a dolgok, a melyekből összetűzés támadhatott volna. A kérdés lényegében nem változott semmit; de a háború kitörését egyelőre legalább elodázták. Anglia és Francziaország, úgy mondják, Bécsre nyomást gyakoroltak, hogy erre az eredményre jussunk s hogy törekvésük sikerült, az részben Bismarck makacs betegségén is állott.“ Bismarck nem nyugodhatott bele abba, hogy az ő eszén ilyen könnyű szerrel túljárjanak. Barallal ellentétben kijelentette, hogy bajos dolog volt Ausztria ajánlatát visszautasitani; de ha a király elfogadja az ő tanácsát, Poroszország megtartja legalább a lovakat, a melyeket az ágyúk húzására vásárolt. Szükség esetében a közép-államok katonai mozgolódását használhatja az ember ürügyül, hogy azt legalább ne hagyják félben, a mi a hadviselésre a legfontosabb. Az olasz követ feljegyezte a következőket: „Nekem és Govone tábornoknak az a benyomásunk, hogy Bismarckot az osztrák javaslat elevenén találta s hogy kedvét szegte az a békés

fordulat, a mely a válságban beállott." Azon az estén, a melyen az osztrák sürgöny Berlinbe érkezett, a király meglátogatta beteg miniszterét s ez azt képzelte, hogy urát megnyerheti a maga terveinek. E czélra szolgált volna az a levél is, a melyet Bismarck április 22-én intézett a királyhoz.[1] Ha a király követi az ő tanácsát, mondta a franczia követnek, akkor húzták-halasztották volna a választ az osztrák jegyzékre. Ezt a tanácsot azonban nem tudta elfogadtatni. A legközelebbi napon összeült a minisztertanács, a melyben az a nézet kerekedett fölül, hogy méltóságosabb eljárás azonnal válaszolni Ausztria békés ajánlatára.[2] Egy dolgot azonban mégis keresztülvitt Bismarck, azt, hogy míg Ausztria határozott, közeli napot, április 25-ét jelölte meg annak határául, a mikor a leszerelésre parancsot ad, a Bécsbe küldött jegyzék a porosz leszerelés dátumáról mélyen hallgatott. Tehát csak általánosságban kötelezte magát, hogy csapatait Ausztriával egy időben hazabocsátja. E követség híre még április 21-én szétment Berlinből és elterjedt Európaszerte. A míg Bismarck érthető izgalommal leste a dolgok továbbfejlődését, az Alpoktól éjszakra eső népek a béke biztosabb reményében ismét szabadon lélekzettek. Olaszországban viszont, a hol a háború kitörésére türelmetlenül vártak, a Poroszország és Ausztria között lefolyt békés indulatú jegyzékváltás a legnagyobb levertséget szülte. Nigra április 23-án azt jelentette La Mar-

[1] *Bismarck-Jahrbuch* IV. 25. l.

[2] *Benedetti* a 112. lapon Bismarck közlése nyomán. Bodelschwingh pénzügyminiszter még május 2-án is azért kardoskodott, hogy a vásárlott lovakon adjanak túl, a béke ezzel is biztosabb. L. levelét. Roon *Denkwürdigkeiten* II. 267. l.

morának, hogy Párisban is teljesen békés hangulat uralkodik. Nehéz szivén ezzel a fölsóhajtással könynyitett: „Adná az ég, hogy Ausztria belénk kössön, de azt nem remélhetjük." Bismarck és La Marmora is egészen hasonló szomorú nézeteket cseréltek ki egymás között. Bismarck súlyos hibának vallotta, hogy a zászló alá hivott legénységet hazabocsássák, a déli hadosztályokat békeállapotba helyezzék, a nélkül, hogy Poroszország akárcsak diplomácziai sikerhez jutott volna. Éppen igy járt Poroszország 1850-ben is, aztán az olasz háború folyamán, 1859 nyarán, a mikor hadseregét talpra állította, de nem mozditotta egy ujját sem. A világ már meg is szokta, hogy Berlinből csak üres fenyegetés keljen szárnyra; sőt a háború elhalasztását a belső politika érdekéből is aggasztónak tartotta. A király más szempontból indult ki. Felelősséget érzett katonáinak életéért és haláláért, azt akarta, hogy lelkiismerete egészen nyugodt legyen, a midőn népét harczra szólitja. A porosz politikának Európára gyakorolt befolyása szempontjából fontos dolog volt, hogy a király első tanácsosának gyöngyöző borába vizet kevert. Most már minden azon fordult meg, hogy az osztrák kormány tud-e okosan bánni Vilmos királylyal, s démonától, a minek Bismarckot nézték, el tudja-e szakitani?!

* * *

A dolgok további folyása most már egészen attól függött, hogy fogadják Bécsben az április 21-én elküldött porosz jegyzéket. Poroszország azzal, hogy az osztrák javaslatokat elfogadta, ismét próbára tette a bécsi kabinet okosságát és önmérsékletét. Hogy azonban a nemsokára beálló fordulatot teljesen megérthessük, szükséges megvizsgálnunk Ausztriában a

kormánykörökben s a népben uralkodó hangulatot, valamint Itália szerepét a bonyodalmakban.

Április hó folyamán Ausztriában nőttön-nőtt az elkeseredés a berlini kabinet ellenséges magatartása miatt. Elkerülhetetlennek látszott a háború, miután Poroszország Itáliával kezet fogott s Ausztria Németországból való kirekesztését követelte. Hogy a békét megóvja, hajlandó volt az áldozatra; de Schleswig-Holstein átengedése, Észak-Németországban a porosz hegemónia elismerése olyan ár volt, a mi Ausztriát, mint német nagyhatalmat, megalázta. Hát ez az eredménye a Holsteinért viselt közös háborúnak? Hát Ausztria és Poroszország uralkodói ezért az eredményért fogtak annyiszor rokoni és baráti kezet? E vizsgálódás Vilmos király jellemére is a szándékos számitás árnyékát és gyanuját vetette; a nép legalább és kivált az osztrák németek igy gondolkoztak. Föllobogott lelkükben a harczias kedv, mert az államot, a melyen szeretettel csüngtek, igazságtalan támadással fenyegették s mert tartottak attól is, hogyha a Bismarck politikája győz, a német hazától el kell szakadniok. Őket sújtota volna Németországban legkegyetlenebbül a testvérháború s ezért módtalanul gyűlölték a porosz minisztert, akár, mert most szabadabb alkotmányos reformokra törekedtek, vagy mert gyűlöltségüket a szomszédos állam ellen még a szigorúan katholikus érzület is élesítette. A szlávok mindenekfölött azért gyűlölték a poroszokat, mert németek voltak. Csupán a magyarok viselkedtek közömbösen; sőt kivánták a háborút, mert attól várhatták nemzeti aspiráczióik valósulását. Azt remélték, hogy a monarchia a szükség s a veszedelem nyomása alatt rájuk szorul s akkor visszaállitja

régi szabadságukat. A mellett azonban egyetlen szó sem emelkedett, hogy Ausztria kardcsapás nélkül adja föl hatalmi állását Németországban; még a szlávok sem bátorkodtak azt tanácsolni, holott nekik hasznos volt volna a Németországtól való elszakadás. Még az olyan férfiak is, mint Mensdorff gróf, a kik a béke s a kiegyenlítés tántoríthatatlan hívei voltak, elvetették ezt a megoldást. Egyébiránt a Mensdorff-féle óvatos politikának csak szórványosan voltak barátai. A vezérkar készülődést sürgetett, hogy az ellenség ne szakadhasson váratlanul a nyakába. Már április 8-án elhatározták, hogy nyolczvanötezer emberrel emelik a hadsereg létszámát; de nem vitték ki a tervet, hogy a háborúra készülésnek kézzelfogható bizonyítványát ne adják. Azonban az a körülmény, hogy Poroszország már márczius 29-én elrendelte a fegyverkezést a határerősségekben, hasonló eljárásra kényszerített. A porosz példának megfelelően, részben attól kényszerítve, hadilábra állították a tábori tüzérséget s fogatról és lőszertelepekről gondoskodtak. Ez intézkedések is defenziv természetűek voltak. Épp abban az időben, a mikor Berlinből békésebb hirek jöttek, tett az osztrák vezérkar, a melynek északra és délre egyaránt figyelnie kellett, egy aggasztó fölfedezést. A míg az egyik oldalon a nyomás enyhült, addig más oldalon, Itáliában, annál nagyobb buzgalommal készültek a hajszára. Most, április harmadik hetében, a mikor szorongva várták a porosz választ az április 15-én tett békés javaslatokra, visszafojthatatlan módon tört ki a szenvedély, hogy az osztrákoktól az olasz birtokokat elvegyék.

Itália évek óta leste az alkalmat, hogy Ausztriát megtámadja, és szövetkezett volna bármely európai

hatalommal, a mely Ausztriával ellenséges lábon állott. Azonban az olasz kormány útjában is, hogy elhatározhassa magát, nagy akadályok állottak. A züllött pénzügyi viszonyok takarékosságot parancsolták a katonaköltségekben is. 1866 január 22-én Scialoja pénzügyminiszter a folyó évre kétszáztizenegy millió lira deficzitet állapított meg. A tél folyamán már olyan ziláltak voltak a pénzviszonyok, hogy deczemberben igen sajátságos módon segitettek magukon. Minthogy közelebbről nem volt remény a háborúra, elhatározták, hogy januárban az évi ujonczozást nem tartják meg. Hogy mégis az ország ne maradjon védelem nélkül, elhatározták azt is, hogy a már kitanult legénységet, a mint az szokásban volt, nem küldik haza, hanem továbbra is zászló alatt tartják. Ezzel azonban csak tizenegy millió lirát takarítottak meg. S még ez a takarékosság is csak az 1867. év folyamán vált volna valósággá, a mikor, minthogy az 1866. évi ujonczjutalékról lemondtak, a hadsereg a békelétszámban leszállott volna száznegyvenezer főre. De nem volt más választásuk s bár a hadsereg s a sajtó tiltakozott ellene, La Marmora már február 24-én kijelentette a kamarában, hogy a közvélemény háborús hangulata által nem szabad elragadtatni magukat.

A kormányt tehát merőben készületlenül találta, a midőn márczius elején Berlinből fölszólítás érkezett a szövetkezésre s a mint az egyezség megvolt, Itália sietve látott az elmulasztottak pótlásához. Ez az ország a védelmi törvény értelmében akkor évenként nyolczvanezer embert sorozott. Ebből az első kategória, csupán negyven-ötvenezer ember került a rendes hadseregbe, a hol öt esztendőn át szolgált, mig a második kategória harmincz-negyvenezer embere csupán hat-nyolcz

hétig tanult fegyverfogást, aztán hazament. Ez az intézkedés jóformán csak névleges erősödését jelentette a hadseregnek. Márczius 11-én az 1865. évi sorozás második kategóriájába tartozó legénységet hívták be gyakorlatra, azután nem bocsátották haza. Utóbb egy lépéssel még tovább mentek. Márczius 25-én parancs jelent meg, a mely a januárban takarékoskodásból elmaradt sorozást április 25-ére elrendelte.[1] A döntő dolog itt is az volt, hogy az új és nem szokatlan ujonczozás után a korábban besorozott legénységet sem bocsátották haza. Ezekkel telt ki csupán a hadsereg megállapitott békelétszáma. Aztán szigorú parancs jelent meg (április 18-án), hogy se szabadságot, se elbocsátást ne adjanak senkinek. A rendes sorozás lefolyása után a hadsereg a törvényes életkoron alul még egy évre eső ujonczot hívott fegyverbe, a mint tette volt az 1865. évi második korosztálylyal is. Az osztrák vezérkar számítása szerint Itália ezen az úton hadseregét százezer fővel szaporította. Ez nagy erőfeszítés volt Ausztria szerény készülődése mellett. Bár az újonnan alakított olasz hadsereg értékét csekélynek taksálták, a nagyobb erő az osztrákokra nézve mégis veszedelemmel járhatott. Az olasz tábornokok számítása szerint tizenhat osztrák dandár állott a Pónál s a Minciónál fegy-

[1] L. az olasz vezérkar munkáját: *La campagna del 1866*, I. 50. l. Az új csapattestek törzseinek szervezését már korábban megkezdték. Április 11-én behívták azokat a tiszteket, a kik várakozási illetménynyel szabadságon voltak; ugyanakkor altiszteket neveztek ki s azokat a pótzászlóaljak kioktatására rendelték. A vezérlő tábornokok ugyanaznap kapták a parancsot, hogy csapataikat egészitsék ki s hogy a tartalék készüljön el minden eshetőségre.

verben; tehát a kétszeresével, tizenhat hadosztálylyal kell majd megtámadni. Az egész hadsereg húsz hadosztályból állott; de kezdetben nem volt még minden csapattest kioktatva, tehát csak névlegesen volt a hadsereg ekkora. Az egyes dandárok annak a tartománynak viselték a nevét, a melyben állandóan feküdtek; rendszerint azonban Itália különböző vidékeiről ujonczoztak, mert nem tartották még czélszerűnek a területi rendszerhez való szigorú ragaszkodást. Tudták jól, kivált a nápolyiakról és a szicziliaiakról, hogy nem nagyon termettek a harczra, hogy a dolgok új rendjébe sem igen találják bele magukat; ezért a délieket szétosztották a hadsereg majdnem minden ezredeibe, a mivel nem igen nyert a harczra termettebb északiak katona-szelleme. Hogy a legénység a maga ezredéhez kerüljön, tele volt az egész félsziget mozgósított katonával. Azonkívül azok az ezredek, a melyek rendszerint északon feküdtek, de a melyeket egy időben a politikai rablóbandák kiirtására a déli tartományokba vittek, parancsot kaptak, hogy készen álljanak az indulásra. A vasútvonalak mentén, a kikötők közelébe vonták össze őket, hogy a szükség szerint nyomban a harczmezőre indulhassanak. Ezenkívül is jelentős csapattesteket parancsoltak Itália északi részébe: Szicziliából két dandárt, Nápolyból két lovasezredet, aztán öt zászlóalj bersaglierit szállitottak Piemontba. Egészen más módon készültek itt a háborúra, mint az Alpoktól északra. Minthogy mindez a déli népek lármás módján ment véghez, az Adria partján végig nyuló országútakon, az európai fővárosokba nyugtalanitó hirek érkeztek.

Az európai neutrális államok kedvetlenül látták Itália háborúra czihelődését. Követjeik megostromolták

a La Marmora-kabinetet, hogy a híresztelésekből a valóságot megtudhassák. Anglia akkori követe, Blomfield lord, nekiment a miniszternek, hogy a békebontásért ne vállalja magára a felelősséget. La Marmorát bámulatba ejtette az olasz-barátok ellenséges indulata. Határozottan tagadta, hogy Olaszország háborúra készülne. Igen jellemző, a mint a csapat-mozgolódásokat magyarázta. Az egész nagyon ártatlan dolog. Csupán két lovasezredet helyeztek vissza Észak-Olaszországba, azt a két ezredet, a melyet a nápolyi képviselők sürgetésére évekkel ezelőtt az Abruzzókba küldtek a brigantik összefogdosására. Akkor ő, La Marmora, délen volt hadtestparancsnok, írt is a hadügyminiszternek, hogy ennek az intézkedésnek nincs semmi értelme, mert a hegyes vidéken a lovasság használhatatlan. Már régebben megvolt a szándék, hogy a lovasságot visszarendeljék. A miniszter kimagyarázkodása, a melyet őszinteségéért dicsértek, ügyes volt, mert a két lovasezred, a Piacenza és Monferrato ezredek dolgában igazat mondott. A gyalogság nagyobbmérvű és fontosabb összevonását ezzel leplezték.[1]

[1] Föltünő, hogy Sybel IV. k. 345. l. La Marmora magyarázkodását egészében elhiszi és azt mondja: „Már itt megjegyezhetjük, hogy az összes izgató tudósítások alaptalanok voltak". Az olasz vezérkar munkája, a mely 1875-ben jelent meg, egyebet bizonyít; de Sybel nem méltatta figyelemre. Így aztán rá lehetett fogni Ausztriára, hogy készülődéseivel magára vette a támadással járó felelősségét. Egyébként La Marmora (188. l.) egy évvel utóbb egész őszintén megvallotta, hogy: „a valóság az, hogy a mi mozgósításunknak a híre, a mely egész Európát megjárta, a midőn mindenfelől a leszerelésről tanakodtak, megzavarta a diplomácziát és Auszriát hadi készületek tételére kényszerítette; ezt a példát aztán Poroszország is követte".

Ausztriának abban az időben, a mig Itáliában uralkodott, Itáliaszerte mindenütt voltak barátai és kémei. Délen jelei mutatkoztak annak, hogy a Bourbon-párt lázadásra készül; a nápolyi prefektus ezért fogatta el San Felice herczeget és ezért utasitott ki több püspököt. Bécsbe onnan az a tudósitás érkezett, hogy Garibaldi tisztjei ismét abban fáradnak, hogy az északi ellenség ellen keresztes-hadra ifjú önkénteseket gyűjtsenek a zászló alá; az öreg még Caprera szigetén maradt, hogy megtéveszsze az osztrákokat. Nem is volt szükség onnan jövő tudósitásra, a midőn egy garibaldista csapat átkelt a Pón és az osztrák kézben levő Rovigó felé tartott, hogy a bécsi vezérkar a szükséges intézkedéseket megtegye. Mensdorff helyesen itélt a helyzetről, a midőn a porosz követnek ezekben a napokban azt mondta, hogy ezek a készülődések azért veszedelmesek, mert az egyik példáját a másik is utánozza. Ausztria ellenségeinek Berlinben és Firenzében az volt a föladatuk, hogy intézkedéseikkel Ausztriát ingereljék s igy keritsenek ürügyet a háborúra. A XIX. századbeli erkölcsökhöz nem illett volna, hogy becsületes nyiltsággal támadjanak az ellenségre. Körül kellett azt előbb hálózni a diplomáczia mesterfogásaival s ha aztán kijött a sodrából, széttépte a hálót, előbb bevádolták mint az európai békesség megbontóját s csak azután vitték nyakába a háborút.

Éppen azokban a napokban, a midőn Bécsben arra vártak választ, hogy Poroszország megkezdi-e Ausztriával egy időben a leszerelést, özönlöttek ezek a tudósitások Itáliából a bécsi vezérkarhoz. A híresztelések a valóságot nyugtalanitó módon túlozták. A mostanában született békeakczió sikerében különben

sem biztak valami nagyon; a vezérkar főnöke tehát kötelességének tartotta, hogy a fenyegető veszedelmek ellen az óvóintézkedéseket megtegye. Henikstein április 20-án emlékiratot adott át a császárnak, a melyben rámutatott, hogy a birodalom éjszakon és délen nyitott kapu. Nagyon is megjött az ideje tehát, ha a kettős háborút becsülettel akarják megállani, hogy a hadsereget hadilábra állitsák. Az osztrák hadiszervezetnek az a gyönge oldala, hogy az ezredek távol feküsznek kiegészitő kerületeiktől, Poroszországnak négyheti előnyt biztosit; Itália pedig már meg is kezdte a legénység nagymérvű behivását. A vezérkar tehát sürgősen tanácsolta, hogy rendeljék el a hadsereg mozgósitását. A már kioktatott legénység csak ez esetben érkezhetik idejekorán zászlai alá.

Könnyű belátni, hogy e javaslatok foganatositásának mekkora hordereje lehetett az európai helyzet alakulására. Mindeddig Ausztriát komolyan senki sem gyanusitotta azzal, hogy támadó hadjáratra készül; ha most először mozgósit, ferde helyzetbe kerül. Fölhozhatták ellene azt is, hogy Itália egymagában az osztrák államra nézve nem veszedelmes. Ezt tudták jól az olasz miniszterek is. Azonban éppen most lőn kétségessé, hogy a háborúban Poroszország részt fog-e venni? Úgy látszott, hogy Vilmos király bizalma Bismarckban megrendült. Ha egyáltalán valamikor, most lehetett volna csak hasznos az Esterházy gróf határozatlanága.

* *
*

Mindazáltal most éppen mozgolódásával idézte elő Ausztria az 1866. évi sivár drámában a sorsfordulatot. A végzetes elhatározások áradata keresztültörte a

józan okosság gátjait. A történetírónak itt hézagot kell hagyni az események eddig összefüggő, logikus lánczolatában. Szándéktalanul szakad meg itt az elbeszélés, a hol még eddig föl nem derített dolgokat kellene elbeszélnie. A vezető férfiak döntő elhatározása a történeti nagy válságokban olyan benső cselekmény, a melynek földerítése nem ritkán fog ki a legagyasabb és legélesebb szemű historikuson is. A külső eseményeket könnyű megvilágítani, de azok nem magyaráznak meg mindent, minthogy azok az emberi akaratban mint góczpontban halmozódnak össze, a cselekvés pedig mindig az egyéniségtől függ. Izgató dolog a história e fordulópontjainak megfigyelése; de a történtekért a felelősséget egyetlen, megnevezett emberre háritani, mindig koczkázatos vállalkozás. A históriai tévedés megállapitása még a tragikai tévedés megállapitásánál is nehezebb, mert itt az elhatározás nem áll egyetlen emberen, de többek közös munkája. Azok az intézkedések, melyeket az osztrák politika vezetői, talán akaratuk ellen, tettek, kijátszhatatlanul a háborút vonták maguk után. Ezért sokszor föltették a kérdést, hogy végre is ki volt az, a ki a döntő lépést megtette? de az a válasz, a melylyel eddig a kérdésre feleltek, csak a fölszines ítélőképességet elégítheti ki.

Ama miniszterekről, a kik akkor a sürgős harczra készülést tanácsolták, a mivel Poroszországnak és Itáliának a háborúra a várva-várt ürügyet szolgáltatták s ama napok osztrák politikájáról eddig még senki sem adott fölvilágositást. Hogy ez így történt, annak komoly, eddig ismeretlen politikai természetű okai lehetnek; de némaságuk mégis mintha azt gyanittatná, hogy utóbb maguk is belátták súlyos

tévedéseiket. Talán erre a tartózkodásra monarchikus érzelmük miatt kényszerültek; meglehet, illendőnek sem találták, hogy az uralkodó részét az eseményekből a maguk részétől különválaszszák. Általán az uralkodó kimélése, még a már rég megtörtént dolgokban is, Ausztriában nagyobb, mint az alkotmányos Európa bármely más államában. A modern Ausztria vezető politikusai közül némelyek megrajzolták azt a szerepet, a melyet hazájuk sorsában játsztak, de a lényeges dolgokról hallgatnak mindannyian; meg sem próbálták megrajzolni jellemképét annak, a ki a birodalom ügyeiben egyedül dönt és cselekszik, a ki nem csupán névleg elhatározó hatalom: Ferencz József császár a maga kora historikusainak legfontosabb elhatározásaiban még mindig homályba burkolt alak. Személyes szerepét kora nagy válságaiban csak az utókor fogja pontosabban ismerni. Ez is olyan dolog, a miben Ausztria a más államoktól még mindig különbözik. Poroszországban is a dinasztikus hűség mélyen gyökerezik; de ez nem volt gátja annak, hogy IV. Frigyes Vilmos, I. Vilmos, III. Frigyes és II. Vilmos jellemét a legbensőbb részekig át ne kutassák. I. Vilmos király részét az 1866. évi háborúból, életében már, hozzá igen közelálló emberek pontosan elbeszélték és nem titkolták, hogy a dolog érdeméből Bismarckot illeti az oroszlánrész. Sürűn olvashatta maga a király, hogy teremtő erő dolgában nagyon mögötte áll nagy tanácsosának. Ilyesvalami Ausztriában merő képtelenség: a Habsburg-uralkodók személyisége életök folyamán a vallásos kultusz tárgya; hogy lehúzzák a históriai vizsgálódás körébe, hogy jellemét analizálják, az ellen tiltakozik a római császárság idejéből ránk maradt

hagyomány. Ez a tartózkodás összefüggésben van azzal a meggyőződéssel, hogy az osztrák-magyar monarchia a dinasztiának tartozó föltétlen hódolaton épült fel. A jelenkor történetének ismeretében ez a hallgatás még tűrhető; mellékes dolog az a kimélet is, a mivel, a mint a vezérpolitikusok állítják, a birodalom nyert szilárdságban.

* * *

Mensdorff gróf megrettent, a midőn a császár közölte vele az április 20-iki emlékiratot, a melyben a vezérkar a mozgósítást sürgette. Mensdorff véleménye szerint a harczra készülés a lehető legvégzetesebb politikai hiba, bármit mondjanak is katonaszempontból.[1] Véleményét a dologról még azon a napon kifejtette, a melyben nyomatékosan ajánlotta ismét a megfontolást. A fegyverkezés elhalasztását legalább addig kivánta, a míg Ausztria leszerelő javaslatára Berlinből a válasz megérkezik. Hiába volt: most szokatlanul gyorsan döntöttek. Egy tudósító, a ki értesülhetett a dologról, mondja el, hogy mint történt ez. Minisztertanácsot tartottak, a melyen Mensdorff előhozakodott aggodalmaival a mozgósítás ellen. Minden az Esterházy véleményétől függött, ő azonban beteget jelentett, hogy kibujhassék a felelősség alól. A többi miniszterek befolyása alatt voltak, az ő értelmében

[1] Április 13-án mondta Mensdorff a szász követnek: A nagyrangú osztrák katonák nagyon haragusznak rá; azt tartják, hogy elkerülhetetlen s nincs már távol a háború kitörése; azért sürgetik a komoly és gondos készülődést s kérik a szükséges pénz engedélyezését; neki azonban más a véleménye; nem okok alapján, mert okai nincsenek rá, de talán merő ösztönből a béke föntartását még mindig lehetőnek hiszi s ezért a harczi készülődésre sajnálja a pénzt. *Friesen*, II. 190. l.

cselekedtek, a midőn Itália ellen mozgósítást határoztak.[1] És haladéktalanul hozzáláttak a határozat végrehajtásához. Egy nappal utóbb, hogy Henikstein emlékiratát átadta, április 21-én elkészitették a parancsot a déli hadsereg mozgósítására.[2] A sértett jogérzet s az a gyötrelmes tudat, hogy a hadsereg szervezete fogyatékos, gyorsabbá tette a munkát; nem először történt, hogy máskülönben tétovázó emberek az aggodalom nyomása alatt elsietett munkát végeznek. Még azon a napon Benedeket az északi, Albrecht főherczeget a déli hadsereg főparancsnokává nevezték ki. Az intézkedések olyan nyakra-főre történtek, hogy velük a mozgósitás már megállapitott, jól megfontolt tervét fenekestől fölforgatták. A korábbi menet- és útiterveket úgy készitették, hogy az összes hadtestek egyugyanazon a napon álljanak hadilábra s április 15-én az előleges intézkedések el is mentek az egyes csapatparancsnokokhoz. Most a terveket gyorsan át kellett dolgozni. Mintha délen az ellenség már be is tört volna, minden erőt a hadsereg gyors fölállitására az Etsch és a Pó-mentére rendeltek; előbb a déli hadsereg mozgósitásával akartak elkészülni.

Most már nem lehetett megállani. Közvetetlenül ez intézkedések megtétele után megérkezett Bécsbe a porosz válasz, a mely szintén április 21-én kelt. Poroszország hozzájárult a leszereléshez, csak arról hall-

[1] *Rechberg* gróf közlése. L. a harmadik kötet függelékében, a II. sz. a.

[2] Grammont herczeg irja (*L'Allemagne Nouvelle* 258. l.), hogy Ausztriát elhatározásában befolyásolta az a jelentés is, a melyet Napoleon szándékairól bizalmas úton, egészen megbizható forrásból kapott. Ez figyelemreméltó értesítés. Napoleonnak érdekében állott, hogy a szemhatár elboruljon.

gatott, hogy éppen április 25-én kezdi meg a leszerelést. Berlinben, mondta a jegyzék, bővebb tájékoztatást várnak a leszerelés mértékéről és terjedelméről. A háborús lázban, a mely Európát most hatalmába kerítette, ez azután nyomtalanul eltünt.

Itáliára az, hogy az osztrák hadsereget Velencze védelmére mozgósították, olyan hatással volt, mintha a lángok közé száraz fát dobtak volna. A félszigeten Garibaldi vezetése alatt az ifjúság önkéntesen akkor is fölkel, ha nem a király maga adja meg a jelt a háborúra. A kormány most már megkapta a várva-várt ürügyet a teljes készülődésre. Április 27-én La Marmora panaszos köriratot intézett a hatalmakhoz, hogy Itália fenyegetve érzi magát; a firenzei kabinet az üldözött ártatlanság köntösében az osztrák politikát erőszakoskodással vádolta. A mozgósitás és az útrakelés parancsaival széltében-hosszában bejárták a félszigetet és minden fegyverfogható férfit a zászló alá szólitottak. A szenvedelmes önvédelmet azonban egész Európában senki sem vette komolyan. D'Azeglio, az olasz követ, a midőn a kapott sürgönyt Clarendon angol miniszternek fölolvasta, a nemes lord igen udvariatlanul viselte magát. Ugyan ki hiszi el, kérdezte, hogy a benső zavarokkal küzdő Ausztria jószántából visz háborút szomszédja ellen.

Ausztria és Itália mozgósitásával egyszerre megváltozott Európa arcza. Az nem jelentett semmit, hogy Mensdorff gróf április 26-án megirta a porosz kormánynak, hogy Ausztria megtartja a szavát, északon leszerel; délen azonban, mert Itália háborúval fenyegeti, kénytelen fegyverhez nyulni.[1] Bismarckot ma-

[1] Azok az ajánlatok, a melyeket Ausztria ebben az idő-

gát is meglepte, hogy Ausztria hanyat-homlok rohant a fölállitott csapdába. Poroszországnak nem volt kötelessége, módjában sem állott volna eldönteni, hogy az osztrák hadsereg mely hadtesteit és ezredeit mozgósitották s hogy azok az északi vagy a déli hadsereghez tartoznak-e?[1] Benedetti április 25-én beszélt Bismarckkal s nyomban jelentette Párisba: „Találkoztam Bismarckkal, nagyon meg van elégedve. Az Itáliából és Bécsből jövő tudósitások lehetnek túlzottak . . . de meg van róla győződve, hogy Ausztria most kénytelen hadseregét hadilábra állitani és összevonni. Ez azt jelenti, hogy most már Poroszországnak sem kell lerakni a fegyvert." Bismarcknak bizonyitvány volt a kezében, hogy nem Poroszországgal, de Ausztriával incseleg a háború fúriája. Ez alkalommal, a mint Roon később elmondta, a király, Bismarck és Roon igen világosan és egész őszintén elmondták egymásnak mindazt, a mit akarnak, meg azt is, a mit semmi árért sem akarnának. A király

ben küldött Berlinbe, lényegében Schleswig-Holstein dolgában, csak a korábban tett engedményeket tartották fönn.

[1] A porosz közvélemény ebben a dologban a miniszterelnök oldalára állott. A *Nationalzeitung* az április 26-án kelt osztrák jegyzékről a következőket irta: „Nem engedhető meg, hogy a porosz kormány Ausztria igéretét valóságnak vegye, a mikor Ausztria ismét és nagyban fegyverkezik. Nemcsak Bismarck gróf s a háborupárt nem tudják megérteni ezt az igazán bécsi módra kedélyes logikát; de nem értjük magunk sem, holott határozottan a békepárthoz tartozunk s az osztrák eljárást módtalanul ostobának találjuk. A maguk nevén kell megnevezni a dolgokat. A tudósitás akkor ért Berlinbe, a midőn a király éppen Bismarcknál volt. A király nagy és méltó haragra gerjedhetett, hogy keresztülhúzták azt a békés fordulatot, a melyet a maga és népe közös kivánságára adott a dolgoknak."

magatartása nagy szilárdságra vallott. „Ottó, folytatja Roon tovább, ettől csaknem teljesen meggyógyult s ha legalább két éjjel egymásután jól és sokat alhatik, reményünk lehet, hogy egészsége hamar helyreáll.“

Ausztriában az udvart s a népet egyaránt mintha a láz rohanta volna meg. Az elkeseredés, hogy áldozatot kell hozni a háborúért, száműzte azt a kis józan okosságot is, a mi még megmaradt volt. Minthogy békebontónak Ausztriát már úgyis megtették, magára vállalta a többi vádakat is. A koczka perdült: április 27-én megjelent az első parancs, hogy mozgósitson az északi hadsereg is; azután nap-nap után ment a parancs, hogy minden kioktatott katona vonuljon be ezredéhez.

Minde lépése a bécsi kabinetnek elsietett volt, de pszichológiai szempontból érthető: a vad, ha hálóba kerül, üldözőivel is szembemegy, csakhogy a törből szabadulhasson. A legnagyobb meglepetés azonban még hátra volt. Ebben a pillanatban Ausztria ismét forditott politikai céljain és irányain. Előbb a déli hadsereg mozgósításával az olasz népben anynyira föllobbantotta a harczi tüzet, hogy Viktor Emánuel királynak végzetessé válhatik, ha nem vállalkozik Velencze fölszabaditására. Még egész Európában visszhangzott Ausztria ünnepélyes fogadalma, hogy vér- és vagyonáldozattal kell megvédeni a birodalom integritását. A birodalom népei megértették ezt a nyelvet s tódultak a zászlók alá, a melyeket északon és délen a határok védelmére kitűztek. Aztán éppen ezekben a napokban a bécsi kabinet új tervet sütött ki. Hebehurgya gyűlölséggel támadt Poroszország ellen; fölmerült az a gondolat, hogy Ausztria Itáliával Velencze föláldozása árán béküljön ki s azután véglegesen

számoljon vetélytársával Németországban ... Nyilvánvaló volt, hogy ha ezt akarták, akkor fölösleges volt Olaszország ellen nyakig fegyverkezni; most már ezzel a mentőgondolattal is megkéstek. Nyomban hozzáláttak, hogy megvalósitsák. Április 30-án Metternich herczeg utasitást kapott, hogy a franczia császárt értesitse a nagy ujságról s nyerje meg közbenjárónak Olaszország és Ausztria között.

A mig az 1866. évi egyenlőtlen háborúban az osztrák harczosok patakkal ontották vérüket, a hazafias érzés azzal vigasztalódott, hogy a haza becsületét nem koczkáztatta azzal, hogy akár északon, akár délen kardcsapás nélkül adta volna fel a birodalom hatalmi állását. A népben az a becsületes meggyőződés élt, hogy Ausztria, a nagyhatalom, nem puhulhat meg pusztán fenyegetésre. A mint azonban még a háború lezajlása előtt megtudták, hogy a háború kitörése előtt hetekkel Velenczét fölajánlották az olaszoknak, szertefoszlott a becsület káprázata is, a miért az áldozatot meghozták. Még a délen folyt csatákat sem lehet hősiességnek mondani, a hol a kisebb hadsereg nagyobb hatalmon győzelmeskedett, hogy aztán az ellenségnek engedje át a győzelmi babért. Nem heroizmus volt ez, hanem oktalanság; a bécsi kabinet megkésve szánta el magát Velencze átengedésére, akkor, a midőn Itália már szövetkezett Poroszországgal. Ha egy hónappal korábban gondolnak az Itáliával való megalkuvásra, az olaszokat még elszakithatták volna Poroszországtól. A bécsi kabinet dölyfe későn adott helyet az aggodalomnak.

A balga politikáért ki a felelős? Mensdorffnak a háború után gondja volt rá s mert nagy kegyben állott, módjában is volt keresztülvinni, hogy a há-

ború hivatalos története följegyezze fáradozását a béke föntartásáért. Gyarlóságait ezzel ugyan nem igazolta; neki nagyobb, szentebb kötelessége volt annál, hogysem a válságban egy hatalmasabb akarat kedvéért meggyőződését elfojtsa. Langyos ellenállásával Esterházy, Belcredi, Biegeleben és a vezérkar alá lovat adott. Arról a furcsa viszonyról, a melyben Esterházyval volt, utóbb maga mondta a következőket: „Senki sem volt nehezebb helyzetben nálam. De mit tehettem, nem értettem a politikákoz és ezt a császárnak is többször megmondtam. Minthogy lovastábornok voltam, el kellett vállalnom a miniszterséget, a midőn a hadúr rám parancsolta; így aztán, akár tetszett, akár nem, el kellett fogadnom azt a tanult diplomatát, a kit mellém adtak, de a kinek nem volt bátorsága a dologgal járó felelősséget magára vállalni.“ A midőn Vitzthum gróf, a szász diplomata, a königgrätzi csata előtt azt kérdezte tőle, hogy miért nem mondott le inkább, semhogy meggyőződését föláldozza, ezzel válaszolt: „Ön könnyen beszél, ön nem katona.“ [1]

A hivatalos közvélemény akkor az volt s az még ma is, hogy Esterházy volt az, a ki a birodalom sorsát a lassú tanakodás s a fél elhatározások útján a

[1] Vitzthum: *London, Gastein és Sadowa* 90. és 230. l. Mensdorff csüggedt hangulata nyilatkozott meg abban a levélben, a melyet kevéssel előbb írt nagybátyjának, Koburg herczegnek: „Helyzetem a belső és külső nehézségek buta zűrzavara között kimondhatatlanul gyötrelmes. Van jóakaratom és meglehetős türelmem, de a napról-napra elölről kezdődő csatározás megöl. A mi föntart még, időről-időre, egy-egy sugár onnan, a honnan minden jó származik. Ha kihasználtak, eldobnak, mint a kiolvasott lapot; de én megmaradok jelszavam mellett: *Fais ce que je dois, advienne que voudra.*“

koczkajáték szeszélyére bízta. Neki módjában volt, hogy a császárban az ifjanti érzékenykedéssel, a melyet Poroszország gorombán megsértett, a háborúval járó veszedelmet állítsa szembe. Korábban Esterházyt szőrszálhasogató kritikusnak ismerték, a ki bármilyen megfontolt tervben is tudott hibát kapni; most gondtalanul dobta magát az árba s a legkétségesebb terveket is helyeselte[1]

* * *

Az osztrák hadsereg mozgósítása azért volt döntő lépés, mert alkalmat adott I. Vilmos tanácsosainak, hogy a királyt végkép elhatározzák a harczi készületek megtételére. A Mensdorff jóslata megvalósult. A porosz tábornokok azzal állottak a király elé, hogy mihelyt Ausztria a határon hadsereget von össze, előáll az a helyzet, a mely 1850-ben Poroszország megalázására vezetett. A király több napon át tusakodott magában. Nem volt az a dialektika, a mely teljesen megtudta volna győzni arról, hogy Ausztriát nemcsak föluszitották, hogy maga akarja a háborút. A király akaratlanul vonatta magát az örvénybe. A külpolitikában vezettette magát minisztere által, mert az teljes odaadással állott az oldalára, a midőn a király a hadsereg reformálása dolgában igen súlyos benső vajúdások között hozzáfordult tanácsért. Bismarck maga mondta, hogy ő olyan formán szolgálta királyát, mint Jákob Lábánt. Ha a király meghátrál, ha Ausztria készületlenül lepi meg Poroszországot s engedményre szorítja: veszve van a monarchia tekintélye Poroszországban és Németországban egyaránt.[2] Mert a nép-

[1] V. ö. Vilbort: *L'Oeuvre de M. de Bismarck* 202. l.

[2] Roon irta márczius 26-án: „Az osztrákok határainkon lázasan fegyverkeznek s mi még nem mozditottuk meg egy

képviselet a kifelé gyönge kormánynyal könnyen elbánt volna s akkor Poroszországnak el kell fogadni az angol parlamentáris rendszert. Bismarck abban volt nagy művész, hogy a király monarchikus meggyőződését fegyverül használta lelkiismerete s a porosz nép hangulata ellen, a melyek a háborút nem akarták.

Hogy a mozgósítás dolgában a királynak a nehéz döntést könnyebbé tegye, előadta Bismarck, hogy karddal a kézben, még mindig alkudozhatnak Ausztriával; annak a birodalomnak még mindig módjában lesz, hogy elfogadható föltételekkel elhárítsa magáról a kétfelől fenyegető háborút. Bismarck azonban nem hitte, hogy a bécsi udvar, a hol az embereket s a dolgokat jól ismerte, most már meghátrálhasson. Csak azért állította a békés kiegyenlítés lehetőségét, hogy politikájában ne lépjen túl a király által megjelölt határon. Ezekben a napokban, a mikor a királylyal küzdött, május 2-án figyelmeztette Govonét, hogy a Poroszország és Itália között kötött szerződés csak Itáliát kötelezi minden körülmények között fegyveres segítségre; Poroszország ellenben, ha Ausztria fölajánlja, elfogadhatja az engedményeket, minthogy nincs is abban a helyzetben, hogy azokat föltétlenül visszautasítsa. Bismarck tudta, hogy ez a kijelentés Itáliának kellemetlen, hogy ezzel a szövetségest nem szilárdítja meg a hűségben. Ezért hozzátette, hogy a porosz kormány Itáliát bármi körül-

ujjunkat sem. Ezzel pedig nagy felelősség jár és én gyakran teszem föl a kérdést, hogy meddig pihenhetünk még kár és veszedelem nélkül? Ha pedig megkezdjük a készülést, de nagy feneket kerítünk neki; akár megtámadnak, akár, a mi rosszabb, csak kigúnyolnak, mindkét esetben haszon nélkül dugjuk vissza a hüvelyébe éles kardunkat...“

mények között idejekorán értesiti s megvédi a meglepetéstől. Nem valami kecsegtető remény volt ez Viktor Emánuelnek, mert Itália súlyos pénzáldozatok árán készült föl a háborúra, csak a porosz érdekek előmozditásáért, de Velenczét nem hóditotta meg.

Minthogy a király a mozgósítást elrendelő parancsot még mindig nem állittatta ki, Moltke s a többi tábornokok sürgős kihallgatásra jelentkeztek. Előadták, hogy az állam biztosságáért nem vállalhatnak felelősséget, ha a hadsereget nem állitják hadilábra. Ekkor mondta a király, hogy — a mint látszik — környezetében mindenki árulással vádolja őt, ha csak a fegyverkezésre nem ad parancsot.[1] Hogy ezen a körön kívül mindenki ellene van a háborúnak, azt tudta Vilmos király. Ebben a hangulatban, az osztrák hadi készületről jövő tudósítások nyomása alatt, írta alá a király május 3-án a mozgósítást elrendelő első parancsot, a melyet május 5-én és 12-én mások követtek s ezzel fölültették az állam egész hadi erejét. Most az udvarnál is, a porosz hazafias pártok is mindnyájan elhallgattak; az állam becsülete forgott a koczkán. Roggenbach bádeni miniszter ekkor fordult meg Berlinben, hogy Bismarckkal alkudozzék. A trónörököst a dolgok folyása nagyon leverte; de azért barátságosan mondta, hogy olyan az idő, hogy ő is, meg a liberálisok is besoroztatják magukat, mert „mindig a haza pártján kell állani“.

[1] *La Marmora* 182. l.

HETEDIK KÖNYV.

Csatatervek. Benedek és Krismanics. Alku Velencze átengedéséről.

A háborúra való készülést nem azért sürgették a tábornokok, mintha nagyon is biztosra vették volna a győzelmet; de mert nagyon aggasztotta őket a birodalom fogyatékos védereje. Mensdorff a königgrätzi csata előestéjén, a midőn szakadatlanul folyt a sürgönyözés Bécs és Berlin között, megvallotta Motley-nak, az amerikai követnek, hogy: „a katonaparancsnokok igen elégületlenek voltak, a háború kitörésekor már el voltak készülve a vereségre; mert a háborúra nem volt kellőképen elkészülve“. Hogy a poroszok gyú-tűs puskája jobb fegyver az osztrák elöltöltő puskánál, arra már Gablenz, a württembergi herczeg s mindazok, a kik a dán háborúban résztvettek, figyelmeztettek. Elismerte ezt a bécsi katonaujság, a *Der Kamerad* is; világos volt tehát, hogy a számban ugyan gyöngébb porosz dandárok, „míg a tüzelés tart, míg az osztrák front fejlődött vonalban áll, a nagyobbmérvű tüzelés s a mozdulatlanság révén minden taktikai és technikai előnyt maguknak foglalnak le.“ Az így okozott kár csak az osztrák tüzérség nagyobb erejével volt ellensúlyozható. Minél komolyabbra fordult a helyzet, a vezérkar főnöke annál bizonytalanabbnak látta a végeredményt és annál élesebben birálta az osztrák hadi intézkedéseket. Egészen téves felfogás,

a mit azóta annyiszor hánytorgattak, hogy 1866-ban az osztrák tábornokok túlbecsülvén a birodalom haderejét, a háború mellett kardoskodtak. Egyéb befolyások, kivált pedig a merev egyházi irány porosz gyülölete döntöttek akkor végzetesen. A diplomaták ártalmatlanabbnak tartották a háborút a tábornoknál. Ausztria háborúiban a XVIII. és XIX. századok folyamán többször ismétlődött ez a tünet, kivált pedig a franczia köztársaság s a Napoleon ellen vívott háborúkban. Thugut külügyminiszter „oktalan, világpusztító konoksága“, a ki 1792-től 1800-ig az eke mellől ragadta el az ifjúságot, hogy háborúkban föláldozza, éppen katonakörökben támasztott erős ellenzést. Ismeretes dolog, hogy Károly főherczeg az 1805. és 1809. évi hadjárat előtt azért könyörgött, hogy odázzák el a háborút, mert a hadsereg készületlen. „A pihenésre van Ausztriának a legnagyobb szüksége“ írta aggodalmasan a császárnak az 1804. évi április 12-én kelt előterjesztésében; és inkább lemondott a haditanács elnökségéről, a mikor a császár, szerinte azt a lehetetlenséget kivánta, hogy egy új hadsereg fölállítását kezdjék meg. Csupán Metternich volt elég okos, hogy az 1813. évi hadjárat előtt addig húzza-vonja a diplomatizálást, a míg a hadsereg fölkészült s helyét a népek háborújában becsülettel megállhatta. Elbeszélésünk folyamán említettük már Gyulai véleményét az 1859. évi háborúról, hogy elégtelen készülettel nem szabad ellenséges földön háborút viselni s bár véleményét a külügyminiszter is elfogadta, a császári kabinet nem hallgatott a figyelmeztetésre. A katonák csaknem mindig óvatosabbak voltak az udvarnál és a diplomácziánál; a status-kormányzók önbizalma nem ritkán volt ellenmondásban a birodalom hadierejével. 1792-től 1866-ig

általán az a meggyőződés uralkodott, hogy Ausztriának, mint a konservativ eszmék palladiumának mindig készen kell állani a háborúra az újítók s a békebontók ellen. A modern eszmék azonban erősebbek voltak a szerződésekre alapitott jogoknál. Ezt tapasztalták 1859-ben és 1866-ban azok, a kik a régi Ausztriát a változások között is, változatlanul akarták föntartani. Mindig végzetes dolog, ha valamely állam nem a maga érdekeit tartja főként és mindig szeme előtt, hanem arra érez magában hivatást, hogy a földön a dolgok isteni, vagy ideális rendje mellett kardoskodjék. 1866-ban is bölcsebben tesznek, ha vagy az olasz nemzettel egyezkednek ki a maga idején, vagy a német szövetségi jog merev betűiből engednek valamit s nem vonnak magukra kétfelől is háborút. Esterházy és Biegeleben azonban azt hitték, hogy a háború végén legfölebb arról lesz szó, hogy Ausztria avagy Poroszország javára tágitsanak valamit a hatalmon. Pedig akkor szélvihar vonult át Európán, a mely a német szövetséget, a pápa világi hatalmát s az osztrák uralmat Németországon, Itáliában és Magyarországon söpörte el a föld szinéről.

* *
*

A tábornokok között, a kiket az 1866. évi háború küszöbén tanácsba hívtak, Krismanics vezérőrnagy volt az egyetlen, a ki bizalommal nézett a jövendő elé! Ezzel a föllépésével a vezető köröket is megnyugtatta. A tábornokok, a kik a kormányzás élén állottak, nem szólottak a dologba. Sem a külügy-, sem a hadügyminiszter, sem pedig Henikstein, a vezérkar főnöke nem dicsekedhettek valami különösebb katonai éleslátással. Henikstein önként meghajolt

Krismanics előtt, a ki valóságos szemfényvesztést űzött azzal az ügyességgel, a melylyel a katona-dolgokat szóban és írásban tárgyalta. Krimanics alaposan ismerte az osztrák hadi történetet. Emlékiratai, a melyekkel előljáróinak is imponált, szorgalmas és formás könyv- és okirat-kivonatok voltak. Katonaképzettsége kizáróan osztrák volt; s tévedésbe az ejtette, hogy mintának csak azt a hadjáratot vette, a melyet Ausztria Nagy Frigyes ellen viselt.

Analog vonás nem egy volt a most kitörésben levő s a XVIII. században Ausztria és Poroszország között lefolyt háborúk közt. Ugyanaz volt az ellenség és ugyanaz a csatamező; taktikai szempontból tehát a föld ott nem változott. A nagy ellenfél geniálitása az osztrák tábornokokat akkor merőben defensivára szorította. II. Frigyes betörése a cseh és morva földre olyan hadviselést tőn szükségessé, a mely, a míg csak védelmi volt, sikerrel járt. II. Frigyes a prágai csata után katonadicsősége tetőpontján, Kolinnál Dauntól 1757 június 18-án legyőzetett, mi által Csehország az ellenséges igától megszabadult. Hasonló folyása volt a dolgoknak egy év múlva. II. Frigyes ekkor a morva földre nyomult be, Olmützöt szorongatta nagyon; Laudon azonban Domstadlnál az utána szállított élelemre támadt, annak fedezetét ugrasztotta szét, az élelmet vette el s a király kénytelen volt Sziléziába visszavonulni. Ezután, a hét éves háború folyama alatt, Frigyes nem lépett többé osztrák területre. Támadásai csak annyiban voltak eredményesek, hogy általuk elérte czélját: Sziléziát meg tudta védeni. Általán Frigyes offenziváiban Csehország ellen 1742-ben, 1744-ben, 1756-ban, 1757-ben és végül 1778-ban, csak az első alkalommal szabhatott békeföltételeket

cseh földön, akkor is a francziák és a bajorok támogatásával. Ferencz József tábornokai, kivált Krismanics, úgy látták, hogy a helyzet mindenben az akkorihoz hasonló. Azzal tisztában voltak, hogy a háború a porosz hadsereg berohanásával nyílik meg. A porosz, mert korábban készült el a háborúra, megrohanhatta a cseh vagy a morva földet.

Így jött rá Krismanics, hogy a csatatervek kidolgozásában a hétéves hadjáratot vegye mintának s az intézkedéseket annak tanulságaihoz szabja. Munkájában arról egészen megfeledkezett, hogy a hadviselésben Napoleon óta nagy változások állottak be. Nem gondolt arra sem, hogy II. Frigyes tábornokainak unokái, az ősök vállain, milyen roppant haladást tettek a háború művészetében.

A hadvezetés művészete a XVII. és XVIII. századokban a sereg összeállításától függött. A seregek többségét erőszakosan állították a zászlók alá s csak vasfegyelemmel tarthatták meg alatta. Ezért csak merev, zárt vonalakban lehetett csatát vivni; a szétszórt csatározással nem élhettek, mert a tisztek nem bizhattak meg a szökésre mindig hajlandó csapatokban. Ezért szerették a megerősitett hadállásokat, a melyeket az ellenség a nehézkes harczmodor miatt alig közelíthetett meg. Jórészt tehát abból állott a hadvezéri tudomány, hogy ilyen hadállásokat találjon s hogy az ellenséget a maga erős állásából kicsalja. Condé, Turenne, Montecuculi, utóbb Henrik porosz herczeg és Daun ebben a tudományban jeleskedtek. Nagy Frigyesben rettenthetetlen bátorság lakozott, de a nyilt támadást még ő is csak olyan segédeszköznek tartotta, a melylyel csak a végső szükségben szabad élni. Csak ha ellenségtől kicsalattuk magunkat

födött hadállásunkból, akkor szabad mindent merni, hogy ne kelljen visszavonulnunk a végtelenségig. Ez az eset áll be akkor is, ha az ellenség olyan hadállást foglal el, a melyből a tartományt markában tarthatja. A hohenfriedbergi csata előtt, a hol rossz állása volt, azt írta: „A menekülésnek egyetlen módja, a melyet még meg lehet próbálni: a megütközés. Ez a vomitura pár óra alatt dönteni fog a beteg sorsáról“. Az ütközetek előtt nem egyszer gondolkozott II. Frigyes ilyen formán. Ha azonban szükséges volt, sohasem riadt vissza rendkívüli eszközök használatától, mert értett hozzá, hogy az ellenséget egészen tönkre verje.

Ismeretes dolog, hogy abban a korban az osztrák tábornokok, Daun és Lacy legkivált, mekkora súlyt fektettek az alkalmatos hely jól megválasztására; hogy heteken, sőt hónapokon át megtartották azt, nem gondolva az idővesztegetésre. Laudon, a ki több volt náluk, alapelveiket szintén helyeselte, s csak azt kifogásolta, hogy a II. Frigyes példájára, döntő ütközetre sohasem szánják el magukat. És csalódnánk, ha azt hinnők, hogy Nagy Frigyes ezt az eljárást alapjában rossznak tartotta. Ő is szigorúan alkalmazkodott a hadviselésben kora divatos theóriájához, s a hétéves háború vége felé minél inkább csak Szilézia s a szász föld megvédésére kellett szorítkoznia, annál erősebbé vált meggyőződése. A hétéves háború történetét tárgyazó könyve bevezetésében mondja: „Nagyon valószinű, hogy az osztrák tábornokok nem fognak szakítani Daun marsall módszerével (a mi módszernek jó is), s hogy a jövendő háborúkban épp oly gonddal választják meg a hadállást, a mint megválasztották eddig.“ Még világosabban és

kedvezőbb módon beszél róla 1768-ban kelt és sokszor idézett katonai végrendelete több helyén: „Számitani kell arra, hogy az osztrákokkal csak portyázó háborút vivhatni... Nem fáradnék igen nagyobb ütközetek vívásán, mert valamely megerősitett helyet csak nagy veszteség árán foglalhatni el s mert hegyes tartományban az üldözés sem döntő sikerű; de jól biztositanám táboromat, s minden gondomat annak megerősitésére forditanám, aztán rajta volnék, hogy az ellenség egyes csapatait minél teljesebben tönkre tegyem, mert egyes csapatok megsemmisitése mindig az egész tábort zavarja meg. Az apróbb sikerek halmozása nem jelent egyebet annál, hogy apránként halmozzuk föl a kincset. Idő múltán az ember meggazdagodott s maga sem tudja megmondani hogyan.“ [1]

Nagy Frigyes, Daun, Lacy korából a stratégia dokumentumait gondosan meg kell vizsgálnunk, hogy megérthessük, hogy Krismanics, a ki a legfelsőbb osztrák katona-iskolában a stratégia professzora volt, mint készitett csataterveket az 1866-ik évi háborúban a hadsereg fölvonulására. A mint az öregedő Frigyes király stratégiai tanitását Napoleon tetteivel rontotta le; úgy juttatta Moltkét fényes sikerekhez az elavult osztrák hadviselés. II. Frigyes dicsősége fényes napjaiban, a midőn fél Európával állott szemközt, a maga módszerét helyesen választotta meg;

[1] Nagy Frigyes stratégiájáról tudományos vita támadt, a melyre Bernhardi (*Geschichte des Siebenjährigen Krieges*) és Delbrück (*Historische und politische Aufsätze*) különböző fölfogása adta meg az alkalmat s a mely sok érdekes fejtegetést vont maga után. Véleményem szerint Delbrück szellemes fejtegetése találta fején a szöget.

neki fedett, központi hadállásában kellett lesni, figyelni s hirtelen, erős támadással előtörni a közeledő ellenségre. Ezzel a rendszerrel azonban, a mely a tehetségtelen tanítványok kezén különben is sablonná csontosodott, Napoleon szakított. A XVII. és XVIII. századok stratégiájáról, a kabinetháborúk koráról, a midőn csak valamely erősség vagy egy keskeny földszalag meghóditására törekedtek, úgy itélt, hogy annak sovány sikerével csak közönséges becsvágy érheti be.

A XVIII. század hadviselésének eszméi kisértettek abban a kimeritő emlékirásban, a melyet Krismanics 1866-ban *Az északi hadsereg működési terve* czimen állitott össze.[1] Érthető, hogy első sorban azt az esetet vizsgálja, ha a porosz hadsereg, a mely az osztráknál három héttel korábban készülhetett el, az osztrák hadsereget gyülekező helyén lepné meg. Nagy Frigyes 1757. évi berontása Csehországba, a midőn három úton egyszerre csak Prága előtt termett, volt az a Meduza-fej, a mely az osztrák tábornokok ereiben a vért most is megfagyasztotta. A porosz fölvonulás gyorsasága és nagy súlya akkor a kitünő Browne tábornokot tette erkölcsileg semmivé, a ki úgy vezényelt a Prága alatt lefolyt csatában, mintha már halálra szánták volna. Krismanics tehát emlékiratában a császári hadsereg defensiv állásáról, mint „sajnos, de változhatatlan tényről“ beszélhetett. A gyülekező hely kérdésében, mint Henikstein, ő is Olmütz javára döntött. Az erődítményre támaszkodva, bizton gyülekezhetnek az osztrákok s ott föl is tarthatják az ellenség első rohamát. Sőt ha a poroszok még az osztrák hadnak konczentrálása

[1] Az emlékirat lényegesebb részei megjelentek az *Oesterreichs Kämpfe* I. kötete 108—122. lapjain.

előtt Felső-Sziléziából Olmützöt, meg Bécset rohannák is meg, az osztrák hadsereg Olmütz alatt elsánczolt táborban, vagy a Thaya mögött akkor is gyülekezhetik.

A Krismanics szájában csak szólam volt, ha az osztrák defenzivát *sajnos tény*-nek mondta, mert a hadviselésnek ez a formája felelt meg hajlamainak; ezt a dogmát vallotta az a katona-iskola, a melyhez tartozott. Emlékiratában utóbb egy helyen aztán egész nyiltan szint vall. Még abban az esetben is, ha az osztrák hadseregnek volna rá ideje, hogy fölvonuljon a morva földre, akkor is tanácsosabb, ha Olmütznél defenziv állásban marad. Mert — mondta czélzással Clausewitz egy sokszor idézett helyére, Poroszországot pozitiv czél sarkalja; Ausztria ellenben a poroszok czélját akarván meghiúsitani, a negativ czélt defenzivával érhetni el a legkönnyebben. Abban az esetben is, ha az osztrák hadsereg egészen fölkészülten áll Olmütznél, hagyja a poroszokat Neissetől vagy Glatztól hat-hét nap járásnyira előnyomulni; Olmütz alatt, megerősitett hadállásból bizton győzelemre számithat a nyilt csatamezőn is. A mikor Krismanics megbeszéli azt a három útat, a melyen a porosz Glatzból, vagy Neisséből Olmütznek indulhat, eleve lemond arról a gondolatról, hogy az osztrák eléje menjen a porosznak, s hogy porosz földön támadjon. Ezen az úton az osztrákok nem találhatnának a csata elfogadására alkalmas jó állást. Ez mindenben úgy hangzik, hogy akár Daun és Lacy is mondhatták volna. Napoleon és Laudon azonban nehezen hitték volna el Krismanicsnak, hogy akkora vonalon, hét nap járásnyira, ne akadjon alkalmas hely az ellenség föltartására és a megütközésre.

Krismanics meg volt győződve arról, hogy a poroszok Közép- vagy Felső-Sziléziából fognak Olmütz ellen vonulni. Emlékiratának háromnegyed részében azzal foglalkozik, hogy lerajzolja azokat az utakat és csatamezőket, a melyek e lehetőség mellett szólanak. E lehetőség mellett a hadi operálás minden más lehetőségét mellékesnek veszi. Föltünően fukar a szóban akkor, midőn azokról az eshetőségekről beszél, ha a porosz hadsereg Drezda körül, vagy Görlitz-Reichenberg, vagy éppen Trautenau fölött rohanná meg Csehországot. Akkor aztán, úgy gyanítja, a poroszok az Elbét fognák hátvédül használni s az osztrákoknak Chrudim felől kellene eléjük állani; ez esetben az Elbe mellékén lesz a döntő ütközet, a mely határozni fog Cseh- és Németország sorsáról. És bárha ezt az esetet sem szabad kívül hagyni a figyelmen — s az emlékirat tervet ad arra is, hogyan vonuljon a hadsereg Olmützből Csehországba — az ő vélekedése szerint mégis az a legvalóbbszinű, hogy a poroszok a Bécsbe vezető legrövidebb utat fogják hatalmukba keríteni; ez az út pedig Közép-Szilézián át és Olmütz fölött vezet el. Közben azzal a gondolattal foglalkozott, a mitől egyébként az osztrák politika sem tudott szabadulni, hogy itt voltaképen Szilézia megszerzéséről van szó; Ausztria ezt a tartományt nézte ki kárpótlásul Velenczéért és Schleswig-Holsteinért, a melyeket többé nem tarthatott meg. Utóbb sokszor hányták föl keserű gúnynyal, hogy a leglényegesebb dolgokban történt éppen ellenkezője annak, a mit Krismanics a legvalóbbszinűnek tartottt. A poroszok nem Neisse, hanem Reichenberg és Trautenau fölött törtek Ausztriába; az első csata nem morva, de cseh földön folyt le; végül az

ellenség nem törődött, a mint ő képzelte, az útba eső erősségek: Königgrätz, Josephstadt és Olmütz megostromlásával. Mindez azonban még nem bizonyítja a hadvezetésre való képtelenségét; hisz, mint ki fog tünni, a porosz főhadiszállás is sok esetben téves föltevésből indult ki és sokszor tévesen ítélte meg az osztrákok szándékát. A poroszok, a mint Benedek kapta meg a főparancsnokságot, inkább Szilézia elhamarkodott megtámadását várták tőle, mint bujkálást erősségek, magaslatok és folyóvizek mögött.[1] Hisz nyilvánvaló képtelenség hetekkel, olykor éppen hónapokkal előbb megmondani, hogy az ellenség mit fog tenni; Napoleon ebben az értelemben mondta: „Nekem sohasem volt csatatervem". A legjellemzőbb azonban Krismanics emlékiratában a divatját mult stratégia, fölhalmozása annak a katonatudománynak, a mely csupa elavult szempontból indult ki.

Fontos dolog megállapitanunk a forrást, a melyből Krismanics egész halom hadállást szedett elő, a melyekről emlékiratában egyenként ítél. Ilyen hadállások: egy Olmütz közelében Nebotein és Krönau magaslatán, azután Josephstadt és Königinhof, Kosel, Neisse és Frankenstein mellett, mindezeket biztonságuk szerint ítélte meg. Ebben közrejátszott egy körülmény, a mely az akkori osztrák hadászat technikája szempontjából nagyon fontos. A hadügyminisz-

[1] Meg kell jegyeznünk, hogy ez az előadás az osztrák hadseregnek csupán stratégiai módszerére vonatkozik. Hogy roham-taktikájuk, a kirohanás ez állásokból mennyire ellenmondásban állott Krismanics tábornok kombináczióival, arról később lesz szó. Az osztrák stratégia és taktika az északi harcztéren kibékíthetetlen ellenmondásban állott egymással.

terium, hogy már békés időben aláposan megismerhesse a bel- és külföldi csatamezőket, már régebben leíró mappákat készíttetett, a melyekbe földjegyeztetett minden olyan hadállást, a mely a régibb háborúkban már szerepelt és a melyet tapasztalt katonák alkalmasnak ítéltek arra, hogy szükség esetén a hadseregnek biztos támaszpontul szolgáljon. Ezek a mappák még a legszélesebb szemhatárú hadvezérnek is hasznosak, mert belőlük már béke idején tájékozódhatik a csatamezőnek alkalmas helyekről, a melyek egyébként megszámlálhatatlanok. Azonban veszedelmesek is voltak ezek a mappák, mihelyt a rárajzolt fekete vonalak, a melyek a hadállásokat jelölték, annyira bevésődtek a vezértábornok szemébe, hogy egyebet nem tudott meglátni. Ez a pedáns földhözkötöttség már akkor aggasztotta a vezérkar nem egy élesebb szemű tisztjét s akadt közöttük olyan vakmerő is, a ki azt a czopfos hadimesterséget, a mely a mappa e fekete, félhold alakú, s a németek kedves nemzeti ételére, a kolbászra emlékeztető jeleken épült föl, elkeresztelte „kolbász-stratégiának.“

Azonban nem minden osztrák tábornok és tiszt volt olyan elfogult, annyira tele balvélekedéssel, mint Krismanics.[1] Ennek a bizonysága az a mély levertség, a mely ránehezedett a tisztikarra, a midőn a hadsereg nem mozdult ki Olmützből s a cseh föld északi felét ingyen áldozatul dobta a porosznak.

[1] V. ö. *Bemerkungen über die Operationen im österreichisch-preussischen Kriege 1866*, az *Oesterr. Militärzeitschrift* 1867. I., 203. lapján, a melynek szerzője állítólag Nagy altábornagy, a ki 1861—64-ben, habár csak mint az Olaszországban vezérlő Benedek helyettese, az osztrák hadseregnek valóságos vezérkari főnöke volt.

Kiváltképen Albrecht főherczeg volt azon kezdettől fogva, hogy a hadsereget Csehország északi felében, mint a természettől arra legalkalmasabb vidéken állitsák föl. Nyomatékosabban léptek föl az osztrákok az olasz földön és pedig szárazon és vizen egyaránt. Délen Albrecht főherczeg és John bátor támadásra szánták el magukat; nekimentek a számban nagyobb ellenségnek; Tegetthoff józan szelleme sem fázott attól, hogy fölkutassa és eltiporja az ellenséges flottát.

Igazságtalanság volna, ha Krismanics tábornokot azért ítélnők el, hogy nem termett olyan szabású stratégának, ki a vele szemben álló nagy ellenféllel mérkőzhetett volna. Krismanics, ha a legjobb tervet csinálja is, akkor sem ellensúlyozhatja a poroszok tökéletesebb hadszervezetét, taktikáját és fegyvereit. Egyébként ha most, a mint módunkban van, Krismanics javaslatait Moltke katonai levelezésével a kezünkben vizsgáljuk át, arról győződünk meg, hogy Moltke terveit javarészükben fölismerte és helyesen ítélte meg.

Mindenekelőtt abban volt igaza Krismanicsnak, a mit különben Neuber alezredes korábban állitott, hogy a porosz hadvezér első föladatának fogja tartani az osztrák hadseregnek a gyülekezőhelyen való meglepését és szétugratását. És valóban Moltke váltig, fáradhatatlanul azon volt, hogy a király, a midőn elrendeli a mozgósitást, megizenje a háborút s erre huszonöt, de legkésőbb negyven nappal utóbb egész hadierejével hazájukban keresse föl az osztrákokat s ott tegye őket semmivé. Tanácsát a király nem fogadta el és nem követte; de az osztrák vezérkar abban helyesen okoskodott, hogy ilyes a had-

sereget legtanácsosabb Ausztria bensejében állítani föl. Ha Moltke olyan föltétlen ura a hadseregnek, a milyen volt II. Frigyes — bizony könnyen túlteszi magát az erőszakossággal járó felelősségen.

A legfőbb kérdésben is könnyen megtévedhettek az osztrák tábornokok, hisz maga Moltke is soká tusakodott azon, hogy vajjon a porosz hadsereg Lausitzból Csehországba, vagy pedig Felső-Sziléziából Morvába törjön be?

Általán nincs nagyobb tévedés annál, mintha úgy képzeljük a dolgot, hogy Moltke csalhatatlan számítás alapján, mindjárt a dolog kezdetén, az osztrákot előbb, a francziát azután, egy olló két ága közé helyezte, aztán szétmorzsolta. E két hadjárat közül az elsőben nem csupán a király ellenszegülésével kellett megküzdenie. Lelkében hosszas, szakadatlanul tartó meghányás-vetés által érlelte meg a csataterv ét. Vizsgálódott és itélt, változtatott, fúrt-faragott a dolgon, míg végül szilárd megállapodásra juthatott. Terve azonban még így és ekkor sem volt minden pontjában keresztülvihető. Kivált áll ez arról a haditervéről, a melyet Ausztria ellen készített. Eredetileg, 1860-ban készített tervében úgy gondolkozott, hogy hasznosabb, czélszerűbb a hadsereget Sziléziában állítani föl, mert onnan Bécs, Olmützön át, csak harmincz mértföldre fekszik és közvetetlenül a háború kitörése előtt más, a háborúban kiváló szakértők is úgy gondolkoztak, mint Moltke. Bernhardi Tódor, a kinek véleményét még Moltke is kikérte, éppen ezt a gondolatot fejtegette igen gondosan abban az emlékiratában, a melyet 1866. tavaszán nyujtott be a vezérkar főnökéhez. Voigts-Rhetz tábornok, Frigyes Károly herczeg vezérkari főnöke, utóbb is sajnálko-

zott azon, hogy a háborút nem ezen az úton, nem hatalmas offenzivával kezdték meg akkor, a mikor az osztrákok még nem készültek föl a harczra. Csak 1866. telén kezdett hozzá Moltke a haditerv végleges kidolgozásához és ekkor is azt mondta: „Bizonyára leghelyesebb volna Sziléziában gyűjteni össze a hadsereget s aztán Bécsnek menni, ha jóval hamarább volnánk készen vagy jóval erősebbek volnánk az osztrákoknál“. De már akkor megfontolta azokat az okokat is, a melyek e haditerv ellen szólottak. Előadta, hogy ha az egész hadsereget a sziléziai vasúton délkeletre akarnák szállitani, elveszitik azt, a mit azzal nyertek, hogy a porosz hadsereg korábban készült föl az osztráknál. Akkor a sziléziai vasút csupán helyenként volt kétvágányú; egy-két hetet azzal kellett volna elpocsékolni, hogy a hadsereget Felső-Sziléziába szállitsák. Erre a változtatásra is kikérte Moltke a Bernhardi véleményét. Krismanics figyelmét azonban ez a szempont teljesen elkerülte; arra nem gondolt, hogy a porosz vasúthálózat épp ezt a lehetőséget nem engedi meg, mert nagyon lassan történhetnék a fölvonulás. Így esett meg vele, hogy csupán egy lehetőséggel számolt, s az a lehetőség nem a valódi volt.

Mindazáltal igazságtalanság volt, a mi azonban többször megtörtént, Krismanicsot azért halmozni el gúnynyal, hogy márcziusi emlékiratában a porosz betörést Neisse felől Olmütz és Bécs irányában képzelte s hogy a közelebbi s a nagyobb veszedelmet abban látta; mert harmincz év multán kiderült, hogy Moltke egy időben valóban gondolt erre a tervre. Éveken át lelkében szakadatlanul mérlegelte, egybevetette a háború elemeit, aztán addig vizsgáló-

dott és válogatott a mindenfajta lehetőségekben, a míg 1866 áprilisában azokkal a végleges javaslatokkal léphetett Vilmos király elé, a melyeket április 14-én és 27-én kelt fölterjesztéseiben adott elő. Ezekben már csupán két főszempontra szorítkozott. Moltke egyébként még most is arra helyezte a fősúlyt, hogy Sziléziában előzetesen minél több csapattestet gyűjtsenek össze, legalább is annyit, a mennyinek szállítását a vasúthálózat megbirja. Tétele így hangzik: „A mennyire csak lehet, szilárdan kell föllépnünk Sziléziában, a honnan a legrövidebb úton lehet az ellenséget a legfenyegetőbb módon megrohannunk s áttennünk a háború szinhelyét az ellenség földjére". Ugyanabban az időben használni kell a porosz vasutak más vonalait is, hogy a csapatok a lehető legrövidebb idő alatt a szász határra, s a cseh völgy északi határának közelébe kerüljenek. A fődolog a fölvonulás gyorsasága, ezért a csapatokat mindenütt, Brandenburgban épp úgy, mint Sziléziában, a porosz vasutak déli végpontjain kell a vonatról leszállitani. A mint ez megtörtént, a Csehország körül nagy ívben fölállított hadsereg minden késedelmezés nélkül előnyomul s az előre küldött hadtestekkel az ellenség földjén egyesül. Tehát nem Olmütz volt Moltke czélja, a hová törekedett, hanem Csehország belseje. Minthogy azonban az ilyen fölállítással a porosz hadsereg egyes részei a hadjárat kezdetén s az úton egymástól nagyon távol estek, nagyon kellett vigyázni, hogy az osztrákok hirtelen való előnyomulással Berlin felé, fölül ne kerekedhessenek. De ettől a veszedelemtől sem tarthatott Moltke, minthogy a porosz jobban föl volt készülve a háborúra az osztráknál. Ha az osztrák mégis koczkáztatta volna, hogy hadserege teljes föl-

állítása előtt, kisebb csapattal Szászországon át Berlin felé előnyomuljon, mindig tudtak volna ebben az esetben két-három hadtestet eléje állítani; közben pedig Sziléziából négy hadtest vonult volna elő a visszavonulás útjába. Ez esetben a szeles támadó szerencsésnek mondhatta volna magát, ha Budweis és Linz felé visszavonulhat; hogy erősségeket vonhasson magához, annak benn a birodalom szívében vágták volna el az útját. Erre az esetre is fontos volt tehát, ha Szilézia kellőképpen meg volt erősítve és Moltke megmaradt annál a tételnél, hogy a hadsereg erősebb felét legalább ott kell konczentrálni, ha a kisebb felet Szászországtól északra is vonultatják föl. [1]

Az osztrák tábornokok tehát nem tévedtek valami nagyot és számításaikban nem jártak messzi a porosz vezérkar szándékaitól. De föltevéseikben volt valami merevség, valami csökönyösség, a szükségesnél s tovább maradtak Morvaországban még azután is, a mikor már tudták, hogy Poroszország kellő időt ad Ausztriának hadserege teljes összevonására. A Csehországba nyomulást halogatták még akkor is, a midőn haderejük már majdnem olyan erős volt, mint az ellenségé, — mert Krismanics hajthatatlanul ragaszkodott a védelmi rendszerhez. Ezzel szemben Moltke terveit a határozottság és a kezdeményezés szelleme duzzasztotta. Ő is gondolt arra az eshetőségre, hogy, ha az osztrákok Drezda felől Berlint akarnák támadni, eléjük kerülhessen és ebből a czélból hadállásokat jelölt meg; ez azonban nála csak a szükség esetére szóló intézkedés volt; ez tervében csak mellékesen

[1] V. ö. Moltke: *Militärische Korrespondenz 1866.*, 8., 33., 120., 130., 134. l. és Lettow: *Geschichte des Krieges 1866.*, I. k. 368., II. k. 23. l.

foglalt helyet, a lényegben mindig arra tört, hogy megtámadhassa s hogy körülzárhassa az ellenséget. Az Elbéig, egész Olmütz közeléig nyomulhatott elő az ellenség, mert az osztrákok időt akartak nyerni, hogy készületeiket bevégezhessék. Moltke nem tartotta valószínűnek, hogy az osztrák tábornokok annyira benn a birodalomban vonják meg magukat és hogy Csehországot egészen föláldozzák, — Krismanicsnak pedig ez volt a szándéka.

Cseh- és Szászország mélyen benyúlnak a porosz területbe s azt formálisan ketté vágják. Onnan Berlin közel fekszik és könnyen fenyegethető. Moltke sokat fáradozott azon is, hogy ezt a hátrányt, a melynek a geografiai viszonyok az okai, a hadsereg gyors mozdulataival ellensúlyozhassa. Az 1866. évi háború után, a midőn az osztrák tisztek komolyan magukba szállottak, egy közülük, Fischer Frigyes ezredes, kitünően rajzolta meg Moltke hadvezetésének lényegét. Fischer I. Napoleon stratégiáját fejtegetvén, e vékony fátyol mögött összehasonlítja egymással az 1866. évi porosz és osztrák hadvezetést. A többek közt ezt mondja: „A míg Napoleon ellenségei, ha haderejük mesterséges megerősitése forgott kérdésben, mindig a területet nézték s azt képzelték, hogy mindent megnyertek, ha a természettől megerősített csatamezőre találtak s azt elfoglalhatták, azzal nem törődve, hogy mennyi időbe kerül; Napoleon mindenekfölött az idővel számolt, az időt akarta a lehetőségig kihasználni, ezért csapott villámszerű gyorsasággal mindig az ellenség leggyöngébb hadállására. Az alkalmas helyekre, a melyekre útjában bukkant, ügyet sem vetett, azok neki haszontalan dolgok voltak. Az időt ő hasonlíthatatlanul döntőbb

faktornak tartotta a területnél s ezért a legtöbb esetben az idő megnyerésével megnyerte a területet is.[1]

A míg Krismanics tábornok az északi hadsereg operálásának terveit készítette, a hadvezérek kérdésében is, a kik a porosz s az olasz ellen vezetni fognak, döntöttek s a választás Albrecht főherczegre és Benedek Lajosra esett. A főherczeget a hadsereg élére nem születése emelte, hanem azok a katonaszolgálatok, a melyekkel a háborúban s a békében egyaránt kitünt. Dicsősége 1849. márczius 23-áról datálódik, a mikor a novarai csatában olyan pompásan tartotta magát a piemontiak ellen. Akkor hadosztálya élén addig tartotta föl az ellenséget, a míg Radetzky és Thun az ágyúk dörejétől figyelmeztetve, megjelentek a csatatéren és learatták azt a győzelmet, a melynek magvait Albrecht hintette el. Az egész hadseregben egy és egyező vélemény volt arról a példátlan odaadásról, a melylyel a herczeg császárát szolgálta, a egyelemről, a melyet maga fölött tartott s arról a páratlan szorgalomról, a melylyel a katona-tudományoknak nekifeküdt.

De a hadsereg büszkesége és reménye akkor mégis Benedek Lajos táborszernagy volt. A közvélemény olyan hangosan követelte, hogy Benedek Lajost állítsák az északi hadsereg élére, hogy a választás-

[1] *Vorlesungen über Einfachheit und Sicherheit in der Kriegführung*, irta *Fischer* Frigyes, csász. és kir. vezérkari ezredes, Bécs, 1870. (Különlenyomat az *Oesterr. Militärzeitschrift*-ből) 43. l. Fischer, a ki szerkesztette az osztrák vezérkar munkáját az 1866. évi hadjáratról, e *fölolvasásokban* keményen támadta azt az Ausztriában 1866 után sokat vitatott nézetet, hogy a javított lőfegyverek használata óta a csatát az erősebb hely dönti el. Az 1870. évi hadjárat aztán igazat adott fölfogásának.

nak már csak ezért is rá kellett esni. A königgrätzi vereség után czikk jelent meg a *Wiener Zeitung*-ban, a mely a Benedek Lajos kinevezéseért a népet tette felelőssé. Erre a mentegetőzésre azonban nem volt szükség, mert Benedek a csatamezőn tetteivel szerzett jogot arra, hogy képességében megbizzanak.

Benedek Lajos Magyarországon, Sopronban, 1804 július 14-én született; apja protestáns vallású, köznemes családból származó orvos volt.[1] A véletlenség úgy hozta magával, hogy Radetzky a Napoleonnal vivott háborúk után Nyugot-Magyarországon egy lovas hadosztály élén álljon, a mely helyőrségen Sopronban volt. Apja háziorvosa volt Radetzkynek s a fiút a Radetzky közbenjárására vették föl a bécsújhelyi katona-akadémiába, ámbár az intézet törvényei tiltották a nem-katholikus növendékek befogadását. Bécs-Újhelyen olyan szegényes katona-nevelésben volt része, hogy utóbb iskoláját maga is kicsúfolta. A hadseregbe 1822-ben lépett mint zászlótartó s 1833-ban mint főhadnagy került a vezérkarhoz. Azután egy ideig Olaszországban szolgált s mint őrnagy került az öreg Récsey oldalára, a ki Galicziának volt tábornok-kormányzója. Ott mint alezredes adta először próbáját férfias jellemének. A tartomány nemessége 1846 februárjára tűzte ki a forradalom kitörését; Krakó akkor még szabad város volt, föl is lázadt s Collin tábornok riadtan visszavonult. A hír túlozta a fölkelés sikerét és arányait; Lembergbe az a tudósitás ment, hogy egész Nyugot-Galiczia lángban áll. Tarnow kerületi főnöke azt jelentette Bécsbe, hogy csak úgy ment-

[1] V. ö. *Benedeks Nachgelassene Papiere.* Kiadta: *Friedjung Henrik.* Lipcse, 1901.

hetik meg a tartományt, ha minél gyorsabban erős hadsereget küldenek oda. Benedek vállalkozott rá, hogy őt küldjék a lázongó tartományba.[1] Lembergből odasietett, a hol legnagyobb volt a veszedelem. A figyelmeztetésekre azt mondta, a mit a bátor katona szokott mondani az ilyen alkalmakkor, hogy látni akarja legalább azt a fölkelő sereget, a melynek közeledéséről a tudósitások beszélnek. Február 26-án négy század gyalogsággal és három szakasz könnyű lovassal, összesen négyszáznyolczvan legénynyel Bochniából Gdowba indult. A kerület parasztságát csatlakozásra hívta föl s azok az őket elnyomó nemesség ellen mindenütt a császár mellé állottak. Kaszára, vasvillára kapva százanként indultak „az urak ellen“. Megérkeztek a fölkelők és csatározást kezdtek. Benedek nem vesztegette csatározással az időt. Támadott és szétugrasztotta a fölkelőket. A katonák után jöttek az elkeseredett parasztok s levágtak mindent, a mi útjukba került. Benedeknek kellett közéjük lovagolni azzal a kiáltással, hogy kiméljék ezeket a gyermekeket s ezzel egy csapat fiatalember életét mentette meg. A forradalom ezzel Collin nélkül elfojtatott. Benedeknek nem volt alkalma semmi nagyobb dolog véghezvitelére; de mint férfi leálczázta azt a kisérletet, a mitől annyian remegtek. Jutalmul ezredessé léptették elő, megkapta a Lipót-rendet és ettől kezdve számot tett a hadseregben.[2]

Az 1848-ik esztendő Olaszországban, Radetzky zászlai alatt találta Benedeket. Milanó kiüritése után

[1] *Vom alten Benedek*, Schütz Frigyes tárczája a *Neue Freie Presse*-ben, közvetetlenül Benedek halála után.

[2] V. ö. Sala: *Geschichte des polnischen Aufstandes von 1846.* Bécs, 1867.

Radetzky Veronába vonult vissza, hogy seregét összegyűjtse s azt megerősitse. A mint elég erősnek érezte magát, támadást intézett Károly Albert király ellen. Ez a Minció mentén, erős sánczok között táborozott. Benedek dandára volt az elő-őrs s nyomban rohamra ment. Kemény ököllel döngették a palánkot, a melyek mögül az olaszok védekeztek. Benedek vezetése alatt a katonák fejszével, puskatusával estek neki a torlaszoknak s az erős kapunak, az ellenséget kiűzték az erődből s már ezzel az első rohammal bebizonyitották, hogy az osztrák fegyver a hatalmasabb. Május 30-án a Goitonál álló ellenség legerősebb pontja ellen északi irányba indultak; az olasz hadseregnek dél felől kellett fölvonulnia. Benedek ismét elől volt és igen szerencsésen nyitotta meg a csatát. Minthogy az olaszok ott hirtelen nagyobb erőt vontak össze, D'Aspre tétovázott, hogy csapatával döntő támadást intézzen. Ezt a konok, fönhéjázó tábornokot éppen akkor köszvény bántotta és a csata napjára sem akarta a vezérséget másnak átengedni. Benedek sikeres támadását tehát nem használták ki, őt azonban mindenki dicsőitette s azon a napon a hadsereg becsületét ő mentette meg. Az olaszok már csak nevétől is remegtek s ha a közelebbi csatákban azt hallották, hogy Benedek ott van, nyugtalanság támadt soraikban. Egy héttel utóbb Radetzky Somma Compagná-nál és Custozánál július 23-án és 25-én döntő sikerrel törte át az ellenséges hadállás czentrumát és diadallal vonult Milanóba. Az 1849. évi háborút az osztrák hadsereg a Ticinón túl, piemonti földön vivta meg. A novarai döntő csata előtt két nappal Benedeknek, a ki akkor Albrecht főherczeg alatt szolgált, még egy vakmerő vállalkozása sikerült. Mortanáról a piemonti sereg balszárnyát

D'Aspre tábornok megverte. Benedek a piemonti Regina-dandárt éjtszaka egyetlen zászlóaljjal a városig üldözte. Ott összekeveredett a két csapat. Benedeket tulajdonképen körülkerítette az ellenség. Ekkor vakmerően fölszólította őket, hogy tegyék le a fegyvert. Az ellenség annyira megrémült, hogy megadta magát. Annál szerencsésebb volt ez a kaland, mert, a mint utóbb a piemonti hivatalos jelentésekből megtudták, mindenfelől olasz csapatok siettek a Regina-dandár megsegítésére. La Marmora Sándor tábornok néhány zászlóaljjal próbát tett, hogy bejusson Mortarába; csapata azonban visszavonult, mert a sötétben s a zavarban megriadt az osztrák vadászok tüzelésétől. Így tett szert Benedek egy zászlóaljjal hat ágyúra, gazdag zsákmányra, hatvan tisztre és kétezer fogolyra.

Ezt a fegyvertényét, x) a mi után a Magyarország ellen harczoló sereghez helyezték át, egészen elhomályositotta azzal a dicsőséggel, a melyet a Solferinónál vivott csatában aratott. 1859-ben az osztrák hadsereg szakadatlan vereségei között, fényes sugár a San Martinónál vivott döntő ütközetben Benedek győzelme a jobbszárnyon. San Martinónál bontakozott ki egész teljességében katonajelleme: személyes bátorsága, az az adománya, hogy katonáit magával tudta ragadni, éles szeme, a melylyel a legalkalmasabb időt ragadta meg arra, hogy a támadó ellenséget visszavesse. Mind e tulajdonságok a kitünő csapat-parancsnokra vallottak. Veszedelmes volt ugyan megállani a csatatéren még azután is, hogy az osztrák hadsereg zöme visszavonult. Este Durando piemonti tábornok hátban támadta meg; elszántabb ellenség romlásba kergethette volna az osztrák hadat. A szerencse azonban a bátrakat kegyeli. Az 1866. évi háború után sokszor

x) Úgy látszik a saját hazája elleni szereplését nem akarta a szerző leirni. Szégyelte.

mondta Benedek, hogy ekkor csak annyiban tévedt, a mennyiben nem követte katonatehetsége természetes hajlamait, hanem engedett annak a késlekedőnek, a kit melléje rendeltek.

Ez volt Benedek hosszú pályájának a kezdete. Az 1859. évi háború után mindenre képesnek hitték. 1860 januárjában, ámbár a katonadolgok tudományos oldalával sohasem foglalkozott, kinevezték a vezérkar főnökének. Hamar rájöttek, hogy ezzel hibát követtek el s bár 1864-ig viselte a vezérkari főnök czímet, jobbára az egész idő alatt távol volt Bécstől s távollétében hivatalát Nagy altábornagy vezette mindaddig, a míg Heniksteint kinevezték Benedek utódjának. Abban az időben, mert Magyarország nem tágított, 1860 márcziusában Benedeket megtették Magyarország polgári és katonai kormányzójának, ámbár őszintén bevallotta, hogy erre a hivatalra nincs meg a kellő politikai képzettsége. Végre 1860 október 20-án, a mire mindig vágyott, az olasz földön táborozó hadsereg vezénylő tábornokának nevezték ki. Erre nem is volt nála alkalmasabb senki; Radetzkynek nem adhattak volna nála méltóbb utódot. A Radetzky mély és alapos katonaképzettsége azonban teljesen hiányzott Benedekből. Ezt a fogyatékosságát maga is elismerte s különben is sokat csúfolódott azokkal a firkászokkal, a kik a zöldposztós asztalok mellől szokták a csatát vezetni. Tetszett magának a bátor gúnyolódó szerepében; de tudásának és tehetségének határait jól ismerte. A komoly, alapos képzettségű katonától sohasem tagadta meg az őt megillető tiszteletet; a hadi tudományt is nagyon respektálta, minthogy neki félig-meddig kabalisztika volt. Ereje természetének elevenségében és eredetiségében állott;

ezekkel a tulajdonságaival hatott annyira katonáira s a tisztek közül kivált az ifjabbakra. A legénységgel bajtárs módra bánt. Büszke volt arra a hatásra, a melyet azzal keltett, ha becsületükre hivatkozott. A magasabb állású tisztekre nem ritkán förmedt nyers modorban; szeretett tetszelegni katonás őszinteségével és szókimondásával, a min a műveltebb tisztek sokszor megütődtek. Alantasai szerették mégis; mert derék katonaszive meglátszott akkor is, ha fölfortyant, ha szeszélykedett s ha a szolgálatban szigorúságával némelyeket megbántott és megalázott. A katonaformaságok használásában pedáns is volt; szerette a katonás külsőségek ragyogványait. Nem volt nagy termet, de szemre való, marczona megjelenés s jámbor hivalkodással tudott gyönyörködni a hatásban, a mit így támasztott. Maga nagyon egyszerűen élt, de bőkezű volt tisztjeihez s nekik mindig nyilt asztalt tartott. Egyszerű származására s arra, hogy mindent magának köszönhetett, nagyon büszke volt. Könyörtelen gúnynyal üldözte azokat a kegyelt arisztokratákat, a kik érdemek hiján jutottak nagy állásokba; ámbár másfelől kivánatosnak tartotta, hogy a hadseregben legyenek arisztokraták. Az volt a véleménye, hogy nem az arisztokraták, de a középszerűségek föltolása árt a hadseregnek. Mint legtöbbje azoknak az embereknek, a kik az életben gyorsan és szerencsésen haladtak, nem szokta meg a tartózkodást, a korlátozást, innen van bátor magatartása, lármás, pompázó föllépése. Apróbb dolgokban megengedte magának a kérkedést, szerencséjével, állásával eldicsekedett. Ezek azonban csak olyan külsőségei voltak, a melyeken különben derék, a komoly dolgokban szerény természete mindig átcsillámlott. Élete egész folyá-

sában megtartotta ifjúságának alázatos, jámbor hitét. Azt tartotta, hogy a katona ne féljen az embertől; de az isteni félelemben s a keresztyén hitben se tántorodjék meg soha.

Benedek, mert helyesen ítélte meg az osztrák haderőt, kezdettől fogva a két ellenséggel vívandó háborút igen nagy koczkázatnak tartotta. Jóval korábban, 1856-ban, mintha az eseményeket előre megsejtette volna, azt mondta, hogy akkor virradna rá életében a legszerencsétlenebb nap.[1] Régi bajtársához, Stadion grófhoz írt egyik levelében a porosz háborúról, mint leírhatatlan szerencsétlenségről beszél. Hihetetlenül hangzik, de Viktor Emánuel király maga mondta Bernhardinak, hogy Benedek, a mikor elutazott az északi hadsereghez, neki egy hölgytől azt izente, hogy a küszöbön álló hadjáratban Ausztriát a balszerencsétől félti. Nem titkolt rossz kedvvel hallotta, hogy a márcziusban tartott tanácskozások már őt szánták az

[1] Hohenlohe-Ingelfingen herczeg, a későbbi porosz tábornok beszéli *Aus meinem Leben* czímű könyvében. Abban az időben bécsi porosz meghatalmazott volt, Veronában Benedekhez azzal a kéréssel fordult, hogy megnézhesse az 1848. és 1849. évi csatatereket. A mint Benedek egyik tisztjének azt a parancsot adta, hogy a herczegnek mindent, az erősségeket s a fölvételeket is megmutassák, ha szüksége volna rá, Hohenlohe arra figyelmeztette, hogy neki meghagyták, hogy mindenről, a mi katonai szempontból fontos, Berlinbe jelentést tegyen; ezért a titkos dolgokat ne mutassák meg. „Úgy? mondta Benedek, hát tudja meg, hogy ezt is tudtam, mert Hess (a hadsereg vezérkari főnöke) megírta nekem. De annak örvendek, hogy ön sem titkolta. Adja ide a kezét. Szeretem hinni, hogy sohasem fogunk Poroszországgal harczba keveredni, mert az volna életemben a legszerencsétlenebb nap s mert azt a háborút tartanám Ausztria legnagyobb szerencsétlenségének. De ha háborúnk lesz is Poroszországgal, önök nem Itáliában fognak ránk támadni".

északi hadsereg fővezérévé. E szándék ellen nyomban tiltakozott. Utóbb a császár is erről a kivánságáról beszélt. Benedek az uralkodónak a legteljesebb nyiltsággal fejtegette, hogy neki erre az állásra a szükséges ismeretei nincsenek meg. Nem hiszi magát képesnek arra, hogy tudjon igazgatni kétszázezer embert; hogy tagolni tudna ekkora tömeget, hogy elő tudná késziteni a döntő csatát. Ez nem neki való dolog, főként nem olyan csatatéren, a melyet nem ismer. A kisebbszerű olasz viszonyok között megállja a helyét, ezért azt kérte, hogy az olasz hadsereg élére állitsák. Az aggodalomra volt egyéb oka is. Mint minden élesebb szemű katona, ismerte ő is az osztrák erőforrások határait s keserű gúnynyal ostorozta a katona-kormányzás hiányait. Lelkét gondok nyomták tehát, hogy a birodalom megbirkózhatik-e két ellenséggel? A vidám katona-természetben megfészkelte magát a pesszimizmus, a mely Ausztriában olyan sokszor bénitotta meg a hazafias érzületű férfiak tett-erejét. A mikor a császárt sürgősen kérte, hogy az északi hadsereg vezéri tisztét alkalmasabb emberre ruházza, nem álszerénységből tette, a mit tett; huzakodásával nem takargatott tisztátalan becsvágyat. Erre 1873-ban készült végrendeletében is nyomatékosan hivatkozott. Keresetlen szavakkal, a hogy a régi iskola osztrák tisztjei beszélni szoktak, mondta a császárnak, hogy: „Felső-Olaszországban, a hol egykor, mint százados, mappát rajzolt, Milánóig ismer minden bokrot; Csehországban pedig annyira sem tud tájékozódni, hogy hol folyik az Elbe. Ha a császár Olaszországban állitja a hadsereg élére, kezeskedik Velencze birtokáért; északon nem állhat jót semmiért; jól játszik a hegedűn, de nem ért a fuvolához“. A császárral

hosszan és kimeritően beszélt. Benedek, bár a császár sürgette, megmaradt a mellett, hogy a vezérséget nem vállalhatja el. Váláskor a császár csak azt kivánta, hogy még gondolkozzék a dolgon s csak azután döntsön véglegesen.

Ferencz József császárnak igen nehéz volt a helyzete s ha minden körülményt megfontolunk, érthető, miért akarta minden áron Benedeket hadvezérnek. A közvélemény magától értetődő dolognak tartotta, hogy a legfontosabb helyre azt az embert állitsák, a kit akkor az osztrák tábornokok között az első katonának tartottak. Kivált az ifjabb tisztek gondolkoztak igy. A tapasztaltabb katonák vélemény dolgában megoszlottak. Voltak köztük, a kik Benedeket hivatottnak tartották a fővezérségre. Mások ellenben tiltakoztak, hogy a hadvezérség fényes tisztével őt bizzák meg. Akkor azonban nem kerekedhetett felül ez a józanabb itélet. Hogy egy más munkában tett megjegyzést idézzünk:[1] „Kifelé is akartak hatni ezzel a kinevezéssel. A közép-német államokat még ezután kellett megnyerni a háborúra; szükséges volt tehát azt a benyomást kelteni bennük, hogy a hadsereg vezetése a legrávalóbb kézben van. Benedeknek Németországban igen jó hangzású neve volt, mig Albrecht főherczeget alig ismerték. Pfordten, a bajor miniszter mondta egyszer egy tisztnek a Ferencz József császár környezetéből, hogy Benedek a hadsereg élén fölér negyvenezer emberrel. Hogy az északi csatatérre Benedeket küldjék, abban igen sokat és igen serényen dolgozott a legbefolyásosabb miniszter, Esterházy Móricz gróf. Ebben a dologban Esterházy kivált Magyarországra volt tekintettel, a mely ellene

[1] Friedjung: *Benedek Nachgelassene Papiere.* 353. l.

volt az egységes államnak; Benedek azonban olyan embernek látszott, a ki a külső benyomások iránt fogékony magyar katonaságot lelkesíteni tudja. Egyébre is gondolt Esterházy. A dinasztia jövendőjére való tekintetből úgy találta czélszerűnek, hogy a fontosabb csatamezőn a főhadparancsnoksággal ne bízzanak meg valamely főherczeget, mert ha elveszitené a csatát, a felelősséget azért az uralkodóházra háríthatnák.“ [1]

Benedek akkor Albrecht főherczeggel szíves bajtársi viszonyban állott. Olaszországban, a főherczeg hadosztályában szolgált akkor, a midőn Mortaránál a már elbeszélt szép fegyvertényt véghez vitte. A főherczeget vitézsége annyira elragadta, hogy régi lovagszokás szerint fegyvert cserélt Benedekkel, cserében apjának, az asperni győzőnek azt a kardját adta, a melyet annyi nevezetes csatában forgatott. Később, a midőn Benedek volt elöljáróinak föléje került, a

[1] Benedek viszonyát Albrecht főherczeghez e munka első kiadásában a maitól eltérően adtam elő. Mostani elbeszélésem pontosan értesült emberek utólagos közlésére támaszkodik. E közléseket kiegészitik Benedek özvegyének irott jegyzetei. (III. kötet, függelék, XII. szám). Általában azt mondják, hogy Benedek kinevezésében döntő szerepet a bajor kormány játszott; hogy Benedeket kivált a bajor kormány kivánságára állították az északi hadsereg élére; ezek szerint a bajor kormány kijelentette volna, hogy a háborúban ugyan föltétlenül Ausztria mellé áll, de mégis kivánja, hogy a poroszok ellen a fővezérséget Benedekre ruházzák. Sikerült kieszközölnöm, hogy a valóság kinyomozása végett átvizsgálhassam a bajor állami okmányokat s a bajor hadügyminisztérium irásait. Az eredmény az, hogy semmi bizonysága sincs annak, mintha Bajorország az osztrák északi hadsereg fővezérének kinevezése dolgában akár hivatalos, akár csak bizalmas nyilatkozatot tett volna. A hirre alkalmasint, a mint már elbeszéltük, Pfordten nyilatkozata adhatta az alapot s az alkalmat.

midőn átvette az olaszországi osztrák hadsereg vezetését, a főherczeg nem átallotta, hogy volt alárendeltje alatt hadtest-parancsnokságot viseljen. Aztán a mikor Albrecht főherczeget 1863-ban marsallá nevezték ki s az olaszországi hadseregben megvált a szolgálattól, Benedek csaknem a rajongó odaadás hangján vett tőle búcsút. „Császári fönség — írta Benedek ekkor Albrechtnek — sok éven át annyi kegyével, jóságával, akkora bizalommal tüntetett ki, emlékül nekem adta azt a kardot, a melyet Mortaránál és Novaránál olyan vitézül forgatott, s a mely azóta mindig oldalomon van, a mely nekem 1849-ben a magyarországi nyári hadjáratban, meg 1859-ben az olasz csatamezőn szerencsét hozott: mindezekért császári fönséged természetesnek találhatja, ha hálásnak vallom magamat a sírig, a síron túl is.“

Vitathatatlan, hogy Albrecht főherczeg katona-dolgokban élesebb szemmel, mélyebb belátással dicsekedhetett annál a férfiúnál, a kit akkor vetélytársaként emlegettek, s az is bizonyos, hogy készült a csehországi hadsereg főparancsnokságának átvételére. Most azonban úgy viselkedett, a mint parancsolták az állam érdekei s késznek nyilatkozott arra is, hogy Olaszországban a Benedek örökségét vegye át. Őt is a legszebb emlékek kötötték ahhoz az országhoz, mert Lombardia és Velencze akkor az osztrák tisztek szemében a katona-romantika klasszikus földje volt. Itália mindig állandóan és mélyen foglalkoztatta az Alpoktól éjszakra eső népek fantáziáját. Művészek és költők mindig mohón vágyakoztak oda, hogy csillapítsák szomjúságukat a szépért. Az osztrák harczosoknak pedig Felső-Olaszország az a föld volt, a hol győzelmet és hírnevet arathattak.

A főherczeg meghívására a főherczeg bécsi palotájában folyt le az első megbeszélés a főherczeg és Benedek között a hadvezérség megosztásáról. Később a főherczeg a táborszernagyot lakásán is fölkereste. A mint Benedek özvegye utóbb elbeszélte, ez a találkozás korán reggel történt. A főherczeget igen izgatták a készülőben levő nagy események, a döntés előtt egyetértésre akart jutni Benedekkel. Benedek megmaradt korábbi elhatározása mellett, ámbár a főherczeg elmondta, hogy a császár megújitja kivánságát. A két tábornok ezzel válott el egymástól.

Benedek a háború után is olyan okokból, a melyek még tisztázásra várnak, a háború előzményeiről mélyen hallgatott. Azonban a háború alatt s a háború után, a mint visszavonultak Bécs felé, nagy szomorúságában parancsőrtisztjével, Wersebe kapitánynyal sejttette azt, a mi közte és a császár között történt. Főként arról beszélt, hogy a dinasztia javára és jövendőjére való utalással győzték le ellenállását, a mikor már úgy állott a dolog, hogy a porosz ellen a fővezérséggel Albrecht főherczeget bízzák meg. „Azon a reggelen, a mely erre a haditanácsra következett, beszéli Wersebe báró, a táborszernagy megkönnyült szivvel vissza akart térni Veronába; éjjel azonban a császár főhadsegéde verte föl az álmából s arról értesitette, hogy utóbb a legmagasabb helyen mégis úgy döntöttek, hogy az északi hadsereg vezérévé őt nevezik ki s a császár kéri, ne vonakodjék tovább, mert a közvélemény őt jelöli erre az állásra; s ha mást neveznének ki s azt a porosz megverné, ő felsége nem tehetne egyebet, minthogy lemondjon. „Erre a nyilatkozatra, ezek voltak a Benedek szavai, a midőn a Kárpátokon való visszavonulásunkkor erről a dolog-

ról beszélt, ha a hadvezérséget nem fogadom el, nyomorult ficzkó vagyok.“ [1]

Ez olyan argumentálás volt, a mely mélyen meghatotta Benedeket. Olyan áldozatúl tüntették föl neki a főhadparancsnokság elfogadását, a melyet a császári háznak meg kellett hoznia. Veszedelmes dolog volt, hogy a dinasztia valamelyik tagja legyen az északi hadsereg vezére s aztán vereséget szenvedjen. A ki császárának és hazájának olyan dicsőségesen szolgált, mint ő, most kénytelen volt vele, hogy elfoglalja a legkényesebb, legveszedelmesebb helyet. Most már nem vonakodhatott többé Benedek, mert szíve erős jobbágyi hűséggel dobogott jóságos uralkodója iránt, a ki érdemeit elismerte s őt magas polczra emelte.

Benedek engedékenységével a császár nagyon meg volt elégedve. Hogy azokban a napokban, a mikor arról folyt a tanácskozás, hogy az északi hadsereg főparancsnokságát reá ruházzák, Benedek mennyire huzakodott annak elfogadásától, arra bizonyság az a levele, a melyet a königgrätzi csatára következő napon, 1866 július 13-án írt a feleségének. „A mikor a parancsnokságot, megokolt előterjesztésem ellenére is rám tukmálták, egy konferenczián nyiltan és világosan megmondtam, hogy hazárd-játékot játszunk, hogy én polgári és katonai becsületemet áldozom föl a császárért s csak azt kivánom: ne bánja meg, hogy a főparancsnokságot rám ruházta. Szó szerint azt mondtam, hogy a német csatatéren szamár vagyok, míg Olaszországban talán hasznos tudnék lenni.“ Benedek egyébként a parancsnokság elfogadásakor magának korlátlan cselekvési szabadságot kötött ki,

[1] Wersebe báró, utóbb lovassági tábornok, igen becses, kéziratban levő följegyzései 1866 októberéből.

mert az volt a véleménye, hogy a legtöbb hadi balsikernek, a mely Aúsztriát érte, az oka az, hogy Bécsből parancsolnak. Ezért kellett a főparancsnokságot korlátlanul ráruházni, ezért nem szólhatott a hadvezetésbe rajta kívül senki. A császár beleegyezett abba, hogy minden korlátozást szüntessenek meg, hogy Benedeknek a cselekvésben teljes szabadságot adjanak. Ezt aztán köriratban május 15-én az összes tábornokoknak és törzstiszteknek tudtul adták. A körirat így szólott: „A főhadiparancsnok — hatáskörét illetőleg — katonai tevékenységében, valamint az abból folyó s az azzal kapcsolatos rendelkezésekben, nemkülönben azokban az intézkedésekben, a melyek az ő felségétől neki adatott teljhatalomból következnek, teljesen önálló, minden más dologban pedig a hadügyministérium rendelkezése alatt áll.“ [1]

Elhatározásában tehát Benedek szabad és korláttalan volt; de nyügözte és megkötötte az erejében való bizalmatlanság. A stratégák gúnyolódásával, a kik a háborút sakkjáték módjára űzik, most fölhagyott. Segitőért nézett körül, a kire a hadvezetés technikai részében magát rábízhatná. Barátai második Blüchert láttak benne, a kinek csak arra van szüksége, hogy olyan vezérkari főnököt adjanak melléje, a milyen volt az öreg Blücher marsallnak Gneisenau. Ez volt az élesszemű, óvatos, mestermódon kombináló agy, a ki Blüchert a tennivalókban kioktatta; Blücher aztán a szőnyegen forgó lehetőségek közül rendszerint a leg-

[1] Az *önálló* kifejezése itt igen jelentős. Elhagyták még a császár felsőbbségére való szokásos utalást is. *Sammlung der Armeebefehle und speciellen Anordnungen des k. k. Feldzeugmeisters Benedek, Kommandanten der Nordarmee.* Bécs, cs. kir. államnyomda, 1866, 103. l.

nagyobb koczkázattal járót választotta és népszerű, bár nyers egyénisége varázshatalmával seregét a legnehezebb föladatok végrehajtására tüzelte. Ilyen szerepet töltött be az 1848 és 1849. évi hadjáratokban Radetzky oldalán Hess. A munka ilyen megosztása szinte föltétlen szükséges volt, mert mindig igen nehéz dolog nagy embertömeget surlódások nélkül mozgatni s a döntő pontokon összehozni.[1] Az olaszországi osztrák hadseregnek Johnban megvolt az erre a föladatra termett embere. Benedek, a ki becsülte őt, szerette volna Johnt magának; de az olaszországi hadsereg s Albrecht főherczeg sem lehettek el nélküle. Időközben a Krismanics vezérőrnagy tekintélye mind nőtt; Benedek tehát elhatározta, hogy tanácsadónak őt veszi maga mellé. Minthogy Benedek az előkészületek alatt még Olaszországban volt, a döntőnek igérkező cselekvés előkészítésében nem volt semmi része. Krismanics úgy viselkedett, mint a ki mindenhez ért és a szerény Benedek meghódolt ennek a nagyon is fitogtatott ügyeskedésnek. Egyébként Krismanics a csatát csak a mennyiben a tudományos stratégiának köze van hozzá, akarta vezetni. Ez volt az ő birodalma, a melyben erősnek érezte magát. Így lőn főhadvezérré Benedek. Névleg, mint vezérkari főnök, Henikstein került melléje; a vezérkar azonban megoszlott hadműveleti és részletirodára, amazt Krismanics, ezt Kriz ezredes vezette. Egyúttal He-

[1] „A hadvezér akar, a táborkar keresztülvisz". Hohenlohe herczeg: *Strategische Briefe,* 10. l. Nagy Frigyes és Moltke mind a két funkcziót maguk végezték. Nagy Frigyes épp úgy volt a vezérkari főnöke, mint miniszterelnöke magának. Környezetéből öt-hat tisztnek egyszerre diktálta az uti- és haditerveket.

niksteint megtették a főhadparancsnok helyettesének is, a ki a főparancsnok betegsége vagy halála esetében tisztét átveszi.[1] Henikstein tartózkodott minden beavatkozástól a hadsereg vezetésébe; a vezetésről kizárólagosan a hadműveleti hivatal vezetője gondoskodott. Henikstein váltig azt hajtotta, hogy nem akarja Krismanicsot zavarni s a kételkedő kritika rémszellemeként járt a főhadiszállás nyomában. Arra elég éles szeme volt, hogy a bizonytalan, homályos jövendő aggodadalommal töltse el; tehát nem kerülhetett nagy önmegtagadásába, hogy csak nézze a dolgokat, de ne szóljon beléjük. Benedek Heniksteinban nem kapott semmi segítséget, inkább kételyeit növelte; de régi barátját mégis megtűrte maga mellett. Mint a többi tábornokok, úgy Benedek is rábeszéltette magát arra, hogy északon kezdetben csak defenzivára szabad gondolni s így elfogadta azt az álláspontot, a melyet Krismanics fejtegetett. Krismanics emlékiratának, a melyet ma a bécsi hadügyi levéltárban őriznek, első lapján láthatni Benedek nagy, erős vonású névaláírását. A mikor azonban meghódolt a Krismanics dialektikája előtt, ellenmondásba keveredett a maga érzésével és gondolkozásmódjával, nemkülönben a hadsereg hangulatával, a mely azt várta tőle, hogy bátran nekiviszi az ellenségnek. Megtévesztették őt magát, barátai sem tudtak ráismerni a hadjárat egész folyama alatt; ők Benedeket, a határozott, merész, sohasem tétovázó dandár- és hadtestparancsnokot keresték s találtak helyette egy habozó, óvatos hadvezért. Külsőképen, kivált alsóbb rangú tisztek s a katonák körében most is bajtársnak érezte magát,

[1] *Sammlung der Armeebefehle Benedek's*, 144. l.

beszélt durva katonanyelven, mondott vastag katonaélczeket, de bensejében kétségek mardosták derék, katonás szivét.

* * *

A tábornokok aggódása a kettős háborúval járó veszedelmek miatt ebben az időtájban (május elején) nagy hatással volt az osztrák kormányra. A kabinet gondolkozásmódja úgy változott, mint a szeszélyes időjárás. A sürgős mozgósitás előbb Itália, nyomban rá Poroszország ellen, arra vallott, hogy délen és északon egyaránt háborúra szánták el magukat. De a daczos szándék, a mint tudjuk, csakhamar elpárolgott és nyomában erős visszahatás támadt. Most abban találták a boldogulást, ha kiegyezhetnének Itáliával, hogy Poroszországgal könyörtelenül leszámolhassanak. Minthogy Benedek és Henikstein lehetetlennek tartották, hogy a meggyöngült osztrák hadsereg egy időben az olaszszal s a poroszszal szemközt megállhassa a helyét, a diplomaták serényen fáradoztak abban, hogy északon biztositsák a győzelmet; Poroszország hadd igya meg annak a törekvésének a levét, hogy a német hegemóniát magának akarta megkaparintani. Bécsben a porosz politikában azóta, hogy Schleswig-Holsteinért közösen vivtak háborút, csak a hűtlenség s a megbizhatatlanság szakadatlan lánczolatát látták; ennél könnyebb volt Olaszországnak nem is titkolt ellenségeskedését megbocsátani. Velencze különben is most már Ausztriának inkább terhe, mint birtoka volt. Viszont a birodalom erejének gyökerei Németországban voltak; azzal a birodalom századok óta állott szoros szövetségben. Ezért határozták azt, hogy Velenczét átengedik Olaszországnak s teljes erejükből a német érdekeket védik meg. Ha Ausztria

szövetkezhetik a német középállamokkal, úgy a számbeli túlsúly szemmelláthatóképen az ő részén van. Moltke is úgy vélekedett a február 28-án tartott minisztertanácsban, hogy Poroszországnak csak az esetben tanácsos a háború, ha az osztrák haderő egy részét Itália által lekötheti. Ha Itáliával sikerül a kiegyenlítés, úgy Ausztriának módjában állhat Poroszországot szigorúan meglakoltatni. Így gondolkoztak Poroszország összes ellenségei Ausztriában és Dél-Németországban. Varnbüler württembergi miniszter a háború kitörése előtt azt mondta a kamarában, hogy meg kell Poroszországgal kóstoltatni azt, a mit a „Jaj a legyőzötteknek“ jelent. A legtöbb gondot abban az időben a bécsi kabinetnek Napoleon császár okozta állhatatos hallgatásával. Metternich herczeg, a párisi osztrák nagykövet, fáradhatatlanul dolgozott azon, hogy Napoleon nyilatkozzék, hogy megfenyegesse azt, a ki először bontja meg az európai békét. Minthogy Napoleon hallgatott s minthogy a Francziaországtól függő Itália a poroszszal szövetkezett, Bécsben attól tarthattak, hogy a párisi s a berlini kabinetek titkon megegyeztek egymással.

A mint most már tudjuk, helyes volt az a gyanítás, hogy Itália és Poroszország csak úgy egyezhettek meg egymással, mert Napoleon kivánta s mert a megegyezésben közbenjárt. De tévedett Európa abban a gyanuban, hogy Francziaország s Poroszország már egyetértenek. Napoleon nagyon ingerült volt Poroszország ellen, mert a közvetítés díjával adósa maradt. Bismarck csak áltatta s a porosz ajánlatra még mindig hiába várt. Ő egész másként képzelte el a dolgok folyását. A háborúval járó veszedelem nyomása alatt, úgy képzelte el eredetileg,

Poroszország kénytelen lesz a Rajna-mellék átengedésére. Számitásánál azonban korábban, messzi nyuló tervei szempontjából mindenesetre igen korán lobbant föl az a parázs, a melyet titkon ő szitott. A midőn La Marmora tanácsát kérte, ráparancsolt az olaszokra, hogy a hadsereg mozgósitásával ne vágjanak a porosz elé. De Olaszország, a miről Napoleon azt hitte, hogy dróton rángathatja, ebben a dologban a maga lábán járt; Viktor Emánuel király engedett népe harczvágyának s a harczra készülést korábban rendelte el a porosz szövetségesnél. Ezért aztán Napoleon április 30-án keményen megtámadta Nigrát, a párisi olasz követet. „Volt is miért megtudakolni a véleményemet, ha aztán az ellenkezőjét teszik annak, a mit tanácsoltam." Az ügyes diplomata csak hosszas fáradozás árán csillapithatta le a császárt. De Napoleon összeránczolt homloka nagyon aggasztotta az olasz államférfiakat. La Marmora formaszerű biztositást küldött Párisba arról, hogy Olaszország nem fogja megkezdeni a háborút. Ezt aztán tudtul adták a franczia szenátusnak is.

Napoleonnak tehát kapóra jött, hogy zavarában a bécsi kabinet április 30-án közbenjárásra kérte föl Ausztria és Olaszország között. Ausztria arra szánta magát, hogy Velenczét fölajánlja Napoleonnak. 1859-ben is Napoleon ragadta ki Ausztria kezéből Lombardiát, hogy nagylelkűen Viktor Emánuel királynak ajándékozhassa. De Velenczéről való lemondását Ausztria egy nagyon nehéz föltételhez kötötte. Az átadás csak akkor történik meg, ha Sziléziát Ausztria Poroszországtól már elvette; kárpótlásul Ausztria magának ezt a drágakövet nézte ki, a melyet Poroszország a Habsburg koronából tört ki Mária Terézia nagy fáj-

dalmára. Metternich örömest vállalkozott a rábízott föladatra, hisz évek óta fáradozott azon, hogy Ausztria és Napoleon császár között barátságos kapcsot teremtsen. Ausztria viszontszolgálmányul azt kivánta Napoleontól, hogy Olaszországot a háború alatt, a melyet Ausztria Poroszországgal vív meg, tartsa semlegességben. Ez ajánlatokat Metternich Napolon öreg barátjával, Persignyvel közölte s általa kért kihallgatást a császártól.[1]

Persigny, Napoleon ifjúkori barátja, a ki vele a száműzetésben, a börtönben, az államcsiny veszélyeiben osztozkodott, akkor már nem volt többé meghittje a császárnak, mert közte és Eugénia császárné között keserű ellenségeskedést támasztott a Persigny szenvedélyes, ingerlékeny természete ép úgy, a mint kiméletlen nyiltságával az évek során át már kifárasztotta a máskülönben flegmatikus Napoleont. Persigny szüntelenül bátor, tevékeny politikára sarkalta a császárt s nógatta, hogy fogja a gyeplőt oly rövidre, mint a hogy fogta volt az államcsiny idején. Most a fontos követséget abban a reményben tolmácsolta, hogy Napoleon kapva-kap rajta s azzal vége szakad az ingadozásnak és az álmoknak. Ajánlotta, hogy kössön szövetséget Ausztriával és Olaszországgal; mert ha Poroszország elbuknék, ha a Bismarck tervei rombadőlnek, Poroszország roncsai azéi, a ki utánuk nyúl. Nagy csodálkozására a császár rideg, szófukar maradt, csak annyit jegyezve meg, hogy ez neki nem elég, hogy ő egyebekre gondol. Persigny tehát azt hihette, a mint hitték is sokan, a kik a dolgok fejlődését figyelemmel kisérték, — hogy a

[1] Persigny: *Mémoires.* Paris, 1895, 358. l.

császárnak már biztos szerződése van Poroszországgal, a mely területnagyobbodást biztosít neki, s ezért így szólott: „Akkor, Sire, fogadja szerencsekivánataimat, mert ha Ausztria ajánlata kevés Felségednek, akkor valóban szép kártyát kell a kézében tartania.“

Napoleon azonban, a helyett, hogy egyenes úton járt volna, finom ármányokat szőtt s végül is maga került a hálóba. Mert mindenekfölött Ausztria hegemóniáját Németországban tartotta a legnagyobb veszedelemnek, azért Metternichhel mélyebben nem bocsátkozott tárgyalásba. Mindjárt, az első beszélgetés alkalmával arra figyelmeztette Metternichet, hogy Itália nem kerülheti el a háborút, hacsak föltétlenül, minden körülmények között nem biztosítják Velencze birtokáról. Hisz az osztrák ajánlat szerint Olaszország nem kapja meg a szép tartományt, ha egy más föltétel nem valósul, ha Ausztria Sziléziát nem képes meghódítani. Napoleon tehát azt kivánta, hogy Velenczét még a háború előtt adják át Francziaországnak. Sokat tartott arra, hogy Olaszországért végzett munkájára rátegye a koronát; a félsziget népét le akarta kötelezni annyira, hogy Rómáért, a melyet ő védett, ne nyújtsa ki a kezét.

A bécsi kabinet olyan messzi ment, hogy vissza már nem fordulhatott. Most ellenmondásba keveredett mindennel, a mire korábban esküdözött; nem volt olyan nagy áldozat, a mit meg ne hozott volna, csakhogy Itáliát elválassza Poroszországtól. Ausztria csak most érezte, hogy Bismarcknak éveken át tartó diplomácziai fáradozás árán sikerült neki igen kedvezőtlen helyzetet teremteni; ezért egyszerre roppant idegességbe esett s az utolsó órában rászánta magát, hogy ellenaknákat állítson a porosz politika elé.

Elhatározta tehát, hogy rááll Napoleon kivánságára és megizente, hogy Ausztria kész azonnal, föltétlenül, még a háború kitörése előtt Velenczét Francziaországnak átadni, természetesen, ha Olaszország kötelezi magát, hogy a háború alatt semlegességben marad. A döntő szó kimondása most már csak a firenzei kabineten állott.

III. Napoleon azt hitte, hogy kivánságai czélt érnek. Miután Poroszország és Itália már korábban bizalommal fordultak hozzá, most kezében tartotta az osztrák politika fonalát is. Maga dönthetett abban, hogy a két német hatalom közül melyiket támogassa.[1] Most Vilmos királyt meglakoltathatta tartózkodásáért azzal, hogy Ausztriát kibékiti Itáliával s Poroszországot odadobja zsákmányul ellenségeinek. Mindazonáltal még most is hasznosabbnak tartotta, ha Poroszországgal egyezhetnék meg, mert a rajnai tartomány, a mire a foga fájt, az észak-német hatalom fönhatósága alatt állott. Maga nem áhitozott területhóditásra; de megakarta semmisiteni azt a kinos emléket, a melyet a mexikói szerencsétlen vállalat hagyott maga után a franczia lelkekben. Az Ausztria által rábizott titkot meglehetősen illetlenül használta; mielőtt Itáliát értesitette volna Ausztria ajánlatáról, az ajánlat határozatlan, de jelentős szavaival megfenyegette Poroszországot. A Metternichchel folytatott beszélgetés után nemsokára, május 2-án udvari bál volt, a melyen megjelent a porosz nagykövet is. A császár látszólag ártatlan társalgásra elvonult vele egy ablakmélyedésbe s Metternich nem is sejtette, hogy a

[1] Május elején a következőket mondta egy franczia képviselőnek: „Mit szólanának ahhoz, ha a Rajna balpartját puskalövés nélkül megszerzem?“

császár száz meg száz tanú jelenlétében Ausztria halálos ellenségének fecsegi el a rábizott titkot.[1] Napoleon előbb szavát vette Goltznak, hogy hallgatni fog, azután rátért czéljára. Ausztria, mondá, éppen most tett neki fontos ajánlatot; ő azonban jobb szeretne Poroszországgal, mint Ausztriával egyetérteni. Minden kerülgetéstől menten aztán fölszólította a követet, hogy kormányával tétessen ajánlatot. Goltznak azonban erre az esetre már régebben volt Bismarcktól utasitása, a mely úgy hangzott, mondja meg Napoleonnak, hogy a dolgot könnyebben intézhetik el, ha a császár kijelenti, hogy mit kiván. Bismarckot már úgyis régen gyötörte, hogy megtudja, mit kiván Napoleon Francziaország semlegességéért. A császár mindeddig kitért a válasz elől, mert sem elriasztani nem akarta Poroszországot azzal, hogy sokat kér, sem túlszerény föltételek alatt lekötni magát nem akarta. Most azonban nem takargatta többé, a mit kivánt s Goltznak azzal válaszolt, hogy: „Egész országom a Rajna felé tekint."

Ezzel III. Napoleon a legérzékenyebb pontján találta a porosz politikát. Bismarcknak most mindenekfölött időt kellett nyerni. Nem adott tehát Goltznak Napoleon kérdésére egyenes választ, hanem azt telegrafozta május 3-án, hogy Poroszország először tudni akarja, mit ajánlott Ausztria, a berlini kabinet csak azután dönthet abban, hogy mit igérjen Napoleonnak. Csak most mutatkozott egész nagyságában a veszedelem, a melyben Poroszország forgott: az osztrák háborúval a rajnai tartományokat teszi koczkára.

[1] *Sybel*, IV. 366. l. és *La Marmora* e tárgyalásra a főforrások.

Önként, becsülete koczkáztatása nélkül Poroszország nem áldozhatott föl egy talpalatnyi német területet sem; noha ezzel annak a veszedelemnek tette ki magát, hogy Napoleont Ausztria táborába kergeti, Bismarck kénytelen volt játszani a süketet s a választ Napoleon kérdésére függőben tartani.

Belefáradva a játékba, a melyet vele Bismarck űzött, Napoleon elhatározta, hogy lassan közelebb lép Ausztriához. Itáliára csak most kerített sort; május 4-én hivatta először magához az olasz követet, hogy Ausztria ajánlatát közölje vele. A maga részéről hozzátette Napoleon, hogy Velenczét, mihelyt Ausztria lemondott róla, késedelemtől menten átadja Viktor Emánuel királynak. Itália és Ausztria kiegyezésében a legfőbb akadály az volt, hogy Olaszország ebben az időben az április 8-án kelt szerződés erejénél fogva még Poroszországhoz volt kötve s július 8-ikáig arra kötelezte volt magat, hogy készenlétben várja, ad-e, nem-e Poroszország jelt a háborúra? Ezért Napoleon nyomban azt kérdezte Nigrától, hogy Itália vállalkoznék-e arra, hogy megszegje Poroszországnak adott szavát? Kérdésében megvolt egyúttal a felelet is. Napoleon mindinkább fölingerlődött a berlini kabinet ellen; mert Poroszország vonakodott a rajnai tartományokról való lemondástól. Kevéssel utóbb arra figyelmeztette az olasz kabinetet, hogy Velenczéért a tárgyalást elhúzhatja addig, a mig túl lesz július 8-án; Olaszország akkor fölszabadul és kiegyezhetik Ausztriával. Napoleonnak akkor már megvolt az a gondolata, hogy az európai zavarok megbeszéléséért a hatalmakat Párisba, kongresszusra hívja össze; hiuságát csiklandozta az, hogy ezt a pompás látványosságot megszerezze a világnak még az esetre is, ha a diplo-

mata sokadalom nem járna semmi más eredménynyel. Olaszország e tárgyalások alatt időt nyert volna, hogy kibujhassék július 8-ikáig terjedő kötelezettsége alól. A míg a császár Nigrával a helyzetről tanácskozott, megbízásából Jeromos herczeg Firenzébe utazott, a hová május 4-én érkezett meg s a királynak és minisztereinek átadta az osztrák izenetet.

Itália előtt kecsegtető reménységek nyilottak meg. Ausztria kész volt lemondani arról a tartományról, a melyben a várnégyszög feküdt, pénzbeli kárpótlás mellett, a mely pénzen a birodalom új déli határát akarta erősségekkel ellátni. Emberileg minden elképzelhető ok: az oktalan vérontástól való irtózás, a háború esetleges balsikere, az olasz hadsereg hiányos létszáma és fölszerelése, a háború nyomán járó gazdasági károk, szóval minden ok azt parancsolta az olasz miniszterelnöknek, hogy az osztrák ajánlatot komolyan vegye fontolóra. A más oldalon azonban ott állott a szerződés, a melyet Poroszországgal kötött. Bismarck olyan szerencsésen hálózta körül Itáliát, hogy most, a mikor csak a kezét kellett volna kinyujtania, hogy a kivánt gyümölcsöt leszakítsa, a keze le volt kötve. A helyzet azzal is válságosabb volt, mert Berlin és Firenze között éppen akkor a szerződés értelmezéséből kontroverziák támadtak. Csak most, megkésve gondoltak arra, hogy ha Poroszország Ausztriával háborúba keveredik, akkor Itália is köteles egész erejéből hadat inditani. De mi történik akkor, vetették föl egy izben beszélgetés közben Bismarck és Govone, ha Olaszország kezdi a háborút? Könnyedén vetette oda Bismarck a megjegyzést, hogy ez esetben a segitség Poroszországnak csak morális, de nem szerződésből folyó kötelessége. La Marmorát nagyon

föllázította ez az értelmezés s Poroszországot megnyugtatóbb biztosításra akarta szorítani. Bismarck csak nehezen tudta a firenzei kabinetet lecsillapitani; Vilmos király pedig önként adta azt a magyarázatot, hogy az esetben, ha Olaszországot megtámadnák, a segitséget ő szerződésből folyó kötelességének tekinti.

Azokban a napokban ilyen alkudozások zavarták a Poroszország és Itália közt levő viszonyt; és Bismarck Govone előtt nem csinált abból titkot, hogy tud a Velencze átengedését illető tárgyalásokról. Így Poroszország és Itália vezető miniszterei a kölcsönös bizalmatlanság levegőjében éltek. Ausztria remélhetett, mert Itália, úgy látszik, hajlandó volt a fölajánlott Velencze elfogadására.

La Marmora első sorban Itália párisi és berlini képviselőitől kért tanácsot. Nigra inkább a háború felé hajlott; Govone azonban meglehetős kicsinyléssel beszélt a szerződésről. A szerződésszegés vádját, úgy vélekedett, Itália könnyen elviselheti, hisz Poroszország is kibuvót keres. Meggondolandó az is, hogy kétséges, nem elég hatalmas-e Ausztria mindkét szövetkezett ellensége ellen? Ausztria győzelme nincs kizárva. Ausztria ajánlatát Itália teljes megnyugvással csak az esetben utasíthatná vissza, ha minden körülmények között biztosítva volna a franczia segitségről. Govone tehát óvatosan, leplezve azt ajánlotta, hogy ha Napoleon nem igér határozott támogatást, akkor Ausztriával tanácsos kiegyezni.

Ez alatt azonban a döntés kisiklott az olasz diplomaták kezei közül s maguk is a nemzeti szenvedélyek parancsoló befolyása alá kerültek. Az olasz nép égett a vágytól, hogy fegyverét újból összemérhesse az osztrák fegyverrel abban a reményben, hogy

a próba most jobban üt ki, mint korábban. A Savoya-háznak számolni kellett ezzel a hangulattal, mert Itáliában hatalmas republikánus párt is volt. 1859-ben az ország mindent a franczia segítségnek köszönhetett; az ifjú állam most azt kivánta megmutatni, hogy a maga erejéből mire képes. Az előbb késlekedő természetű La Marmorát magával ragadta a nép harczvágya, annál inkább, mert nem bizott erejében, hogy meg tudná gátolni a forradalom kitörését, ha a harczvágyat nem fordítja Ausztria ellen. A kiegyezésnek, a melyet Ausztriával Napoleon közvetített, főként az a pontja volt megfontolandó, hogy Olaszország a dogék városát a franczia császár kezéből kapja. Napoleon gyámkodása már eddig is súlyosan nehezedett a királyságra s a támogatásért súlyos áldozatokat követelt. 1859-ben a szövetséges támogatásért a császár Nizzát és Savoyát kivánta, s Róma kapui mégis csukva maradtak Viktor Emánuel király előtt. Tudhatja-e valaki, hogy mi árt fog szabni most Napoleon? Mindezekhez még egy más gondolat is társult. Ha Itália a porosz szövetségtől visszalép, La Marmora attól tartott, hogy megalázván Poroszországot, Ausztria hatalmasabb lesz Európában, mint a minő valaha volt.[1] Valahányszor Ausztria rendelkezett Németország egész erejével, az északi barbárok tekintetét min-

[1] Nigra maga írta valamivel később: „Véleményem szerint a császártól hibás politika, ha az osztrák hatalmat a porosz rovására gyarapítja. Ha mi ezen a módon, (Szilézia meghóditásának árán) kapnók meg Velenczét, véleményem szerint az Itáliának nagy veszedelme volna, azért, mert a megerősödött, új birtokok révén Németországon hatalmasabb Ausztriával állana szemközt, a mely hatalmat Poroszország nem egyensúlyozhatná úgy, mint korábban.

dig Itália szép földjére irányította. Szilézia birtoka pedig a katholikus osztrák udvart talán arra izgatná, hogy a pápát visszahelyezze régi birtokába.

Mindennek ellenére az olasz miniszterek készek voltak volna a kiegyenlítésre, ha Napoleon rákényszeríti őket; de a császár tudta azt, hogy Itáliának ez kényes kérdés s csak azt tanácsolta, hogy időt nyerjenek bármi áron. Így szánta el magát La Marmora arra, hogy május 14-én körmönfont visszautasítást indítson útnak. Nigrának utasításul adta, hogy minden hidat ne égessen föl maga mögött, Itália pedig arra helyezi a fősúlyt, hogy Velencze közvetetlenül Viktor Emánuel királynak adassék át. A firenzei kabinet nem akarta Napoleon kezéből kapni ezt a tartományt; saját hóditmányának kivánta azt tekintetni, a melyhez a nép hangulata juttatta. Nigra magyarázza úgy a dolgot, hogy azért Napoleon császárnak jelentős része volt a munkában, mert ő birta rá Ausztriát, hogy elismerje a népfönséget, s hogy Velenczéről közvetetlenül Olaszország javára mondjon le.

Napoleon talán neheztelt, hogy Itália az ő közbenjárását és döntő biráskodását visszautasitotta. Neheztelése azonban nem lehetett tartós, sem igen komoly, mert módjában állott olyan nyomást gyakorolni, hogy Itália akarva, nem akarva, enged. A császár azonban készakarva nem mondta ki a varázsigét: az olaszok pedig újabb hálával érezték magukat adósainak, hogy nem erőszakolta őket a hasznos, de megalázó béke elfogadására.[1]

[1] Nigra Carignan herczeghez 1866 június 1-én irott tudósításában mondja (*Rothan*, 431. l.): „A császár hozzánk való jóindulatból, Sziléziát illetőleg, nem fogadta el az osztrák ajánlatot . . .“ Nigra később meggyőződött róla, hogy Napo-

Az inditó okok, a melyek Napoleont passziv magatartásra kárhozhatták, világosan állanak előttünk. Általán mindent közömbösen végzett, a minek oka betegsége volt; akkor többnyire a megfontolt elhatározásra képtelen állapotban volt s azért tapogatódzott és ármánykodott mindenfelé. Az volt a fő gondja, hogy a német háború alatt Francziaország keleti határán új területhez jusson s neki azért ne kelljen kardot húzni.[1] Diplomácziája diadalának tartotta volna, ha ezen az úton a franczia nemzet becsvágyának és anyagi érdekeinek egyszerre szolgálhat. A mint a dolgok állottak, nézete szerint a mérleg egyensúlyban állott: Poroszországot nem akarta elcsüggeszteni, Ausztriának pedig nem akarta bizonyossá tenni a győzelmet. Ezért tartotta a bécsi kabinetet alkuvások által

leon határozottan sohasem kivánta, hogy Itália álljon el a Poroszországgal kötött szerződéstől. (L. szerző beszélgetését Nigrával, harmadik kötet, függelék, III. sz.)

[1] Az eddigi előadások meglehetősen egyetértenek abban, hogy Napoleon kivánta a német s az olasz háborút s hogy Itáliát szándékosan azért nem kényszerítette nyugalomra. Igy itélt Bismarck is. (L. Persigny: *Mémoires*, 377. l.) Igy itél róla a háború előtt és után egyaránt La Marmora (könyvében a 275. l.). Hasonlóan Rothan, bár ő a császár szentimentális szeretetét Itália iránt, mint motivumot túlbecsüli. *Gramont* könyve 266. lapján azt konstatálja, hogy a császár a háború előidézése végett nem hatott energikusan az olaszokra. Más a *Sybel* nézete (IV. 399. l.): azt véli, hogy La Marmora visszautasitása május 14-éről „a francziák szemében az engedelmesség nyilt fölmondását s a hálátlan vazallus kötelességszegő föllázadását“ jelentette. Azt irja továbbá, hogy ennek következtében Napoleon ettől a percztől kész volt Itália egységét ellenségeinek zsákmányul oda dobni. Sybel állítását semmivel sem támogatta. Nigra gróf is Sybel fölfogását tévesnek tartja, a mint a szerzőnek mondta.

függő helyzetben, a nélkül, hogy az osztrák-olasz bonyodalmat el akarta volna simitani. A veszedelmet, a melyet ez a kétkulacsos politika Francziaországra hozhatott, egy pár minisztere előre látta. Ezek a császártól határozott föllépést követeltek, abban azonban nem tudtak megegyezni, hogy Francziaország kinek az oldalára álljon. Rouher, a kit alcsászárnak tartottak, Napoleon herczeggel kezet fogva, a porosz szövetkezés mellett dolgozott; Drouyn de Lhuys a császárt épp az ellenkező irányba nógatta. Rouher abban egy nézeten volt a császárral, hogy a két német hatalom háborúja Francziaországnak kivánatos. Minthogy pedig ez a miniszter pozitiv, minden homályosságot gyülölő észjárású ember volt, a midőn Francziaország, Poroszország és Itália között a szövetséget közvetítette, azt kivánta, hogy e politikának vonják le a logikai következményeit, hogy Francziaország leghelyesebben cselekszik, ha szövetséget ajánl Poroszországnak s annak az árát nyiltan megszabja. Ő, a ki ismerte a franczia katonakormányzás fogyatékosságait, a lehetőségét is meg akarta szüntetni annak, hogy Franczia- és Poroszország összekocczanhassanak. Napoleon Jeromos herczegnek még több oka volt e politika támogatására. Mint Viktor Emánuel veje lelkesedett a Franczia-, Porosz- és Olaszországok között kötendő hármasszövetségért. A *vörös herczeg* egyúttal barátja volt a népek önrendelkezési jogának; ábrándozott a nemzeti elvek diadaláról s Németország teljes egyesülését épp úgy, mint az olasz egységet csak idő kérdésének tartotta. Theóriájához tartozott, hogy Ausztria nem modern állam s ezért bensejében rothadt és megérett a bukásra. Nem is helyeselte ezért, a mikor Napoleon császár Ausztriával tárgya-

lásba bocsátkozott. A herczeggel és Rouher-val együtt dolgozott Nigra a hármas szövetség összehozásán Ausztria ellen.

E férfiakkal szemben Drouyn de Lhuys a konzervativ elvet képviselte s ezért Poroszország merész előretörése nyugtalansággal töltötte el. Már a krimi háború idején Francziaország és Ausztria között szivesen kötött volna szövetséget. Ausztriában a szerződéses jognak védőjét látta, a mint maga is, mint korrekt diplomata, tiszteletben tartott. Aggodalommal nézte, hogy Francziaország 1859 óta Itáliában magának hatalmas szomszéd államot teremt. Ezért hivta őt Napoleon 1862-ben Thouvenel helyébe külügyminiszternek. Thouvenel a liberális iskola hive volt, Napoleont arra sarkalta, hogy hagyja el és adja át az olaszoknak Rómát. A Napoleon játszmájában azonban a pápa erős ütő volt; aztán házibékéjét sem akarta feldúlni; mert Eugénia császárné a szent atya világi hatalmát könnyzáporral védelmezte.[1] Drouyn de Lhuys ellensége volt minden koczkázatos kisérletezésnek; Bismarck a maga nagyszabású terveivel benne a legnagyobb bizalmatlanságot keltette. A császár és minisztere megosztották egymás között a szerepet, hogy Ausztria és Poroszország ereje között az egyensúlyt föntartsák. Napoleon Poroszországot és Itáliát hozta egymáshoz közelebb, Drouyn de Lhuys viszont arra buzditotta Francziaország képviselőit a kisebb német udvaroknál, hogy Ausztria mellett dolgozzanak. Azonban tiszteletének a szerződéses jog iránt vége volt, mihelyt Francziaország gyarapodása került szóba. A midőn egyszer Goltz azt fejtegette, hogy Franczia-

[1] Erről részletesen Thouvenel: *Le secret de l'Empereur.*

ország azzal a törekvéssel, hogy a Rajnát szerezze meg magának határul, csak gyülöletet támaszt s hogy ezzel befolyását Európa ügyeibe csökkenti, a következőket válaszolta: „Befolyásunk elég van, abból többre nincs is szükségünk. Többé nem fogunk eszmékért harczolni. A midőn mindenki gyaropodásra törekszik, nekünk is az a kötelességünk. Fogat fogért, nem megy az másként“.[1]

E villongások között szólalt föl a kamara-ellenzék akkori legnyomósabb tagja, Thiers, május 3-án, s négy órán át tartó, nagyon megcsodált beszédében erős kritika alá fogta a császár politikáját. Thiers meggyőződésből volt híve annak a régi franczia politikának, a mely Németországot és Itáliát széttagoltságában s a franczia befolyás alatt akarta megtartani. A hazafias önzés tisztánlátásával vette észre azt a veszedelmet, a melylyel a német s az olasz egység Francziaország hatalmát fenyegeti. Beszédében azokat az alapvető okokat fejtegette, a melyeket Richelieu, XIV. Lajos és utódai tartottak szem előtt s aztán a logika rendjén tért át az akkori helyzetre. Megjósolta a császárnak, hogy Itália emanczipálni fogja magát, aztán Francziaország ellen támad. A hivatalos politikáról nem volt semmi értesülése, de azért éles észszel kitalálta, hogy Napoleon tanácsolta Poroszországnak és Itáliának az egyetértést. Megmondta előre azt is, hogy mert Francziaország egyengette a német egység útját, hála fejében Poroszország ostora lesz Francziaországnak. Beszéde jogosan ment politikai nagy esemény számába. A császár azonban Thiersben

[1] *Sybel:* IV. 366. l. Drouyn politikája a tárgya d'Harcourt Bernárd gróf könyvének: *Les quatre ministéres de M. Drouyn* de Lhuys. Páris, 1882.

csak javíthatatlan reakczionáriust látott. Véleménye szerint meddő erőlködés volt ellenállani az időnek s a nemzeti irányban fejlődő államok megalakulásának. Azt tartotta az államférfi föladatának, hogy megvizsgálja a világtörténet eleven erőit s hogy számoljon velök. A népek egységre törekvését nem kivánta gátolni; de beállította a maga számitásába tényezőnek. A gondolat helyes volt, de energiára volt volna szükség, hogy cselekvéssé forduljon. Napoleon azonban még legjobb napjaiban is a tervelésben fantaszta volt. most még betegség is bénította energiáját. A beteges ember hirtelen ájulásba esett; egy ilyen roham egyszer szeretője lakásán érte s eszméletlenül vitték haza a Tuileriákba. Bizonytalan, tétova, tapogatózó lépéseit ez magyarázza. Ebben az időben már nem volt gyors fölfogású, de mindjobban elmerült olyan ködös kombincziók mesterséges fölépitésébe, a melyeket az ember nem tud eléggé megbámulni. Eszméiben megvolt a logikus rend; Európa mappáját akarta megváltoztatni úgy, hogy Velenczét Olaszország kapja, ezért Ausztria Sziléziával kárpótoltassék. Ezzel Poroszország is lakol huzakodásáért, a melyet annyira meg kell gyöngiteni, hogy Francziaország előnyomulhasson a Rajnáig. Azonban igen mélyen sem szabad Poroszországot megalázni, mert a német dualizmus föntartása a franczia államművészet egyik követelménye. Poroszországra szükség van, hogy Ausztriát sakkban tartsa; Schleswig-Holstein s más észak-német tartományok megszerzését azért engedték meg. A Rajnáig Francziaországnak kell uralkodni, nem közvetetlenül ugyan, mert Napoleon meg akarta tartani az önzetlenség látszatát. Hogy a német nemzeti érzést ne keltsék daczra, a Rajna balpartján teremthetnek néhány

apróbb német herczegséget. Ezek azonban Francziaország pártfogása alatt állanak.[1]

E tervekből láthatni, miért hajlott a császár Ausztria felé. Poroszországtól, a melytől Sziléziát s a Rajna mellékét kárpótlás nélkül akarta elvenni, ezért hajlott el. Az öreg, betegeskedő császár mindezt vérontás s egyetlen franczia katona föláldozása nélkül akarta végrehajtani. Egyesiteni akart egyesíthetetlen dolgokat. Thiers beszédére válaszul május 7-én Auxerre-ben mondott beszédet, a melyben politikájának modern jellemét s forradalmi származását emelte ki. Magát azok közé számlálta, a kik *útálták az 1815. évi szerződéseket,* a melyekkel Francziaországot akkori határai közé szorították vissza. Ezzel azt a törekvését jelentette ki, hogy azokat szét akarja tépni. Könnyen megtehette volna, ha Francziaország semlegességben marad, míg szomszédai egymást konczolják föl. Azt képzelte, hogy Ausztria hadereje a szövetséges poroszszal és olaszszal esetleg megmérkőzhetik. Bárhogy is üssön ki a háború, úgy gyanította, hogy hosszabb időn át fog tartani. S ha már a harczban mind a két fél kimerült, ő akkor csap hatalmasan a harczolók közé.

[1] Nigrának, Napoleon bizalmas meghittjének, jelentése május 11-ikéről. Még hozzá teszi: „Egyébiránt német tartományok egyesítése Francziaországgal s ezzel egy rajnamenti Velencze teremtése nincs inyére a császárnak. Ellenállása azonban nem volna legyőzhetetlen.“ Persigny azt állítja *Mémoires*-jaiban, hogy ez a programm tőle származik s csak azt ócsárolja helyesen, hogy a császár megbolygatja a kérdést a nélkül, hogy megvalósításához látna.

NYOLCZADIK KÖNYV.

Ausztria és Németország belső helyzete. Poroszország indítványa Németország fölosztására.

Ausztria tehát csak későn, akkor szánta el magát arra, hogy föladja Itáliában hatalmának maradványait, a midőn a nemzeti mozgalommal a diplomata-mesterkedés többé már nem tudott megbirkózni. Itália a békés követség visszautasitása által keservesen kiábránditotta a bécsi kabinetet. Ez okból azt képzelte volna az ember, hogy intézkedéseiben Poroszország ellen annál megfontolóbb lesz. Az utóbbi tárgyalások Ausztriának csak annyiban voltak hasznosak, hogy Velenczét többé nem védte teljes erejéből. Már korábban azt határozták, hogy az északi hadsereg hat, a déli meg három hadtestből fog állani. A még fönmaradó három hadtest hovaforditását az esetlegektől tették függővé. Május 24-én azonban parancsot kaptak ezek a csapatok is, hogy az északi hadsereg erősbitéséül vonuljanak Morvaországba.

A május hónap javított valamicskét Ausztria helyzetén. Az mindenekfölött szemmellátható volt, hogy Napoleon elfordult Poroszországtól s hogy közeledett Ausztriához; az a veszedelem tehát ki volt zárva, hogy Francziaország is megtámadja Ausztriát. A birodalom belsejében, Magyarországot leszámítva, általános volt a harczra-készülődés; de a Lajthán túl is a kormány engedékenysége által egy lépéssel közeledett

a magyar nemzettel való kiegyezéshez. Aztán reménység nyilt arra is, hogy a szövetséges Ausztriához a dél-német államok százezer főnyi csapattal csatlakoznak. Május 20-án Bismarck még abban reménykedett, hogy a nagyobb német államok semlegességben maradnak; de Ausztria ebben lefőzte vetélytársát. Éppen a Bismarck politikája, a német egység s a parlamentáris tervek kergették a közép-államokat Ausztria táborába; mert Ausztriától függetlenségük támogatását remélték. Mindebből a bécsi kabinet reménységet merített, s a tábornokok komor jóslatai ellenére mind nagyobb bizalommal tekintett a jövendőbe. Vilmos király viszont nagyon elhagyatottnak érezte magát s a míg Roon és Moltke fáradhatatlanul a kiméletlen támadás hasznát magyarázták neki, ő váltig abban bizott, hogy Ausztriával a dolgot még kiegyenlítheti.

De a Belcredi kabinetjében a harczi kedvet nemcsak a katona-szempontok, hanem Ausztria gyászos pénzviszonyai is megcsappanthatták volna. Schmerling miniszteriuma idején Plener pénzügyminiszter erejét megfeszítette a végsőig, hogy kiküszöbölje a deficzitet s a banknak az adósság megfizetésével eltüntesse a papirpénz disagióját. Olyan pontosan törlesztett a banknak, hogy a disagió, a mely az 1859. évi hadjárat után ötven százalék volt, 1866 márczius végén leszállott két százalékra. Azonban a szükséges hadiköltségek lerombolták az áldozatok árán elért eredményt. A mozgósításra pénz kellett, május 5-én tehát rendelet jelent meg, a mely a kormányt meghatalmazta, hogy egyes és ötös államjegyekben százötven millió forintnyi papirpénzt bocsásson ki. A mint a papirpénz forgalomba került s elárasztotta a pénzpiaczot, emelkedni kezdett a disagió, április 26-án

már négy százalékon állott, aztán május 12-éig hirtelen magasabbra szökött föl harmincz százaléknál. Ez azonban csak a kezdet volt; mert a százötven millió csak a königgrätzi ütközetig volt elég; július 7-én a törvény a pénzügyminiszternek újabb kétszáz millió forintnyi hitelt nyitott, ismét csak papirpénzben. Visszaestek tehát ismét az átkos papir-gazdaságba, a mely az államot a század folyamán már kétszer taszította csődbe.

Ezekkel a szomorú viszonyokkal az osztrák nép vak bizodalma a győzelemben éles ellenmondásban állott. Nem csupán a katonatisztek, a kik hírnévre és foglalatosságra vágytak, kivánták a háborút; az elszánt harczi kedvet a poroszok ellen mindennél jobban táplálta az a körülmény, hogy Ausztriát kiakarták zárni Németországból. Az általános gyülölség Bismarck ellen irányult; még a háború kitörése előtt egy hevesvérű tiroli jegyző száz forint jutalmat tűzött ki annak, a ki a gonosz embert élve vagy halottan kezeibe adja.

Ez a hangulat még azt a rossz kedvet is elfojtotta, a mi az osztrák-németek között támadt azért, hogy szünetelt az alkotmány s hogy a szlávok az előtérbe kerültek. Intő hangok emelkedtek, a melyek azt tanácsolták, hogy a háborút nem szabad megkezdeni addig, a míg a kormány népszerű intézményeket nem helyez kilátásba. A midőn a bécsi községtanács hódoló föliratttal járult a császár elé, a városatyák egy része ebben az értelemben akart fölírni, de aztán mégis letettek szándékukról. Május derekán azt hiresztelték, hogy a császár Auersperg Károly herczeget német érzelmű miniszterium alakításával szándékoznék megbízni; a *Wiener Abendpost* azonban sietett a hírnek határozott formában való megczáfolásával.

Bécs lakosságát igen kellemetlen érzés kerítette a hatalmába, a midőn május 23-án a főváros északi határán sánczok ásásához fogtak; a kormány azonban kijelentette, hogy nem Bécset akarja ostrom elfogadására megerősíteni, csupán a hadseregnek készít támaszpontul elsánczolt tábort. Minden aggodalmaskodást elnémított az a vágy, hogy Ausztria régi vágytársával minél alaposabban leszámolhassanak.

Az osztrák sajtó még növelte az önbizalmat, s ebben nem ritkán csapott a túlzásba. Még az olyan megfontoló hírlapok is, a minő volt a Kuranda által vezetett *Ostdeutsche Post*, lehetetlenségnek tartották, hogy Ausztria eltűrje, mint törekszik Bismarck a birodalom megalázására. Az 1864. évi szövetséges viszonynak az 1866. évi ellenségeskedésre fordulásában a poroszok részéről nem láttak egyebet álnokságnál és ravaszkodásnál. Az *Ostdeutsche Post* már áprilisban azt írta, hogy: „Bármennyire szeretjük is a békét, bármilyen súlyos is a birodalom gazdasági helyzete s bármilyen becses is nekünk polgártársaink vére és vagyona: ha az osztrák kormány most is megfélemlítteti és megaláztatja magát, úgy végrendelkezhetik Németországban, vagy elkészülhet rá, hogy az, a mit most gyávaságával elodázott, hat hónap multán, vagy korábban is még, esetleg kedvezőtlenebb viszonyok között, ismét fenyegetni fogja". Az osztrák hadierőt általán túlbecsülték; a *Neue Freie Presse* egy millióra tette a harczosok számát, a melylyel Poroszország csak négyszázötvenezer embert tudott szembe állítani. Az ujságok között is a bősz harczi kedvben a Zang által szerkesztett *Presse* járt elől.[1] A midőn a *Neue*

[1] Mutatványul a következőket adjuk a *Presse* június 12-iki számából: „A porosz nép nem egyéb lapdánál egyetlen gonosz

Freie Presse szót emelt, hogy a túlzásoktól óvjon, a *Presse* ifjabb, előretörő vetélytársát denuncziálással vádolta meg és hazafiságát vonta kétségbe. Nemsokára már veszedelemmel járt a sajtóban a mérsékletre intés. Május folyamán a feudális párt lapjában a *Vaterland*-ban czikk jelent meg, a mely óvott a porosz hadsereg kicsinylésétől, a mely elismerte a porosz hadsereg haczra-termettségét s mely aggódott a vereség miatt. Ekkor haragosan összeültek a lap arisztokrata pártfogói és Keip főszerkesztőt arra kényszerítették, hogy elhagyja állását. A kormány a helyett, hogy

és elvetemült férfi kezében. És nincs rá módja, hogy karmai közül megszabaduljon. Nincs Braziliában olyan szerecsen rabszolga, a ki a felügyelők korbácsa alatt elhagyatottabban, szánalomraméltóbb módon nyögne, mint az egész poroszság. Csikorgathatja a fogát, dühönghet, jajonghat, de oda kell hagynia a házát és családját és megkötözötten háborúba kell mennie olyan meggyőződésért, a mit nemcsak hogy nem helyesel, de a mit kárhozatosnak tart. Maga gyönge arra, hogy lerázza a nyakáról azokat az államférfiakat, a kik szolga-igába fogják. Mi vagyunk hivatva arra, hogy hatalmas támogatással melléjük álljunk". A *Kölnische Zeitung* írta május 16-án: „A bécsi *Presse*-t újabban heves támadásai miatt kitiltották; de a belügyminiszter, Eulenburg gróf visszavonta a tilalmat, minthogy a lapnak olyan zabolátlan a nyelve, hogy nálunk olyan visszariasztó hatást tesz, mint Spártában a részeg rabszolga. Ez az újság a Bécsben uralkodó szellemről nem épen épületes tanúságot tesz. Mert a tulajdonos, Zang úr, valamint a szerkesztő, Warrens úr tőkepénzesek és űzérek, a kik, a mint Bécsből jelentik s a mint lapjuk minden számából is láthatjuk, most a papirok értékcsökkenésén dolgoznak. A bécsi élczlapok s köztük nem utolsó helyen a *Kladderadatsch*, vetélkedtek egymással a porosz hadsereg kigúnyolásában. Ez az utóbb említett lap azt tanácsolta a berlinieknek, hogy ezüstneműiket jól dugják el a Benedek katonái elől. Egy más bécsi lap azzal kérkedett, hogy a poroszokat „nedves rongygyal" kergetik vissza.

mérsékelte volna a harczi hevet, hivatalos lapjaiban maga is keményen támadó hangot zendített meg. A külügyminiszteriumban De Pont udvari tanácssonok volt a tiszte a sajtóval való érintkezés. Mensdorff kezeiből már rég kisiklott hivatalának vezetése; tőle idegen, távol álló befolyások irányították a sajtót, a melyek, kivált a német tartományokban, Poroszország heves támadására izgattak.

Egészen más szemmel nézték a készülődő háborút a Lajthán túl; mert a magyarok Ausztria veresége esetén függetlenségük visszaállítását remélhették.

Deák vezetése alatt a nemzet többsége egész őszintén óhajtotta a kibékülést a koronával, s bízott abban, hogy nemsokára visszaállíthatják az ország alkotmányát. De forradalmi elem is volt bőven, a mely azt hitte, hogy ezt a czélt csak lázadás árán érheti el; mások pedig az Ausztriától való teljes elszakadásra törekedtek. Az országot, a mint már említettük, az ó-konzervativok kormányozták. A párt vezérei: Majláth, a magyar udvari kanczellár, Sennyei báró és Apponyi gróf, Schmerling bukása után rávették a császárt, hogy elismerje az 1848. évi alkotmány formális érvényét; ugyanakkor azonban kijelentették azt is, hogy ez a törvény csak revizió után léphet életbe. Deák és az országgyűlés többsége hajlandó volt a revizióra; de az első lépésnek a felfüggesztett jogállapotok visszaállítását tartották. Az 1865 őszén választott országgyűlésen száz szavazatnál nagyobb többséggel rendelkezett Deák; s az sem volt hátrányára, hogy a baloldal, a mely határozati pártnak hivatta magát, meg a függetlenségi párt lármásan nyomultak előre; így remélhette, hogy az udvar az ő mérsékeltebb álláspontjára helyezkedik. A Tisza és Ghyczy vezetése

alatt álló határozati párt, ép úgy mint Deák, elismerte Ausztriával a kapcsolat szükségét; de csak a perszonál-unió formájában, központi közös kormányzás nélkül. A kormánynak arra a kivánságára, hogy az országgyűlés opportunitásból helyezkedjék a tényleges viszonyok talajára, Deák tántoríthatatlanul megmaradt meggyőződésénél s azzal válaszolt, hogy mindenekelőtt a jogfolytonosságot kell biztosítani. „Azt tapasztaltam, — mondta Deák 1866. február 22-én tartott beszédében — hogy sokan az opportunitás szót akkor használják a már meghozott törvények meg nem tartására nézve, ha a törvény nem szól mellettök; tehát ellentétbe teszik a pozitiv fennálló törvénynyel, sőt jelen esetben egy jogilag fennálló alkotmánynyal. Oly opportunitás, a mely tizenhét évig tart, s melynél még azután is azt tanácsolják nekünk, hogy tartsuk meg és fogadjuk el továbbra is, nem opportunitás, hanem — saját nevén nevezve — absolutizmus.“ [1] Válaszfölirati javaslatában továbbá azt mondja: „Kivánjuk a törvények teljes végrehajtását, mert a végre nem hajtott törvény csak holt betű“.

A tárgyalás ezen megfeneklett; mert a magyar felelős miniszterium fölállítását a korona márczius 3-iki leiratával elutasította; habár ismét kijelentette, hogy kész erre az engedményre, mihelyt a királyi hatalmat, a melyet az 1848. évi forradalmi törvények vitássá tettek, elismerik. Ezt azonban megtagadták; Deák mondja válaszföliratában: „A törvényhozási jog legszebb alkotmányos joga a nemzetnek. De hogy e jog valóság legyen, mulhatatlanul szükséges, hogy az ekkép alkotott törvények végrehajtassanak és meg-

[1] Kónyi Manó: *Deák Ferencz* beszédei. II. 420. l.

tartassanak mindaddig, míg azokat az alkotmányos törvényhozás a rendes úton el nem törli, vagy meg nem változtatja. Ha a végrehajtó hatalomnak joga volna a törvényhozás rendes útján alkotott törvényeket végre nem hajtani, azok erejét felfüggeszteni, rendeletekkel cserélni föl, s a törvényt és alkotmányt mindaddig függőben tartani, míg a rendes törvényhozás azokat meg nem változtatja: akkor magát a törvényhozási jogot is valósággal a végrehajtó hatalom gyakorolná, vagyis a törvényhozás és a végrehajtás tettleg ugyanazon hatalom kezében volna. Felséged az abszolutizmust fentartani, úgy hiszszük, nem akarja. Már pedig a törvényhozó és végrehajtó hatalomnak ily egyesitése, még ha ideiglenesen történik is, valóságos abszolutizmus."[1] A magyar országgyűlés átalán nem akart tárgyalásba bocsátkozni a törvénytelen kormánynyal. Egy lépést azonban mégis tettek előre. Hatvankét tagból bizottságot küldtek ki, a mely a kormánytól függetlenül javaslatot készített az 1848. évi törvények reviziójára s a mely a magyar államjogot elválasztotta a birodalmi jogtól. Ez a nagy bizottság választott magából tizenöt tagot s a munkát voltaképen rájuk bizta.

Nem sokra jutottak ezekben a nehéz tárgyalásokban, a mikor a válsággal fenyegető háború már a küszöbön állott. Eddig, az európai béke idején, Deák föltétlenül elismert vezére volt nemzetének. Ebben akkora volt az egyetértés, hogy a baloldal egy része eltávozott volt a képviselőházból, hogy 1861. évi, híres fölirati javaslata, a melyet egyébként igen mérsékeltnek tartottak, megkaphassa a többséget. A nép bizott bölcs

[1] Kónyi Manó: *Deák Ferencz beszédei.* II. 454. l.

vezetésében; mert 1848 őszén, mint a független magyar miniszterium igazságügyminisztere, ellenezte Kossuth bősz előretörését, óvta a törvényesség útjának elhagyásától s aztán kilépett a kabinetből, mert a lázadást nem helyeselte. Mivel a dinasztia ellen nem vétett s Magyarország meghóditása után is hazájában maradhatott; népével együtt érzett, vele együtt gyászolta a magyar hadsereg leverését s a törvényes alkotmány elkobzását. Most épen olyan válságos napok virradtak rá, mint 1848-ban; mert látta, hogy a Kossuth-párt befolyása a lelkekre meghatalmasodott; hogy Ausztria háborúja Poroszországgal és Itáliával bennük reményeket ébreszt. Attól tartott, hogy Ausztria és Magyarország között ismét véres összeütközésre kerül a dolog, hogy az uralkodó és a nemzet ismét elidegenednek egymástól. Az összeesküvők beavatták terveikbe s ő ép úgy nem tudta őket szándékukban meggátolni, a mint a koronát nem tudta engedékenységre hangolni. Szorongással látta közeledni azt az időt, a midőn kezéből a nemzet vezetése kisiklik ép úgy, a mint kisiklott 1848-ban A milyen biztosnak érezte magát a törvényesség talaján, ép olyan kevés merészsége volt a forradalmi elemek fölszabadítására; nem bízott a maga erejében, hogy erős kézzel tudna velök elbánni. A törvényes ellenzéknek hasonlíthatatlan vezére volt; óvatos törvényhozó, a mérséklet, az önuralom embere; de a viharos időkre nem született rá.

Ebben a helyzetben kapta Majláth magyar kanczellár kérdését, ajánlja-e a kormánynak, hogy az országgyűlés a háború kitörése után is együtt maradjon, vagy hogy elnapoltassék? Deák tanácskozott barátaival, közölte velük, hogy a kormány nincs ellene annak, hogy az országgyűlés együtt maradjon s tovább

dolgozzék az alkotmányon; de tőle, mint a nemzet vezérétől kezességet kér, hogy az országgyűlés nem él az alkalommal s a külső háború által lekötött államban nem támaszt zavarokat. Nagy meglepődéssel hallották barátai aztán, hogy ő a kezességre nem vállalkozhatik s hogy az országgyűlés elnapolását fogja ajánlani. Ugyanakkor mondta Majláthnak is, hogy az elnapolás ajánlatos azért is, mert az országgyűlés a törvénytelen ujonczozást megtámadná; s mert ő is törvénytelennek tartja, sem nem akarná, sem nem tudná védelmezni ezt az intézkedést; hisz a császár, mint a német szövetség tagja visel háborút, s ez a háború éppen nem magyar érdek. A szabadelvű magyar politikusok közül Eötvös báró volt az egyetlen, a ki a háború alkalmából Ausztriáról rokonszenvesen nyilatkozott. A *Politikai Hirlap* czimű ujságban azt fejtegette, hogy a kapcsolat Ausztria német tartományai és Németország között nem bontható föl, mert az, mint alapokon, a történeti fejlődésen, az államjogon s a nemzetiségen nyugszik. Ebből a fejtegetésből azt hozta ki, hogy a dunamenti birodalom egyetlen elképzelhető alkotmánya a dualizmus. A szövetséges tartományok csak így maradhatnak németek s Magyarország is csak így tarthatja meg ősi függetlenségét.

Deák társai közül a legkiválóbb, Andrássy Gyula gróf, a kit Deák a leendő miniszterium főnökének nézett ki, Deák magatartásán nagyon megütközött. Andrássy attól félt, hogy a kormány az országgyűlés föloszlatása után semmi kimélettel sem lesz Magyarország iránt; sőt hogy győzelem esetén Ausztria legázolja Magyarországot. Ha pedig az országgyűlés együtt maradna, hatalom volna s a körülmények szerint

támogatással, vagy akadályozással befolyhatna a dolgokra. Andrássyt nem riasztotta meg az a lehetőség, hogy a forradalmi párt emelkedhetnék a helyzet urává. Az ő véleménye az volt, hogy a forradalmi párt ellen épp oly szilárdan kell akkor harczolni, mint most az udvar ellen. Andrássy több mint húsz esztendővel volt fiatalabb Deáknál; heves ember volt, a ki nem hogy megriadt volna a veszélytől; de nagy önbizalommal kereste azt. Deák hozzájárulását az országgyűlés föloszlatásához a párt öngyilkosságának tartotta. Először történt, hogy a két ember nem értett egyet. Minthogy Andrássy nem tudta barátját szándékától eltériteni, hallgatott és többé nem vett részt a tanácskozásban. A június 19-ki megbeszéléskor, a melyben csak Deák legszorosabb barátai vettek részt s a melyen Andrássy nem volt jelen, többen ismét körülfogták Deákot, hogy fogadja el az Andrássy véleményét. A mint az szokása volt Deáknak, egy pillanatig úgy tetszett mintha engedne, aztán azt mondta: ha a többség úgy gondolja, kivánságuk szerint fog írni a kanczellárnak. Akkor azonban a többiek változtatták meg véleményüket s nevükben megszólalt Gorove: „Hogy ez nélküled történjék, azért nem vállaljuk magunkra a felelősséget. Ki is vállalkozhatnék ilyesmire, a mikor a nemzet többsége sorsát a Deák kezeibe tette.“ Így tehát győzött a vezér első elhatározása, a ki aztán rávette a magyar kanczellárt, hogy az országgyűlés föloszlatását egy időre még halaszsza el. Ezt az időt Deák arra használta, hogy a kiegyezési bizottság, a melynek ő volt a lelke, munkáját bevégezze. Csengeryvel megállapitották a jövendő kiegyezés alapvonalait. A mi eszmét Deák negyven éves politikai pályáján megérlelt, e munkában rakta le.

A hatvanhetes bizottságnak gyorsan kellett dolgozni, hogy munkája az országgyűlés föloszlatása előtt még határozattá emelkedhessék. Ebben Deák arról akart gondoskodni, hogy ha a dolog balul üt ki, ha az abszolutizmus győzne, legyen kész egy hatalmas dokumentum, a melyben a nemzet évek multán is együtt kapja a kibékülés programmját. És nem csalódott, munkájában együtt volt minden, a mi Ausztria-Magyarországon utóbb birodalmi alkotmánynyá lett. A munka nem tökéletes, de megfelelt a szükségnek, kezessége a magyar alkotmánynak, a birodalom nagyhatalmi állásának pedig alapja. Deáknak nagyon kellett sietni; mert június 24-én Custozánál győzött az osztrák hadsereg, a kormány vérmes reményeket kezdett ápolni s elhatározta, hogy az országgyűlést föloszlatja nyomban. Korábban, mint Deák várta, már június 27-ére elrendelték a ház föloszlását; de a kiegyezés terve már készen volt, a tizenötös bizottság egész tartalmában már elfogadta volt.

* * *

Nagyobb sikert, mint Magyarországon, ért el a bécsi kabinet a német fejedelmeknél. Majdnem mindannyian Ausztria körül tömörültek. Mint mindig, most is a német udvarok első sorban a maguk hasznával és nem a nemzet jövendőjével törődnek; s a legtöbbjének leginkább az lett volna az inyére, ha szabadulhat Poroszországtól és Ausztriától egyaránt s ha egymással szorosabb szövetségben szuverenitását megőrízheti. A német triász eszméje foglalkoztatta Bajor- és Szászország vezető minisztereit; az apróbb udvarok ereje azonban hatalmi vágyukkal fordított arányban állott. Mindnyájukra talált Ranke mondása:

„A ki nem elég erős magát megvédeni, az nem tarthatja meg szuverenitását sem s annak egy részéről le kell mondania annak a javára, a ki őt támogatja és oltalmazza.“ [1]

Bajorország vezető minisztere, Pfordten, egyénileg Ausztria iránt erős ellenszenvvel viseltetett. Ő magát a középállamok vezérének képzelte s a szövetségi tanácsban legszebb terveivel mindig Ausztria miatt maradt cserben. Ez elkeserítette a pedáns s a mellett még cholerikus embert. Olyan állam élén állott, a mely féltékeny volt szuverenitására s ezért elvből ellensége volt Poroszország czélzatainak, a mely a német fejedelmeket a maga katonai fönhatósága alá akarta hajtani. Másfelől azonban kora ama ritka politikusai közé tartozott, a kik fölismerték Bismarck jelentős voltát s Ausztria katonai hatalmáról s vezető államférfiainak képességéről nem tartott valami sokat.[2] Politikájában egész a háborúig ingadozott ide s tova. Most bizalmas leveleket váltott Bismarckkal, a melyekben csodálatának adott kifejezést, majd, mert Bajorországban az udvar s a nép ragaszkodott Ausztriához, Berlinbe elutasító nyilatkozatokat küldött. Ezzel aztán azt nyerte, hogy mind a két részről megbízhatatlansággal vádolták, pedig alapjában nyilt és heves jellem volt. Április elején arról biztosította a szász kabinetet, hogy a háborút nem tartja valószinűnek,

[1] Az 1866-ban legyőzött apró államok álláspontjára a hesszeni Hopf Vilmos: *Die deutsche Krisis des Jahres 1866* czímű könyvében (Melsungen, 2-ik kiadás 1899) a sok, de igen elszórt anyagot egybegyűjtötte.

[2] Friesen: *Erinnerungen*, II. 121., 135. l. Pfordten attól tartott, hogy Ausztria a középállamokat harczra tüzeli Poroszország ellen s aztán cserben hagyja.

mert Ausztriának nincs pénze, az osztrák hadsereg annyira gyönge, olyan készületlen, hogy a poroszszal szemben nem állhatná meg a sarat; de ha mégis háborúra kerülne a dolog, Bajorország a többi középállamokkal Poroszország ellen fog harczolni. Ehhez hasonló szándékról beszélt a középállamok minisztereinek augsburgi tanácskozásain is április 22-én. Némely miniszterek akkor még abban a reményben ringatództak, hogy Ausztria és Poroszország csak magukban vívják meg a háborút. Baden minisztere, Edelsheim azt indítványozta, hogy a középállamok álljanak egymással szoros szövetségbe közös parlamentáris képviselettel. Ilyesmiről álmodoztak a délnémet demokraták is és a württembergi népegylet országos gyűlésén, április 22-én majdnem egyhangon ebben az értelemben határoztak. Bismarck sokáig azt hitte, hogy Bajorországot Pfordten semlegességre bírja; de a müncheni porosz követ, Reuss herczeg már a tavasszal megjósolta, hogy háború esetén Bajorország Ausztria mellé áll. A míg II. Lajos király csupán művészi kedvteléseinek élt, nagybátyja Károly herczeg az udvarral serényen dolgozott az Ausztriához való csatlakozáson. Pfordtennek tehát félig-meddig akarata ellen kellett engedni. Május 14-én összeültek Bambergben a középállamok miniszterei, de csak az általános lefegyverzésre vonatkozó meddő javaslatokban egyeztek meg. Ekkor a szokottnál világosabb volt a Pfordten magatartása, mindazáltal kifakadt a hamis és megbizhatatlan osztrák politika ellen s ezzel némely jelenlevőt aggodalomba ejtett.[1] Ausztria pedig

[1] Pfordten a háború után magatartásáról a következőket mondta: Ő előre látta és előre megmondta mindazt, a minek be

Bajorországban csökönyös, nehézkes szövetségest kapott.

Hannover magatartását első sorban vak királyának jelleme és elvei szabták meg. A német fejedelmek közül hatalmával senki sem volt olyan nagyra, mint Hannover ura, V. György. Külügyminisztere, Platen gróf, a régi iskolából kikerült tipikus diplomata volt; sima, hajlammal a cselszövésre, a kiben a világfinál szokásos nevelés némi lovagi mázzal párosult. A kor nagy kérdéseiről nem volt semmi szilárd meggyőződése, ezért teljesen függött vak fejedelmétől, a kit tanácsával vezetnie kellett volna. Az Ausztria és Poroszország között támadt zavarok kezdetén Hannover semlegességéről biztosította Berlint; de már május 5-én megszegte a szavát, a midőn a szabadságoltak három korosztályát fegyverbe hívta. Ezt már nem tűrhette Poroszország, mert Hannover helyzeténél fogva, porosz tartományok közt feküvén, katonai biztonságát fenyegette. Ezért a berlini kabinet semlegességéről kötelező szerződés kiállítását követelte s ez esetben az ország integritásáért bármi körülmények között hajlandó volt kezességet vállalni. Ezzel egyidőben Ausztria is ajánlatot tett. A Holsteinban táborozó osztrák dandár visszavonul Stade hannover erősségbe, ott egyesül a hannover hadsereggel; remélték, hogy tízezer főnyi holsteini fölkelő is csatlakozik hozzájuk. Május 13-án a hannover minisztertanács úgy döntött, hogy a porosz boszú elkerülése okából az ország maradjon semleges. A király színből helyeselte ezt a határozatot s ebben

kellett következnie. Nevezetesen Beust miniszternek már Bambergben beszélt arról, hogy Ausztria nem vállalkozhatik háborúra. Nem hittek neki, kikiáltották árúlónak, rákényszerítették, hogy résztvegyen a háborúban. *Friesen*, II. 250. l.

az értelemben írtak Berlinbe és Bécsbe. Belsejében azonban lázongott V. György a miatt, hogy csöndesen kell meghúznia magát, míg a háború koczkája dönt katonai fönhatóságáról; szerette volna összegyűjteni csapatait, hogy sorsáról maga döntsön. A bécsi kabinet most, hogy fegyvertársnak megnyerje, a király mostohatestvérét, Solms Károly herczeget küldte követségbe hozzá, a ki osztrák szolgálatban álló tábornok volt. Május 20-án érkezett meg a herczeg Ferencz József császár sajátkezű levelével, a melyben Hannovernek Holsteinból és más tartományokból terület nagyobbodást, a királynak a tizedik számú szövetséges német hadtestben főparancsnokságot igért. „Tudom — mondá a háború kitörése előtt az oldenburgi nagyherczeg György királynak, — hogy Ausztria neked igérte a tizedik szövetséges hadtest főparancsnokságát, de nem hittem volna rólad, hogy az ajánlatot elfogadd.“ György királyt ez szemmel látható módon bántotta és hallgatott. Azt mégis veszedelmesnek tartotta, hogy Ausztriával nyilt szövetséget kössön, tehát az ajánlatot elutasította s ezért a Kalik-dandár Holsteinból Ausztriába vonult vissza. Annyit azonban Sólms herczeg mégis elért, hogy Poroszországgal a tárgyalás a már majdnem kész semlegességi szerződés tárgyában megszakadt. Nevezetesen Platen gróf kijelentette, hogy a király, mint a szövetség tagja, megvárja a szövetségi tanács döntését s ahhoz tartja magát. Ausztria ezzel nem volt valami nagyon elégült, mert a György király magatartásától neki semmi haszna sem volt. Poroszországnak pedig már csak a maga biztonsága okából is meg kellett az országot szállani s az osztrák segitség nagyon távoli volt. Egy német fejedelemnek sem szabott Poroszország olyan kedvező föltételeket,

mint Hannovernek. V. György azonban inkább daczolt a sorssal, semhogy meghódoljon Poroszországnak; meggyőződése szerint a Welf-ház soha sem alázkodhatott meg a Hohenzollernek előtt.[1]

Másként állottak a dolgok Szászországban, a hol a kormány elhatározta, hogy szuverenitását az észak-német nagyhatalom ellen körömszakadtáig védi. Így gondolkoztak János király, a ki a német fejedelmek között a legtanultabb volt, és Albert trónörökös, a ki szoros barátságban volt Ferencz József császárral. E fejedelmeknek Beustban olyan miniszterük volt, a ki szeleskedésében szándékaikat néha hangosabban ütötte dobra, semmint tanácsos volt volna. Beust gyors fölfogása, jártassága az élő szóban s az írásban, gyakorlati érzéke, határozottsága előnyösen ütött el attól a gyámoltalanságtól, a mely a más német kanczelláriákban uralkodott. Jegyzékeivel, beszédeivel egy német miniszter sem szerepelt annyit, mint ő. Nagyfokú elbizakodottságában azzal tetszelgett, hogy szakadatlanul jött-ment, tett-vett. Szerencsétlenségére a fejébe vette, hogy bizonyos dolgokban Bismarckkal

[1] Ezeket az eseményeket kimerítően tárgyalja Wengen Fr.: *Geschichte der Kriegsereignisse zwischen Preussen und Hannover* czimű könyvében (Gotha, 1866). A dolog azonban nem úgy volt, a hogy ő elbeszéli, Ferencz József császár és György király nem állapodtak meg a közös hadviselésben, csupán levélben tárgyalták ezt a kérdést. Tanácsosainak ellenzése következtében a király letett erről a tervről s a május 14-én tartott kabinet-tanácsból levelet írtak Ferencz József osztrák császárnak, hogy a terv nagyon veszedelmes, mert a hannover hadsereget hamarosan megadásra kényszeríthetnék. V. ö. még Wengen Fr.: *Der letzte Feldzug der hannoverischen Armee, 1866*, a *Jahrbücher für die deutsche Armee und Marine* 1901 júniusi füzetében megjelent tanulmányával.

mérkőzzék meg. Az 1849. évi forradalom után erősen konzervativ kormányt alakitott; utóbb azonban szabadelvű csapásra tért, hogy, a mint tetszelegve mondá, a szász szabadság a porosz nyomástól annál inkább elüssön. Serény fáradozásával el is érte, hogy nem volt ellenség, a kire Bismarck úgy haragudott volna, mint rá.[1] A porosz miniszter az apró embert, a ki váltig lábatlankodott, derekas gyűlölettel tisztelte meg. Beust azért veszedelmes ellenség is volt, az apró német udvarok körében bizonyos fajta diplomata lángésznek tartották. Évek hosszú sora óta bizalmas lábon állott a bécsi kabinettel; annak jó és rossz időkben tanácscsal szolgált, azt oktatta és intette. Schwarzenberg herczeg ezért nevezte őt el Németországban a legjobb hadnagyának. S erről oly sokan tudtak, hogy már akkor hire járt, hogy esetleg meghivják osztrák miniszternek. Akkor még alaptalan volt ez a hiresztelés; akkor még Beust, épp úgy, mint Pfordten arról ábrándozott, hogy megalakitsa a *harmadik Németországot*, azaz, hogy az összes német államok Ausztrián és Poroszországon kivül szorosabb szövetségbe álljanak össze. Ezért a háború kitörése előtt arra dolgozott, hogy katonadolgokban Bajorországgal szorosan tartsanak együtt. A bajor hadsereg a szász határra, talán éppen Voigtlandig nyomult volna elő: a szászok pedig, ha országukat a poroszok megrohanják, dél-német szövetségeseikre támaszkodnak. Ilyen módon a harmadik német csoport katonaszempontból tiszteletet parancsolt volna. Pfordten azon-

[1] Midőn Beust már osztrák miniszter volt, János király figyelmeztette irásának apró gonoszságaira. „Ne feledje, hogy a tűszúrás gyakran jobban fáj és nagyobb haragot szül a verésnél“.

ban, ingatag és szeszélyeskedő, mint mindig, nem volt rábirható valamely határozott lépés megtételére: azt mondta, hogy Bajorországnak szüksége van a maga katonáira. Szászország így kényszerítve volt, hogy magára ne maradjon, Ausztriához csatlakozni. Ez a dolog a király és a trónörökös jellemének megfelelően, egészen és becsületesen történt meg. Beust bizott a háború sikerében; Koburg herczeggel való találkozásakor (április 18-án), a herczeg óvására azzal felelt, hogy Ausztria katonaszempontból hatalmasabb vetélytársánál. Poroszország haragja még növekedett, midőn Beust május 5-én Bismarck fenyegető sürgönye következtében a német szövetséghez fordult és annak oltalmát kérte Poroszország ellen. A poroszszal tehát először Szászország tüzött össze.

*
* *

Így készült az osztrák diplomáczia a középállamok megnyerésével a háborúra. Benedek főhadiszállásán azonban aggodalmas sejtelemmel néztek az elháríthatatlan események elé. Benedeket és Krismanicsot aggodalommal töltötte el az, hogy a hadsereg csapatai milyen lassan, milyen készületlenül gyülekeznek a morva hadiszállásra. Benedek május 13-án vette át a parancsnokságot s lelkes hadiparancsban buzdított vitézségre és áldozatkészségre, a mely így végződött: „Katonák, elhoztam közétek meleg katonaszivemet, vasakaratomat, rendithetetlen bizalmamat bennetek, alázatos bizalmamat a mi mindenható istenünkben és végül bizalmamat régi katonaszerencsémben“. Az osztrák hadsereg fölállítása, a mint már tudjuk, Morvaországban történt, mert Krismanics a porosz támadást Szilézia felől várta. Közben aztán május

második felében megtörtént a porosz hadsereg fölállása is hatalmas félkörben Szász- és Csehország körül. Most már meggyőződött róla az osztrák főhadiszállás is, hogy hibás föltevésből indult ki. Az osztrák hadsereg Morvába gyülekezése, messze hátul az országban, Szász- és Csehországot így nyitva hagyta az ellenség előtt. Azonban a menettervek, a lőszerek és élelem összegyűjtésére Morvába a parancsok már ki voltak adva. Mit tegyenek már most? Változtassanak-e a hadsereg fölvonulásán? Krismanics nem volt az az ember, a kit a már megkezdett útról könnyen el lehetett volna téríteni. Most a mellett kardoskodott, hogy nem azt kell aggodalmasan vizsgálni, mi a helyesebb, hanem a már megfontolt tervet kell végrehajtani következetesen. Az 1866. évi hadjáratról szóló későbbi tudósitások sokszor panaszkodtak arról, hogy Krismanics a táborban is, a mire nagy hajlandósága volt, csupán élvezeteinek élt; ez azonban nem gátolta meg abban, hogy a csapatszállitásra, a mely az ő vezetése alatt állott, megtegye a szükséges intézkedéseket, hogy tisztében minden jogos követelménynek megfeleljen. Az északi hadsereg fölvonulása olyan gyorsan ment végbe, a hogy csak lehetett a hadkiegészitő kerületekben lomhán folyó mozgósitás mellett. Az északi vasút szállitása, a mely részben csupán egyes vágányú vonalán átlag naponkint huszonegy-huszonkét vonatot járatott, abban az időben rendkivülinek mondható, kivált a porosz vasutakhoz viszonyitva, a melyek naponta csak nyolcz-tizenkét katonavonatot inditottak. Benedek látta a tábornoknak nagymérvű, szorgos tevékenységét, elismerte, hogy menet- és útitervei helyesek, méltányolta terepismeretét, mert a vezérkar szakavatott férfiainak hálás

főnöke volt. Aztán elhatározták, hogy Olmütz mellett, az ott levő hadiszállásban maradnak mindaddig, míg a hadsereg teljesen összegyül. Semmi szín alatt sem akartak idő előtt kirohanni. Csak miután a vasút végzett a csapatszállítással s a hadsereg teljes fölszereléssel összeverődött a hadparancsnok vezetése alatt, fognak Csehországba, az Elba felső folyásához fölvonulni. E második fölállás középpontjául Josephstadtot szemelték ki.

E szándékról értesitették mind a két hadvezért, a kik bizonyos tekintetben az északi hadsereg elő-csapatainak élén állottak, tudniillik Albert szász trónörököst és Clam-Gallas gróf lovassági tábornokot, a Csehországban fekvő csapatok parancsnokát. Ez az utóbbi azt az utasitást kapta, hogy a porosz túlnyomó erő elől, mihelyt a porosz hadsereg megjelenik, Josephstadt irányában vonuljon vissza. Ugyanakkor Ringelsheim tábornokot Drezdába küldték. A szász kormány, a melyet katonaszempontból Bajorország cserben hagyott, beleegyezett, hogy támadás esetén csapatait, Teplitz és Theresienstadt irányában, körülbelül kétheti uton, szintén Josefstadt alá vezessék. Az osztrák hadsereg, a mint Ringelsheim egész őszintén bevallotta, nem siethet a szászok megsegitésére, mert még nincs kellőképen fölszerelve. Ezt belátta a barátságos állam is és Beust azt mondta a tábornoknak, hogy: „inkább háromszor pofoztassák föl magukat, semhogy támadjanak mindaddig, a míg föl nem készültek teljesen“.

E szomorú lehetőségek miatt nyugtalankodva, Albert szász trónörökös május 20-án levéllel fordult Benedekhez s kérte, hogy intézkedéseit közölje vele részletesen, mert a szászoknak fontos tudni, hogy az

osztrákok Olmütztől mikor nyomulnak előre.[1] Három nappal utóbb Benedek szintén levélben válaszolt, a melyben a helyzetet nem rajzolta valami rózsásnak. Sajnos, hogy diplomata tekintetek miatt a hadsereg mozgósítását soká halogatták s ezért lehetséges, hogy a poroszok északról korábban érkeznek Josefstadt alá, mint az osztrákok keletről. Ebben az esetben a szászok és Clam-Gallas hadteste dél irányban vonuljanak vissza az Elba mögé; akkor ott egyesülnek az főhadsereggel. Időpont gyanánt, a mikor az egész hadsereg együtt lesz Olmütznél, Benedek június 10-két jelölte meg. Az osztrák főhadiszálláson annyival is inkább félhettek attól, hogy a porosz hadak korábban törnek Csehországba, mert a tudósító-hivatal Németországból aggasztó híreket jelentett. Főnöke Tegethoff ezredes május 31-én azt jelentette, hogy a porosz hadtestek június 4-én már együtt lesznek a határon.[2]

[1] A szász trónörökös és Benedek közt ezt a levélváltást a bécsi hadügyi levéltárból. L. harmadik kötet függelék V. és VI. sz.

[2] Tegethoff, a tengernagy egyik testvére, tudósításainak megbizhatóságát a későbbi közlések teljesen igazolták. Hannoverből, Kasselből, Frankfurtból, Lipcséből szakadatlanul jöttek a sürgönyök, hogy az ellenséges haderő gyalogosan és vasúton útban van. A tudósítók a porosz földön is serényen dolgoztak. Május 28-án Tegethoff arról értesítette a táborszernagyot, hogy a rajnai hadtestet csak most indították útnak keleti irányban, tehát a poroszok támadása két héten belül nem várható. Hasonló értelmű, de kevésbbé határozott volt a berlini követ jelentése május 26-áról Mensdorffhoz: „Az olasz követségen azt beszélik, hogy az olaszok június 4-ig teljesen fölkészülnek a háborúra s a porosz hadsereg fölkészülésére is ezt a napot állapitották meg időpontul“. (Bécsi hadügyi levéltár.) Egész másként állott a dolog a porosz értesitő-hivatalban, a melynek élén Döring ezredes állott. Ennek oly bizonytalanok voltak az értesülései, hogy Döring május 15-én, a mikor Cseh-

Időben a poroszok tehát két hetet nyertek s ez alatt Csehország éjszaki részét az Elbéig eláraszthatták. Krismanics e bénitó körülmények hatása alatt készítette gondosan, módszeresen a tervet a hadsereg Csehországba való előnyomulására. Ezek a tudósítások az osztrák diplomaczíát is óvatosságra inthették volna. De minél aggodalmaskodóbbak voltak a tábornokok, a kormány annál zajosabban tört előre. A közvélemény diadalmámorának forgataga magával kapta a kormányt is.

Pontosan, napok szerint tudósitotta Tegetthoff ezredes a főhadiszállást. Valóban Moltke május 14-én előterjesztést tett a királynak, hogy a csapatokat a mozgósítás bevégeztével tegyék vasútra s szállitsák a határok felé a vasút végállomásáig; így június 4-én kétszázhetvenezer ember készen áll, hogy Szász- és Csehországba betörjön. Akkor még, a mint a vasútvonalak azt megszabták, a hadsereg igen széles övben állott volna föl. Moltke azt is tanácsolta, hogy azon a napon, június 4-én, meg kell ízenni a háborút. Ezt ajánlják a katonaérdekek, írta Roonnak, tehát beszéljen Bismarckkal, hogy a politika készitse el a támadás útját. Május 25-én tett előterjesztésében még nyomósabban sürgette a királyt Csehországba törés gyorsitására. Ezen a tanácskozáson jelen voltak Bismarck, a hadparancsnokok, már mint Frigyes Vilmos és Frigyes Károly herczegek, Herwarth tábornok, továbbá a vezérkari főnökök és a főszállásmesterek. Moltke előadta a királynak, hogy az osztrákoknak

országban csak egy hadtest volt még, úgy tudta a dolgot, hogy ott az osztrák hadsereg nagyobb részben már fölállott. (*Lettow*: II. 27. l. V. ö. továbbá Verdy: *Im Hauptquartier der II. Armee 1866.* 11. l.)

július elején még száznyolczvanezer emberüknél több nem igen lehet együtt. Aztán így okoskodott: „Bármilyen erősek, avagy gyöngék legyenek, annyi bizonyos, hogy minden általunk elfecsérelt nap alatt erősödni fognak s hogy néhány hét múltán Francziaországból új ellenség törhet reánk. Minden azt tanácsolja, hogy fő-ellenségünket még teljes fölkészülése előtt tegyük tönkre. Katonaszempontból tehát nagyon is kivánatosnak mondhatom, hogy június 5-ig a diplomata működés lezárja a maga munkáját".

A javaslathoz az osztrák hatalom e gyors körülzárására és leverésére Vilmos király még most sem járult hozzá. A készülődést csak akkor rendelte volt el, a mikor arra Ausztria már megadta a példát; most sem akart ürügyet keresni Szászország és Ausztria váratlan megrohanására. Azt akarta, hogy az ellenség ragadjon először fegyvert s az sem volt volna ellenére, hogy eleintén csak védelmi háborút viseljen. Csak így tartotta a dolgot jogosnak; ezért utasította el azt a javaslatot, hogy június 4-e után nyomban Szászországba törjön. Azonkívül is, mert az osztrák hadsereg benső erejéről sokat tartott, nem rohanhatott meggondolás nélkül, nyakra-főre a háborúba. Számított arra a lehetőségre is, hogy Berlin kapui előtt kell majd magát védenie. Moltke is, a ki ismerte Benedek izzó temperamentumát, valami hasonlótól félt, ha időt adnak neki, hogy Csehországból egész erejével előnyomulhasson. Arról persze nem tudhatott, hogy mennyire másfajta érzések uralkodnak Benedeken és környezetén.[1] Ha az osztrákok, a min Bismarck és a tábor-

[1] Moltke Frigyes Károly herczegnek május 25-én: „Benedek neve magában is kezesség arra, hogy csak egy támadást

nokok a királynak naponként bizonyitgatták, Poroszországot valóban meg akarnák lepni, a király véleménye szerint akkor is föltarthatnák azon a helyen, a hol a porosz hadvezérek 1813-ban Napoleon marsalljainak útját állották. Ezek az emlékek ifjúságából annyira uralkodtak a királyon, hogy a midőn fölolvasója, Schneider Lajos, azt kérte, hogy engedjék őt a főhadiszállásra, igy válaszolt: „Minek? Potsdamból Grossbeerenbe talán csak át tud lovagolni?“ [2] Hasonlóan gondolkozott a trónörökös is, hogy támadni nem szabad, hagyják az osztrákokra, hogy az offenzivára tegyék meg az első lépést. Abban állapodtak meg tehát, hogy a porosz hadsereg elhagyván a vasutat, harmincz-negyven mérföldnyi védelmi övben föláll az ország határán. Moltke még csak azt sem tudta kivinni, hogy a gárda Berlinből útnak induljon s a határon csatlakozzék a hadsereghez. Június 5-én mozgalom támadt, talán csupán megfélemlitésül, hogy a fővárost ne hagyják ótalom nélkül. Moltkénak ismét lesnie kellett az alkalmas pillanatra, hogy vezérgondolatát: betörni Csehországba s a porosz csapatokat az ellenség földjén egyesiteni, keresztülvihesse.

A vezérkar főnöke méltányolta a király okait, ámbár terveit húzta keresztül s véleménye előtt meg-

(nem két hadsereggel) készit ellenünk, de akkor ökölre kell mennünk.“

[1] „Mintha a mennykő csapott volna meg“, veti utána ennek az elbeszélésnek Schneider. (*Aus dem leben Kaisers Vilhelm I.* I. k. 221. l.) „Grossbeeren? Ez azt jelentette volna, hogy az egész hadsereg visszavonult a határról a főváros fedezésére. Ez azt jelentené, hogy a poroszokat Berlin kapujáig visszaverték. A háború kezdetétől fogva a defenziva olyan harczmodor, a mely a porosz hadseregnek még sohasem volt hasznára.“

hajlott érzékenykedés nélkül, azzal a szenvedélytől ment nyugalommal, a mely egyéniségében a legjellemzetesebb volt. Aztán május 29-én Bethusy-Huc grófnak a következőket írta: „Igaza van, hogy a hatalmas kezdeményezés volna a leghelyesebb. Az osztrákok hat héttel jártak előttünk.[1] A jövő hét elejére mégis elhagyjuk őket. A késedelmezés csak neveli erejüket s időt ad arra, hogy Dél-Németországon az ellenség fölkészülhessen ellenünk, mi pedig kimerülünk pénzben és erkölcsileg is elernyedünk. De hát hetven esztendős, urunk-királyunk nehéz elhatározás előtt áll, a midőn olyan lépést kell tennie, a mely európai háborút von maga után s a mely háborúról senki sem mondhatja meg előre, mekkora területet fog lángba boritani s mennyi ideig fog tartani. Ép ilyen csititóan írt Moltke Blumenthalnak is június 11-én: „Az embernek nem szabad vágyakkal és reményekkel, csak ismert, megadott számokkal számitani. A támadásra az engedélyt nem katona, de másként nagyon nyomós okokból a legközelebbi nyolcz napon belül nem várhatjuk“.

Így történt, hogy a két ellenség egymást az Érczhegységen s a Sudeteken túl ugrásra készen tartotta s a támadásra várt. Közben ismét eltelt két hét s az alatt Ausztria hadseregét Morvában összegyűjthette volna. Vilmos királynak a megfontolásra valóban komoly okai voltak. Párisból s a közép-államokból a berlini udvar olyan tudósításokat kapott, a melyek a legnagyobb bátorságot is megcsappanthatták. Napoleon rejtelmes hallgatásba burkolózott; a német udvarok pedig a háborúra készültek. Leverő volt az is, hogy a midőn

[1] Ez nem szószerint értendő.

a porosz legénységet a zászló alá szólították, az elégületlen nép nyilvánságosan tüntetett a háborús politika ellen. A porosz állam kemény marka ugyan rendben tartott mindent, de a hangos mormolást, kivált a honvédekét, még sem lehetett elfojtani. A külföldre a szigorú porosz fegyelem erős benyomást tett azzal, hogy az elégületlenség mellett is, a behivott legénység mindenünnen hazatért zászlói alá.[1]

Sziléziából azt jelentették, hogy a katholikus papok az Ausztria ellen készülő háborúról, mint jogtalan megrohanásról prédikálnak. A baj a rajnai tartományokban még nagyobb volt. Némely helyeken a tartalékosok nem akartak beszállani a vasúti kocsikba s a beszállásra lovas katonasággal kellett őket kényszeríteni.[2] Melchers kölni érsek a rajnai tartomány érzületének, a hol a franczia megszállástól is tarthattak, szinte fenyegető módon adott hangot, a midőn május 28-án a királynak a testvérháborúval járó veszedelmeket fejtegette s intését ezzel végezte: „Ezek azok az okok, a miért katonáink és honvédeink, a kik utólszor is, ezelőtt három esztendővel olyan örömmel és áldozatkészséggel sorakoztak a hadúr hivására zászló alá, most kedvetlenül, hajlamaik ellenére, vak engedelmességből, lelkesülés nélkül teszik azt".

Poroszország majdnem minden részéből föliratok érkeztek a királyhoz, a melyek nem ritkán keserű szavakkal panaszkodtak a minisztérium ellen, s a

[1] Ebben megkapó jelenetek játszódtak le. L. II. Sándor czár beszélgetését a hazainduló porosz tartalékosokkal. Fontane: *Der deutsche Krieg*. 1866. I. 66. l.

[2] A rajnai tartományok hangulatáról érdekes képet rajzolt Vilbort, a ki akkor Németországon utazott: *L'oeuvre de M. Bismarck* czimű könyvében a 137—140, s a 184—186. lapokon.

melyek mind a békéért rimándkodtak.[1] Még a nemzeti-egyesület választmánya is május 14-én hozott határozatával a porosz politika ellen fordult. Csak Boroszlóból, a hol Ziegler képviselő volt a polgárság vezére, meg Halleból, a hol az egyetemi ifjúság Poroszországnak Németországban való elhivatásáról a hitet ébren tartotta, érkeztek föliratok, a melyek az ország sorsát megnyugvással bízták a királyra. A miniszterek közül nem csupán Bodelschwingh pénzügyminiszter volt ellensége a Bismarck politikájának, a kinek ezért hivatalát Heydtnak kellett átadnia; de Schleinitz is, a ki pedig nagyon közel állott a királyhoz, a békepárthoz tartozott. A mozgósítás után közvetetlenül, úgy látszott, mintha Poroszország kitünő pénzügyi hitele is megingott volna, a kereskedők tétováztak, hogy az állampénztár jegyeit elfogadják-e fizetés fejében?

A Bismarck hajthatatlan elszántsága olyan természetű volt, hogy mind e nehézségek nem félemlítették meg, bár a felelősség, ha harczi politikája balul üt ki, reá hárult volna. A midőn a trónörökös ezekben a napokban a katasztrófa lehetőségét említette, Bismarck olyan szavakkal válaszolt, melyek a bősz Hagen szájába illettek volna: „Mit tesz az, ha föl akasztanak is, csakhogy a kötél, a melylyel fölakasztottak, Németországot föloldozhatatlanul kösse az ön trónjához“.[2] Vilmos király keblét egymással ellenséges érzések ostromolták. Környezetéből a legkiválóbb férfiak tanácsa ellenmondásban állott a nép hangulatával s a vele

[1] A *Nationalzeitung* erősen ócsárolta a föliratokat, mert gyöngítették a porosz akcziót; míg a *Kölnische Zeitung* véleménye szerint időszerűek voltak

[2] Bismarck elbeszélése nyomán Vilbort: id. m. 245. l.

barátságos udvarok meggyőződésével. A czár Olga württembergi királyné kivánságára levélben intette, hogy ne bontson békét, szintúgy Viktória angol királyné is. Bismarck ellen az asszonyi befolyás raj gyanánt mozdult meg. De ha a királyt nehezen lehetett rávenni a gyorsabb haladásra, egyszer megfontolt szándékában sem lehetett könnyű szerrel megingatni; czélja volt, hogy Észak-Németországot katonai szempontból meghódítsa s ezt a czélt nem tévesztette el szemei elől. A mire magát súlyos benső küzdelem után elhatározta, abban megmaradt szilárdul; egyéni szilárd megbízhatósága volt az alap, a mire tanácsosai építettek. Az angol királynőnek egészen a Bismarck szellemében és izlése szerint válaszolt:[1] szereti a békét, megtartásáért meg is tett mindent, de Schleswig-Holsteint Poroszországnak meg kell kapnia. Mert — tette hozzá — minden felől azt hallja, hogy népe csak azért elégedetlen a kormánynyal, hogy a herczegségek fölszabaditásáért, Poroszország legkisebb haszna nélkül, sok pénzt és vért áldozott. Ez az észjárás az angol kabinetet bámulatba ejtette s Clarendon lord, külügyminiszter, Vitzthumnak, a szász követnek azt mondta, hogy az egész levélben nincs egy őszinte, igaz szó.[2] A király teljesen és mindenben hitelt adott annak, a mit Bismarck, Moltke és Roon eléje tálaltak; neki ezek voltak igaz képviselői a népnek, a melyet a demokraták meg akarnak mételyezni. Bismarcknak volt is rá gondja, hogy a királyra

[1] Bismarck mondta Loftus lord angol nagykövetnek, a ki közvetíteni próbált: „Megkésett, mylord, Ausztria és Poroszország között a szövetségről azt mondhatnám, a mivel Richelieu a szeretőjétől búcsúzott: „Nem vagyunk ellenségek, de nem szeretjük többé egymást“.

[2] *Vitzthum*, 189. l.

mások ne lehessenek befolyással, és a mint szóba került, hogy Napoleon béke-kongresszust hív össze Párisba, elhatározta, hogy Goltzra bízza Poroszország képviseletét; mert neki, — a mint mondá – Berlinből nem szabad mozdulnia, hacsak nem akar útat nyitni a királyhoz a félénkeknek és ellenségeinek. Közben maga a király is megtudta, hogy mit koczkáztat maga és mit Poroszország, ha most ő adja meg magát Ausztriának úgy, a mint bátyja megadta magát Olmützben, vagy ha a háborút elveszíti. A királyi hatalom az esetben kénytelen volt volna, mint Angliában történt, meghátrálni a parlament uralma előtt. Bismarck maga mondta, hogy vereség esetén a király lemond a koronáról s a népképviselettel való alkudozást fiára bízza.[1] A midőn Schneider Hannoverből hazatért s azt jelentette, hogy György király halogatja a lefegyverzést s vonakodik magát a porosz katonai felsőbbségnek alávetni, mintha ez az ellenkezés a személyén elkövetett sértés volt volna, úgy tört ki: „Tudom, hogy mind ellenem vannak Hessent és Mecklenburgot kivéve. De magam állok seregem élére, kivonom a kardomat és inkább meghalok, semhogy Poroszország most engedjen“.

Bismarck és a tábornokok jól tudták, hogy a király vonakodik, hogy Németország és Európa közvéleményét az ellenségeskedés megkezdésével maga ellen zúdítsa. Bismarck sajátságos eszközt használt arra, hogy Ausztriával egy vagy más módon a háborúra az okot kipattantsa. A királynak bizonyságot adhatott arról, hogy Ausztria a kiegyenlítésről hallani sem akar s így remélhette, hogy a királyt végre valahára rábírhatja a háborúra. Kívülről kapta most az alkal-

[1] Bismarck Unruh-nak, ennek *Erinnerungen*-jeiben.

mat, hogy a bécsi kabinettel tárgyalást kezdjen Németországnak a Hohenzollern- és Habsburg-házak között való megosztásáról. Ha Észak-Németország Poroszország, Dél-Németország meg Ausztria hatalma alá kerül, megszünik az ok a háborúra. Mivel Bismarck minden alkalmat megragadott, hogy a királyban a tétovázást legyőzze, ez a tárgyalás hatalmasan kezére játszott a porosz miniszterelnök politikájának![1]

Az inditvány, hogy Ausztria és Poroszország béküljön ki Németország fölosztása árán, nem Bismarcktól származott; de a terv az ő szelleme bélyegét viseli magán. A két Gablenz testvér, a kik szászok voltak, dolgoztak először a megoldás e módján. A küszöbön álló háborút testvérháborúnak kellett nézniök; mert az egyik osztrák szolgálatban volt tábornok, a másik pedig Poroszországot választotta volt hazájának, ott a tartománygyűlésnek is tagja volt egy ideig. Gablenz azok közé a tábornokok közé tartozott, a kik a császárt óvták a kettős háborútól; ő a többi tábornoknál is jobban tudta, hogy mekkora túlerőnek felel meg a poroszok jobb fegyvere, gyútűs puskája. Ebben az időtájban mondta el katonás nyiltsággal a maga véleményét.[2] Az volt a véleménye, hogy a császár és a király Németország jövő átalakitásán megegyezhetnének. „Aztán összehivnák az összes német fejedelmeket s azt mondanák nekik: mi ebben már megállapodtunk, parancsoljuk, hogy fogadjátok el. A melyik fejedelem huzakodik, hadtest szállja meg az országát, északon porosz, délen osztrák hadtest. Így a feje-

[1] Maga Bismarck beszélte Friesennek: *Erinnerungen,* II. 161. l.

[2] *Sybel:* IV. 381. l. Akták alapján ő ismertette először ezt a tárgyalást.

delmek mind belenyugosznak. Aztán, ha már éppen meg kell lenni, hívják össze a parlamentet; az egy millió katona láttára az is megnyugszik a dologban. A külföldnek azt mondhatják: Németországban most ez a rend s minthogy Poroszországnak és Ausztriának most egy millió katonája van hadilábon, meggondolják, hogy kezdjenek-e háborút, a mikor még készülniök kell rá". Ezt a gondolatot Gablenz Antal, a tábornok testvére, először Mensdorffnak fejtegette s e miniszter ajánlatával, a ki mindig a békére gondolt, útazott Berlinbe, a hol Bismarck is figyelmesen hallgatta meg. Egy másik bécsi útja alkalmával Mensdorffot és Esterházyt még úgy találta, hogy hajlandók voltak a békés kiegyezésre; Bismarck tehát Gablenzzel május 13-ka és 20-ika között a német alkotmány alapelvein dolgozott. A schleswig-holsteini kérdésben is kiegyezést javasoltak. Minthogy Ausztria kivánja, legyen önálló herczegség, de fejedelmi székébe üljön egy Hohenzollern; a kieli kikötőt és Rendsburg várát kapja meg Poroszország. A terv lényege a német haderővel való rendelkezésben állott. „Az osztrák császár — mondta a berlini kabinet — háborúban és békében délen fővezére a szövetséges seregeknek, északon pedig az a porosz király." A két birodalom délen és északon — a porosz javaslat szerint — a legszorosabban szövetkezik egymással s kölcsönösen biztositja egymás birtokállományát; Velenczét akkor egész Közép-Európa hadserege biztositja Ausztriának. A német nagyhatalmasságok között kötendő szövetség főbb szempontjairól Bismarck utóbb a következőket mondotta:[1] „Akkor senki sem birt volna velünk. A két német hatalmasság akkor teljesen föl lévén

[1] Bismarck beszélgetése a szerzővel 1890 június 13-án. L.: harmadik kötet, függelék, III. sz.

készülve, Európának, a mely erre a fordulatra nem készült el, törvényt szabhatott volna. A bajor királynak, valamint a többi délnémet fejedelmeknek szuverenitásukból valamit föl kellett volna áldozniok az osztrák császár javára; de a megszorítás nem volt volna akkora, a mekkorára 1871-ben önként ráállottak. Ez a körülmény volt az, a miért e tárgyalásokról, mint valami *pudendum*-ról beszéltek. Sem mi, sem Ausztria, mely egy hónappal utóbb Bajorországot szövetségesének nyerte meg, nem mondtuk egy szóval sem, hogy májusban Németország fölosztásáról alkudoztunk". A terv koronája azonban az volt, hogy Bismarck, saját elbeszélése szerint, a bécsi udvarnak a következőket üzente: „Javasoltam, hogy mi, minthogy csatára úgy is készen állunk, együttesen forduljunk Francziaország ellen abból a czélból, hogy Elszász átadására kényszerítsük. Ausztria megkaphatta volna Strassburgot, a porosz magának tartotta volna Mainzot... Napoleonnak akkor gyönge, a mexikói expediczióban megviselt hadserege volt; nem tudott volna velünk mérkőzni".[1]

Bámulnunk kell a terv nagyságán, de egyúttal bámulnunk azon a könyörtelenségen is, a melylyel Bismarck a legkülönbözőbb eszközöket használta, hol egymásután, hol egyszerre, az egyiket eldobva, a mást kézbekapva a napi szükségek szerint. Még érvényben tt az Itáliával kötött szerződés és ha Ausztria

[1] V. ö. Busch: *Unser Reichskanzler*, 422. l. Vilmos királynak is akkoriban az volt a meggyőződése, hogy nincs messze az idő, a midőn Németország Francziaország ellen fordul. Clermont-Tonnerre gróf, franczia katona-attassé, mint teljesen hiteles dolgot jelentette, hogy a király mondta egy német diplomatának: „Ha most egymás ellen harczolunk is, majd kibékülünk, hogy közösen viselhessünk egy másik háborút. *Rothan.*, 452.

zzájárul Németország fölosztásához, Itália ki van játszva. Poroszországnak formálisan joga volt rá, hogy fordítson egyet a dolgon s kibéküljön Ausztriával, mert a mint emlékezhetünk, az Itáliával áprilisban kötött szerződésben föntartotta magának a jogot, hogy ragadhát fegyvert, de maradhat nyugton is. Bismarck az olasz diplomatákat erre még Gablenz titkos bécsi küldetése előtt többször figyelmeztette. Mindazáltal, ha megtörténik, Itália jogosan panaszkodhatott volna, hogy rászedték, mert Poroszországgal szövetségben készült a háborúra s mégis Velencze kapui előtt porosz szuronyokba ütközött volna. La Marmorát és társait később sokat is ócsárolták ezért, hogy túlságos aggodalomból, nyúlszivűségből kötötték ezt a szerződést; hogy nem értették meg sem Bismarck geniusát, sem az európai helyzetet. Ezt a vádat ebben az értelemben vajjon lehetne-e igazolni?

Itáliánál rosszabbul járt volna III. Napoleon, de őt csak a saját maga hálójában fogták volna meg. A két német hatalmasság háborújától azt várta, hogy megszerzi neki a rajnai tartományokat; a két német hatalmasság kibékülését aztán megfizette volna Elszászszal. Bismarck sok alakú államművészete most éppen azon fáradozott, hogy a császárt biztosságba ringassa: a míg Ausztriával Francziaország ellen szövetkezésen alkudozott, Govone útján ragyogó ajánlatokkal áltatta Napoleont. Május 21-én, egy nappal korábban, hogy Gablenz báró Bécsbe érkezett, tudatta a franczia császárral, hogy Poroszország német vérű népségről nem mondhat le, azt Németország közvéleménye csak az utolsó szükség esetén engedné meg: hanem a császár kárpótolhatja magát Belgiummal.

Ha Ausztria elfogadja a tervet, Poroszország kerül a többi német törzsekkel szemben a legkínosabb helyzetbe; mert Poroszország a németeket egységes alkotmánynyal, parlamenttel áltatta, s most ezt az igéretet szegte volna meg. Mint a hajóskapitány a szélviharban, Bismarck is a hajóteher egy részét kidobálta a hajóból, hogy Poroszországot biztos révbe vezethesse. A nemzetet azzal kárpótolta volna, hogy egyesült erejét Francziaország ellen fordítja. Mind e megfontolások és tervek azonban fölöslegesek voltak, mert nem állíthatni, hogy Bismarck általán lehetőnek tartotta volna, hogy javaslatait a bécsi kabinet elfogadja. Bizonyára már előre is, minthogy a bécsi vezérférfiakat jól ismerte, a kiegyenlítést ezen az alapon valótlanszinűnek tartotta. Épen abban az időben érkezett Koburg Ernő herczeg Berlinbe, hogy csapatait Vilmos király rendelkezésére bocsássa. Vilmos királyt, hihetően Gablenz bécsi kisérletének hatása alatt, a békét illetőleg igen jó reménységben találta, annál komolyabb, csaknem komor hangulatban volt a trónörökös. Bismarck pedig május 24-én egész nyiltan azt mondta a hercegnek, hogy a háború elkerülhetetlen s büszke bizalommal beszélt a háború kimeneteléről.[1]

Ha a bécsi kabinet időt akart nyerni, hogy megkésett hadikészületeit bevégezze, úgy neki kapóra jött Gablenz Antal bécsi küldetése. Ugyancsak ilyenformán lehetett volna segítségére Napoleon kongreszszus-terve, a mely abban az időben kapott határozottabb formát. A franczia császár meg akarta ismételni a Párisban összeülő kongresszus látványosságát. Két

[1] Koburg II. Ernő: *Aus meinem Leben.* III. 514—518. l.

héten át leste Európa, lélekzetét visszafojtva, a tudósitásokat a diplomaták küszöbön álló összejöveteléről. Még a semleges hatalmak is tudták, hogy a franczia diplomáczia erőlködése nem vezethet komoly eredményekre; de a Napoleon császár által javasolt békekisérletet nem merték visszautasitani. Oroszország általán rokonszenvezett Poroszországgal; Gortschakoff kanczellárnak azonban nagy gyönyörűsége telt benne, hogy Bismarck kollegájának útjába harántul egy kötelet feszithet ki. A semleges hatalmak a meghivás legillendőbb formájáról tanakodtak. Napoleon császár napirendet ajánlott, a melybe egyelőre a következő tárgyak fölvételét javasolta: Velencze átadása és a pápa világi hatalmának biztositása. Anglia és Oroszország ez ellen fölhozták, hogy Ausztria nem fog megjelenni a kongresszuson, ha már előre is azt kivánják tőle, hogy egy tartományáról mondjon le. Kitalálták tehát a hangzatosabb *osztrák-olasz differencziák* kifejezést s fölvették a napirendbe az Elbamenti herczegségek sorsáról a döntést meg a német szövetségi reformot. A meghivást ebben a formában küldték el május 28-án a három harczra készülő hatalomnak s a német szövetségnek. Bismarck ezekről a békejavaslatokról sem tartott sokat s az olasz követnek a következőket mondta: hiú káprázat a békekongresszus is, nem képzelek olyan hatalmat, a mely a háborút meg tudná gátolni. Mindazonáltal, mert sem Poroszország, sem Itália nem akartak békebontóknak látszani, a meghivást el kellett fogadniok, amannyival is inkább, mert Vilmos király illetlennek tartotta a semleges hatalmak közbenjárásának visszautasitását. Poroszország volt az első állam, a mely kötelező formában hozzájárult a kongresszus megtar-

tásához s példáját követték Olaszország és a német szövetség.

Az előbbi vázlatokból ismeretes az a levegő, a melybe Gablenz Antal báró került, a midőn a berlini kabinet javaslataival május 22-én Bécsbe érkezett s vele majdnem egyidőben érkezett meg, május 24-én, a meghivás a békekongresszusra. Gablenzet Ferencz József császár május 25-én fogadta ötnegyed órát tartó kihallgatáson. A császár fölkérte, hogy javaslatait egyenkint fejtse ki. „Gablenz olvasott, a császár kérdéseket tett; Gablenz részletesebb fölvilágosításokat adott. Végül a császár sajnosnak mondta, hogy ezeket a javaslatokat nem tették meg hat héttel korábban, a mikor minden bizonynyal elfogadták volna; hihetően valamely lappangó szándék lehetett az oka annak, hogy Bismarck gróf ezekkel az elfogadható javaslatokkal csak akkor hozakodott elő, a mikor elfogadásuk már lehetetlen. Gablenzet azonban kegyesen bocsátotta el a császár azzal, hogy a nyomós dolgot meg kell fontolnia s csak azután közölheti vele elhatározását; de azzal már most tisztában van, hogy ebben az egyezségben Poroszország az oroszlánrészt magának követeli s Ausztriának csak a maradékot ajánlja.“ [1]

A császárnak az a mondása, hogy hat héttel korábban a javaslatokat bizonyára elfogadta volna, Gablenzben azt a sejtelmet ébresztette, hogy vállalata nem sikerült. A császár abban, hogy a fölosztási tervvel megkésve állottak elő, Bismarck valamely mélyen fekvő, titkos czélzatát látta. Gablenz az a megjegyzése, hogy a terv nem Bismarcktól, hanem tőle származott,

[1] *Sybel,* IV. k. 385. l. Gablenz báró jelentése nyomán.

lojális nyilatkozat volt, de a kérdést lényegében nem érintette. Inkább úgy állott a dolog, a hogy a császár fölfogta. Néhány héttel korábban Bismarck egészen másként gondolkozott; Ausztriát ki akarta zárni Németországból, s a dél-német hadak főparancsnokságát a bajor királynak ajánlotta föl. Akkor még Ausztria számára nem volt eladó Németország fele; mert Bismarck akkor számíthatott a dél-német államok semlegességére s bizakodhatott még Ausztria kizárásával az összes német államok egyesülésében. Mindazáltal a javaslat komoly volt, legalább Vilmos király nagyon komolyan vette. Mert ha a király Poroszország hatalmát kiterjesztheti Észak-Németországra, államát békés úton nem kevésbbé gyarapította annál, a mivel gyarapította volt II. Frigyes véres háborúk árán. Ausztria ugyan elesett volna az elnökségtől a német szövetségben, de e tiszteletbeli állásért kárpótolta volna az a hatalmi gyarapodás, a mely azzal járt, hogy katonadolgokban uralkodott volna a dél-német földön. Innen nagy szempontok, vérmes reménységek nyilhattak a Habsburg-monarchia német értelemben vett fejlődésére, mert azzal Ausztriában a német elem megerősödött volna.

Az a miniszter, a kit Bécsben a döntő szó illetett volna meg, Mensdorff gróf, már csak becsületből harczolt még a háborús hangulat ellen. Az újonnan fölvetett kérdés sem rázta föl közönyösségéből, resignáltan kijelentette, hogy megtesz, kivisz mindent, a mit csak parancsol a császár![1] Ausztria és Poroszország gyanakvással nézték, vajon a most javasolt

[1] *Friesen*, II. 161. l., megbizhatóbb a *Neues Wiener Tagblatt* tudósításánál, a melyet Rogge és Sybel idéznek. (Megjelent a lap 1872 augusztus 11-iki számában.)

szövetség jobb kezességet nyujt-e, mint az a másik, a melyet a dán háború előtt kötöttek? A setét gyanu megzavarta az osztrák miniszter tisztánlátását és hátráltatta azokban az elhatározásokban, a melyeket az állam boldogulása megkivánt volna; Bismarcknak pedig az a körülmény, hogy eszközeit a szükség szerint untalanul változtatta, a megbizhatatlan politikus hirét szerezte meg. Az emberek nem hitték el neki, hogy ő, a ki mindeddig a háború tüzét szitotta, most azt komolyan el akarná kerülni. A császár szempontjából pedig az volt a döntő körülmény, hogy épp az utolsó hetek alatt tett a német fejedelmeknek Poroszország ellen kötelező ajánlatokat. Kübeck báró Frankfurtban, Blome gróf Münchenben, Solms herczeg Hannoverben, Ringelsheim tábornok Drezdában, Wimpffen ezredes Kasselben toborzotttak bajtársakat a porosz által megtámadott szövetségi jog zászlói alá. Kijátszhatja-e most Ausztria a közép-államokat, a melyek támogatást igértek? Szászországgal meg a bécsi udvar benső barátságban állott; Albert trónörökös a császár tábornokaival éppen akkor értekezett a viselendő hadjárat részleteiről. Hogy most hálából föláldozza őket, az nem fért össze a császár lovagias érzületével. Árulás volt volna, ha a német fejedelmeket, a mikor Ausztria bajtársaknak szólította föl, felében átadja Poroszországnak, felében pedig magának hóditja meg.

Az osztrák minisztertanácsban ezek az okok döntöttek. Hogy némi részben következetlenek voltak magukhoz, az világos. Május elején megdöbbentek attól, hogy kettős háborúra szánják el magukat; Itáliát Velenczével akarták megajándékozni, hogy szabad kezet nyerjenek az északi vetélytárs ellen. Három hét alatt megváltozott volna a katonai helyzet? Most már

kevesebb veszedelemmel járt-e a kettős háború s most jobban megbizhatott-e a táborkar a maga inában? Az volt a baj, hogy a Belcredi-Esterházy kabinet a külpolitikát is azzal a dilettantizmussal intézte, a melylyel fölfogta az állam benső nehézségeit. Sőt a mi több — a növekvő benső zavarokat Belcredi és társai nem tartották arra oknak, hogy visszariadjanak a háborútól, megfordítva épp a háborút látták az egyetlen menekvésnek.[1] Koburg herczeg, a ki a bécsi udvart alaposan ismerte, abban az időben úgy ítélt a bécsi miniszterekről, hogy inkább játékosoknak, mint államférfiaknak látszanak![2] A csüggedés mindig rossz tanácsadó. Az arisztokratikus és klerikális rendszer, hogy tovább élhessen, azért vetette magát a háború karjai közé s épp a háborúval játszotta el uralmát.

A főhadiszállás figyelmeztetéseit annyira legalább megszivelhették volna, hogy megpróbálják az időnyerést. Benedek csak június 10-ike után tudott a morva táborból előnyomulni s Csehország védelmére állást foglalni az Elba felső folyásánál. De erre sem

[1] *Sybel* (IV. k. 390. l.) azt állítja, hogy Belcredi és Larisch miniszterek nyiltan egyetértettek Gablenzzel és Sybel elbeszélését, minthogy Belcredi évek során át nem czáfolta meg, e munka első kiadásába én is fölvettem, azzal a megjegyzéssel, hogy Sybel tudósitását óvatosan kell fogadnunk. Egyébként már előbb Belcredihez fordultam volt fölvilágosításért, de ő azzal utasított el, hogy amaz idők eseményeiről, a melyek hivataloskodása alatt történtek, még korán volna nyilatkozni Az első kiadás megjelenése után Belcredi arról értesített, hogy Sybel közlése koholmány; hogy Gablenzet nem ismerte, vele sohasem beszélt s hogy a szájába adott nyilatkozatot nem tette soha. Arról is biztosított, hogy, tudtával legalább, Larisch gróf sem állott Gablenzzel semmiféle viszonyban.

[2] Koburg, III. 484. l.

voltak tekintettel s május 28-án a válasz elment Berlinbe, hogy a bécsi kabinet a Gablenz ajánlatairól nem tárgyalhat. Az elutasitásra ily hamar maga Bismarck sem számitott.

A porosz táborkart most még az a gond is nyomta, hogy összeül a kongressus s a porosz csapatok előnyomulását meggátolja. Közeledett június 5-ike, a mikor kétszázhetvenezer főnyi porosz haderő állott a határon; míg, a mint Moltke tudta, az osztrákoknak alig kétszázezer emberük volt együtt. Május 29-én mondta Bismarck Benedettinek, hogy a tábornokok azt jelentették a királynak, hogy a támadás halogatásával az ellenségnek kegyelemre adják meg magukat; hogy a tábornokok a késedelmezés következményeiért a felelősséget magukról és a hadseregről elhárították. Nem lehetetlen tehát, mondta továbbá Bismarck a követnek, hogy a háborút már a kongresszus tartama alatt megkezdjük. Csakhogy a király még mindig nem járult hozzá a támadáshoz. A királynál ez az elhatározás, a mint Bismarck június 2-án Govonenak mondta, — „a vallás, még inkább a babona dolga; nem akar az európai háború kitöréséért felelősséget vállalni“. A király szemei könynyel teltek meg, valahányszor bizalmasaival erről a borzalmas szükségességről beszélt. Bismarck is csak nagy kinnal tudott türelmetlenségén uralkodni s az olaszoknak azt tanácsolta, hogy szintén türelmetlen önkénteseik által kerestessenek valamely okot az összetűzésre, vagy vesztegessenek meg egy harczias horvát ezredet a Minciónál, hogy Itáliával szemben törje meg a békét; ő majd gondoskodik róla, hogy Itália nyomán Poroszország is beugorjék. Azon ne csodálkozzunk, hogy La Marmora Napoleonra való tekintetből még e biztositásra sem mozdult meg;

ő viszont azt kivánta, hogy Poroszország robbantsa föl a puskaport.

Ellensége lelkét ettől a tehertől is Ausztria szabadította meg. Mensdorff utoljára szólalt meg a figyelmeztetés hangján, tanácsolta, hogy vegyenek részt a kongresszusban, egy pár miniszter támogatta. Grammont herczeg, Francziaország bécsi nagykövete abban a hiszemben utazott el Párisba, hogy Ausztria elmegy a kongresszusra. Ingadoztak a döntésben. Werther báró azt jelentette Berlinbe, hogy Mensdorff gróf, mint Ausztra képviselője, Párisba utazik.[1] De most is az arisztokratikus fölfogás győzött, a bécsi kabinet úgy döntött, hogy egy nagyhatalom nem vehet részt abban a tanácsban, a mely egy tartományától akarja megfosztani. Erre június 1-én elutasították Napoleon meghívását. Ausztria kijelentette, hogy csak úgy jelenik meg, ha az összes hatalmak kötelezik magukat, hogy terület-változásokról nem lesz szó. Ez, mint mindenki tudta, teljesíthetetlen kikötés volt. Egyébiránt az osztrák jegyzék megszabta a föltételt, a mely alatt Velenczéről lemond: ha megfelelő kárpótlást kap érte. „Czélzással tudtunkra adták, hogy Szilézia elég kárpótlás Velencze átengedéséért ... Ha a háború valóban kitör s fegyvereinket fényes győzedelmek kisérik, akkor sincs természetesen kizárva az

[1] Beust azt hiszi (43:. l.), hogy a meghívást a kongresszusra azért nem fogadták el, mert Mensdorff időszerűtlen szerénykedésből nem tartotta magát képesnek arra, hogy Ausztriát képviselje. Ez a föltevés nem valószínű. V. ö. La Marmora 254. l. Egy más helyen (II. k. 16. l.) Beust Esterházynak tulajdonítja a meghívás elutasítását, a ki „kritikájával vitte ki, hogy Ausztria a már elfogadott meghívást a párisi konferencziára visszaküldje.“ Ez a hihetőbb.

a lehetőség, hogy hasznunkat bölcsen mérlegelve egy tartományról egy más tartomány fejében lemondhassunk". Ebből is érezhetni azt a büszke önérzetet, a mely Ausztriát duzzasztotta. A diplomaták azonban majdnem mindannyian egyetértettek abban, hogy Ausztria okosabban tesz, ha a meghívást elfogadja s kijelentéseit a kongresszuson teszi meg. A visszautasitással senki sem volt olyan elégült, mint Bismarck; a megkönnyebbülés, a diadal érzete töltötte el; Ausztria megkimélte attól a fáradságtól, hogy sorsa fölött a koczkát maga dobja el. Június 4-én a franczia követ éppen nála volt, a midőn a tudósitást erről megkapta. Nem takargatta érzelmeit, lelkesen fölkiáltott: „éljen a király!" [1]

[1] Azon a nap estéjén fogadta Bismarck Vilbortot, a párisi *Siécle* munkatársát és hosszan, érdekesen elbeszélgetett vele. (Vilbort, 221. l.). Vázolta a nehézségeket, a melyek terveinek útjában állottak: a király családi viszonyait s a rokonságot. A többek között a következőket mondta: „Mindezek a dolgok épp úgy, mint az ellenzék, a melyet Poroszországban le kellett vernem, nem gátoltak abban, hogy testtel, lélekkel eszmémnek áldozzam magamat. Észak-Németországot akartam a maga logikus és természetes formájában porosz vezetés alatt megalkotni. Hogy czélomat elérhessem, daczoltam volna mindennel, még a száműzetéssel és a vérpaddal is". A midőn Vilbort éjfél tájban bucsúzott Bismarcktól, egy közelebb eső napra meghivta ebédre. „Éjjel-nappal ez az egyetlen óra, a mikor a magamé lehetek. Most is dolgoznom kell, a míg a fölkelő nap el nem oltja lámpámat". Vilbort nyomban közölte ezt a beszélgetést a *Siécle*-ben, a honnan még a háború kitörése előtt átvették a bécsi s a berlini lapok is.

KILENCZEDIK KÖNYV.

Szerződés Ausztria és Francziaország között. A háború kitörése Németországban.

A mint a háború kitörése kétségbevonhatatlanul bizonyossá vált, a bécsi és a berlini kabinetek ismét nem kimélték a fáradságot, hogy Napoleont maguknak megnyerjék. A versenyben most a döntő futamra került a sor. Napoleon abban reménykedett, hogy a döntéskor mindkét fél meghívja döntő birónak.

Hétről-hétre Napoleon barátságosabban közeledett Ausztriához. Ez volt az oka annak is, hogy az osztrák miniszterek, főként Esterházy, olyan gőgös elbizakodottsággal emelték föl a fejüket. Ez adta meg nekik a bátorságot, hogy Poroszországgal a tárgyalást megszakitsák. Szakadatlanul fáradoztak abban, hogy Francziaország Itáliát a küszöbön álló háborúban semlegességre szorítsa. Metternich herczeg egész erejéből ezért dolgozott. Elterjedt a hír, hogy Toulonban flottát szerelnek föl, a mely Itáliát az Ausztriával való kiegyezésre fogja szorítani. Ennyire azonban nem ment a császár. Tanácsosabbnak tartotta, hogy Itália maradjon meg Poroszország oldalán, mert véleménye szerint az osztrák hatalom katonai túlsúlya kétségtelen volt. Aztán Poroszországot is csak annyira akarta megalázni, hogy aztán a rajnai tartományok árán az elfogadhassa mentő kezét. Bismarck abban az időben a maga helyzetét az oroszlánszeliditő, Napoleonét

amaz angol helyzetéhez hasonlította, a ki minden este oda állt a ketrecz elé és mozdulatlan arczczal leste a pillanatot, a midőn a szelidítőt a bestiák fölfalják. A veszedelem tehát, a melylyel Poroszországot Napoleon rejtelmeskedő politikája fenyegette, nőttön-nőtt. Bismarckban a porosz és német büszkeség toporzékolt, ha arra gondolt, hogy Napoleon barátságát német tartomány árán kell megvásárolnia. Biztonságáért azonban kénytelen volt, hogy a gyümölcsöt, a melyre Napoleon ínye vásott, hosszú póznán mutogassa neki. Az olaszok, a kiknek érdekükben állott, hogy a császár jóindulatát megtartsák s a kiket Németország területi integritása egyáltalán nem érdekelhetett, váltig tanácsolták Bismarcknak, hogy tegye meg ajánlatát. Viktor Emánuel király a következőket üzente neki: „Napoleon enni akar, adjon neki valamit, de ne sokat; aztán mondja meg határozottan, hogy nem kap többet s ő meg fog elégedni azzal, a mit kapott.“ A császár azonban erősen bízott abban, hogy semlegességeért a békekötés küszöbén megkaphatja mindazt, a mire szíve vágyik.

Napoleon Jeromos herczeg és Rouher aggodalommal látták, hogy a császár akár határozatlanságból, akár gőgből vonakodik a Poroszországgal való egyezkedéstől. A herczeg abban az időben komolyan megkisérlette, hogy Francziaország, Poroszország és Itália szövetségbe álljanak. Ő és Nigra dolgozták ki a három állam között kötendő véd- és daczszövetség alapföltételeit és a tervet közölték Bismarckkal. Derekas területbeli engedmény fejében fölajánlották Francziaország szövetségét. A terület, a melyet kiszemeltek, a Mosel és Rajna köze, nehány szép vidék a Pfaltzban és a rajnamenti Hessenben, végül a rajnai tartomány

dél-nyugati sarka volt. Mindezt át kellett volna adni a francziáknak, csak Mainz és Koblenz erősségek maradtak volna Németország birtokában. Nagyon valószinű, hogy a császár tudott erről a diplomata akczióról, mert öcscse a maga szakállára alig vállalkozott volna ekkora dologra. Bismarck tehát hiában iparkodott Napoleon szemeit Belgiumra irányitani; és most, hacsak nem akart mindent koczkáztatni, nem utasíthatta még el kurtán, világosan. De nem is bocsátkozott Bismarck Napoleonnal közvetlen tárgyalásba; mint két küzdő, a kik setét kamarában harczolnak, úgy állottak szemközt egymással. Bismarck most is Govonet vette közvetitőnek. A midőn Govone június 2-án azt kérdezte tőle, hogy a Rajna mentén nem találkoznék-e egy darab föld, a melynek átengedésével Francziaországot meg lehetne nyerni? Bismarck azzal válaszolt, hogy: „olyan nincs; a franczia ügynökök, a kik az országot bejárták, a kik az ország hangulatát jól ismerik, bizonyíthatják, hogy az átengedés megszavaztatása, hacsak valamely furfanggal nem, nem sikerülhet. A kormányt, az országukon uralkodó családot majdnem sehol sem szeretik; de németek és németek akarnak maradni.“ És a mint Govone, a midőn ísmét Belgiumra czélzott Bismarck, azt nem találta megfelelőnek, s a Mosel vonaláról beszélt, Bismarck e jelentős szavakat mondta: „Én kevésbbé vagyok német, mint porosz s nem sokat töprenkedném rajta, hogy akár a Rajna s a Mosel között fekvő egész földet átengedjem Francziaországnak. De a királynak komoly aggályai lehetnek s talán csak abban a rendkivüli helyzetben határozhatná el magát reá, ha azon a ponton állana, hogy vagy mindent elveszit érte, vagy mindent megnyer általa.“

Komolyan, megfontoltan mondta-e Bismarck e szavakat? Nigra elhitte és Benedetti is a mellett kardoskodott, hogy Bismarck volt az egyetlen, a ki „balvélekedéstől menten“ megbarátkozott azzal a gondolattal, hogy a területátengedés Poroszországnak szükséges és hasznos volna. A midőn ellenségei ezt utóbb Bismarcknak szemére hányták, minden e fajta gyanusítást gúnyosan utasított vissza. Napoleonnak kedvében kellett járnia, Govone mondta, hogyha rajta áll, az üdvös czélért talán még a terület-átengedésre is rászánná magát, ez azonban lehetetlen, ha a király nem akarja. A tény az, hogy ebben a dologban a berlini s a párisi kabinetek soha sem tárgyaltak.[1] Az olasz közvetitők azok, a kiknek révén Bismarck nyilatkozott. A terület-átengedés káprázatával csalogatta Napoleont; de bizonyára már akkor elszánta magát arra, hogy rácsap a kézre, a mely német tartomány után nyúl. Hogy a legnagyobb szo-

[1] A titkos tárgyalásokat La Marmora minden diplomata-hagyomány arczulütésével 1873-ban közzétette. A midőn Bismarckot ezért Mallinckrodt, a középpárt vezére, a porosz tartománygyűlésen azzal vádolta, hogy német földet volt hajlandó föláldozni, mondta Bismarck január 16-án: „Úgy hallom, hogy a mai ülésen Mallinckrodt képviselő azt állította, hogy régi tárgyalások alkalmával Govone olasz tábornokot valamely, nem tudom pontosan hol, talán a Mosel, vagy a Saar mentén fekvő porosz tartomány átengedésével kecsegtettem volna. Kénytelen vagyok, bár nem a képviselő úr, de mások találták ki, hogy ezt a legerősebb kifejezésekkel vakmerő, hazug koholmánynak jelentsem ki. Soha senkit egy falu, sőt egy lóhere-föld átengedésével sem kecsegtettem. Átengedtem-e valaha valamit? Van-e valahol valami nyoma e fajta alkudozásnak? Nem értünk volna-e el mindent, könnyű szerrel, nagyon kevés falu föláldozásával, ha politikánkat be akartuk volna mocskolni, ha valamit el akartunk volna alkudni?“

szorultságban, ha a védtelenül hagyott rajnai tartományt franczia csapat szállja meg, mit tett volna, azt előre senki, maga Bismarck sem tudta megmondani. Ez volt játékában a nagy tét. Azonban most is, a mikor Govone és Benedetti útján Napoleonra hatni akart, csak annyit izent Párisba, hogy a császár mondaná meg, mi a legkevesebb, a mit kiván; mert végül is kénytelen volna Ausztriával egyezkedni ki, ha a császár netán a Rajna balpartját kivánná.

Közvetetlenül a háború kitörése előtt a berlini kabinet utolsó kisérletet tett arra, hogy világosságot támaszszon. Maga Vilmos király írt a császárnak, hogy Francziaország semlegességére határozott igéretet kapjon. Napoleon most is kitért a válasz elől azzal, hogy a küszöbön álló háború fordulatait nehéz előre kitalálni; de a két szuverén kölcsönösen számíthat egymás lojalitására.[1]

Hasonló odaadással dolgozott Ausztria is, hogy Napoleon barátságát magának megnyerje. Metternich herczegné kifejtette egész szeretetreméltóságát, hogy a franczia udvar hazája mellé álljon. Látszatra a bécsi kabinet vetélytársánál sikeresebben dolgozott s Esterházy azt hihette, hogy már minden rendben van. Francziaország Ausztriával szorosabb alkudozásba lépett. Napoleon politikájában a czélok május eleje óta nem változtak. Itáliát megakarta tisztítani az idegen, azaz az osztrák uralomtól, de nem kivánta teljes és valóságos állami egységét; mert nagy súlyt helyezett arra is, hogy a pápa világi hatalma, legalább az akkori szűk határok között, megmaradjon. Németország nem

[1] Ama röpirat nyomán, a melyet III. Napoleon elüzetése után Gricourt marquis álnév alatt közölt.

lehet egyetlen hatalom zsákmánya; ha Ausztria, vagy Poroszország növekszik, Francziaországnak is kell területnagyobbodást kapnia. Május 24-én a bécsi kabinet barátságának biztosításával utazott Grammont herczeg Párisba; június 4-én fontos indítványokkal tért onnan vissza, és június 12-én ezeken az alapokon Francziaország és Ausztria szerződést kötöttek egymással. Esterházynak minden reménye megvalósult, vígan csaphatott az eléje tartott kézbe.

A legfontosabb megállapodás az volt, hogy Ausztria kötelező módon, bármi körülmények között, akár győz hadserege Németországban, akár veszít, Itália javára lemondott Velenczéről. Napoleon vállalta magára annak a gondját, hogy Ausztriát a déli határokon ne támadhassák meg; Itália pénzbeli kárpótlást fizet, a melyet Ausztria déli határának megerősítésére fordít, továbbá Itália magára vállalja Ausztria államadósságából a Velencze lakosságára eső részt. A másik kötelezettség, a melyet Ausztria magára vállalt, Németországra vonatkozott. Ausztria kötelezte magát, hogy Németországban semmi politikai, vagy területváltozás nem történik Francziaország hozzájárulása nélkül. Ezzel azt mondták ki, hogy ha Ausztria területet nyer, ha Sziléziát meghódítja, Francziaországnak is valahol annak megfelelő zsákmányhoz van joga. Napoleon és Ausztria egyaránt most már azt képzelték, hogy terítve az asztal, hozzáülhetnek.

Így veszítette el Ausztria Velenczét föltétlenül s győzelem esetén, ha azért kárpótlást kapott Németországból, annak megfelelő területnagyobbodásról kellett gondoskodnia Napoleon részére is. S mindezért mit kapott Ausztria? Itália nem maradt semlegességben, a mint az események bizonyítják. Ezért a bécsi kabi-

net egy záradékot csatolt a szerződéshez, a melynek értékével Esterházy hihetően nagyra volt. A szentszéknek nemcsak akkor meglevő birtokát biztosították, de Francziaország beleegyezett abba is, hogy a pápa, ha a körülmények engedik, elszakitott tartományait: a márkákat s a legácziókat is visszaszerezhesse. Ha pedig — így szólott Francziaország engedménye — az olasz nép valamikor az állami egység ellen föllázadna, Napoleon szabad kezet hagy nekik. Ebből a körülményből azonban a Habsburg-ház semmi szin alatt sem húzhat hasznot. A Habsburg-ház herczegei, a toskánai s a modenai herczegek sohasem kaphatják vissza régi birtokaikat; talán Németországban kaphatnak helyükbe kárpótlást. Sem Ausztria, sem a dinasztia nem remélhetett tehát semmi hasznot az olasz háborúból. Ha az osztrák hadsereg győzelmesen kelt át a Pón, a harczi zsákmányt, Szent Péter örökségét, át kellett adnia a pápának.

A szerződés szövegét mai napig sem ismerjük. Beust, a ki osztrák kanczellár korában látta, a leghihetetlenebb okmánynak mondja, a mely valaha kezében megfordult. Ha úgy akarjuk, ez az akta diplomácziai végrendelete az akkori osztrák kormány-rendszernek. Nem éppen könnyű dolog behelyezkedni az Esterházy eszejárásába. Szilézia birtoka bizonyára megéri a háborút; de ezt a szándékot miért nehezítette meg Ausztria azzal, hogy Itáliában nem Velenczéért, hanem a pápa érdekében viselt háborút? A régi Ausztria az egyház védőjének tekintette magát; de sem Kaunitz, sem Thugut, sem Metternich a pápa világi birtokát nem biztositották volna az állam világos kárával. Az epigonok fontosabbnak látták ezt a dolgot s az egyház érdekeinek alája rendelték az állami érdekeket.

Itáliában a háború csak úgy volt igazolt, ha azt a komoly és tisztes czélt tűzte maga elé, hogy a birodalom határait megvédje. Most a kormány nem is gondolt ilyesmire; elfogultsága azonban nem engedte meg, hogy Velencze dolgában Olaszországgal közvetetlenül egyezkedjék. Mert Itália illegitim államalakulás volt; azért kellett Napoleonhoz, e leglegitimebb monarchiához fordulni közvetítésért. A hiú etikette-kérdéshez való ragaszkodás volt az ok, a miért a monarchia sorsát két csatamezőn is elégtelen fölszereléssel koczkára tették.

A szerződés aláírása után, a mi Itálliát illeti, a Napoleon lelkiismerete nem volt egészen nyugodt; Velencze megnyeréséről kellőképen gondoskodott ugyan, de Közép-Itáliát veszedelemnek tette ki. És ez a sokfelé magyarázható, tekervényes záradékok kedvéért történt; mert a pápa volt alattvalói nem kivánták vissza az egyházi állam gyilkos igazgatását. III. Napoleon Nigra előtt, a ki pedig akkor nagyon a kegyében volt, eltitkolta az Ausztriával kötött szerződés tartalmát. Hallgatása aggasztotta Viktor Emánuel királyt; az ő kivánságára fordult veje, Napoleon herczeg, a császárhoz azzal a kéréssel, hogy pontos fölvilágosítást adjon. Azt nem tette Napoleon, de azzal a kijelentéssel megvigasztalta az olasz kabinetet, hogy Ausztria föltétlenül kötelezte magát Velencze átadására. Ez igazán lelki manna volt és Nigra emlékiratában elégedetten kiálthatott föl: „A háború kedvező tünetek közt kezdődik, helyzetünk jobb nem is lehetne!“[1] A szemhatáron azonban setét pont jelent-

[1] Emlékiratát 1866 júniusában szerkesztette Viktor Emánuel király rokona, Carignan herczeg részére s benne azokat a tár-

kezett. Nigra, a ki ismerte Napoleon álláspontját a római kérdésben, veszedelemtől tartott. Az Ausztriával kötött szerződés tartalmát nem ismerte; de azt tudta, hogy Napoleon nem gátolja meg, ha Albrecht főherczeg hadserege a pápának régi birtokait visszahóditja. „Ebben az esetben — jegyezte meg — Francziaországnak nagyon nehéz volna csapatokat küldeni Itáliába, hogy a pápától visszavegyék az Ausztria által meghóditott tartományokat".[1] Ettől kezdve Itáliának erős meggyőződése volt az, hogy Napoleon Ausztriával egy garaton őröl. A császár még egyszer ráparancsolt La Marmorára, hogy a háborút semmi szin alatt se kezdjék Poroszországnál korábban. Még fontosabb volt az, a mit Viktor Emánuel királynak tanácsolt, hogy Ausztria ellen ne viselje a háborút teljes erejéből. E sugalmazások által Napoleon az Ausztriával kötött szerződésből folyó kötelezettségének akart eleget tenni; Ausztria azonban nem sok hasznát látta, mert Itáliának e tanácsok ellenére a becsületért s az állam egységéért teljes ereje megfeszitésével kellett harczolni.

Miután Napoleon Ausztriával a szerződést megkötötte, Drouyn de Lhuys urának azt tanácsolta, hogy most Poroszországgal állapodják meg úgy, hogy Vilmos király őt a győzelem esetére is biztositsa. Napoleon

gyalásokat foglalta össze, a melyeket ő vezetett. Lenyomatta *Rothan*, 422. l. Fontos történeti okmány.

[1] *Rothan*, 436. l. Sybel eltérő véleményére nézve lásd előbb a 319. lap jegyzetét. Véleménye, hogy Ausztria a Napoleonnal kötött szerződésben a Rajnát zsákmányul adta Francziaországnak, nagyon is megtűrné a bizonyitást. André bárónak, Drouyn de Lhuys irodafőnökének későbbi állitása éles szemről tanuskodik. V. ö. még Nigra későbbi nyilatkozatát a harmadik kötet függelékében a III. sz. a.

azonban a Rajnánál többet kivánt, semhogy nyilatkozhatott volna. Máskülönben is abban a hiszemben élt, hogy Poroszországot eléggé üstökön tartja.

Elbizakodottságában III. Napoleon június 11-én manifesztum-formát intézett az elhatározását leső Európához, a mely a törvényhozó testületben fölolvasásra került. Rejtelmes fordulatokban, jósszerű stílusban, a melylyel Napoleon különben is szeretett élni, jelentette ki czéljait. „A mi minket illet, a kisebb német államok között szorosabb szövetkezést, számukra erősebb szervezetet, fontosabb szerepkört kivántunk volna. Kivántunk Poroszországnak északon nagyobb erőt és szorosabb összefüggést; kivántuk, hogy Ausztria Németországban tartsa meg nagyhatalmi állását. Azonkívül törekedtünk arra, hogy Velenczéért, a miről Itália javára lemondott, területben megfelelő kárpótlást nyerjen“. Milyen szeretetreméltó mindenkihez! Az írás némely sorát azonban másként kell értenünk, mint a hogy írva áll, másként főleg a lényegét, a melyben Francziaország önzetlenségéről, továbbá arról biztosít, hogy maga területnagyobbodásra mindaddig nem gondol, a míg az európai egyensúlyt valami meg nem zavarja. Bizonyára a csak mellékesen, utoljára említett kis dolog volt a legfontosabb az önzetlenlenséget hangsúlyozó szép frázisokban; azért tartott nyitva magának minden ajtót. Később azt mondja, hogy a császár politikájának igazi czélja: az európai súly-egyen s annak a munkának föntartása, a mit Francziaország Itáliában végzett. Végül egy kérdést is tesz Napoleon, a melyre maga megfelel. „E két érdek megvédésére nem elégséges-e Francziaország morális ereje? Hogy szavának állhasson, szükséges lesz-e kardot vonnia? Nem hiszem“. A feleletben és

a zárótételben jutott kifejezésre az az önámitás, a mely Napoleon romlását okozta. Nevezetesen azt jelentette ki, hogy Francziaország, bárhogy dőljön el a háború, az érdekelt felek nyilatkozatai által arról biztosíttatott, hogy egyetlen, őket illető kérdést sem oldhatnak meg Francziaország hozzájárulása nélkül.

Poroszország részéről tényleg nem történt semmi biztositás, mert a Bismarck csalogatását csak nem mondhatni biztositásnak. Minthogy pedig manifesztumában semlegességéről is megemlékezett, ezt sokan Európa-szerte úgy magyarázták, hogy egyetért Vilmos királylyal, főként, mert az érdekelt felek nyilatkozataira is hivatkozott. A császár föltette magában, hogy pusztán diplomacziai mesterkedéssel Francziaország határait kitolja a Rajnáig. Poroszország akkor Észak-Németországban kárpótoltatnék; de Poroszországot a Rajna és Szilézia elvesztéseért igazán soha, semmi sem kárpótolhatná. Csak az esetben, ha Franczia-ország és Ausztria seregei az országot már eláraszották, ha Poroszország már tönkre volna verve, elégedhetnék meg Poroszország veszteségeért Észak-Németországban valamely földdarabkával. Csak valamely fegyvereit büszkén hordó hatalom kényszerithetné rá a németeket a Rajna-folyam föláldozására; csak valamely harczias fejedelemnek sikerülhetne Poroszország megalázása és zablán tartása Ausztriának. A Napoleon tárházai pedig akkor a mexikói hadjárat következtében üresen állottak, az ellenzéktől való félelmében nem mert kölcsönt fölvenni a hiányok pótlására és még kevésbbé merte fölemelni az évi sorozást. Napoleon erőszak árán hágott trónjára; Európa megfélemlitésére, hatalma megszilárditására nem volt egyéb módja az erőszaknál. Azonban készületlenül, tagjai-

ban bomladozó hadsereg élén lepette meg magát az 1866. évi háborútól.

* * *

Most, hogy Napoleon császár a bécsi szerződésnél fogva Ausztria oldalára állott; hogy a német középállamok csaknem egy hangon Poroszország ellen támadtak; hogy Magyarország alkotmányának elismerése reményében megengesztelődöttnek látszott: a bécsi kabinet is bevégzettnek látta diplomácziai hadjáratát. Azt is tapasztalta, mintha Európa, de kivált Németország közvéleménye, a mely a históriai jogok védője mellett szólalt meg, őt megszilárdította volna. A baj most csak az volt, hogy a közép-államok közül mindenik a saját szakállára akart háborút viselni; hogy csupán Szászország látta be az Ausztriával való egyesülés szükségét. A királyok mindenike a maga hadi politikáját űzte, mitsem gondolva arra, hogy ezzel zsákmányul dobja oda magát harczias ellenségének. Bajorország, voltaképen pedig Pfordten ingatag politikája azt a megbecsülhetetlen szolgálatot tette Poroszországnak, hogy a *harmadik Németország* tekintélyes hadereje elzüllött. A mikor a kongresszusnak össze kellett volna ülni, a német szövetség a bajor minisztert választotta meg képviselőjének; a becsvágyó embert azonban nagyon elkeserítette az a tudat, hogy ehhez a megtiszteltetéshez csak úgy juthatott, hogy Ausztria nem vesz részt a kongresszusban; ezért neki ment s kollégáinak, a többi a német államok minisztereinek keserű hangon panaszkodott „az osztrák kormány megbizhatatlanságáról és kétkulacsos voltáról“. Hogy így beszéljen, arra éppen neki volt a legkevesebb joga, mert ő hiusította meg Beust ama

tervét, hogy a dél-német és szász csapatok Szászország délnyugati felében tekintélyes hadsereggé verődjenek össze. Még most is azzal fecsérelte idejét, hogy meddő leveleket írt Bismarcknak, a melyben arra kérte, hogy „erős lelkével jőjjön segítségére“; hogy mondjon le a herczegségek Poroszországhoz való csatolásáról; tanácsolta a német szövetség teljes föloszlatását, szóval úgy viselkedett, hogy Bismarck számíthatott Bajorország semlegességére. Még június 1-én Pfordten a bajor kamarával határozatot fogadtatott el, a melyben a közép- és kis államokból kis parlament összehivását sürgették, hogy ez legyen „magva az általános német parlamentnek“. A német triász volt az a káprázat, a melyet Pfordten egész életén át kergetett. Közben pedig Bajorország fegyverkezett, hogy a néphangulat nyomásának engedve, meggátolja a porosz hegemóniát. Pfordten mindenre kész volt, csupán arra nem, hogy a Wittelsbach-ház szűkebb szövetségben a Hohenzollernek felsőbbsége alá kerüljön.

Ausztriának most az volt a főgondja, hogy a közép-államokat végre egészen magához csatolja. Ez csak egy föltétel alatt sikerülhetett: ha a bécsi kabinet enged a régi kivánságnak és Schleswig-Holstein dolgában a döntést a német szövetségre ruházza. A német udvarok mélyen megsértve érezték magukat, a midőn Ausztria egyértelemben Poroszországgal a herczegségeket kivette a szövetségi tanács rendelkezése alól s csak úgy engesztelődtek meg, ha helyesnek ismerik el államjogi álláspontjukat. Ausztria most kész volt arra, s hogy Németország közvéleményét megnyerje magának, kész volt egy további lépés megtevésére is. Elhatározta, hogy megszólaltatja Hol-

stein népképviseletét, hadd döntsön az a maga jövendő sorsáról. Abban egész bizonyos volt, hogy a holsteiniak Augustenburg herczeg mellett és Poroszország ellen fognak nyilatkozni.

Ezek az intézkedések nyilt hadüzenet voltak Poroszországnak; mert Ausztria és Poroszország között még érvényben állott az 1864 január 16-án kötött szerződés, a mely úgy határozott, hogy a herczegségekről a két állam csak együttesen intézkedhetik. Dánia is a herczegségeket a két uralkodónak közösen adta át. Vilmos király, bár erősen szitott a békéhez, kezdettől fogva szerződésszegésnek jelentette ki, ha Ausztria a szövetségre bízná a döntést abban, a mit ő fegyverrel hódított meg. A szövetségi tanács jogköre legfeljebb Holsteinra terjedhetett ki; Schleswig semmi szín alatt sem állott fensősége alatt. Már csak a hivatkozás is a szövetségi tanácsra kellemetlen volt a királynak; azzal aztán mélyen megbántottnak érezte magát, hogy Ausztria megszólaltatja Holstein ellenséges érzületű rendjeit. Ez az állam fensőségébe vágó cselekvés — így tartotta a porosz alkotmány, a mivel egyébként Schleswigben tetszés szerint éltek, — ebben a két birtokos csak együttesen rendelkezhetik.[1] Ausztria mindazáltal megmaradt szándékánál, június 1-én a herczegségek dolgában a szövetséget kérte föl döntésre azzal a megokolással, hogy kisérlete,

[1] Jellemző mind a két hatalomra, hogy 1865 tavaszán még mennyire ellentétes álláspontokat képviseltek. Akkor is a rendek összehivásáról tárgyaltak. Ausztria akkor azt kivánta, hogy a gyűlés elé olyan ügyet ne terjeszszenek, a melyben a két hatalom közösen még nem döntött; Poroszország ellenben azon erősködött, hogy mindenik hatalom azt terjesztheti a gyűlés elé, a mit épen akar. *Friesen.* II. 120. l.

hogy Poroszországgal egy értelemre jusson, meghiusult. Hasonlóképen intézkedett a holsteini rendek összehivásáról is. Jobb szolgálatot ennél az osztrák diplomáczia már nem is tehetett Bismarcknak s a porosz tábornokoknak, a kik hasztalan sürgették Vilmos királyt, hogy engedje meg Csehország megrohanását. Most a dolgot úgy terjeszthették a király elé, hogy a holsteini rendek összehivásával csorbát ütöttek Poroszország jogán és megsértették a királyi tekintélyt. Ausztria ellen a király előtt most előhozakodhattak egy a királynál döntő jelszóval is s azt mondhatták, hogy Ausztria a forradalommal fogott kezet Poroszország ellen.

Bismarck czéljai szerint Ausztria most lépett a helyes útra s Bismarck rajta is volt fáradhatatlanul, hogy ennek hasznát vegye. Néhány nappal utóbb köriratot bocsátott ki, a melylyel Ausztria haragját a végsőig forralta. „Többé már nem vitatható — mondta a porosz jegyzék — hogy a császár miniszterei bármi áron háborút akarnak, egyrészről abban a reményben, hogy győzni fognak, másfelől, hogy a benső zavarokat ez úton győzzék le, legfőképen pedig azért, hogy az osztrák financziákat a porosz adóval, vagy a tisztességes csőddel állitsák talpra.“

Lehetetlenség volt az osztrák állami élet leggyöngébb oldalára, igazán elevenére kiméletlenebb módon tapintani.[1]

[1] A bécsi kabinet elkeseredését a félhivatalos *Wiener Abendpost*-ban a következő jegyzék mutatja: „Az a gondolat incseleg velünk, hogy az egész sürgönyt koholmánynak tartsuk. Csak halálos ellenség adhatta volna Bismarck gróf szájába azokat a szavakat, a melyek a legalacsonyabb, a legközönségesebb gondolkozásmódra vallanak. Azokat az okokat, a melyek az

Ugyanakkor Poroszország a közvéleményhez is fordult, a *Staatsanzeiger* június 5-én közölte az 1864 január 16-án kötött szerződés döntő czikkelyét, a mely azt mondja, hogy a herczegségek ügyében csak a két hatalom közös akaratából lehet határozni. Bismarck a vitát így intézte: a háborút, minthogy Ausztria nem állott rá a kiegyenlítést czélzó javaslataira, ő készitette elő gondosan; de a hogy Ausztria először támadott, bevádolta Európánál szerződés-szegéssel. A szakitás a két hatalom között most már teljes volt; de — hacsak lehető — ne Poroszország, hanem Ausztria kezdje meg az ellenkezést.

A porosz miniszterelnök igen helyesen számitott Ausztria haragos lobbanékonyságára. Bécsben türelmetlenkedni kezdtek Benedek lassúsága miatt, a kinek tábora még mindig Olmütz táján feküdt s úgy gondolkoztak, hogy a sértésre az egyetlen méltó felelet, ha tüstént Berlin ellen indul. Közben Szászország figyelmeztette a bécsi kormányt, hogy a megigért segitségről ne felejtkezzék meg, s a mennyire lehet, gondoskodjék a fenyegetett szász hadsereg megvédéséről. Ezért Ferencz József császár hadsegédét, Beck alezredest Olmützbe küldte azzal az utasitással, hogy Benedeket előnyomulásra sürgesse.[1] A császár Benedeknek a hadvezetésben teljesen szabad kezet biztositott volt. Ezért Beck nyomatékosan kijelentette a

osztrák kormány magatartására nézve, a dolgok jelen állásában sem sorolhatta fel a porosz miniszterelnök, hacsak irmagostul ki nem veszett belőle az érzék saját hazája becsülete iránt. Mert az arczátlan rágalom bizonyos fokig visszahárulna magára Poroszországra. Megmaradunk tehát abban a hitünkben, hogy a sürgöny koholmány.“

[1] A bécsi hadügyi levéltárból. L.: harmadik kötet függelék VII. sz

császár nevében, hogy nem akarnak neki parancsolni. Előadta, hogy Poroszország készen áll Holstein megszállására s ezzel kitör a háború. Kivánatos volna, hogy az osztrák hadsereg a szász földre, vagy legalább Csehországba a betörést megakadályozza. Nagy súlyt helyez a császár arra, hogy a szász sereget az osztrák hadseregtől hirtelen meglepéssel el ne vághassák. A császár tehát csak azt sürgeti, hogy a szászok csatlakozásáról gondoskodjanak. A mint azonban Beck június 6-án Olmützbe érkezett, komoly aggodalmai támadtak. Benedek és Krismanics arról voltak meggyőződve, hogy most káros volna az előnyomulás, mert ezzel megzavarnák a már Morva felé inditott csapattestek és tartalékosok útitervét, s mert a hadsereg készültsége még nagyon hiányos. Az élelmezés nagy nehézségekkel járt, a hadbiztosság minden erejét megfeszitette, hogy Morvában minél nagyobb készletet halmozhasson föl; onnan akarták majd Csehországba szállítani.

Igen leverő volt a főhadiszállás tudósitása, de a Holsteinban megtett intézkedést, a mely maga után vonta a háború kitörését, visszavonni már nem lehetett. Nagy hiba volt ez a hebehurgyaság; a külügyi hivatal türelmetlensége roppant aránytalanságban állott a hadsereg előkészületeivel. A diplomáczia elkészült az ütésre, de a kar, a melynek ütni kellett, még nem fegyverkezett föl. Azon a napon, a melyen Beck a császár óhajaival Olmützbe utazott, hajtotta végre Holstein helytartója a neki küldött parancsot, hogy a rendeket június 11-ére hívja össze Itzehoeba.

Vilmos király csak most, a mikor a porosz korona fölségjogát támadták meg, döntötte el az Ausztriával való szakitást. Családi körében ekkor tették az utolsó

kisérletet, hogy az Ausztriával vívandó háborútól visszatartsák. Bátyjának, IV. Frigyes Vilmosnak, özvegye kisérelte meg, a ki Zsófia főherczegnőnek, Ferencz József császár anyjának testvére volt, s így hivatottnak tartotta magát arra, hogy a békéért közbenjárjon. Óvó hangon tette meg a kérdést, hogy Olaszországgal Ausztria ellen valóban kötött-e szerződést? Minthogy sógorasszonya révén az államtitkot nem akarta a császár anyjának prédára bocsátani, jónak látta a valóság eltagadását.[1] Súlyos benső küzdelmen s nem csupán kellemetlen házi kimagyarázkodáson ment át akkor a király. Öt évvel utóbb mondta Beustnak, hogy vérző szívvel, minisztereivel való hosszas ellenkezés s nyolcz álmatlanul eltöltött éjszaka után adott parancsot a támadásra, miután Ausztria készülődései rákényszerítették. Nagyon el volt keseredve a „szerződésszegő“ Ausztria ellen; de arról az ellenségeskedésről, a melylyel kormánya az olasz véd- és dacz-szövetség megkötése óta Ausztriát üldözte, megfelejtkezett. Ebben az időtájban válaszolt arra a levélre is, a melyben Melchers, a kölni érsek, a békére intette s levelében kemény vádat emelt

[1] *La Marmora*, 291. l. Nem lehetetlen, hogy az özvegy királyné a királynak pontatlanul tette föl a kérdést s ezért okkal felelhetett tagadással; de egyébként is jogában állott, hogy az alkalmatlan kérésre ne álljon kötélnek. Így ítéli meg a dolgot a porosz ellenség, Grammont herczeg is (280. l.). A király válasza körben járt a bécsi, párisi és firenzei kabinetekben, a mi azt bizonyitja, hogy a királynak oka volt az özvegy királynét titkaiba be nem avatni. Megjegyezzük, ha a franczia katona-attasé, Clermont-Tonnerre tudósítása szerint, a király május 7-én is, a mikor a czár tett hasonló kérdést, már tagadással felelt (*Rothan*: 447. l.). Egyébként a porosz vezérkar 1867-ben megjelent munkája is hallgat erről a szerződésről.

Ausztria ellen. „A szövetségi tanácsban — írta a király — Ausztria a gasteini szerződést egyoldalúan, Poroszország tudta nélkül, széttépte; a herczegségek ügyét pedig, a mely csak ránk tartozott, a birodalmi tanács elé terjesztette. Ausztria viselkedése a perfidia, a hazugságok s a szerződésszegés szakadatlan lánczolata. Imában tusakodtam istenemmel, hogy akaratát megismerjem s csak lépésről-lépésre, szemem előtt tartva Poroszország becsületét, hallgatva lelkiismeretemre, haladtam előre.“ A király az olasz követet június 8-án fogadta s a követ mély megindultságban találta a királyt. „Szerencsémre — mondotta — a lelkiismeretem tiszta. Régen vádolnak azzal, hogy önzésből keresem a háborút, most aztán, hogy Ausztria a kongresszuson nem jelent meg, hogy megsértette a gasteini szerződést, meg sajtója éles hangjából tudhatja mindenki, ki volt a támadó.“ A király tévedett ebben a föltevésében; a közvélemény csak a minden áron előretörő Poroszországot tarthatta békebontónak. Vilmos király akkor is, utóbb is meg volt győződve jogairól; az emberek könnyen feledik azt a bajt, a mit másoknak okoztak, a midőn azt hiszik, hogy jogtalanságot szenvednek. A király ebben a hangulatában küldte Holsteinba a parancsot, hogy az osztrákokra fegyverrel törjenek.

A mint Gablenz elrendelte a rendek behivását, Manteuffel Schleswigből tudtára adta, hogy Holsteint a porosz király fölségjogának megvédéseért nyomban megszállja. Június 7-én már porosz zászlóaljak vonultak a tartományba és először azokat a helyeket szállották meg, a hol nem táboroztak osztrák csapatok. Ez volt a kezdet. A mint június 11-én a rendek Itzehoeban gyülekezni kezdtek, porosz csapatok ter-

mettek elő és elfogták Lesser osztrák biztost. Manteuffel kijelentette, hogy másnap Altonába is bevonul, Gablenz a poroszok elől, óvást emelvén, visszavonult, összegyűjtötte dandárát s tanácsosabbnak látta, ha Holstein földjét elhagyja s a szomszédos Hannover területén vonja meg magát.

A dolgok még mindig nem bonyolódtak elég gyorsan Bismark, Moltke s Roon izlése szerint. Azt akarták volna, hogy Holsteinban korábban kerüljön törésre a dolog, mielőtt még Morvában a laza szerkezetű osztrák tábor megszilárdulhatna. Bismarck hibáztatta is Manteuffelt, hogy Holsteinban igen kiméletesen járt el. „Legalább golyóváltásra került volna a dolog!“ — mondta rossz kedvvel az olasz követnek. La Marmora aztán helyesen mondta: „Nem látom át, miért lövetett volna Manteuffel az osztrákokra, mikor azok kardcsapás nélkül visszavonultak“.

Minthogy az osztrák hivatalnokok és katonák ellen erőszakot használtak, Ausztria nagykövetét, Károlyi grófot Berlinből hazahivta. Ugyanakkor panaszszal fordult a birodalmi tanácshoz is. Poroszország, mondta a gyűlésnek, — megsértette a gasteini szerződést; de a szövetségi okmány tizenkilenczedik czikkelye a megtámadottnak az erőszak ellen oltalmat biztosit. Ezért Ausztria azt inditványozta, hogy azt a hét hadtestet, a melylyel Németország akkor, a három porosz csapattest leszámitásával rendelkezett, mozgósitsák és nevezzék ki a fővezérét. Így a szövetségi tanács egész hadi erejével fordult volna Poroszország ellen, hogy azt meglakoltassa. Azok az államok is, a melyek Poroszország iránt való kiméletességből eddig nem fegyverkeztek, kapják meg a szövetség határozata útján a jogositványt csapataik mozgósítására.

A míg Ausztria azon fáradozott, hogy a haldokló szövetségbe életet leheljen, Bismarck nagyfontosságú dologgal lépett elő. Azt a tervet, a melyet Németország leendő alkotmányáról kidolgoztatott, június 10-én megküldte a német kormányoknak. Jelentős, történeti érdekű munka volt ez. A javaslat főbb tartalma: Ausztria kizárása Németországból; általános szavazatjogon alapuló parlament; közösség a nagyobb gazdasági kérdésekben; német tengerészet szervezése és végül ismét, hogy Bajorországot megnyerje s hogy Francziaországnak is kedvében járjon, a hadsereg főparancsnokságának megosztása Bajor- és Poroszország között. „Helytelenség volna — írta a javaslathoz csatolt levelében Koburg herczegnek — azt kivánunk, hogy egy ivadék, vagy egy ember, még ha az én legkegyelmesebb uram is az az ember, egy nap alatt tegye jóvá mindazt, a mit elődinkből sok ivadék századokon át elrontott“. Elfogulatlanul beszélt ekkor Ausztriáról is. A háború küszöbén elismerte, hogy Ausztriának a mult jogán s Németországon elfoglalt állásánál fogva föltétlenül háborút kell viselnie. Szeme tovább látott az eseményeknél; egy szenvedélyes szó sem zavarja írását, a melyben életének legfőbb törekvését adja elő. Megengedi, hogy Porosz-Németország föltünően hasonlít Rómához, a mely „születése után mindjárt a sabinok kirablása által alapos gyülölséget vont magára. Azt hiszem, hogy a jövendő német Rómája, ha isten úgy akarja, hogy legyen jövője, szintén nem riad vissza a sabinokon való erőszakoskodástól, a mivel különben a legkisebb mértékben akar élni; a továbbit bízhatja az időre“. Bismarck legalább nem áltatta magát, hogy ki az erőszakos s nem is riadt vissza az erőszaktól.

Ekkor kérette magához Klapka tábornokot, 1849-ben a magyar függetlenségi harcz egyik vezérét, aztán a szintén magyar Türr tábornokot, a ki mint Garibaldi szárnysegéde az ezer szicziliai vállalatában végig részt vett és tanácskozott velük egy magyar fölkelő csapat szervezéséről. Türrt Oláhországba küldte, hogy Ausztria ellen ott lázadást támaszszon. Hatni iparkodott Németország közvéleményére is, a mely Bismarck nagy jelentőségét lassanként felismerte. Ruge Arnold, a régi demokrata, írásban sarkalta a németeket a Poroszországhoz való csatlakozásra; levelét a porosz kormány nagy buzgalommal terjesztette. Dél-Németországban a porosz gyülölet volt az erősebb áramlat s hiábavaló volt a Pfordten többszörös, nem sikerült kisérlete a közeledésre, a miért Bismarck Pfordtent „a német érdekek egyik legbecsületesebb és legelfogulatlanabb apostolának" nevezte; Bajorország június 11-én visszautasította az utolsó porosz ajánlatot is s az ellenfélhez csatlakozott.

A német erő hadállása ezzel világosan látható körvonalakban domborodik ki. Észak-Németország közvéleményére erős benyomást tett, hogy a német parlamentet Poroszország hívja életre; a szabadelvű körökben is kezdték belátni, hogy Bismarck, ha nem is ébresztője, de eszköze a nemzeti öntudatnak. A véletlen úgy akarta, hogy a mely napon Poroszország közzétette a reform tervét, III. Napoleon üzenete Francziaországhoz szintén azon a napon jelenjék meg; amaz az összes nemzeti erők összefoglalását követeli, ez programmot ad, a mely állandóvá tenné a három darabra tagolt Németországot. Kezdtek komolyan hinni a Bismarck czéljaiban; Roggenbach és Mathy, a két badeni miniszter, a kik természetesnek

tartották, hogy a német törzseket Poroszország vezesse, délen magvát képezték a nemzeti- és szabadelvű-pártnak.

Tudták, hogy a nagyherczegséget nem tarthatják vissza attól, hogy Poroszország ellen harczoljon, mert Edelsheim, a külügyminiszter erős porosz-ellenes áramlatot támasztott. Észak-Németország néhány parlamenti férfiára is erősen hatott Bismarck komoly beszélgetéseivel, a melyekben terveit részben fölfedte. A kurhesseni Oetker, a kit Bismarck azzal hóditott meg magának, hogy a választó-fejedelmet rákényszeritette a hesseni alkotmány visszaállítására, a nemzeti egylet választmányában már akkor azon dolgozott, hogy az kibéküljön a porosz miniszterrel. Bismarckot s a nemzeti-egylet elnökét, Bennigsent ő hozta össze beszélgetésre, a mely a választmány tudtával május 19-én történt meg; két héttel utóbb Bennigsen barátját, Miquelt hivta meg Bismarck találkozóra. A két hannoveri érdeklődéssel hallgatta meg Bismarckot, de mert nem lehettek hűtelenek hazájukhoz, nem állhattak Bismarck mellé. Bennigsen a hannoveri második kamarában annyit mégis kivitt, hogy a királyt komolyan figyelmeztették a semlegesség megtartására. Darmstadt és Nassau népképviselete egyenesen megtagadta a költséget a mozgósitásra Poroszország ellen. Nagyobb jelentőségű volt az a körülmény, hogy Bismarck már a háború előtt tárgyalást kezdett a porosz országgyűlés ellenzékének mérsékelt árnyalataival a kibékülésre. Első sorban Twestent,[1] azután Unruht, a porosz

[1] L. Lipke *Bismarck* und *Twesten* czímű értekezését a *Deutsche Revue*-ben. Levelezését Treitschkével Bailleu közölte a *Deutsche Rundschau* 1896. évi októberi füzetében.

nemzetgyűlés volt elnökét[1] fogadta bizalmába. Twesten, a ki akkor talán a legnagyobb szemhatárú szabadelvű ellenzéki politikusa volt Poroszországnak, elfogadta Bismarck nézeteit. Akkor már helyeselte Bismarck külpolitikáját, tiszta szívből kivánt hazájának győzelmet, bár attól tartott, hogy a diadallal hazatérő katona a hozzá hasonló politikust „a járdáról az utczára löki.“ Megmondta Bismarcknak, hogy pártjának csak egy föltétele van; az, hogy a korona elismerje a népképviselet budget-jogát. Ebben hajthatatlan volt Twesten; a jogsértést helyre kell hozni, hogy a képviselőház támogathassa a kormányt; különben a szabadelvűpárt magára mondja ki a halálos itéletet. Bismarck kívánságára Twesten dolgozta ki annak a trónbeszédnek a vázlatát, a melyben a király a mondott jogelvet önként elismerte. Twesten a trónbeszédet június 3-án adta át Bismarcknak. Kevéssel utóbb Bismarck arról értesítette Unruht, hogy a minisztérium a javaslattal egyetért, Vilmos király azonban habozik, hogy elfogadja-e? mert attól tart, hogy ha elfogadja, az országgyűlés a háború után ezredei egy részét elveheti. Tehát Bismarcknak az volt a szándéka, hogy már most a népképviselettel azon az alapon kössön békét, a melyen ezt a königgrätzi csata után megkötötte. E megbeszélésekben, a mint Bamberger utóbb írta, Bismarck főként arra kérte az ellenzék vezéreit, hogy az ellenségeskedéssel, rövid időre legalább, hagyjanak föl. Nem vitatta, hogy panaszuk alapos; de utalt arra a nehéz helyzetre, a melyben ő van a modern eszmékkel nem rokonszenvező király oldalán,

[1] Unruh: *Erinnerungen*. 341. l., a június 20-án történt beszélgetés.

a ki már előhaladt kora miatt sem igen képes nézetváltoztatásra. Nekik azonban elsősorban az államra s a nagy német hazára kell gondolniok most. Így késziteтte elő Bismarck Németország egységét.[1]

E közben a pör, a melyet Ausztria Poroszország ellen a birodalmi tanácsban inditott, tovább folyt. Ausztria indítványát a németországi haderő mozgósításáról azzal okolta meg, hogy a szövetségi jogot meg kell védeni a porosz támadás ellen. Az inditványban volt egy forma-hiba. a mi Biegelebennek, a ki jól ismerte a német viszonyokat, nem kerülte el a figyelmét. Biegeleben a szövetségi alapokmányban többet, életrevalóbb dolgot látot, mint csupán gyarló kiegészitő eszközt; a mikor aztán Ausztria először akarta hasznát venni, túl kellett magát tenni nehézkes formáin.

Minthogy Ausztria első sorban a gasteini szerződés megszegése miatt emelt panaszt Poroszország ellen, ebben a szövetségi tanács nem volt illetékes, mert a szerződéz megkötéséhez sem járult hozzá. Aztán a szövetségnek módjában sem állott az olyan gyors eljárás, a milyet Ausztria kivánt. A gyakorlat az volt, hogy ha a szövetség valamely tagja rakonczátlankodott, azt hosszan, unalmasan pörölték, kisérletet tettek számtalanszor a kibékitésre s a katona-végrehajtásra csak azután került a sor. Beust, a kitől tanácsot kértek, megbotránkozott azon, hogy Ausztria barátjai a szövetség megsértésébe kapaszkodnak s azt ajánlotta, hogy ne tegyék meg az inditványt. Mert nem hallgattak rá, Pfordtenre bizta az egész dolgot, a ki

[1] Bismarck akkori tárgyalásait összefüggően beszéli el *Poschinger*: *Fürst Bismarck und die Parlamentarier* (Berlin, 1895.) czímű munkájában, a 26—36. lapokon.

olyan formába öntötte, hogy azt, védelmül a porosz támadás ellen, a közép államok elfogadhassák.

A frankfurti porosz követ semmi akadályt sem görditett az elnökség útjába, hogy az inditvány sorsát szavazással döntse el. Minél keményebb itéletet hoz a szövetségi tanács, annál alaposabb az ok a hadüzenetre. Poroszország még egyszer megintette a közép-államokat; sürgönynyel tudatta velük, hogy a mozgósitásról folyó szavazást hadüzetnek veszi. A döntés elől azonban már nem lehetett kitérni.

Június 14-én mély csöndben folyt le a birodalmi tanács utolsó szavazása. Nem az osztrák, hanem a módositott bajor inditvány volt a tárgy. mely a szövetségi joggal nem állott ellenmondásban s mely, szó szerint való értelemben legalább, nem irányult Poroszország ellen. Bajorország azt javasolta, hogy csupán a közép-államok négy hadtestét állitsák hadilábra. A határozat nem vonatkozott az osztrák és a porosz kontingensre s még ezt a fegyverkezést sem indokolták azzal, hogy Poroszország megsértette a szövetségi jogot, hanem csak azzal, hogy a szövetségnek intézkednie kell arra az esetre, hogy, ha a békét megbontanák, védekezhesék. Az inditvány többséget kapott s ezt a többséget Ausztria magának foglalta le. Kübeck, túltevén magát némely szabálytalanságokon a szavazásban, kihirdette, hogy Bajorország inditványát kilencz szóval hat ellen elfogadták.[1]

[1] A bajor inditvány mellett szavaztak: Ausztria, Bajorország, Hannover, Württemberg, Szászország, Kurhessen, Hessen-Darmstadt, Nassau, Meiningen, Frankfurt; ellene: Poroszország, Luxemburg, a két Mecklenburg, Weimar, Koburg, Altenburg, Braunschweig, Oldenburg, Schwarzburg, Anhalt, Hamburg, Lübeck és Bréma; a tizenhatok kuria (Liechstenstein, a két

Erre Savigny, a porosz követ állott föl, hogy ünnepélyes kijelentést tegyen. Konzervativ hajlamú, katholikus meggyőződésű ember volt Savigny, a ki Bismarckot rohanó pályáján nem minden aggodalmaskodástól menten követte. Kijelentette, hogy a szövetségi kötelék az osztrák inditvány tárgyalásával fölbomlott. Kijelentette továbbá, hogy Poroszország e miatt formálisan kilép a szövetségből. Az okok a kilépésre nem voltak alaposabbak azoknál az okoknál, a melyek alapján Ausztria inditványt tett. Egész jogosan vethette ellene a bajor követ, hogy nem Ausztria sokat hánytorgatott inditványát, hanem a bajor inditványt fogadták el, tehát igaztalan a vád, hogy a szövetséget megbontották volna. Savigny elkövette azt a hibát, hogy kijelentése után nem távozott. Így meg kellett hallgatnia az elnök nyomós döntését, hogy Poroszország kilépését nem fogadhatják el; mert a német szövetség a törvények értelmében fölbonthatatlan s hogy a következményekért a felelősséget Poroszországra háritja.

A népek sorsa fölött azonban nem államjogi formák döntenek. A mikor ezekből a formákból a tartalom kikopik, új jog támad, a mely néha békés megegyezésen, de többször a kard döntésén épül föl. Vilmos király a kardra hivatkozott, a midőn parancsot adott csapatainak, hogy vonuljanak be Szászországba, Hannoverbe és Hessenbe.

A június 15-éről 16-ára virradó éjszakán Bismarck Loftus lorddal, az angol nagykövettel beszélgetett. Éjfél volt, a miniszterium kertjében sétálgattak, a midőn

Reuss, Lippe, Waldeck és Schaumburg) szavazatán nem lehetett eligazodni; Baden nem szavazott.

megszólalt Bismarck: „Csapataink éppen most léptek át Hannover, Szászország és Kurhessen határán“. Aztán folytatta: „Véres lesz a harcz. Poroszország elbukik talán, de mindenesetre vitézül, becsületesen fog harczolni. Ha legyőznek, nem jövök haza többé. Az utolsó rohamban elhullok. Egyszer úgy is meg kell halnunk s inkább a halál, mint a vereség“.

A mint az ellenséges inditvány s a birodalmi tanács döntésének híre Berlinben elterjedt, ostorcsapásként hatott. A porosz hazafiság megbokrosodott s a mikor egy berlini városi képviselő a tanácsterem előcsarnokában azon a napon szidta Bismarckot s kivánta, hogy Poroszországot megverjék, viharosan kiáltották feléje, hogy ki vele! Június 14-én este a frankfurti események Berlin utczáin nagy mozgalmat támasztottak; akkor hallották először a hársak alatt, hogy a nép az elvonuló katonaságot megéljenzi.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 10 30 21 01 006 8